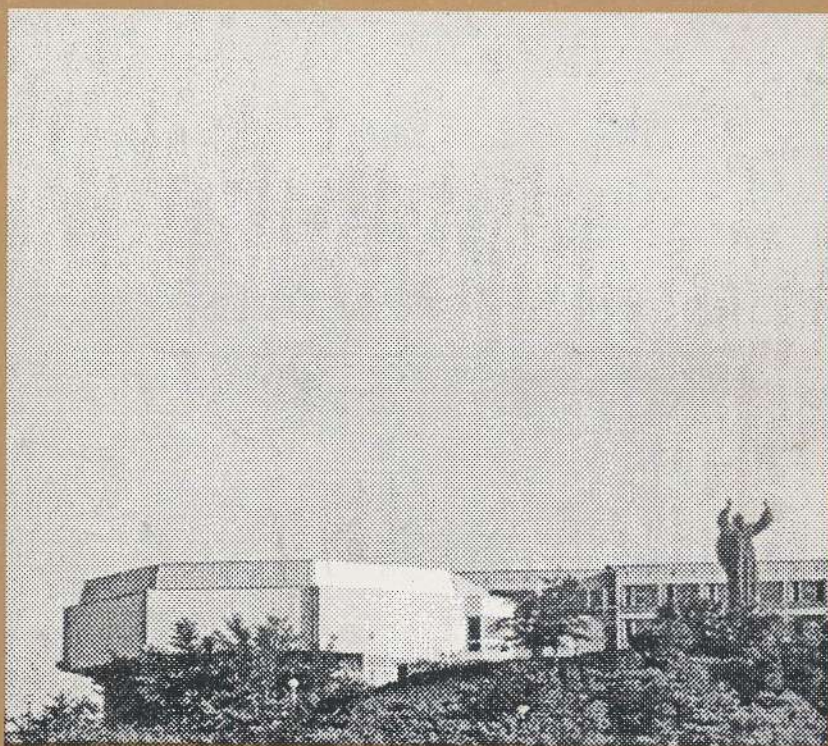

ВУДОВЕ
"КО-

ДИЙ"

93/99
СТА 110
51684

"С"

Университетско издателство "Св. св. Кирил и Методий"

ИСТОРИЧЕСКИ ФАКУЛТЕТ
ТОМ XXX, КНИГА 3
1992

21 SEP 2004

14.01.2011

06.12.2013

ТРУДОВЕ НА
ВЕЛИКОТЪРНОВСКИЯ УНИВЕРСИТЕТ
"СВ. СВ. КИРИЛ И МЕТОДИЙ"

ДАРЕНИЕ
от Израил. и ВСУ
18. 12. 2000
бр. Р. 10. 60

СТАНО
5/1/87

83/88

Редакционна колегия:

- ▣ проф. д-р Йордан Андреев (главен редактор)
- ▣ проф. д-р Петър Тодоров
- ▣ доц. к. и. н. Иван Стоянов
- ▣ доц. к. и. н. Казимир Попконстантинов
- ▣ доц. к. и. н. Минчо Минчев
- ▣ доц. к. и. н. Радослав Мишев
- ▣ гл. ас. к. и. н. Милко Палангурски (секретар)

5916/2000

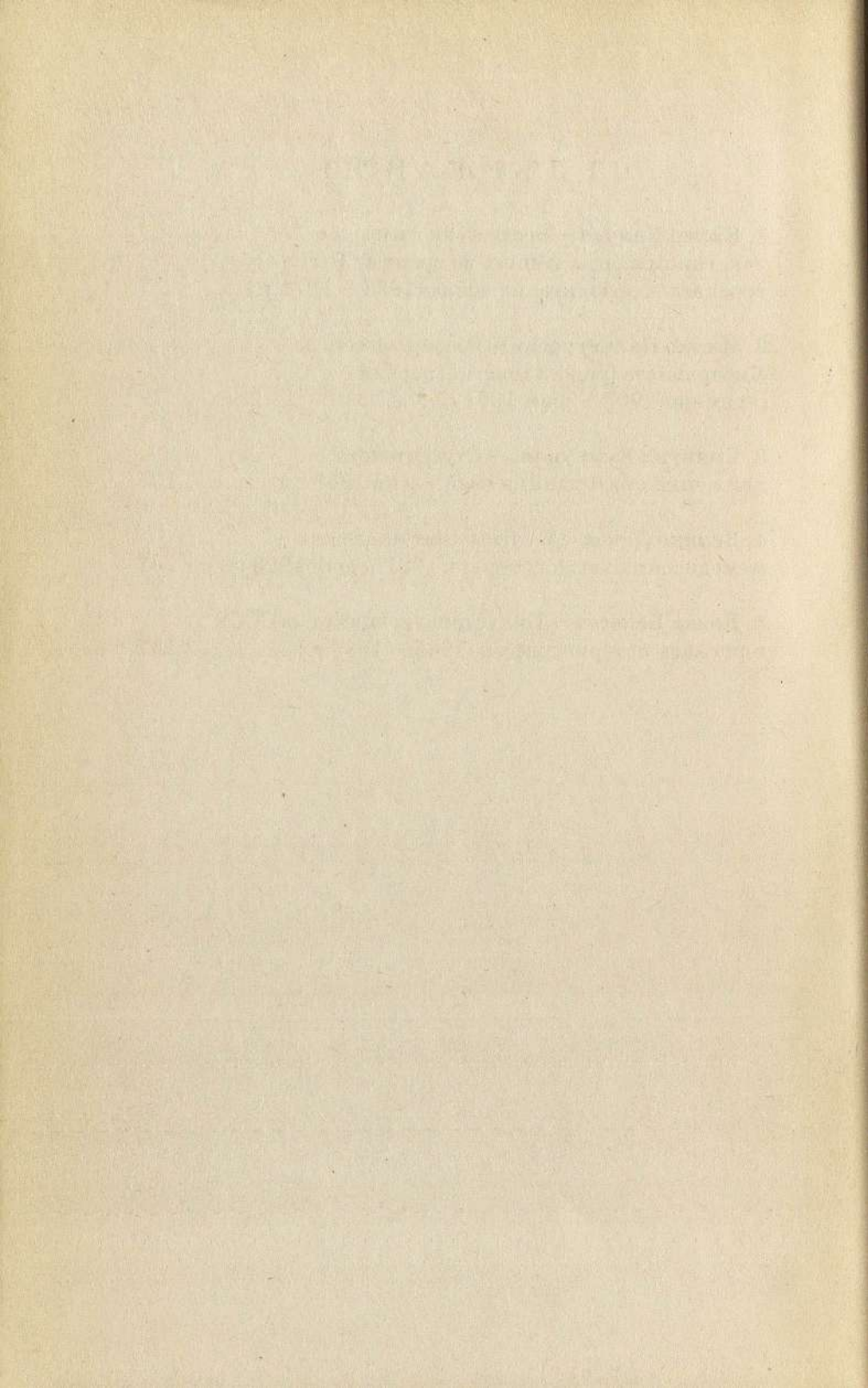
ОКРЪЖНА БИБЛИОТЕКА
гр. ВЕЛИКОТЪРНОВО

© Великотърновски университет
"Св. св. Кирил и Методий", 1995
с/о Jusautor, Sofia

ISSN 0204 – 6369

С Ъ Д Ъ Р Ж А Н И Е

1. **Калчо Калчев** – Бесарабски българи –
участници в опълчението по време на Руско-
турската освободителна война (1878 – 1879 г.) 7
2. **Милко Палангурски** – Разцеплението на
Либералната (радославистка) партия
(ноември 1900 – юни 1904 г.) 79
3. **Емануил Емануилов** – Студентското
движение във Франция (май – юни 1968 г.) 125
4. **Велико Лечев** – Българският младежки
зеделски съюз (септември 1921 – юни 1923 г.) 207
5. **Бойко Белегов** – Индустриализацията на СССР
в руската историография (1945 – 1985 г.) 247

ТРУДОВЕ НА ВЕЛИКОТЪРНОВСКИЯ УНИВЕРСИТЕТ
"СВ. СВ. КИРИЛ И МЕТОДИЙ"

Том XXX, Книга 3

ИСТОРИЧЕСКИ ФАКУЛТЕТ

1992

TRAVAUX DE L'UNIVERSITÉ "ST. ST. CYRILLE ET MÉTHODE"
DE VELIKO TIRNOVO

Tome XXX, Livre 3

FACULTÉ D'HISTOIRE

1992

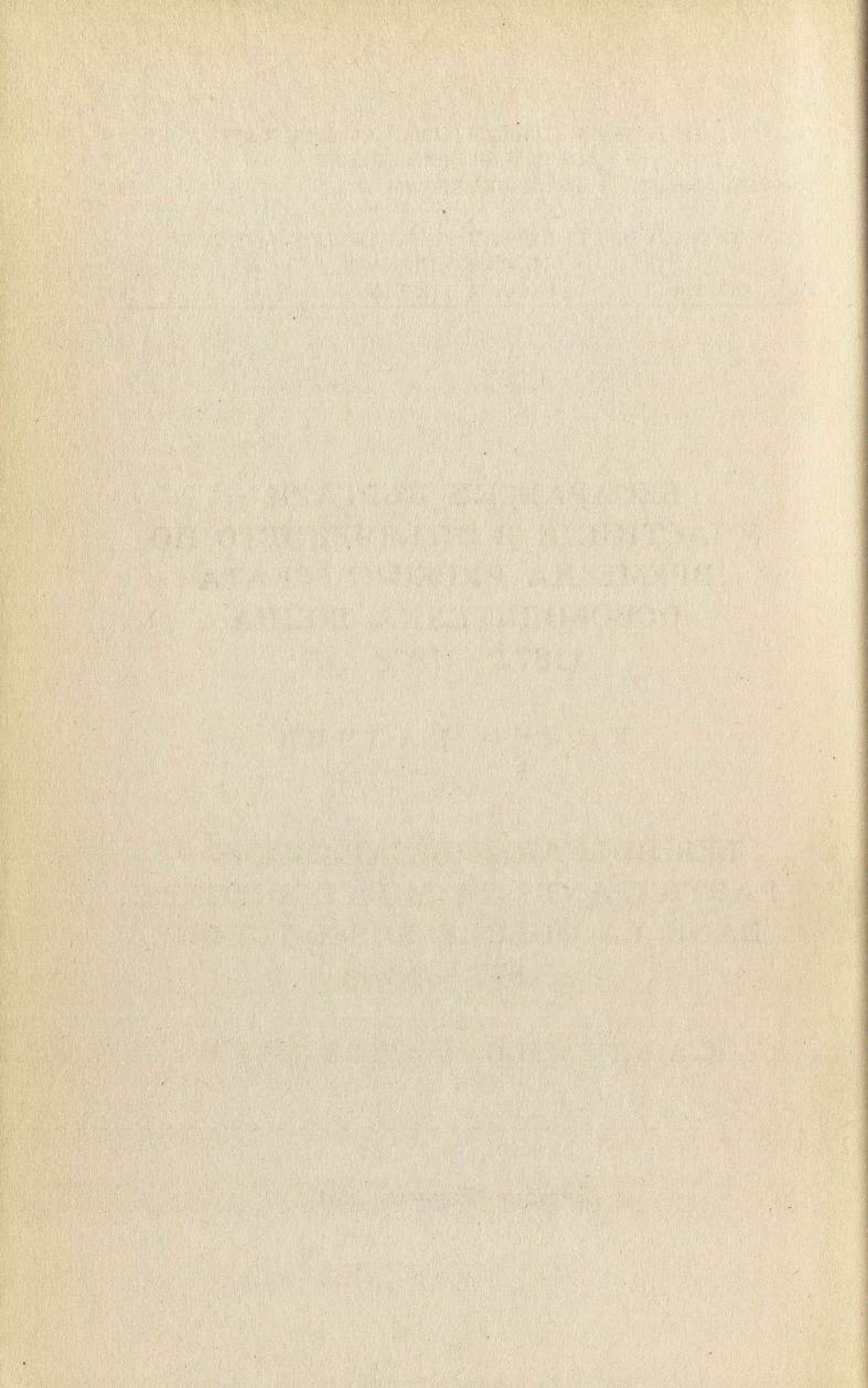
**БЕСАРАБСКИ БЪЛГАРИ –
УЧАСТНИЦИ В ОПЪЛЧЕНИЕТО ПО
ВРЕМЕ НА РУСКО-ТУРСКАТА
ОСВОБОДИТЕЛНА ВОЙНА
(1877 – 1878 г.)**

КАЛЧО КАЛЧЕВ

**LES BULGARES BÉ SARABIENS –
PARTICIPANTS LA MILICE BULGARE
DANS LA GUERRE RUSSO-TURQUE
(1877 – 1878)**

CALTSCHO CALTSCHEV

Велико Търново, 1995

Да се представят въпросите, свързани с участието на бесарабски българи в освободителните действия на Опълчението по време на руско-турската война от 1877 – 1878 г. като проблематика, неразработвана изобщо от историческата наука, би било твърде неточно. В изследвания както на български¹, така и на чужди автори² в различна степен и дълбочина се засягат моменти около приноса на наши сънародници от руска и румънска Бесарабия в освободителните борби срещу османското робство в състава на опълченските дружини или на руската войска. Но цялостно проучване досега не е правено, ако не се вземе предвид краткото съобщение на М. Гурбанов.

В мемоаристиката тематичното изясняване на тези въпроси също отсъства, при все че изследвачът може да открие важни податки и сведения от информативно естество³. По принцип авторите на спомени, както и изследвачите, отделят различно внимание върху отделни страни от организирането на опълчението и съобщават имената на някои участници в опълченските дружини. Налице е подчертана разнопосочност на акцентите, смесване на бесарабския елемент с участващи българи от други южноруски райони, при което тематиката се разширява.

Разнопосочността и смесването са в значителна степен оправдани и обясними. Но като доминиращи характеристики те изтласкват на заден план личностното начало и по такъв начин личния принос на преки участници българи от Бесарабия в освободителната епопея през 1877 – 1878 г. започва да се губи. Затова изследването на въпросите около приноса на бесарабските българи в опълчението в подчертано личностен ракурс има своите основания. То би създавало база за някои нови научни съобщения около ранната история на българската войска и би отговорило на потребността от конкретни исторически знания за участието на българите от Бесарабия във възстановяването на българската държавност след петвековното османско робство.

Едва ли може да се отрече, че в условията на активизиралото се патриотично и националистическо съзнание сред някои етнически общности в Южна Украйна и Молдова рязко се увеличава потребността от конкретни исторически знания за живеещите там наши

сънародници. Приобщеността на потомците на част от някогашните опълченци към българския родолюбив корен и към съдбините на прародината им, запазването на българското национално самосъзнание сега и в близко време ще зависят не само и не единствено от получените учебници по роден език, а и от познанията за приноса, който дедите им имат в Освобождението на България.

Видно е, че интересът към един недостатъчно изследван научен проблем кореспондира с необходимостта от конкретни знания по този проблем не само за българите от Бесарабия, но и за всички наши съвременници в България, на които не е чуждо вниманието към историческото минало. Без да абсолютизираме аксиологическия аспект на историческото знание, смятаме, че в случая изследвачът е длъжен да излезе извън кулите на сциентизма и да се опита "без гняв и пристрастие" да даде възможност на своя съвременник сам да оформи ценностните си обобщения.

Целта на това проучване следователно е да даде на читателя нов, неизвестен или слабо известен фактологически материал за персоналното участие на колкото може повече бесарабски българи в опълчението, като разкрие по-детайлно и формирането на опълченските дружини. С оглед на това събраните данни и изводи от тях ще бъдат изложени в три параграфа, в които се интерпретира ролята на бесарабските българи сред низшия (редовия и унтерофицерски) състав и сред офицерския кадър. Източниковите данни от съхраняваните в Централния военен архив документи на българското опълчение⁴; от сводния списък на личния състав на "ядрото на българската войска", подготвен от Р. Руменин⁵ – помагало с най-голяма ценност за нашата работа; от двата тома публикувани материали още през 50-те г.⁶; както и от някои други архивни и исторически изследвания, които ще бъдат посочени в изложението. Намираме, че и оскъдният домашен архивен материал позволява да се правят изводи и обобщения, които да внесат по-голяма яснота при оценяване ролята на бесарабските българи в опълчението. В тази студия няма да се разглежда тяхното участие в освободителните действия на руските войскове части, както и в охранителните опълченски формирования по осигуряване подвоза на боеприпаси, продоволствие и фураж за действащата Дунавска армия през територията на Бесарабия в началото на войната.

1. Бесарабски българи в редовия състав на Опълчението.

Понятието **редови състав**, използвано в настоящото изследване, не трябва да се разбира в своя конкретен съвременен смисъл – редници в армията. Употребяваме **редови състав**, в смисъла, който се влага в старата руска военна терминология при категорията **нижние чины**, превеждана като долни чинове. А нижние чины са военнослужещите със звания редник, ефрейтор, младши унтерофицер, старши унтерофицер и фелдфебел. Накратко казано, под редови състав разбираме военнослужещи, непритежаващи офицерско звание.

Първият проблем, възникващ около участието на бесарабски българи в Опълчението, е за тяхното количествено присъствие. Дотолкова, доколкото офицерският контингент в щаба и дружините с доказан български произход е твърде малоброен, а и се отнася към друга войнска група, всички по-нататъшни съображения относно броя на българското бесарабско участие имат предвид само редовия състав, без да се включат няколкото бесарабски офицери.

Йов Тиморов – един от особено активните бесарабски общественици у нас след Освобождението – отбелязва, че “във времето на Освободителната война българите в Бесарабия дадоха около 100 души ратници за Опълчението, които на Шипка прославиха българското оръжие. Имената на тия опълченци са записани в моята книга “Българите в Бесарабия”⁷. Но в нея са посочени 70 имена при изричната уговорка, че с тях “ние не изчерпваме целия брой на онези бесарабски българи, които взеха участие в Освободителната война като опълченци. Има още и други, но ние не им знаем имената”⁸ (подчертаването мое – К. К.).

Във всеки случай своя методика на изчисляване, М. Гурбанов намира, че още в края на април 1877 г. само доброволците от бесарабските колонии от български произход били 700⁹. Същият брой споменават и други изследвачи¹⁰. За 700 бесарабски българи информират и популярно-рекламни молдовски туристически проспекти¹¹, без, разбира се, да е налице някаква аргументация. Отлично запознатият с характера на преломната за съдбата на българското освобождение епоха К. А. Поглубко смята обаче, че тези данни не са достатъчно мотивирани, също без достатъчна обосновка отбелязва: “...Може да се предположи,

че в Опълчението броят на българите, родени в Южна Русия и Бесарабия, наброява около 210 души, като от тях 170 били редници в руската армия, а 40 са се записали в Опълчението като доброволци¹².

Разликата в числовите показатели е твърде впечатляваща, тъй като в 210-те К. А. Погубко включва и българи, родени в Южна Русия – т. е. в Одеския край, Крим, Приазовието, Приднестровието.

От други изследвания на молдавски историци, където не се дава пряк отговор на интересувания ни въпрос, знаем, че “в руската армия” (от чийто състав не би следвало да се изключва и Пешият почетен конвой на главнокомандувания – К. К.) се намирали повече от 12 000 души, призвани от бесарабския край, в това число около 8 000 молдавчани¹³. Логично възникват и допълнителните въпроси: какъв е процентът на бесарабските българи сред останалите 4 000 войници и колко от тях са в редовете на Българското опълчение?

От всичко изложено дотук личи, че всяко посочване на точния брой на опълченците българи от Бесарабия при липсата на ясни и категорични архивни данни винаги би носило риск от разминаване с историческата истина. Липсата на единни критерии при подготовката и оформянето на дружинните списъци при записване в Опълчението веднага след пристигане в приемателните пунктове и в хода на започналите освободителни действия води до това, че част от състава е приета без вписване на основни личностни данни за доброволците, в това число и без най-нужните за нашето изследване сведения относно месторождението. Допълнителни неясноти възникват и от неправилното записване на населеното място въз основа на фонетичното произнасяне на записвания и неточното възприемане на записващия – степента на езиковата, писмената и географската култура на новоприемания доброволец и на опълченския писар е била различна и често пъти на не особена висота. Оттук, а и от невярното десетилетия по-късно разчитане, произлизат най-вероятни метаморфози при изписване на населените места в съхраняваните днес опълченски списъци в ЦВА – с. Бешгъоз става с. Бесчос, с. Кайраклий (Кайраклия) става с. Калжецкой и т. н.

Като вземаме за основна изходна база съставените през 1898 г. опълченски списъци, събрани от запазената руска документация, трябва да имаме предвид някои уговорки, направени още тогава от съставителите. А те отбелязват, че графата “От где е родом?” са попълвали въз основа на данни от различни оригинални списъци,

съставяни в различно време. Писарите са записвали най-често селото, друг път близкия уезден (околийски) център, а при уволнението се е отбелязвало обикновено населеното място, избрано за живеене, като има случаи, когато отделни опълченци при различни случаи посочвали различни данни¹⁴.

В най-пълния своен труд за личния състав на Опълчението¹⁵, подготвен главно от сведения от посочените по-късни списъци, тези обективни дадености не биха могли да не се проявят. От една страна, те улесняват в някаква степен нашето проучване, а от друга – налагат допълнителна събирателска работа извън гружинните списъци. Последната е необходима и поради факта, че в проучените от Р. Руменин документи има данни за месторождението не на всичките 10 746 опълченци, а на 5 096 от тях. Нужно е и внимателно сверяване на ръкописните списъци с имената на опълченците с предполагаем българо-бесарабски произход, дадени в двата тома публикувани материали, както и със сумарната информация от груги архивни източници и публикации на предшестващите изследвачи. При все това точното изчисляване броя на бесарабските опълченци от български произход остава проблематично най-вече поради факта, че за малцина от командированите като кадър през април 1877 г.¹⁶ от руските части войници (55 пех. Подолски, 58 пех. Прагски, 59 пех. Люблински, 60 пех. Замосцки и Бендерския крепостен полк, Хотинската и Бендерската местна команда и т. н.) са запазени т. нар. п о с л у ж н ы е с п и с к и (лични дела), в които се съдържат интересуващите ни сведения за месторождение, произход, образование и т. н. За командированите като кадър в Опълчението (Пешия почетен конвой) знаем само, че са н и ж н и е ч и н ы б о л г а р с к о г о п р о - и с х о ж д е н и я, сведение, което не изключва вероятността някога произлизат от смесени бракове. Последните са най-често с молдовани, руси, власи и малоруси (украинци). Произхождащите от такива бракове владяят поне говоримо бащиния или майчиния си език и на това основание руското командване ги отнася към групата на войниците от български произход. Именната система на командированите като кадър в Опълчението сама по себе си не може да бъде критерий за етническата принадлежност на отделния боец. По признанието на руски офицери “мнозинството от кадъра са родени в Бесарабия и следователно знаят българския език, което коренно облекчава успеха в обучението на доброволците-българи на руските военни порядки”¹⁷.

Още по-фрапираща е липсата на личностни данни и за изпратените от Болград, Кишинев, Измаил и другите бесарабски селища доброволци, зачисляване най-напред в Кишинев, а след това и в Плоещ към формиращото се Опълчение. Сумарната информация от посочените по-горе източници, а също и от някои научни публикации, позволява да се направи обобщението, че със сигурен български произход от редовия състав (т. нар. нижние чины) са само 210 човека. Съвпадението с посочения от К. Поглубко брой не означава обаче солидаризиране с изказаното от него становище. В сред 210-те кадрови и доброволци, които ние предлагаме на вниманието на читателя в отделно приложение (вж. с. 83-89), няма лица, родени извън Бесарабия, източно от Днестър. Издирените 210 имена не означават, че с тях се изчерпва напълно българо-бесарабското участие в Опълчението. Убедени сме, че още много имена на нижние чины българското происхождения принадлежат на бесарабски българи, но поради липса на по-ясни и категорични данни не са включени в списъка-приложение. Такива са напр. Жеко Балъжик, Григори Бондарь, Калистрас Бондарь, Фотий Бурозий (Бургазли), Петър Буюклу, Степан Каданоглу, Константин Карабаджак, Степан Караников, Димитър Катърджи, Василий Казълбашев, Фьодор Китайчаджи, Иван Курдиван, Димитър Кириякоглу, Николай Кьосе, Артъом Опря и още редица други, за които знаем с положителност само че са от български произход. Този списък на вероятни бесарабци от български произход може да се продължи с поне още стотина имена. Но липсата на достатъчно ясни аргументи не позволява той да бъде отнесен към приложението.

Съотношението между кадрови и доброволци от цивилното българско бесарабско население при нашето проучване е 1:4, т. е. мнозинството от проучените опълченци са доброволци.

Ако към 210-те добавим и имената на офицерите с неподлежащ на съмнение бесарабски корен и с доказано българско национално самосъзнание (Данаил Николаев, Стефан Кисьов, Степан Любомски и др.), става очевидно, че общият брой на бесарабските българи, служили в Опълчението (без в него да се включват одески, таврически и други южноруски българи), е при всички случаи по-голям от посочения от К. Поглубко. Може да се предполага, че точното му определяне би се установило при допълнителна работа в бившите съветски архиви, където е възможно да се съхраняват цифрово-статистически материали относно движението на личния състав на руските военни

части, участвали в Дунавската действаща армия. За абсолютна точност при определяне броя на бесарабските българи-опълченци обаче не би могло да се говори, тъй като далеч не всички списъци на записали се доброволци са запазени.

Когато се визира тази категория опълченци, е необходимо едно принципно уточнение. По руската военна терминология това са най-напред т. нар. о х о т н и к и – термин, съвсем неправилно превеждан в някои научни изследвания като л о в ц и. О х о т н и к и са цивилни лица, пожелали доброволно да се включат в Опълчението, без да поставят предварителни условия. Освен тях в руската армия има и т. нар. в о л ь н о о п р е д е л я ю щ и е с я – доброволци с особен статут. Това са преди всичко цивилни, но също така и военни, лица със средно или висше образование, които постъпват доброволно на служба с известни привилегии, между които право на съкратен срок служба и облекчения при постъпване в руски военнoучебни заведения. Тези лица се задължават при отиване в запас да положат изпит за получаване на офицерско звание¹⁸.

Правим тази уговорка, тъй като сред бесарабските българи, постъпили като кадър в Опълчението, една част са вольноопределяющия се. Към същата група се отнасят и граждански лица с категоричното намерение да се посветят в бъдеще на военната професия. От първата подгрупа е напр. унтерофицерът от 55 пех. Подолски полк Степан Николов от Кишинев, а от втората – братята Олимпий и Павел Панови от Тараклий, Тодор Киров от Каїраклий и др.

Бесарабските българи както от Русия, така и от Румъния, пристигат най-масово като доброволци предимно през пролетта на 1877 г. По това време по силата на Парижкия мирен договор (1856 г.) южната част на Бесарабия е откъсната от руската империя и предадена на Молдовското княжество, притежаващо юридически до 1858 г. особен статут. След съединението с Влахия и създаването на единната румънска държава (1862 г.) границата между руска Бесарабия и румънската ѝ част започва от една точка срещу вливането на р. Жижия в р. Прут, следва югоизточна посока, като южно от с. Конгаз “минава” по течението на р. Ялпуз. На 10 км северно от Болград посоката се променя рязко на изток, за да стигне до Черно море в една точка югозападно от днешно Приморское.

При тези географски условия намиращият се в пределите на Румъния гр. Болград изпраща в началото на април 1877 г. за Кишинев 100

български доброволци¹⁹. А общо през пролетта местният комитет на саморазтурилото се Българско централно благотворително общество (БЦБО) успява да набере и изпрати в Опълчението около 700 души²⁰. Голямата част от изпратените са местни хора – бесарабци. Това обстоятелство е направило силно впечатление на някои изследвачи, които изрично отбелязват мястото на Болград и района в кампанията по събиране на доброволци, свързвайки широкото участие на населението със силното народностно самосъзнание, поддържано от Болградската гимназия²¹. Други съвременни историци въз основа на числови обобщения от публикувания личен състав на Опълчението смятат, че Болград е изпратил 66 души опълченци, а Измаил – 15²².

В свое писмо до БЦБО в Букурещ от 3 април 1877 г. намиращият се в Болград негов погпредседател Ол. Панов споменава, че Ив. Соколов (героят от Априлското въстание – К. К.) щял да върви “с момчетата, коитоса около 120, в Кишинев”²³. На същата дата силно ангажираният (както и Панов) със събирането на доброволци болградчанин П. Фитов информира Кур. Цанков, че получил телеграма от Ив. Ст. Иванов да изпрати в Кишинев събраните “момчета” и че на следния ден 100 души щели да бъдат изпратени²⁴. Но след по-малко от седмица Иван Соколов “гоставя” в Кишинев от Болград “партия” (т. е. част) от 53-ма доброволци.

Защо броят на българските доброволци е намалял толкова чувствително, означава ли “партията” от 53-ма доброволци, че преди тях Соколов е завел и други, колко са болградчаните и бесарабците и колко емигрантите от поробените български земи – отговор на тези естествено възникващи въпроси документите не дават. Но може да се предполага, че завеждането на 53-ма доброволци в Кишинев след една седмица е най-вероятно втори курс на бившия ръководител на панагюрските въстаници, тъй като по железопътната линия разстоянието Болград – Кишинев е около 300 км.

Някои информативни материали в тогавашния местен български печат, написани в твърде приповдигнат, емоционален тон, подсказват, че местното население живее в условията на патриотичен порив, обхванал млади и стари. “Миналата година – пише неизвестен автор в издавания в Болград вестник, – по това време младежите, които отвождаха за Сърбия да се бият с турчинът, отвождаха скришно от баща и майка, а сега виждаме, че самите майки и бащи изпращат със своето бащинско благословение своите чеда, като им

пожелават добър успех в работата и ги снабдяват с пътни и необходимите ръзноски до Плоещ. Въобще гравът ни, освен неколцина, е много въодушевен и заинтересуван от днешните политически работи. Забележува се едно движение, една вътрешна необяснима радост и възхищение, които на секиго можеш да забележиш, че му се рисува на лицето”²⁶.

При все че приведенният откъс “няма прегвиг” изпращането на споменатата група доброволци, водени от Соколов, а се отнася за изпратени младежи “до Плоещ”, т. е. за изпратени в края на април началото на май 1877 г., той подсказва патриотичната атмосфера, на която остават чужди само “неколцина”. Болградчани разбират правилно смисъла на протичащите в Кишинев и Плоещ процеси като полагане основите на бъдещата българска армия. Ако внесем и уточнението, че за българите от румънска Бесарабия от 1876 г. е въведена задължителна военна служба, ще стане ясно, че при това положение доброволното записване в Пешу почетен конвой (Българското опълчение) не може да се интерпретира по друг начин, освен като изява на национално-патриотична зрелост.

Може да се предполага, че не е качествено по-различна обстановката и в останалите български и смесени селища, в които българите са компактна маса, и от двете страни на границата. Източниците сочат, че бесарабски опълченци има както от колонии от румънска Бесарабия, така и от селища от руската ѝ част – Кишинев, Твардица, Тараклий, Валя Пержа, Копаран, Кубей – от една страна, и Болград, Измаил, Чешмелий, Каїраклий, Рени – от друга. Изпращането на доброволци се съпътства и със събиране на волни пожертвования в пари и вещи за нуждите на действащата армия²⁸.

В средата на април след като изоставят службата в руските части, стават кадрови опълченци, Илия Арабаджи от Комрат, Георги Балжаларски (Балджиларски) от Пандаклий (дн. с. Ореховка), Демян Кройчев (Крайчев) от с. Делъджилер (дн. с. Дмитриевка), Георги (Григори) Митров от с. Селиозлу (дн. с. Холмское), Сава Бочевар (Бъчваров) от с. Кубей (дн. с. Червеноармейское), Василий Галун от с. Курсово, Комратски район и гр. Преди това те са служили в 55 пех. Подолски, 58 пех. Прагски, в 59 пех. Люблински и в 60 пех. Замосцки полк, както и в трета и пета батарея на 15 артилерийска бригада или пък в Бендерския крепостен полк²⁹.

Почти по същото време се присъединяват като доброволци към формиращите се дружини и Иван Гаврилов, Петър Егоров, (Георгиев),

5916/2000

Александър Каназирски, Семьон Николаев, Стефан Добрев, Илия Райчев и др. от Болград, Сергей Маринов от Комрат, Николай Петров от Кишинев и др. Увеличаването на доброволския числен състав се съпровожда и с подсилване с нови кадрови военнослужещи.

Всъщност командироването на руски войни от български произход към изграждащото се Опълчение, наричано до 17 април Пешу почетен конвой на главнокомандващия, е в действителност практическо реализиране на идеята, залегнала още в "Основанията за организиране на българската войска" на ген. Н. Н. Обручев (1830 – 1904 г.): "Младите офицери и ефрейторите да бъдат избирани предимно между българите, които са служили в руската армия"³⁰. През май 1877 г. реализирането на тази идея продължава: тогава напускат службата в руската войска и преминават в състава на Опълчението Георги Стоянов и Захари Чолак от Валя Пержа (вероятно Чагър-лунгски район), Дамян Тодоров от с. Девлетагач (дн. с. Делен), Семьон Сукорла от с. Татар Копчак (дн. с. Копчак), Петър Коробовски (Карабибер) от с. Дмитровка, Одеска обл., Петър Бойко от с. Курсово и др.

Колко са всички бесарабци от български произход, командировани от руските части, за да станат първи учители на постъпващите в Опълчението доброволци, не може да се установи със сигурност поради липса на данни за месторождението. Но заедно със сънародниците си от Приазовието, Крим и Одеския край те са били твърде много и при всички случаи доста повече от българите от европейска Турция, намерили приют в руските и румънските земи. Според събрана от нас информация през май 1877 г. командированите за кадър в Опълчението бесарабски българи са по-малко от прехвърлените от руските части през април.

Всички кадрови войници от български произход, постъпили до 25 април 1877 г. и почти всички от доброволците, постъпили през този месец, може безрезервно да се смятат за първооснователи на българската армия. Същото би могло да се каже и за постъпилите и след това, но с тази разлика, че първите свързват имената си с кишиневския период от създаването на Опълчението, а вторите – с плоешкия.

Мнозинството от 210-те редови опълченци са от южната част на Бесарабия, там, където българите са по-компактно заселени. От Болград фигурират имена на 71 опълченци; 23-ма са родени в Измаил – по онова време твърде смесен в народностно отношение град. За 14

знаем, че произхождат от Бесарабия, без да е документирано селището, в което са родени. Пет бойци са посочили като свое родно място с. Курчи (дн. Виноградовка, Болгр. р-н), намиращо се в близост до руско-румънската граница в пределите на Румъния. С по 4-ма опълченци са представени Гюльмен (Дюльмен – днес с. Евгениевка), Ивановка, Твардица; по 3-ма опълченци са посочили като месторождение селата Конгаз, Кубей, Валя Пержа, Кирютня (Кортен), Тараклий и Делърджилер (Дмитриежка) – северно от границата, и с. Чешмелий – южно от нея.

А фактът, че сред издирените от нас опълченци фигурират само три имена на бесарабски българи, които са от Кишинев, показва, че този списък далеч не съответства на истинския им значително по-голям брой във формиращите се опълченски дружини. Ако внимателно вникнем в междуредията на историческите извори, ще се убедим, че е невъзможно от Кишинев да има само трима записани опълченци.

“В деня на изпращането на доброволците отпътък границата – пише Вс. Крестовски, като има предвид 25 април 1877 г., – кишиневската българска колония предложи на техните (на опълченските – К. К.) офицери закуска, приготвена на гарата. На хората беше раздадена по прилична чаша водка, по половин голям пшеничен хляб и по доста голямо парче овнешко печено. Вдигнаха се и тостове – за Императора, за Великия княз – Главнокомандващия и за успеха на делото – възприети със силен и разбираем възторг както от офицерите, така и от българските доброволци. На перона бяха дошли много семейства от местната българска общност и тук български свещеник – почтен старик с достоепна външност, тръгнал в поход заедно със своето духовно паство – безвъзмездно раздаваше на желаещите доброволци молитвеници, евангелия и псалтири... С почерпката се разпореждаше местният земевладелец, българин по произход, г-н Увалиев, и е забележително до каква степен стига стремежът на българите към доброволна служба под руски знамена”³¹.

В по-нататъшното си изложение Вс. Крестовски пише, че по време на придвижването на ротите по улиците към Кишиневската гара, а след това и на самата гара, по-видните българи кишиневци, включени в ротите, били спирани от мнозина свои сънародници, които в последния момент случайно научавали за изпращането на българските опълченци и молели да бъдат записани. “Желанията на почти всички тези доброволци се удовлетворяваха на място, без особени записвания, освен обикновеното отбелязване в паметната книжка на един или

груз офицер. На доброволца се даваши веднага в ръцете шаспо* ... и след това той, все още в ежедневното си цивилно облекло, се предаваше към една или друга рота под грижите на някой от унтерофицерите”³².

За съжаление от по-нататъшния репортаж на военния кореспондент на “Правительственный вестник” не става ясно колко такива случаи на записали се доброволци са му известни. Но от изрaza “много от техните (на Увалиев и останалите по-видни кишиневски българи – К. К.) съотечественици... горещо молеха да им кажат при кого... може да се запишат”, личи, че случаите не са били единични.

Мнозинството от доброволците българи от руска и румънска Бесарабия постъпват на малки групи заедно със свои сънародници от влашките градове, като съевременно са разпределяни по дружини. Списъците свидетелстват, че със заповед №28 от 18 май 1877 г. се зачисляват в Опълчението Гризори Янаков, Димо Димитров, Тодор Кирянев (Киранов), Георги Панайотов и Коста Петров – всички от Болград³³, Спиридон Димов, Илия Янев (Енев), Илия Димов и Кольо Ангелов, от с. Курчи, както и Николай Лазаров, Тодор Димитров, Иван Ламбов и Илко Великов от с. Пољмен³⁴ (записано Пюшпен), Дмитрий Каракаш от с. Каракурт (днес к. Жовтневое)³⁵.

Всички те идват обаче не от Бесарабия, а от Галац, където по онова време има голяма българска колония, създадена след руско-турската война от 1828 – 1829 г. Тук работи особено активно оглавяваният от г-р Д. Янколов комитет на местното българско благотворително дружество. По набирането на доброволци то се конкурира успешно с българското благотворително дружество “Дружба” в Браила, където все още живее революционният ботевски гух.

По-голямата част от пристигналите в Пloeщкия лагер са разпределени в пета и шеста дружина, командвани от майорите К. Н. Нишченко и Н. А. Беляев. Но в хода на войната най-много бесарабски българи откриваме в командваната от майор П. Т. Редкин четвърта дружина: 47 българи от руската и от румънската част на Бесарабия. Значителното им присъствие във всички опълченски дружини обуславя в голяма степен и интереса на много техни земляци към връчването на Самарското знаме на 6 май 1877 г., когато стотици занаятчии, търговци, служещи и селяни не само от Влашко и Молдова, но също от

* Шаспо – френска пушка, с която е въоръжено Бълг. опълчение.

Болград и Измаил, от Рени и Кулия, както и от грузи по-малки селища от румънска Бесарабия, пристигат в Пloeщ, за да присъстват на един от най-възбуждащите мигове при формиране на Опълчението. Освещаването на Самарското знаме е по същество акт, символизиращ раждането на българската армия. След 3 март 1878 г. не един от бесарабските опълченци ще пожелае да служи в тази армия, като отдава сили за превръщането ѝ в надеждна общонационална институция – защитник на извоюваната и от Опълчението свобода.

В деня на освещаване на Самарското знаме в редовете на опълченските дружини се включват бесарабските младежи Георги Стаев (Стоев), Атанас Тодоров, Тодор Иванов и др. А сред зачислените наскоро след това са доброволците болградчани Филип Камбуров, Михаил Божцлов, Николай Василев, Константин Великов, Иван Георгиев, Хриस्ताки Григориев, Тодор Даков и др., измаилчаните Йеремей Григориев, Михаил Иванов, Павел Калбегов, Александър Николаевич, Иван Тодоров и др., гюлменчаните, които бяха споменати по-горе, и др. Процесът на записване продължава и по-нататък. Сред голямата група от 83-ма българи, дошла на 20 май в Пloeщкия лагер, отново срещахме двама представители на българската общност от Бесарабия, изпратени от Болград. Това са Андрей Ширяев и Атанас Киров – и двамата родом от с. Конгаз³⁶. В друга група от 57 наши сънародници, изпратени от Турну Мазурели, Галац, Браила и Болград, приета на следващия ден (21 май 1877 г.), срещахме имената на Павел Панов (по-малък брат на Ол. Панов), на Дмитри Иванов и Илия Недев от Болград, на Танас Диоманов (Диамангиев) от с. Табак³⁷ и др. Всички те са разпределени в първа дружина, чиито командир е българинът полк. Константин Искров Кесяков – родом от гр. Пловдив.

Не би било пресилено обобщението, че май 1877 г. е времето, когато най-много синове на Бужака, а и на Северна Бесарабия, проявяват желание да се подготвят за войната с Турция и да вземат участие в нея.

Дори след като дружините напускат Пloeщкия лагер и предприемат поход за съсредоточаване към р. Дунав, след като се пристъпва към подготовка за преминаване на голямата река, в дружините продължават да се записват доброволци. Непосредствено преди да започне организирането на вторите шест опълченски дружини (т. нар. Второ опълчение) към сформираниите още в Пloeщ дружини се присъединяват Александър Кесяков от Акерман (днес

Белгород Днестровский), Олимпий Панов от с. Тараклий (днес селище от градски тип със същото име), Георги Тодоров и Георги Табаков от Болград³⁸.

Записването на българи-доброволци от Бесарабия към опълченските дружини се среща, макар и като изключение, и след включване на някои от тези дружини в освободителните действия на Предния отряд на ген. Й. Вл. Гурко. Тогава в ротите се включват Стефан Добрев (Добров, Добриев) от Болград, Илия Колчев (Калчев) от с. Курчи, Яков (Янко) Величков от с. Чешмели (дн. с. Криничное) и др.

Бесарабски българи участват и в състава на втората серия опълченски дружини (от № 7 до № 12), които се създават върху основите на т. нар. сборна бригада. Те са прехвърляни от първите шест дружини, с оглед създаване на кадър за Второто опълчение. Както се знае, то се изгражда в освободените български територии – Свищов и Търново, като попълнението му идва от местното българско население. При тези условия руското командване вижда в лицето на бесарабци подходяща основа за бъдещо консолидиране на второто опълчение.

При запознаване с издирения от Р. Руменин личен състав на Опълчението, както и с данните за 210-те бесарабци, прави впечатление абсолютното отсъствие на гагаузки компонент както сред доброволците, така и сред руския кадър. Окончанията в презимената и фамилните имена на -олу / -оглу /, -еджи / -ойджи / и др. сами по себе си не могат да бъдат индикатор за етническа принадлежност. В състава на Опълчението освен българи и руси има и сърби, черногорци, украинци, италианци и др., но в архивните материали няма сведения за нито един опълченец, самоопределил се като гагаузин. При условие че в Опълчението има записан дори един турчин³⁹, изглежда повече от невероятно поради съществуващите много добри взаимоотношения между тюркски говорещите гагаузи и българите в Буджака да няма нито един записан се гагаузин. През пролетта на 1877 г. са минали около 7 години откакто В. И. Григорович, посетил Комрат и някои други околни села, пише, че тамошните колонисти нямат славянобългарски родо-корен, а в отговор на тези “наблюдения” Ив. Ст. Иванов бе публикувал в “Новороссийский телеграф” няколко статии, доказващи в една по-различна светлина истината за езиковото общуване между гагаузи и българи.

Към 1877 г. въздържаността на опълченци-гагаузи да се записват като гагаузи произтича от това, че тюркското или предимно тюркското езиково общуване не е възприемало като критерий за етническо дистанциране или противопоставяне на българи и гагаузи. Това отлично се е разбирало от тогавашната малобройна местна интелигенция. А и руското командване не е съзирало съществени различия между живеещите в Бесарабия, отличаващи се предимно в езиково отношение две християнски общности. Гагаузите са владеели говоримия български език, а познаването на твърде близкия до османския турски език тюркско наречие ги е и правело желани войни в бъдещата българска войска. Затова и произхождащите от гагаузки семейства редови опълченци са се чувствали част от българската народност; така са ги възприемали и руските офицери. Тогавя никои не е знаел, че след време ще се появят специалисти, които да доказват, че гагаузите са били винаги нещо различно от българската нация.

От по-ранни изследвания е известно, че най-много убити в хода на военните действия има от първа дружина (161), следвана в тази мрачна класация от трета и пета дружина (по 102), докато от четвърта и шеста, както и от дружините от Второто опълчение, убитите са твърде малко⁴⁰.

Бесарабските българи опълченци, както стана ясно, са разпределени главно между четвърта, шеста, първа, пета и трета дружина, като в останалите присъствието им е малобройно. Затова може да се приеме – въпреки обстоятелството, че не претендираме да сме открили всички опълченци – че сънародниците ни от Бесарабия участват равностойно в освободителните сражения на Опълчението, както и всички останали българи от европейска Турция. Завинаги в земята на дедите и бащите остават костите на Димо Дмитриев от Болград, загинал в сражение с черкезите край с. Зелено дърво, Габровско, в състава на пета дружина, на Спиридон Димов от с. Курчин (дн. с. Виноградовка) от същата дружина, убит по същото време на същото място (20 авг. 1877 г.). Смъртта и на двамата е резултат от настъпилото самоуспокоение сред опълченските командири, след като пета, девета и десета дружини отсядат на бивак край с. Зелено дърво, недалеч от Габрово. В ранната утрин на 20 август опълченците от десета дружина започват строеви занятия без оръжие, а другарите им от пета дружина, разположени в непосредствена близост, са

събрали пушките си на пирамида. В този момент изневиделица голяма черкезка група от неколкостин конници напада неподготвените опълченци и за броени минути съсича десетки бойци, след което подпалва крайните къщи на селата Зелено гърво и Топлеш. Намесата на 42 пех. Якутски полк и на някои грузи руски части, както и на трета опълченска дружина, слага край на разбойническото нападение. Но според официални руски документи само пета дружина загубила при това сражение 20 опълченци, освен "значителното число ранени"⁴¹. Двама от убитите са Димо Дмитриев и Спиридон Димов. Оцелели след кървавите старозагорски и шипченски сражения, двамата бесарабци умират в резултата от трагично стечение на привидно случайни обстоятелства.

Не такава ще да е била смъртта на Дмитрий Иванов и Стефан Славов – и двамата болградчани. Те загиват в боевете с турците на 9 август 1877 г., отбранявайки връх Свети Никола. Запазените документи не ни дават пространна информация за подробности около тяхната гибел. Но от бойния дневник на 36 пех. Орловски полк знаем, че първа и четвърта дружина, към които се числят Дмитрий Иванов и Стефан Славов, са заемали в непълн състав източните склонове на върха, пред които пространството било обрасло с храсти, което давало възможност на турците да се приближат. Всяка турска атака още на 9 (21) август опълченците отбивали с приклади и камъни.⁴²

Със смъртта на храбрите напускат завинаги редиците на Опълчението още редица наши сънародници от Бесарабия. На 19 юли 1877 г. е убит като знаменосец на Самарското знаме доброволецът от Болград Стефан Минков – ефрейтор в трета дружина. Той поема знамето от руския унтерофицер Авксентий Цимбалюк, но вражески куршум го пронизва и светинята на Опълчението се озовава в ръцете на подполк. П. Калитин. Мобилизирайки дружината си за атака, офицерът-знаменосец е поразен смъртоносно от концентрирания огън на неприятеля⁴³. Сухата тракийска земя попива завина кръвта на защитниците на Самарското знаме, сред които е и Ст. Минков.

Трагична е участта и на унтерофицера от 59 пех. Люблински полк. Данило Кисса. Постъпил в трета дружина на Опълчението през април 1877 г., той участва във всички сражения с неприятеля и на 16 август, след боевете на Шипка, е удостоен с Георгиевски кръст. Но в кръвопролитния бой край Шейново (28 декември 1877 г.) той е един от 23-мата убити опълченци⁴⁴. Вестта за смъртта на един от най-уважаваните от руското офицерство унтерофицери бързо стига до

Бесарабия и не след дълго в България идва братът на Кисса, за да отслужи в Габрово панихуда за убития⁴⁵.

Във войната за освобождението на България умират още Георги Стаев (Стоев), Зиновей Кискин, Илия Недев и др. – убити край Стара Загора; Сергей Маринов и Иван Станков – убити в сраженията край Шунка и т. н.

Всички те имат общата участ да паднат в бой е неприятеля в обкръжението на другарите си, макар и твърде далеч от родната Бесарабия. Сред загиналите за българската свобода има и такива, които умират мъчително от рани и болести във войсковите лазарети и болници. Сред тях са например двамата болградчани Василий Иванов и Георги Маринов. Първият заболява на 20 дек. и само след 10 дни умира на 32 години, а Георги Маринов – един от най-възрастните опълченци-бесарабци – доживява да види българското освобождение и да склопи очи в болница на 25 юни 1878 г.

Списъкът на загиналите бесарабски българи-опълченци не завършва с посочените имена. Той може да бъде допълнен и с други, при все че не разполагаме с конкретна информация и подробности около гибелта на всеки поотделно. Но и в този вид е доказателство, че внуците и синовете на напусналите преди няколко десетилетия българската земя изселници не са забили своето национално чувство, не са загърбили идеалите за национално освобождение на поробените си братя.

Между редовия състав на Опълчението могат да се срещнат имена на бивши бойци от руско-българската доброволческа бригада, взели участие в Сръбско-турската война от 1876 г. Сред тях са Иван Доков, Алекси Захариев, Александър Каназирски – всички от Болград, Георги Рашков от Измаил, Жейно К. Жейнов от Каираклий и др. Към същата група с пълно основание може да се отнесат имената и на двата братя Панови – Олимпий и Павел. Този неголям на брой опълченски контингент притежава известен боен опит и може да се предполага, че присъствието му в опълченските роти има положително въздействие за бойния дух. Особено висок авторитет сред руското офицерство имат участниците в Сръбско-турската война.

Възрастта на българите-опълченци от Бесарабия не би могла да бъде коментирана, тъй като имаме данни за възрастта само на 63 лица. Ограниченият източников материал позволява да се обобщи, че в Опълчението участват мъже от 18 до 42 години, които биха могли да

бъдат бащи и синове. В четвърта и втора дружина срещаме имената на 42-годишния Михайло Божилов и 41-годишния Георги Маринов. Но в списъците фигурират и 18-годишните Иван Станчев от Измаил и Тодор Димитриев от Болград. За освобождението на поробена България заживат както 41-годишният Георги Маринов, така и 20-годишният Георги Стоев (Стаев)⁴⁶.

Средната възраст на бесарабците-опълченци е около 25,5 години.

За образователното им равнище разполагаме също с ограничени сведения. Но без уговорки може да се приеме, че сред редовия състав то не е под образователното равнище на Опълчението изобщо. Ще припомним, че в началото на май 1877 г. големият руски писател, кореспондент от театъра на военните действия В. И. Немирович-Данченко отбелязва не без задоволство, че сред опълченците неграмотните били съвсем малко – под 6%⁴⁷. Сравнително благоприятните условия за развитие на просветата и културата в Бесарабия допускат вероятността това ниво, особено сред доброволците, да е по-високо. Известно е напр., че отличникът в Болградската гимназия Ол. Панов е започнал висшето си образование в Париж, като преди това е завършил Школа по изграждане на мостове и шосета в Букурещ. Той обаче е единичен случай. Доста повече са випускниците на Централното българско училище “Св. св. Кирил и Методий” в Болград: Евтим Д. Николаев, Атанас Киров, Александър Каназирски, Стефан Славов, Георги Тодоров, Георги Янков, Георги Табаков и др. Никак не са малко и тези, които са със започнато, но незавършено гимназиално образование: Александър Кесяков, Павел Панов, Мануил Нейков, Иван Доков, Иван Янев и др. Срещат се обаче и примери на неграмотност сред опълченците – Георги Попов, Герасим Гаджалов, Иван Караивански и др. Може да се приеме, че основната част от бесарабските българи-опълченци е на равнището на грамотност и образователен ценз, което може да се получи в българските училища в Бесарабия, и за втората половина на XIX в. не е по-ниско от нивото в много от развитите европейски държави.

В изложението готук косвено бе засегнат и един премълчаван във военноисторическата литература проблем за бягствата на доброволци от сформираните вече опълченски дружини. Освен посочените в бележки 24 и 29 лица, далеч преди опълчението да е изиграло историческата си роля като движеща военна сила в българското Освобождение, го напускат и други записали се бесарабски доброволци – Иван Болдир (избягал на 7 май 1877 г.), Димитрий Димов

(избягал на 26 май с. г.), Николаѝ Иванов (избягал на 26 май с. г.), Тодор Калапчи (избягал на 25 юни с. г.) и др.

Бягството на доброволци съществува като явление във всички опълченски дружини и сред всички етнографско-регионални, а и някои етнически общности. То става преди преминаването на Дунава и прехвърлянето на Опълчението в театъра на бойните действия и след това. Най-много са избягалите сръбски доброволци на румънска територия в навечерието на 21 юни 1877 г. Много случаи на бягство има и при изграждането на новите шест опълченски дружини на българска земя.

Причините за тези прояви са твърде различни и не биха могли да се сведат до елементарното обяснение, че избягалиите, макар и записали се доброволно, били по природа авантюристи, без патриотично самосъзнание, лесно озъващи се пред трудностите на войсковия живот. Ако внимателно вникнем в изложението на Ст. Кисов за бойния път на Българското опълчение, не може да не ни направят впечатление юмручно-силовите възпитателни методи от страна на част от руското офицерство и унтерофицерство⁵⁰. Насажданата от кореспонденти като В. Немирович-Данченко и лична представа за коректно и другарско отношение на офицерите-”туркестанци” към опълченците се разминава съществено с действителността. Тези методи се прилагат особено от ефрейтори, унтерофицери и фелдфебели, а малка част от тях са и българи-бесарабци. Обект на това ”възпитание” са както българите от Европейска Турция, така и българите от руските и румънските земи. Непривикналият към руската войскава дисциплина цивилен гражданин – а руският бесарабски българин до 1874 г. е бил изцяло освободен от войнски задължения – трудно би могъл безропотно да понесе чуждите на неговата природа дисциплинарни порядки. Не е неестествено сред отделни по-емоционални личности в определен момент да вземе връх спонтанната съпротивителна реакция, която може да се изрази и в самоотлъчване за определен време или в окончателно бягство от дружината. Живелият в робската действителност на неосвободените български земи емигрант проявява в сравнение с бесарабеца по-голяма адаптираност спрямо суровите войнски порядки. Но дори и в тази група самоотлъчките и бягствата още на румънска земя не са единични случаи.

Зад всяко конкретно бягство или самоотлъчване стоят и конкретни причини. Например редникът Иван Болдир, постъпил на 16

години доброволец в трета дружина непосредствено "след Великден" (по документи – на 1 май 1877 г.), след тридневен престой в Пloeц е назначен за въоръжена охрана на обоза, придвижващ се на юг. По пътя младежът заспива, обозът следва своя път, а откъсналият се от него Болдир се насочва към Букурещ, за да застигне другарите си. В същото време те се движат по маршрут, заобикалящ Букурещ, в посока към Рушиоре де Веде. Разбрал грешката си, но не взел правилно решение, Ив. Болдир тръгва от Букурещ по обратния път, към Галац. Оттам се придвижва до Яш, а от Яш се прехвърля в Унгени, надявайки се да намери медицинска помощ, тъй като междуременно се е разболял. В Унгени попада на руските комендантски власти, пред които дава своите обяснения⁵¹.

Какви са мерките спрямо него, като нарушител на войсковата дисциплина, запазените документи не поясняват. Но едва ли може да се предполага, че са се намесили руските военно-съдебни органи – спрямо доброволческия контингент във военно време руските устави и дисциплинарни правилници не предвиждат еднаква възискателност, като към редовните военнослужещи.

Като фактори с отрицателно въздействие върху опълченския дух през есента на 1877 г., когато са налице единични случаи на самоотлъчки и бягства, могат да се посочат още и лошото облекло и обмундиране и налаганите непривични форми на войнски труд в Балкана – ремонт и строителство на шосейни пътища и др.

Наг тези случаи и факти обаче се възвисява стремежът към освобождението на българските земи към възстановяване на българската държава. А безспорно най-значимият генератор на този стремеж сред опълченците е офицерският кадър.

2. Участие на бесарабски българи в офицерския състав на Опълчението.

При подбор на офицерския състав за Опълчението Щабът на действащата руска армия нарежда младшите офицери да се подбират предимно между българите, които са служили или служат в момента в руската армия. Присъствието единствено на К. И. Кесяков сред старшите офицери не отменя валидността на това положение, защото паралелно с това се посочва, че е желателно "всички началници и

гружинните офицери да бъдат руси или от ония българи, които са служили в руската войска⁵². Не е в дисонанс с духа на "Основанията за организиране на българската войска" и по-късното допускане до офицерски длъжности на отличили се в бойните действия редови опълченци.

Въпросите около опълченското офицерство не са разглеждани като самостоятелен проблем. Но това не значи, че са били извън ползрението на изследвачите на военното минало⁵³.

Като най-типични представители на бесарабските кадрови офицери, постъпили на служба в Опълчението през пролетта на 1877 г., обикновено се сочат Данаил Николаев, Степан Любомски, Стефан Кисов, а към тях ще добавим не без някои уговорки още Аврам Гуджев и почти непознатия подпоручик Стоянов в архивните материали не е съхранено дори собственото име.

Сред тях най-ярко се отроява фигурата на незначителния по ръст, но не и по историческа роля в следосвобожденската ни национална история Данаил Николаев Цонев. Името и делото му изискват по-специално внимание, тъй като оставеното от историците от старата школа е тенденциозно панегирично, докато в малкото писано за него след 9 септември 1944 г. господства политизиран подход. За комплексна оценка трябва да вникнем в ранния период от идейното му съзряване, към който отнасяме юнкерските години, както и службата в Опълчението.

Роден на 18 декември 1852 г. в семейството на преселници от Сливенско според някои от неговите биографи⁵⁴ или от Търновско – според други⁵⁵, младият болгарчанин учи в известната тамошна гимназия⁵⁶ по време, когато възрожденските пориви към национално освобождение на българите обхващат широко слоеве както на емиграцията, така и на местното българско население. Не без основание надеждите за това освобождение се свързват с подготовката на революционна военна сила от средата на самите българи. А за това са необходими военни кадри. Това кара не един и двама българи от двете страни на руско-румънската граница да се ориентират към военна служба в имперската армия на Русия още преди 1874 г., когато е въведена задължителната войнска повинност.

Фактически службата на прапоршик Николаев в Българското опълчение започва на 3 април 1877 г.⁵⁷, след като той е вече воювал с турците в Сърбия (юли – октомври 1876 г.) и след забележителната

му историческа среща с Хр. Ботев – няколко месеца преди да замине за Кладово. Последната важна специална задача, която младият офицер изпълнява по заповед на командването на “своя” 54 пех. Мински полк, е топографското “разнасяне” на маршрутите за придвижване на разположението по линията от гр. Балта до Одеса руски войсковы части⁵⁸. Всички следващи негови по-късни действия могат да бъдат отнасяни с по-голяма категоричност към историята на българската армия, независимо дали са извършвани по руска заповед, или не.

Веднага след зачисляване на Пешия почетен конвой прапорщик Николев е разпределен в трета рота на трета дружина, а неговите колеги Гуджев и Кисов – съответно във втора и първа дружина⁵⁹. Така тримата млади бесарабци стават първите български младши строеви офицери на изграждащата се в Бесарабия нова българска армия. Скоро след тях, в състава на Пешия конвой, пристигат и други българи, служили като младши офицери в бойните части на императорската армия – щабс-капитан Ст. Любомски, капитан Райчо Николов, подпоручик Димитър Филов, подпоручик Пенчо Шиваров и др.

Върху всички тях ляга голяма част от отговорността по организацията, обмундирването и въоръжението на личния състав, по окомплектоването на ротите, по провеждането на първите строеви занятия, първите учебни стрелби и т. н. Определено може да се твърди, че тези грижи не намаляват и след формирането на новите три опълченски дружини, когато повишеният вече в чин подпоручик Д. Николаев поема задълженията на отговорник по въоръжението в пета дружина. Освен това през юни 1877 г. той е определен и за временен командир на четвърта рота в тази дружина⁶⁰. Като отговорник по въоръжението и като временен ротен командир той въвежда във войската служба десетки опълченци, немалка част от които са негови земляци от Бесарабия и негови съграждани.

В качеството на субалтерн-офицер до прехвърлянето на освободителните войски в поробена България той участва в организиране придвижването на дружината от Кишинев до Пloeщ, а след това и в мъчителния поход от Пloeщ към Зимнич (Зимница). Преминава р. Дунав с основните опълченски сили на 21 (3 юли) 1877 г., а след това в състава на командвания от ген. Й. Вл. Гурко отряд стига до старопрестолно Търново. И в Свищов, и в Търново, както и във всички български селища, през които преминава Опълчението, той става свидетел на огромната радост и необикновеното въодушевление, с които местното българско население посреща освободителните

войски. Какви са били чувствата и външенията, обхванали младия бесарабец, когато крачи из земите на дедите си, как е посрещал радостните сълзи на доточера поробеното население, не ни е оставил никаква информация. Но от възпоменанията на неговия съгражданин Ст. Кисов можем да се досещаме, че това е предизвикало засилване на патриотичното му чувство.

След кратък отдих в старопрестолния град опълченците от пета дружина преминават Стара планина през Хаинбоаз и на 3 (15) юли 1877 г. се установяват в с. Хаинето (днешния град Гурково, Старозагорско). Но същинската бойна дейност на подпор. Николаев започва на следния ден – 4 (16) юли, когато в местността Крива река край близкото село Уфланлий (дн. с. Ветрен) пета дружина взема участие във въоръжена схватка срещу три турски табора. Очевидци на сражението намират, че българските опълченци воюват смело и самоотвержено срещу неприятеля⁶¹. На следващия ден – 5 (17) юли 1877 г. – първа и четвърта рота, чийто временен командир е Д. Николаев, се сражават заедно с руския 14 стрелкови батальон за освобождението на гр. Казанлък.

За съжаление историческите извори не ни дават конкретна информация относно личния принос на младия временен ротен командир в постигнатата победа над немногобройния противник. Знайно е обаче, че в първите сражения опълченците показват добри войнски качества, без това да повлияе съществено за разсейване на скептицизма по отношение на българите сред част от руското командване. “Не мога да скрия – пише ген. Й. Вл. Гурко непосредствено след превземането на Казанлък, – че на Българското опълчение не възлагам големи надежди”⁶³.

На 9 (21) юли 1877 г. по заповед от командването на Предния отряд пета дружина напуска гр. Казанлък и се отправя към Ески Загра (Стара Загора), за да влезе в него след два дни заедно с един руски хусарски полк, още три опълченски дружини и шест оръдия. Освободителните руско-български части, водени от генерал Й. Вл. Гурко и Н. Гр. Столетов, са посрещнати най-радушно от местното християнско население. Десетина дни по-късно върху тези войски, а също и върху някои новопристигнали, ляга тежката участ да отбраняват Ст. Загора от атакуващите многочислени табори на Сюлейман паша. Тогава първа, втора, трета и пета дружина отстояват войнските добродетели на българския опълченец, на българина изобщо.

Героизмът в тези боеве, както и в сраженията при с. Джуранли (с. Калитиново) – дава основание на командващия Предния отряд да промени категорично мнението си и открито да заяви в своя заповед след оттеглянето от полесражението на 31 юли (12 авг.) 1877 г.: “Вие се показате такива герои, че цялата руска армия може да се гордее с вас и да каже, че не е сгрешила, като е пратила във вашите редици най-добрите свои офицери. Вие сте ядрото на бъдещата българска армия. Ще минат години и бъдещата българска армия с гордост ще заяви: “Ние сме потомци на славните защитници на Ески Загра”⁶⁴.

В боевете край този град пета дружина заема позиции от двете страни на Одринския път. Отначало ротата на подпоручик Николаев е в резерв, но когато турските части на Реджеб паша започват настъпление в стика между трета и пета дружина, тя е изпратена на предна бойна линия в левия фланг на своята дружина. Тук турците не успяват да пробият благодарение на взаимодействието между ротите и подкрепата на руската артилерия⁶⁵. Вляво от отбранителните боеве на четвърта рота се разиграват епичните сражения около Самарското знаме, при които загиват подполковник Калитин и още много руски войни и български опълченци. Всичко това става на 19 (31) юли. По повод проявения героизъм от страна на българските опълченски дружини скоро след тази дата руският вестник “Русский мир” констатира: “Българите надминаха всички очаквания – една шепа хора издържаха толкова дълго срещу такава огромна маса. Това не всяка войска е в състояние да направи”⁶⁶.

Похвалните слова на руските офицери, военачалници и кореспонденти се отнасят в някаква степен и до подпор. Николаев, Той е наистина само звено от огромната военна машина. Но това звено заема важно място не толкова по висотата на служебното положение и йерархия, колкото по практическата дейност в мобилизирането на човешкия фактор в решаващите моменти. От всички български офицери в Опълчението, намиращи се на предна бойна линия, подпор. Николаев единствен изпълнява длъжността на ротен командир. Подполковник К. Кесяков е командир на дружина, а всички останали са субалтерн (младши) офицери, командири в пехотните роти. А опълченската рота е относително самостоятелна войскава единица, която може да изпълнява специфични бойни действия, подчинени на тактическия замисъл на дружинното командване.

Макар и със силно намален състав в резултат от големите загуби от старозагорския бой – излезли от строя 7 офицери и 116 редници и унтерофицери – пета дружина взема участие и в Шипченските боеве от 9 (21) авг. до 12 (24) авг. 1877 г., а скоро след това и в сражението край с. Зелено дърво на 20 август (1) септ.) 1877 г. След Стара Загора съставът на командваната от Д. Николаев рота намалява само със 7 бойци – загуба, твърде незначителна в сравнение с броя на убитите от останалите роти на воюващите дружини. Това едва ли се дължи само на умело командване от страна на ротния командир – както бе посочено, по време на първите яростни пристъпи ротата е била във втори ешелон. Но че ограничаването на загубите в жива сила е отговорност на младшия офицерски състав и че в този смисъл изпълняващият длъжността ротен командир има отношение към малкия брой убити – не може да подлежи на съмнение.

В първия ден на Шипченските сражения разположената в долината между Северния хълм и Стоманената батарея пета дружина понася най-големи загуби. Така е и през втория ден. За това време от боевете знаем, че Д. Николаев се отличава с бодър дух и войнствена енергия. Във възпоменанията си Ст. Кисов отбелязва изрично това – след поредната силна атака срещу позициите на трета рота от трета дружина, Кисов се връща с взвода си, когато забелязва ръкомаханята на Николаев от недалечен окоп. От разменените реплики между двамата болградчани авторът на спомените разбира, че Николаев е зареден с готовност за упорита борба и решителност⁶⁷.

Що се отнася до сражението край с. Зелено дърво, Габровско, в него подпор. Николаев не взема участие, тъй като е командирован до Габрово. От стълкновението с черкезите пострадва само личното му имущество, което изгаря в офицерската землянка. Макар че този бой на опълченците с по-малоброен противник има в значителна степен инцидентен характер, той дава основание за сериозни изводи и поуки както за старшето опълченско командване, така и за младшите офицери.

Повишаването в звание поручик на 10 септ. 1877 г. и превеждането му като титулярен командир на ротата, награждаването му с руските военни ордени “Св. Станислав” – 3 ст. с мечове и бант. “Св. Ана” – 3 ст. с мечове и бант и със специалния Сребърен медал за шипченските сражения⁶⁸ свидетелстват, че офицерът Николаев е на висота при изпълнение на командирските си задължения през военното лято на 1877 г.

Но ако във всички летни боеве той проявява войските си командирски добродетели като черти на Опълчението изобщо и на неговото офицерство в частност, в боя при с. Шейново на 28 дек. 1877 г. индивидуалният героизъм на опълченския ротен командир се откроява, влияейки благотворно за активизирането на редовия и младшия команден състав. След близо четиримесечно пребиваване на бивак край с. Зелено гърво, повече от половината време при зимни условия, пета дружина е включена в дясната колона на ген. М. Д. Скобелев, която има за задача през Химитлийския проход да се насочи на изток към укрепления турски лагер край с. Шейново. В силно намален офицерски и редови състав – един от деветте офицери и е пор. Николаев – дружината преминава Химитлийската пътека по най-невероятен начин и заема своето място на десния фланг като частен резерв. Още след първата атака положението става критично, тъй като русите нападат без полева артилерия и с големи загуби в жива сила. Около обяд става ясно, че един от руските стрелкови батальони не може да се вдигне в атака поради големи загуби в личния състав. Положението е спасено благодарение на доблестния пример на командирите, между които е и Данаил Николаев. В атаката срещу голямата траншея командирът на 63 пех. Углицки полк полк Панютин грабва знамето от знаменосеца и придружен от барабанчик, сигнализиращ “Настъпление!”, тръгва напред. Тогава всички угличани, опълченци и войници от 9 стрелкови батальон се вдигат дружно срещу противника. Първи влизат в неговите окопи поручиците Коротков, Власов и Николаев. В момента на превземането на редут № 2 обаче пор. Николаев е ранен в коляното⁶⁹.

Височината, върху която се намира редут №2, превзет на 28 дек. 1877 г. в резултат от руско-българската атака при упражненото благотворно въздействие от примера на храбрия бесарабец, местното население назовава Дончова могила. А заради блестящия пример на войнска смелост и командирска самопожертвователност при Шейновския бой със заповед по действащата армия № 43 от 26 март 1878 г. ротният командир на четвърта рота от пета опълченска дружина е удостоен с орден “Св. Георги” – 4 степен⁷⁰.

Така към високите, макар и все още реално неполучени отличия заради Ст. Загора и Шипка⁷¹ се прибавя и висшата войнска награда – Георгиевският кръст, придружен с особена грамота, дадена от руския

император, в която със силни емоционални слова се мотивира награждаването на героя.

След раняването пор. Николаев е изпратен на лечение във войсковите лазарети в Казанлък и Търново, без да може да участва в по-нататъшните военни действия. Фактически войната за него приключва. Приключва с надежда, че жертвите и лишенията не са напразни, че свободата на поробена България ще бъде извоювана.

За ранния офицер ужасите на войната са вече спомен. И в този спомен живеят отминалите изпитания, в които срещите със смъртта на другари, на близки и познати не са нещо необикновено. В дългите и мъчителни часове на лечението младият офицер има възможност да осмисли по-спокойно целите и жертвите на тази война, допуснатите пропуски и слабости, грешките на руското военно командване. Той анализира и перспективите на собственото си бъдеще върху фона на очертаващото се освобождаване на България. Възможно е да е взел събдовното решение да скъса с родната Бесарабия и да прекрати службата си в руската армия. Още докато е в Казанлък, угостеният с Георгиевски кръст герой е посетен от завеждащия гражданската част в освободените български земи княз Вл. А. Черкасски, който същевременно е и пълномощник на руския Червен кръст. В тази среща има нещо дълбоко символично: здравият привидно и не толкова възрастен опитен администратор, известен с резервираното си отношение към използване на Опълчението за бойни цели, посещана ранения млад офицер, угостен с висше военно отличие, и разговаря с него. За какво – не е известно⁷². Но твърде скоро след това, в деня на подписването на Сан-Стефанския мирен договор, княз Вл. Черкасски скоропостижно умира, сякаш завещавайки бъдещето на освобождаването от Русия и Българското опълчение страна в ръцете на формиращата се национална армия.

В началото на май 1878 г. оздравелият поручик Николаев се завръща в дружината си⁷³. И като че ли да ознаменува новия етап във войнската му кариера възможно най-мирната и чисто представителна задача – да командва представителна рота от 32 бойци без оръжие на църковното тържество на 11 май по случай празника на светите братя Кирил и Методий⁷⁴.

Изложените дотук моменти от биографията на бъдещия генерал, независимо дали са били съзнателно или неволно пренебрегвани, са част от историческата съжба на Опълчението. Житейският път на

бесарабеца Д. Николаев е органически втъкан в историята на българското национално освобождение и е синтез на най-ценни воински добродетели.

Малко е писано дори от професионалисти историци и за друг един български офицер от Опълчението с бесарабски произход, чието име бе неколkokратно споменато в това изложение. Става дума за Стефан (Степан) Иванович Кисов.⁷⁵ А нему българската военна историография дължи един от най-ценните източници за историята на Опълчението – цитираният вече труд, второ издание на което излиза през 1902 г. Обширни откъси от него, макар и селективно събрани, са издадени и в по-ново време⁷⁶. Ни едно съвременно изследване по проблеми на Руско-турската война от 1877 – 78 г. не би могло да игнорира оставените от Ст. Кисов “възпоменания”.

Фактът, че след Освобождението, и особено по време на Сръбско-българската война, офицерът Кисов не се проявява като блестящ военен талант, не е аргумент за отричане заслугите му като опълченец. Неблаговидната роля, която играе като столічен комендант през 1890 г. в затвора на К. Паница, също не би следвало да омаловажава офицерската му дейност в Опълчението и особено задълбоченото мемоарно изложение, което става най-доброто в следосвобожденската историопис за създаващата се българска армия.

В живота на Ст. Кисов до 1878 г. има доста общи моменти с житейската съдба на Д. Николаев. И той е роден в Болград, но в 1849 г., и той учи в Одеското пехотно училище със своя съгражданин, и той служи в 54^а Мински полк. Участва и в Сръбско-турската война. Но родовият му корен е от гр. Елена. Някои дори смятат, че е роден там⁷⁷.

Пътницата на Николаев и Кисов започват да се разделят още със зачисляването в Опълчението (3 април 1877 г.), когато Кисов е разпределен в първа дружина, а Николаев – в трета. Ст. Кисов е назначен като субалтерн офицер във втора рота, но когато дружините стават шест и Опълчението се разраства, заедно с Аврам Гуджев той е прехвърлен в командването от подполк. Калитин трета дружина. В нея за определен период е ротен командир и пор. Д. Филов – главен инициатор на срещата на Кисов, Николаев, Гуджев и др. с неговия съгражданин Хр. Ботев през пролетта на 1876 г. В очите на младите бесарабци – портупей юнкери тогава, пор. Филов е “свой” човек – само преди 5 години той е учителствувал в околните бесарабски колонии Главан, Валя Пержа и др.

В състава на трета дружина, която участва в най-тежките и кръвопролитни боеве при Ст. Загора, Шипка и Шейново, служат като кадър най-много командировани бесарабци от български произход. Тук са Илия Арабаджи от Комрат, дошъл от 58 пех. Празски полк, Сава Бочевар от с. Кубей, служил в 59 пех. Люблински полк, Дмитрий Коромашов (Коромонах) от с. Тараклий, от 60 пех. Замосцки полк и др. Повечето от тях израстват бързо в службата и биват отличени с ефрейторски и унтерофицерски звания. Сред това българо-бесарабско обкръжение, но също така и в средата на офицерите “туркестанци” подполк. Калитин, щабс-кап. Усов, пор. Живарев, преминава началната служба на подпоручик Ст. Кисов.

По време на пешия марш към Зимнич той става свидетел на грубото и обидно отношение към българските доброволци и на снизходителната толерантност на някои офицери към постъпките и провиненията на руски кадрови войници, в това число и на бесарабци (П. Бойко)⁷⁸. Засегнат от несправедливостите, младият офицер прави всичко възможно да промени грубите обноски на част от колегите си към редовите опълченци-доброволци.

Непосредствено преди преминаването на Дунав при Свищов, на 17 юни 1877 г. следобед, руският император Александър II произнася пред опълченците вдъхновено, емоционално слово, чрез което ги уверява, че превземането на Свищов е “начало на освобождението на България”. Преводач на императора пред строените дружини е подпоручик Ст. Кисов.

Но най-ярко присъствието му като войн и командир се чувства на бойното поле. Обстоятелствена информация за това имаме от описанието на сражението край Ст. Загора на 19 юли 1877 г., когато дружината на подполк. Калитин защитава левия фланг на руските позиции в околностите на града, край турско-еврейските гробища. В момент на върховно напрежение, когато организираното турско настъпление застрашава с флангови обход позициите на съседната пета дружина, подполк. Калитин изпраща най-напред трета, а след това и четвърта рота. Водени от офицерите, опълченците се вдигат срещу османлиите с песента на Д. Чинтулов “Българи-юнаци”, а подпоручик Кисов отнема от ранен турски сигналист медната тръба и засвирва “Атака!”, мобилизирайки по този начин силите за нападение. Поведението му впечатлява силно ген. Столетов, затова в своя рапорт до ген. Ф. Ф. Радецки той споменава изрично неговото име⁷⁹.

Този момент от боя при Ст. Загора явно е бил твърде впечатляващ, за да се отрази в описанието на тия събития и от други автори⁸⁰, освен от самия Кисов. "Прапорщик* Кисов, родом българин, хвърлил се на турската цеп (верига – К. К.) с песента "Шуми Марица", като показал пример на войниците, но... нищо не помага"⁸¹ – отбелязва началник-щабът на Българското опълчение полк. Ф. М. де Прерагович, като описва изключително трудното положение на опълченците.

Заради героичното поведение на младия офицер в боя при Ст. Загора руското командване го награждава с ордена "Св. Станислав" – 3 ст. с мечове и бант⁸². След това най-кръвопролитно сражение, при което загива и подполк. Калитин, за грузинен командир със заповед по Опълчението е назначен щабс-кап. Стесел. Но тъй като той е силно контузен, практически командването на грузината без специална заповед минава в ръцете на подпор. Кисов. Фактически процесът на предислоциране и попълване на ротите в Балкана до заемането на Шипченските позиции се извършва в значителна степен под негово ръководство.

Достойно за пример и погражание е поведението на Кисов и по време на Шипченските сражения. Още от 22 юли трета дружина е на позиция в очакване настъплението на турските табори в същия район, в който са заедно с пета дружина и по време на боевете. Заради отбраната на Шипченските височини още през август 1877 г. Ст. Кисов е удостоен с орден "Св. Владимир" – 4 ст. с мечове и бант – отличие, което е с две степени по-горе от "Св. Станислав" – 3 ст. Освен това след приключване на войната той отново е удостоен заради участието си в защитата на Шипка със сребърен медал. Като подчертават активното участие на този смел офицер в най-големите сражения на Опълчението, някои изследвачи сочат, че той бил награден с това в новата военна история като първи българин, получил тази награда⁸³.

Към края на нелеката войнска служба в Опълчението подпор. Кисов заедно със своя колега и приятел подпор. Гуджев, изпълнявайки възложената му от командването задача намира време да напише и издаде "Паметна книжка за пешеходните долни чинове, Извлечение от паметната книжка на ген.-адютанта Г. И. Чертков, приложено към Българската земска войска", 1878 г. С тази незначителна по обем

* Неточност на автора. По това време Ст. Кисов е подпоручик (К. К.).

“Паметна книжка” той не просто изпълнява възложената му задача, но и дава конкретен скромнен принос в елементарната теоретическа подготовка на младата армия, имаща за свое организационно ядро опълченските кадри. По същество извършеното от Ст. Кисов е актуализиран превод на руските норми от Устава за гарнизонната служба.

Другият представител на българското бесарабско офицерство в Опълчението, щабс-кап. Степан Любомски, е всъщност най-старшият по звание след подполк. (полковник) К. И. Кесяков. Но за него във военноисторическата литература почти не е писано. Името му се споменава рядко, като събрана най-кратка информация има само в една от публикациите.

А личността на родения в Кишинев през 1848 г. Степан (Стефан) Любомски има твърде важна роля в много събития от българския политически и военен живот от Освобождението насетне (до началото на 90-те години) и твърде по-малка – в Опълчението. Един от най-добрите мемоаристи на следосвобожденската епоха, макар и да е силно критично настроен към действията на Любомски, отбелязва: “Добър българин бе през всичката си служба в армията”⁸⁴.

В Опълчението Ст. Любомски идва като щабс-капитан от 59 пех. Люблински полк малко по-късно от останалите българи-офицери. По старшинство той е на почти еднаква позиция с кап. Райчо Николов. За кратко време изпълнява длъжността на ротен командир във втора дружина, но още в началото на военните действия на българска територия със заповед № 59 от 20 юни 1877 г. на ген. Столетов е прехвърлен към сборната бригада на полк. Д. Н. Корсаков, върху чиите основи трябва да се изгражда втората серия опълченски дружини. В групата на офицерите, които трябва да организират Второто опълчение и да подготвят попълнения за воюващите дружини, фигурират и имената на офицери като пор. Д. Филов, кап. Р. Николов, а за известно време и подпор. Аврам Гуджев⁸⁵.

Твърде много са липсващите факти относно дейността на Любомски, за да може да се оформи пълна картина на извършената от него дейност по организиране на Второто опълчение. Отделни сведения дават основание да обобщим, че и той, подобно на кап. Р. Николов, от края на 1877 г. обхожда селата в Търновско и из Балкана, за да набира опълченски контингент за Свищов⁸⁶. Запазен е негов рапорт до началника на Българското опълчение от 5 авг. 1877 г., изготвен

неизвестно къде в Балкана и заведен под № 1114 от 19 септ. 1877 г. Става видно, че щабс-кап. Любомски е успял да събере 437 човека и че не са се явили още 56 души. Освен това от заделеното обмундиране и въоръжение една малка част е била оставена в първа, а друга – в четвърта дружина⁸⁷. Ако свържем горепосочения документ с рапорта на командира на сборната опълченска бригада, става ясно, че Любомски не е съумял да събере команда от 550 доброволци – проблем, стоящ твърде остро през лятото на 1877 г. не само пред него и зависещ най-малко от него.

Въпреки това Второто опълчение, макар и да не е попълнено по военновременния щат, се създава от отделни дружини, приели от средата на август поредната номерация от 7 до 12. Един от ротните командири в десета опълченска дружина е и щабс-кап. Любомски. Негов непосредствен началник е командирът на дружината майор (от началото на 1878 г. подполковник) И. П. Доршпрунг-Целица. Най-вероятно ротният командир на първа рота Ст. Любомски се е справял успешно в обучението на новобранците през есента на 1877 г., тъй като дружинният командир му изказва благодарност. Но впоследствие между двамата офицери избухва сериозен конфликт поради неправомерното преместване на Любомски след продължително боледуване на по-ниска длъжност като субалтерн-офицер⁸⁸. Този конфликт се разразява през пролетта на 1878 г. непосредствено след приключването на войната. Той е един от съществените показатели за наличието и на неколегиални отношения между руското и българското офицерство – явление, неразглеждано аналитично в историческата наука, но отбелязвано понякога от старата школа историци.

В навечерието на големите шипченски боеве щабс-кап. Любомски е старшият офицер, който води около 600 бойци от десета дружина от Свищов и Търново в Габрово. Командата е от “новоизпечените и по тревога обучени опълченци”, както се изразява един от съвременниците. Дружината не взема пряко участие в големите шипченски боеве. Тя се установява на бивак край с. Зелено дърво, където част от нея се сражава с черкезкия отряд на 20 авг. (1 септ.) 1877 г. Никола Генев – бъдещият командир на Македонско-Одринското опълчение по време на Балканската война – отбелязва в своите спомени, че като новодошъл опълченец помолил Любомски в качеството му на старши командир на придвижващия се от Търново към Габрово

отряд да му разреши неколкочасов отпуск до родното Севлиево, но в отговор получил суров отказ и мъмрене⁸⁹.

Ако свържем този единичен факт с други подобни от следосвобожденския военски живот на Степан (Стефан) Любомски, пред нас ще се открие образът на суров и в същото време интересен със странностите си характер. Това обаче, което се очертава като най-типично за опълченския период в развитието му е неговото ускорено “българизиране” – дотогава той е владеел посредствено българския език, но след преминаване на границата у нас настъпва обрат, за да стигне след време до съдбовния избор да остане в отечеството на дедите си.

Друга видна личност от офицерския състав, но с далеч не толкова безспорен бесарабски произход, за която има доста писано, е Аврам Ив. Гуджев⁹⁰. В усилията да разкрием някогашните названия на бесарабските селища в Молдавия и Южна Украйна ние не можахме да установим селище с название Сопот през средата на миналия век, посочвано от изследвачите като родно място на този български офицер. Село с това име или с близко до него по фонетично произношение не е регистрирано нито от някогашните (А. Скалковски, Н. С. Державин, Вл. Дякович и др.), нито от съвременните изследвачи на бесарабските българи (И. Мещерюк, К. Поглубко, В. Маринов, Ел. Хаджиниколова и др.). Няма селище с подобно име нито по старите (от миналия век), нито по сегашните карти. Един от най-добрите изследвачи на живота и делото на български военни дейци о. з. полк. Ив. Стойчев отбелязва, че Гуджев е родом от гр. Сопот в България⁹¹. Запазените в ЦВА материали, писани от ръката на самия А. Гуджев, не дават особена информация, която да разреши въпроса за родното място. Твърде голямата употреба на русизми в писмената реч на този български офицер, многото общи моменти в неговата и в съдбата на Кисов и Николаев, фактът, че за неговата личност в последното значимо краеведско изследване за историята на Сопот⁹² се споменава между другото, без никакви аргументи този град – всичко това не позволява да се вземе напълно обосновано становище относно родното място на А. Гуджев. Ние приемаме тезата на военните историци от по-ново време, че Гуджев е бесарабски българин, като внесем и един допълнителен аргумент, подказван от Мих. Греков: според него в определен период Болград е бил наричан от сопотненци, изселили се в Бесарабия, с името на българския подбалкански град⁹³, като с това се подчертавала връзката с родния край.

Що се отнася до опълченския период в израстването на Аврам Гуджев като български офицер, освен изложеното в биографичните бележки за Д. Николаев и Ст. Кисов ще добавим и следното. До получаването на назначение в Пешия почетен конвой Гуджев е с най-голям армейски стаж между тримата: още от 1870 г. той е войник в 59 пех. Люблински полк и не следва да се изключва вероятността през лятото на 1871 г. освен съветите на Ив. Кишелски, и неговият личен пример да е повлиял върху двамата му съграждани от Болград да изберат окончателно своя житейски път.

През 1872 г. след отбиване на редовната служба унтерофицер Гуджев е уволнен, но през следващата година отново постъпва в руската армия, този път в 53 пех. Волински полк. Оттук след едногодишен стаж и приемемен изпит постъпва в Одеското пехотно юнкерско училище заедно с Николаев и Кисов. Следва портупей-юнкерски стаж в 54 пех. Мински полк в продължение на една година и получаване на първия офицерски чин. Заедно със своите съграждани постъпва като доброволец в Сръбско-турската война, като воюва при Зайчар, Брестово, Алексинац, Делиград.

Официалната заповед за назначаването му в състава на трета опълченска дружина е от 18 апр. 1877 г.⁹⁴ Но действителното начало на службата му е още от 4 април, когато е определен да постъпи в тогавашната втора дружина. Едновременно с Кисов и Николаев е произведен в звание подпоручик, като в дните на похода на юг всеки е с дружината си. Непосредствено преди преминаването на р. Дунав обаче ген. Столетов издава заповед № 59 от 20 юни, с която подпор. Гуджев се определя за кадрови офицер при формиране на новите опълченски дружини⁹⁵ от второто опълчение. Неговите функции и задачи като младши офицер стават вече по-различни от функциите на Николаев и Кисов и твържествени с функциите и задачите на Ст. Любомски, Д. Филов и Р. Николов.

Поради това той не взема участие в освободителните действия на трета дружина в състава на Предния отряд на ген. Гурко. През това време се намира в девета опълченска дружина, от която на 5 септември 1877 г. е прехвърлен в пета⁹⁶. Ето защо не е точно твърдението, че като един от първите български офицери, постъпили в Опълчението, А. Гуджев "участвувал във водените от него боеве"⁹⁷. С девета дружина той е на гарнизон в Габрово и участва в подготвителната и рекогносцировъчна дейност за бъдещите шипченски сражения, като

подпомага опълченците на Шипка, макар сам да не участва в боевете. По-късното му награждаване със сребърен медал, такъв какъвто получават Николаев и Кисов⁹⁸, свидетелствува, че дори и да не е имал пряко участие в защитата на прохода, намрайки се в организационно подчинение на Второто опълчение, А. Гуджев е бил свързан с шипченските боеве, най-вероятно с транспортирането на ранените.

Към края на август, в отговор на искането на ген. Столетов да бъдат изпратени за Шипченските позиции колкото може повече офицери от втората серия опълченски дружини, командирът на Сборната бригада препраща и него. Тогава именно той е зачислен в пета дружина, където ротен командир е Д. Николаев. По това време командир на тази дружина е майор Попов след излизането на майор Нишченко от строя.

Отскоро командированият подпоручик изпълнява заповеди и поръчения от всякакъв характер, като в същото време проявява и сам инициатива – нему принадлежи идеята за устройване например на дружинна работилница. Тази идея среща подкрепа и разбиране от дружинния командир, който се обръща с молба за съдействие към началника на Българското опълчение. “Дългото зимно стоене” в Балкана обаче едва ли е действувало активизиращо върху творческата енергия на младия офицер и затова заедно с опълченците от своята дружина той среща с радост вестта за предстоящите настъпателни действия през декември 1877 г. При Шейновския бой на 28 дек. 1877 г. А. Гуджев взема дейно участие, но е тежко ранен в долната част на лявото рамо. Подробностите около атаката и победението лично на А. Гуджев в това сражение не са документирани. Знае се, че той е един от осемте ранени офицери от пета дружина и че за отличие в този бой е предсрочно произведен в чин поручик⁹⁹.

След приключване на войната пета дружина става основата, върху която се изгражда Казанлъшката № 23 дружина на Българската земска войска. За тази войска заедно със Ст. Кисов той подготвя посочената вече “Паметна книжка”. Преди да се изяви като войсков командир през 1885 г., служи в различни войсков части. По своите външнополитически възгледи гравитира определено към русофилските среди, макар и да има критично отношение към действията на някои руски офицери.

Друг български офицер от бесарабски произход в Българското опълчение е подпоручик Стоянов. За него разполагаме с най-малко

сведения. Ст. Кисов споменава изрично името му като “българин от Бесарабия”, който в края на юни станал адютант на полк. Д. Н. Корсаков и подпомагал създаването на т. нар. Второ опълчение¹⁰⁰. Според някои изследвачи този млад офицер пристига в Опълчението от 20 пех. Галицки полк на 5 пех. дивизия. В края на април по предложение на полк. К. И. Кесяков бил назначен за адютант на Първа бригада (първите две дружини)¹⁰¹. След като Кисов отказва на поканата на полк. Корсаков да стане адютант, на тази длъжност е назначен подпоручик Стоянов.

Личният принос на този опълченски офицер трудно може да се установи, тъй като еднаквостта на фамилията Стоянов в различни документи, без допълнителни пояснения, поражда възможност за груби грешки.

Всичко изложено за дейността на петимата български офицери с бесарабски произход дава основание да се заключи, че българите от Бесарабия имат ярко и силно представителство при полагане основите на бъдещата българска армия в трудните месеци на Освободителната война. Бесарабци участват достойно и при създаване на офицерския кадър на българската войска.

3. Произведени в офицерско звание опълченци

Несъмнен интерес представлява и опълченският актив на онези българи-бесарабци, които в хода на войната достигат до офицерско звание. А освен посочените вече имена – братя Панови, Александър Кесяков, Георги Балджиларски и др., получавали най-добри отзиви за службата си в редовия състав, старшите командири на Опълчението дават най-ласкави атестации, като предлагат за повишаване в офицерско звание още редица други унтерофицери: Жейно Жейнов от втора дружина, Константин Кисов от трета дружина, Георги Тодоров и Георги Янков от седма дружина, Георги Табаков от осма дружина и др. Факт е обаче, че не всички са произведени в първо офицерско звание, а и не всички пожелават да поемат бремето на военския дълг. Прапоршчици още по време на Опълчението стават Ол. Панов, К. Кисов, Г. Балжаларски (Балджиларски) и др. Но останалите, без Т. Киров, Г. Табаков и Ив. Доков, след Освобождението учат във военни училища и дори академии, за да израснат като български офицери.

Олимпий Спиридонов Панов, за когото е писано много в научната литература¹⁰², е безспорно най-изявената и авторитетна личност сред новопроизведените опълченски офицери. Той встъпва в редовете на Опълчението близо 40 дни след Павел, по-малкия си брат. Но на 15-годишна възраст идва като редови опълченец с опита на изграден вече революционер-демократ, имащ зад гърба си активна работа в БРЦК в обкръжението на В. Левски, Л. Каравелов и Хр. Ботев, членство и подпредседателство в БЦБО. Роден в село Тараклий, учил в Болградската гимназия и в Букурещ, следвал в Париж, без да завърши висшето си образование, Ол. Панов формира идеите си убеждения не само под влияние на най-видните български националреволюционери, но и на сложно създалата се историческа ситуация през пролетта на 1877 г. Въпреки своята интелигентност и значителен революционен актив той пожелава да участва в Освободителната война като редови боец, за да остане верен на собствените си идеали, на собственото си разбиране за дълг към България. Тази негова позиция не е само политически, но и нравствен избор. Тя е естествено продължение на организаторската му роля в набирането на доброволци за Сръбско-турската война, на собственото му участие като доброволец в тази война, на дейността му по събирането и изпращането на младежи от бесарабските села към опълченския лагер в Кишинев и Плоещ през пролетта на 1877 г. Записването в Опълчението е израз на убеждението му, че е нужно единство между думи и дела.

Със силата на словото младият подпредседател на БЦБО разчита чрез Възванието от 12 април 1877 г.¹⁰³ да мобилизира българския народ за помощ с всички сили на руската армия. Той обикаля селата на Южна Бесарабия и приканва младите хора да отиват в Кишинев. Ясно му е, че словото не би имало необходимото въздействие, ако не се подкрепи с практическия пример. Затова прави своя избор не в полза на участие като сътрудник или преводач в някой от руските щабовете, а в полза на практическото участие във военните действия като редови опълченец: всички доскорошни лидери на националреволюционното българско движение в Букурещ са или преводачи във войската, или административни чиновници, подчинени на руското командване, или сътрудници в интендантско-снабдителните служби. Освен изнесените в § I факти за организаторската му дейност по изпращането на доброволци за Кишинев, знаем още, че той е свързан и с изпращането на още 84

“момчета” за Плоещ в средата на май. Поради това, че от Опълчението са се интересуващи и румънски младежи, той иска информация от К. Цанков дали може за Плоещ да се изпращат и власи¹⁰⁴.

“На 16 май Олимп Панов, подпрезидентът на централното благотворително общество в Букурещ, замина с 28 момчета за Плоещ. Момчетата... бяха много весели; излязоха из градът ни с песни, хоръ, болгарското общество и много други граждани бащи и майки ги испратиха до края на града, като ги благославяха и им пожелаваха добър успех в предприятието им”¹⁰⁵ – четем в друга информация, отнасяща се за Ол. Панов, по страниците на българския вестник “Български глас”.

Включването на Ол. Панов към първа опълченска дружина става в края на юни 1877 г. със заповед № 63 на ген. Столетов¹⁰⁶, след като Опълчението вече е прехвърлено на българска земя. Със сигурност се знае, че преди това той е бил сред другарите си от вече разтуреното БЦБО, където все още витае духът на емигрантски ежби и интриги. След това се отправя към Зимнич. Четвърт век по-късно Ив. Вазов си спомня как скоро след преминаване на Дунава от руските войски княз Вл. Черкаски извикал при себе си членовете на бившето ръководство на БЦБО и как са реагирали на някои негови предложения Ст. Стамболов и Ол. Панов. От изложението на големия писател става ясно, че въпросът за участие на бивши подпредседатели на БЦБО в Опълчението е бил вече решен по принцип и че пристигането им (на Ив. Вазов и Ол. Панов) в освободения Свищов ще да е станало няколко дни след 21 юни 1877 г.¹⁰⁷, т. е. след като Опълчението е преминало на южния бряг. Обаче от информация на руския военен кореспондент Вс. Крестовский узнаваме, че още на 21 юни стъпилите на българска земя опълченци паднали на колене и със сълзи на очи я целунали по призива на Ол. Панов¹⁰⁸. Това сведение подсказва, че до фактическото си зачисляване в Опълчението на 29 юни той е бил вероятно в някоя от щабните служби.

В първа дружина Ол. Панов се ползва с благоволенieto и покровителството лично на командира К. И. Кесяков, но добросъвестно изпълнява всички задължения на редовия опълченец. Още повече че в дружината са негови земляци като Г. Балжатарски, Ал. Кесяков, Ст. Николаев, Зах. Чолак, В. Динков и др. Първите трима правят впечатление на руското офицерство със своята инициативност и разпоредителност, с изпълнителността и дисциплинираността си и

заради това, както и двамата брътя Панови, имената им могат да се срещат в предложението за присъждане на офицерски звания.

Дружината на Ол. Панов има първата въоръжена схватка с турците край с. Дълбоки, Старозагорско, на 17 юли 1877 г., след като е почивала няколко дни в Ст. Загора. В освобождения от турците град един от съвременниците на тогавашните събития е запомнил Ол. Панов като часови край квартирата, в която са отседнали висши руски военачалници. В негово присъствие младият домакин прави страстна защита на военните достойнства на българския опълченец в отговор на скептицизма на видните гости. Воденият разговор на френски става веднага достояние на часовия-опълченец, който след това благодари на старозагорския младеж за патриотичното отношение¹⁰⁹.

На 19 юли е историческото сражение на опълченските дружини с вековния неприятел. Тогава по разпореждане на ген. Столетов първа дружина заема източния склон на Чагър могила като ляв фланг на отбранителната старозагорска позиция по посока към Джуранли (Калитиново) под командата на полк. М. П. Толстой. Срещу многократно превъзхождащ противник опълченците се бият с висок дух и бойно майсторство. Един от героите на този ден е и Ол. Панов, сражавал се в ръкопашен бой повече от 3 часа¹¹⁰. Заради достойно войнско поведение той е произведен в звание младши унтерофицер.

Отново истински героизъм и отлични командно-организаторски качества Панов проявява и на Шипка (от 9 до 12 авг.). След излизане от строя на младшия офицерски състав се налага неведнъж командването на взводовете да се поема от унтерофицерите. Един от тях е бившият подпредседател на БЦБО. Поради това дружинният командир подполковник К. И. Кесяко го предлага заедно с двамата му земляци Ст. Николаев и Ал. Кесяков, както и търновчанина Ст. Мазаков, за производство в първи офицерски чин¹¹¹. В мотивировката е записано, че при изпълнение на възложените им офицерски задължения четиримата са се гържали безупречно.

Но Ол. Панов не е само командир, а и другар, свързан с редовите опълченци. “Когато отчаянието обхваща всички, само куражът на Желязко Петров и Ол. Панов не се изгубваше: те постоянно окуражаваха момчетата”¹¹² – си спомня по-късно бившият опълченец Лазар Филипов, унтерофицер в същата рота.

В най-критичния ден от Шипченските боеве (11 авг. 1877 г.) полк. граф М. П. Толстой – командир на Първа бригада – иска помощ от първа

гружина. Лично групинният командир с първа рота, в която е и Ол. Панов с взвода си, се отзовава при застрашения участък – голямата батарея на връх Св. Никола. Панов вдига другарите си в контраатака срещу турците, увличайки и други взводове и по този начин се осуетява настъплението на Салих паша откъм връх Малуша¹³.

Действия от подобен род правят впечатление както на редовите опълченци, така и на войсковите командири. Затова следва предположението за удостояване с първи офицерски чин, както и десетдневен отпуск, прекаран в Търново при семейството на Ст. Стамболов (септември-октомври 1877 г.). Освен това, пак заради заслуги в отбраната на Шипченския проход, той е удостоен и с Военен орден – 4 ст. – висше отличие, давано изключително заради извършени лични подвизи.

Удостояването със знак за отличие и едновременно с това повишаване в офицерски чин не е масова практика за стимулиране в руската армия. Предложението за звание прапоршик, макар и да е обосновано на 23 септ. 1877 г.¹⁴ с героичното поведение при отбраната на Шипченските височини, се реализира едва на 21 февр. 1878 г., т. е. два дни след сключването на Сан-Стефанския мирен договор¹⁵. “В Котел произведоха в първи офицерски чин юнкерите Паница, Блъсков, Дуков, Узунов и волноопределящите се Олимпий Панов, Пустовойтов, Георги Николаев, Юриев и др. На Панов аз продадох първата сабя за един полуимпериал, а Узунов и Паница пришиха палеторите си в нашата квартира”¹⁶ – отбелязва в своя спомен по-късно бившият опълченец Мито Анков.

Производството в офицерски чин в края на войната може да се разглежда следователно като израз на цялостна отлична оценка за участието на Панов в почти всички бойни действия на Опълчението – в боевете при с. Дълбоки и Ст. Загора, при Шунка и с. Зелено гърво, при Шейново и в Котленския балкан. Вероятно цялостната отлична оценка за бойните и командните качества на доскороншия националреволюционер ще да е лежала в основата на неизказаните мотиви на командира на 57 пех. Модлински полк, за да изисква зачисляването на Ол. Панов, Ал. Кесяков и някои други новопроизведени офицери към командвания от него полк след войната¹⁷.

Интерес представлява и фактическият материал за по-малкия брат на Ол. Панов – Павел Сп. Панов. Освен лаконичните бележки за него от Д. Минев¹⁸ и писаното в няколко реда по страниците на

енциклопедични издания¹¹⁹, съвременният читател не би открил нищо конкретно в съществуващата литература.

Павел Сп. Панов е роден около 1858 г. в с. Тараклий, наричано още Шоп Тараклий. В детските и юношеските си години, както и Олимпий, и той е под попечителството на чичо си – заможния и авторитетен Измаилски местен началник Степан (Стефан) Панов¹²⁰. Средата, оказала най-силно влияние върху израстването му до 20-годишен, не е по-различна от средата, в която израстват останалите двама братя и една сестра. Но докато след завършване на Болградската гимназия в 1867 – 1868 г. Ол. Панов заминава да учи като стипендиант в Букурещ, а след това и в Париж, Павел Панов не успява да приключи седемгодишния срок на обучение, стига само до шести клас: през есента на 1876 г., вместо да учи в Болградската гимназия, той се сражава по сръбските бойни полета срещу турците, изпратен като доброволец в една от групите, организирана от брат му¹²¹.

В Българското опълчение се записва на 9 (21) май 1877 г., пристигайки сам от Болград¹²² без да е в състава на група. Явно, измежду 57-те българи, приети в Плоещкия лагер на тази дата със заповед № 31, той е бил между по-интелигентните, тъй като писарят е отбелязал срещу неговото име, че е завършил пет класа на Болградската гимназия. Такава кратка бележка има и в друг случай – “воспитание получил в Болградской гимназии до 6-ого класса”¹²³. Намираме съдържанието на тази бележка по-точно, тъй като то е визирано в документ, подготвен след приключване на войната, когато волноопределящите се придобиват привилегия за следване във военно училище: “до 6-ого класса” не изключва според нас да е завършил шести клас. Основание за това разбиране намираме в уточнението за споменатия в същия списък Стефан Мазакوف: едва ли би се разрешило да учи в Одеското юнкерско училище, в случай че е завършил само три класа на Търновската гимназия. Това би съответствувало на завършена (според малко по-късните стандарти) прогимназия. А с такъв образователен ценз в руските военни училища не приемат. Документът, подготвен в края на службата на П. Панов в Опълчението, свидетелствува, че по това време идеята за обучение във военно училище е била твърде актуална за младия човек.

Подобно на брат си, и Павел Панов участва във всички по-значителни сражения, водени от първа дружина, в която е зачислен от постъпването си. Едва ли може да се поставя под съмнение

обстоятелството, че младшият брат Панов е бил между старателните, дисциплинираните и храбри бойци, тъй като не са много волноопределящите се, които са произведени в унтерофицерско звание. Това звание, а и произтичащите от него по-големи задължения и отговорности, се присъжда и с него се удостояват по-често ония българи и руси, които са кадър от руската армия и притежават предварителна военска подготовка. При волноопределящия се П. Панов се стига до унтерофицерски чин заради старания в усвояване на служебните задължения и заради войнско поведение по време на сраженията. След като вече е предложил през есента на 1877 г. старшият брат за производство в офицерски чин, след войната (на 18 юни 1878 г.), новопроизведеният полковник Кесяков представя т. нар. послужные списки на още петима унтерофицери с молба за ходатайство от новия началник на Опълчението ген. Ф. В. Давидов да им бъде присвоено първо офицерско звание. Между тях най-напред е името на П. Панов¹²⁴.

Мотивите на дружинния командир са кратки и звучат убедително: "Заради боевете против турците при Ески Загра на 17, 18 и 19 юли и заради отбраната на Шипченските височини на 9, 10, 11 и 12 авг. 1877 г., а също и заради познаване на службата и добро поведение"¹²⁵. Аргументацията е по-малко убедителна от тази, с която се обосновава искането за офицерски чин на Ол. Панов, Ст. Николаев, Ст. Мазаков и Ал. Кесяков. Това се дължи вероятно на обстоятелството, посочено в бележка срещу името на П. Панов в опълченския списък – "загубил се, а по списъка налице. Възвърнал се от бягство"¹²⁶. След разбиването на опълченските дружини при Ст. Загора е твърде голям броят на бойците, които се оказват откъснати от ротите си и ги търсят денонощия наред, докато ги открият в Балкана. Фактът, че П. Панов е удостоен с медал заради Шипка, както и заради участие в боевете при Ст. Загора, Шипка и Шейново, подсказва, че отклонението от частта му е носело случаен характер.

П. Панов е удостоен с първо офицерско звание едва на 5 май 1879 г., т. е. почти година след искането на полк. К. Кесяков, когато Българското опълчение е вече история, а съществува новата българска войска. Искането на дружинния командир не е било уважено, затова унтерофицер Панов служи в Първа софийска дружина, откъдето със заповед по военното управление от 7 дек. 1878 г. е прехвърлен след успешно положени приемни изпити в Софийското военно училище¹²⁷.

Друг представител на бесарабските българи-опълченци, достигнал офицерско звание, е Георги Балджиларски (Балжаларски). Родом от с. Пандаклий (дн. с. Ореховка), той учи в Духовна семинария, без да я завърши, след което служи в руската армия като редови войник. На 19 апр. 1877 г. постъпва в редовете на Опълчението като доброволец. Разпределен е в първа рота на първа дружина. В документацията на дружината е посочван неведнъж сред най-добрите бойци. Известно е напр., че за участието в боя при Ст. Загора получава Военен орден – 4 ст. А заради героично поведение в Шипченските боеве полк. Кесяков предлага и него за удостояване в първи офицерски чен¹²⁸. Освен бойни заслуги унтерофицер Балжаларски има като актив добро познаване на службата и примерно поведение.

Девет години след летните боеве на Опълчението българският княз Александър Батенберг награждава със сребърен кръст подпоручика от 2 пех. Струмски полк. Балжаларски за участието му в Руско-турската война и за мъжество и храброст като “бивший опълченец от първа дружина”, показвани в боевете при Джуранли (дн. Калитиново), при Ст. Загора и при Шипка¹²⁹.

Очевидно, Г. Балжаларски не е станал офицер веднага след ходатайството на дружинния командир и не е имал блестяща военна кариера. Какви са причините за това, е въпрос, стоящ встрани от разглежданата тук проблематика. Но е факт, че той е един от героите опълченци, останали след Освобождението на българска земя. Подобно на Павел Панов, и той умира твърде млад в земята на дедите си.

Типичен представител на бесарабските българи от Опълчението, достигнали до предлагане с офицерско звание, е и Георги Стоянов Тодоров от Болград – една значителна фигура в българската следосвобожденска история, играла важна роля във войните за национално обединение. Тъй като върху неговата биография има писано немалко¹³⁰, а и самият той като автор оставя известна военно-историческа продукция, редно е да засегнем най-общо само някои моменти от началото на неговата войнска кариера, започнала в Българското опълчение. Още повече че те се споменават мимоходом в панегиричните биографични очерци.

Роден през 1858 г. в Болград, в семейството на преселници от Сливенско, Г. Тодоров е най-голямото дете в многолюдното семейство на обикновен терзия и манифактурен търговец. Негови братя са

големият български учен Александър Теодоров (Балан), видният столичен адвокат и кмет на София Мартин Тодоров и др. През 1876 – 1877 г. завършва с XIII випуск Болградската гимназия, заедно с Г. Табаков, Г. Янков и още някои други по-видни опълченци-бесарабци, споменати в досегашното изложение. Веднага след завършване на образованието си постъпва като доброволец (охотник) във втората серия опълченски дружини. Разпределен е в седма дружина, първа рота, като редови опълченец. Дружината изпълнява караулна и охранителна служба в Свищов, Търново, Арбанаси и не участва в големите боеве при Ст. Загора, Шипка и Шейново. Като притежаващ по-висок образователен ценз и по-голяма интелигентност, госта преди присъждането на унтерофицерско звание (22 юни 1878 г.) и твърде скоро след постъпване в дружината, Г. Тодоров е натоварен да води обучението на новопостъпили млади опълченци¹³¹. Обстоятелството, че започва службата си в първа кадрова рота на Второто опълчение, която скоро след това се обособява като дружина, и че немалка част от попълненията за първите шест дружини са били обучавани в тази дружина, му дава основания десетилетия по-късно да смята себе си за равностоен участник в Освободителната война, което се оспорва поради факта, че не е участвал пряко в боеве¹³².

При все това, в края на службата в Опълчението, унтерофицер Тодоров е представен за производство в първи офицерски чин заедно със своя земляк Георги Н. Янков, поради това че двамата били "напълно достойни и удовлетворяващи своето назначение". Освен това, отчитайки, че са от групата на доброволците, дружинният командир информира за желанието им "да постъпят в юнкерско училище за усвояване на науките"¹³³. Но производството в офицерски чин тогава не се осъществява, тъй като през пролетта и лятото се извършват процеси на трансформиране на Опълчението в Българска земска войска, за чиито нужди русите се заемат с ускореното организиране на юнкерско училище в София.

Немалка част от унтерофицерския бесарабски състав остава на служба в тази войска, с което фактически под ръководството на русите се съзидгат нейните основи. Между останалите е и Георги Тодоров, който през есента на 1878 г. е приет след успешен конкурсен изпит в първия курс на новооткритото военно училище¹³⁴. Друга част от тези унтерофицери се завръща в Русия и продължава службата си в руската армия или се демобилизира.

Друг бесарабски младеж от български произход, който като опълченец е предложен за производство в звание прапорщик, е споменатият Георги Янков. Почти връстник на Г. Тодоров (роген е през 1859 г.), Георги Николаев Янков произхожда от с. Бешалма, Комратски район, където в началото на XIX в. са се заселили българи и гагаузи от Добруджа. До завършването на Софийското военно училище съдбата му е твърде сходна със съдбата на Г. Тодоров. И двамата не само учат заедно в Болградската гимназия, не само се записват едновременно доброволци в Опълчението и служат в една дружина, макар и в различни роти – Г. Тодоров е първа, а Г. Янков – във втора. Сходни са и военските им качества и способности, защото само след около месец на тях се поверява обучението на по-младите опълченци в Търново. Еднакво или твърде близко ще да е било и отношението им към гарнизонната и караулната служба, изпълнявана в този град и в Арабанаси. Затова подполк. П. Ф. Тизенхаузен моли за едновременното им производство в първо офицерско звание скоро след присъждане на унтерофицерския чин – за Г. Янков това е станало на 25 юни 1878 г. Не е ясно дали началникът на Опълчението ген.-майор Давидов е отказал ходатайство, намирайки аргумента “напълно достойни и удовлетворяващи своето назначение” за недостатъчен, но в действителност двамата доскорошни ефрейтори не получават скоро офицерски чин. Уточнението, че те желаели да постъпят в юнкерско училище при условия, когато е узряла идеята за изграждане на подобно училище, вероятно е повлияло да не се бърза с присъждането на офицерско звание.

Само след 11 дни княз А. М. Дондуков-Корсаков подписва заповед за сформирание и устройство на Българската земска войска, като бившата седма опълченска дружина става 9 пех. Търновска дружина. От нея Г. Янков и Г. Тодоров кандидатстват за юнкери в Софийското военно училище през есента на 1878 г. и след успешни конкурсни изпити на 7 декември 1878 г. получават право да се посветят на офицерската служба. В крайна сметка и Г. Янков получава първото си офицерско звание не в Опълчението, а в българската войска в началото на май 1879 г.¹³⁵

Подобна е съдбата и на друг бесарабски младеж опълченец от български произход, който също е предложен за удостояване с офицерски чин, без обаче да го получи. След това и той става юнкер в София. Става дума за Жейно К. Жейнов от с. Каираклий¹³⁶.

Името му се среща епизодично в някои изследвания¹³⁷, макар и не в пряка връзка с разглежданата тук проблематика. Малкото, което си знае за него, е че е роден около 1852 г. в село, съставено от преселници от Силистренско и Ямболско. Учи в Николаевската гимназия, но не завършва образованието си. Участва като доброволец в Сръбско-турската война (1876 г.). В списъка на доброволците, изпратени от Българското благотворително гружество в Галац за създаващото се в Плоещ Опълчение, неговото име е конкретизирано с уговорката, че е бил в Сърбия. Посочен е като 25-годишен, родом от "Караклия", т. е. с. Кайраклий. Но в изпитните листи за старшия и младши класове на Военното училище срещу посочения под № 45 Жейно Жейнов с отбелязва, че е роден през 1859 г. Смятаме, че в този случай годината на раждане е отбелязана автоматично от писаря под влияние на данните срещу предходните номера. По-вероятно е зачисленият Опълчението на 5 май 1877 г. във втора рота на втора дружина Жейно да идва след Сръбско-турската война на една по-зряла младежка възраст а не на 19 г., както П. Панов. Васил Дянков от Болград напр. е на 32 г. Алексей Захариев – на 30 г., Георги Рашков – на 39 и т. н. Това да е основание да приемем като по-вероятна 25-годишната възраст посочена през пролетта на 1877 г.

Във втора опълченска дружина на майор (погполк.) Куртъянов с басарабците Ал. Каназирски, Гр. Бочевков, Конст. Велчев, Тодор Калач и др. Тя е включена в състава на Предния отряд на ген. Й. Вл. Гурко. Взема участие както в старозагорските, така и в шипченските сражения. За личния принос на Ж. Жейнов в тези въоръжени схватки липсва конкретна информация – вероятно е участвал в тях, както всички останали опълченци, без да е извършил изключителни подвизи. Но от 25 септ. 1877 г. той е прехвърлен в четвърта рота на десета дружина, която след сражението край с. Зелено дърво е предислоцирана за известно време край Елена, а след това и в района на Котел, за да бъде преместена накрая в Сливен. Какви са били съображенията на дружинния командир, за да моли ходатайството на ген. Давидов за повишаване на осем унтерофицери в офицерско звание, между които и Жейно Жейнов, не е известно¹³⁸. Но е факт, че малко преди опълчението да се реорганизира в Българска земска войска, десета дружина предлага най-много унтерофицери за офицерско звание, без това искане да е удовлетворено – участието на тази дружина в бойните действия твърде скромно. През есента на 1878 г. служещият в 27 пех. Ямболски

дружина Жейнов се явява на приемни изпити и постъпва във военното училище¹³⁹, което завършва през май 1879 г.

Измежду предложените за офицерски чин български опълченци от бесарабски произход е и Александър Кесяков. За него в научната литература се срещат отделни бележки¹⁴⁰. Потомък на преселили се в Акерман (дн. Белгород Днестровский) българи, роденият там през 1858 г. Александър Петрович Кесяков завършва местното училище през 1877 г. и на 25 юни се записва доброволец в Опълчението. Зачислен е веднага във формиращото се второ опълчение – първа рота на десета дружина. Както се знае, тази дружина изпълнява известно време караулни, охранителни и учебно-подготвителни функции. Но в началото на август, при все че сформирването на Второто опълчение не е приключило, част от нейния състав е определен за попълване на първите шест дружини. Така на 5 авг. 1877 г. Ал. Кесяков е прехвърлен в четвърта рота на командваната от неговия еднофамилник първа дружина. По това време тя е на бивак в с. Шипка, ала след 2 дни заема позиция северно на връх Св. Никола.

Епичните боеве за отбраната на похода започват на 9 (21) авг., т. е. 20 дни след сражението при Ст. Загора. Правим това уточнение, защото намираме за неточно твърдението, че Ал. Кесяков е участвувал в старозагорските боеве¹⁴¹, както и при отбраната на Шипка, и че за това му било присвоено унтерофицерско звание и Георгиевския кръст за храброст – 4 степен.

Точна картина за личния подвиг на младия Кесяков запазените документи не ни дават, но от тях можем да разберем, че той получава Военен орден – 4 ст. (Георгиевски кръст), както и светлобронзов медал или “за отбрана на Шипченските височини на 9, 10, 11 и 12 август 1877”¹⁴², и то по представяне “от командира на VIII армейски корпус ген.-лейт. Радецки”¹⁴³, или заради боя на 28 дек. 1877 г. край с. Шейново¹⁴⁴. Няма налице ни едно документално свидетелство, което да потвърждава, че Ал. П. Кесяков е взел участие в отбраната на Ст. Загора. И това е логично – през това време дружините на Второто опълчение са току-що създадени и в десета е зачислен и скоро пристигналият бесарабец от Акерман. Това става в Свищов.

Най-сериозният аргумент, с който Ал. Кесяков, Ол. Панов, Ст. Мазаков и др. са представени за производство в офицерски чин, бе вече изтъкнат – обстоятелството, че при шипченските сражения те са изпълнявали офицерски командни задължения и че са се държали

безупречно. За това и ген.-лейт. Радецки дава предложение за награждаване с Военен орден – 4 степен.

В научноизследователската литература се среща още едно неточно твърдение относно личността на Ал. П. Кесяков – че “взема участие в атаката на Шейновския укрепен лагер” в състава на девета опълченска дружина и че в “началото на април 1878 г.” бил повишен в чин прапорщик¹⁴⁵. Кесяков наистина взема участие в атаката на Шейновския укрепен лагер на 28 дек. 1877 г. и получава даже за това втори Военен орден – 4 степен. Но тогава е в състава на първа, а не на девета дружина. Девета опълченска дружина не участва пряко в Шейновския бой. А и списъкът на низшите чиновници, получили военен орден заради участие в шейновския бой, ясно показват, че към 28 дек. 1877 г. Ал. Кесяков е бил в първа дружина и че преди 21 май 1878 г. е бил прехвърлен в девета дружина¹⁴⁶. Прехвърлянето е станало между 27 март и 21 май 1878 г., а получаването на званието прапорщик – на 21 февр. 1878.

Скромно място сред опълченците-бесарабци, достигнали до офицерско звание, има и **Степан Николаев** от Кишинев. За него се знае съвсем малко. Известно е, че е от български произход и че идва в Пешия почетен конвой през пролетта на 1877 г. с група унтерофицери от 55 пех. Подолски полк като волноопределящ се¹⁴⁷.

Изпълнява опълченския си дълг най-напред в трета рота на първа опълченска дружина. Подобно на Ал. Кесяков и той служи известно време тук, след което през есента на с. г. е прехвърлен във Второто опълчение, десета дружина.

В рапорта до ген. Столетов командирът на първа опълченска дружина предлага още на 1 септ. 1877 г. двама унтерофицери за производство в първо офицерско звание. Това са споменатият по друг повод търновец Стефан Мазакъв и бесарабеца Степан Николаев. Мотивировката в този случай е доста убедителна – “в сраженията както под Ески Загра, така и при отбраната на Шипченските височини... те се държаха във всяко отношение отлично и изпълнявайки възложените им офицерски задължения, даваха пример на храброст и мъжество при най-трудните и опасни минути”. Затова командирът на дружината предлага производство в първи офицерски чин, като допълва, че и по познаване на военното дело удовлетворяват изискванията¹⁴⁸. Три седмици по-късно предложението се повтаря, но вече за четирима българи след прибавяне имената на Ол. Панов и Ал.

Кесяков, като сега се посочва поведението им по време само на Шипченските боеве.

Може да се предполага, че след края на войната Ст. Николаев е предпочел службата в руската армия в началото на 80-те години, тъй като името му не се среща в списъците на княжеското и източнорумелийското офицерство.

Друг бесарабски българин-опълченец, достигнал офицерски чин, е Поликарп Ф. Чорбаджи от втора дружина. Той се отличава в боевете особено край Ст. Загора. Притежаващ войнишки опит от службата в 60 пех. Замосцки полк, този син на Бесарабия е предложен в самия край на войната за удостояване с Военен орден – 4 степен¹⁴⁹, а в началото на април 1878 г. получава и званието прапорщик, след което е прехвърлен в Осма дружина. Установява се в Търново. След четвърт век и синът му поема бремето на офицерската служба в българската армия.

Сред бесарабските българи-опълченци, предложени за удостояване с офицерско звание, е и волноопределящият се от Болград Иван Доков. От рапорта на майор Чилиев до началника на Българското опълчение узнаваме, че 20-годишният младеж се е записал доброволно на 12 май 1877 г., като бил зачислен в шеста дружина. Впоследствие прехвърлен в командваната след смъртта на подполк. Калитин от майор Чилиев трета дружина. Участва в боеве с турците на 4 и 5 юли и 28 авг. 1877 г. съответно при с. Ветрен, Казанлък и Бедек¹⁵⁰. В личния състав на Опълчението, проучен от Р. Руменин, Доков фигурира под № 2884¹⁵¹ с уточнението, че е от Плевен.

В списъка на опълченците от шеста дружина в графата “Отгде е родом?” действително е записано допълнително с червено мастило “Плевен”, но най-напред писарят, обработващ оригиналните опълченски списъци, е поставил многоточие¹⁵². Освен това също с червено мастило допълнително е вписано, че Ив. Доков е получил удостоверение за своето участие в Опълчението.

Но сред посочените от Й. Титоров имена Иван Ив. Доков е записан като болградчанин. А Вл. Дякович отбелязва изрично в списъка на по-видните бесарабци в края на 20-те години на ХХ в. срещу имената на Ив. Донков, че е родом от Болград, че е участник в Сръбско-турската война и че е бил адвокат в Плевен¹⁵³.

Случаят с Ив. Доков е аналогичен със случая с Ж. Жейнов – и там в графата за месторождение се записва по-късното следосвобожденско

местожителство. Друг бесарабски младеж от български произход, предложен за повишаване в първи офицерски чин, е Мануил Пейков. В различните архивни документи името му може да се срещне още като Мануил Нейков¹⁵⁴, Маноил Нейков, Емануил Пейков и др. Всъщност става дума за един и същ опълченец от с. Кирютня (Кортен), а не Кирхоти, както е записано някъде.

Пейков е зачислен като грузинен писар в трета опълченска грузина още на 14 апр. 1877 г., където е прехвърлен като българин от Бесарабското уездно-войнско управление¹⁵⁵. Изпратен е в Опълчението едновременно със Захари Таукчи – също бесарабски българин и също от с. Кирютня¹⁵⁶. От личното дело на Мануил Пейков (т. нар. послужной список), изготвено през пролетта на 1876 г., научаваме, че по това време последният е с фелдфебелски чин, че се именува Емануил Пейков Михайлов, че е от селцето Кирютня, Чагърлунгска волост, Бесарабска губерния. Узнаваме още, че е на 24 години, че е завършил четвърти клас в Бесарабското централно училище, като не се уточнява дали това не е народното централно училище “Св. св. Кирил и Методий” в Болград. След това Пейков е почнал да служи в армията от 12 ноем. 1875 г. От Бендерската местна команда е бил прехвърлен като младши писар към Бесарабския уезден войнски началник, където става старши писар и му се присъжда унтерофицерско звание. Оттук той е командирован в Опълчението, където още в четвъртия ден от службата получава фелдфебелски чин. По време на военните действия участва в боевете около Ст. Загора, след това при защитата на Шипченския проход от 9 до 12 авг. 1877 г., както и във всички походи.

Личното дело на писаря Пейков дава още сведения и за семейството му: ползваният се очевидно с авторитет сред началниците си фелдфебел е бил женен и е имал син¹⁵⁷. От други запазени архивни документи узнаваме, че служебните му формуляри са били препратени към щаба на 60 пех. Замосцки полк и че той е можел да се завърне в Русия¹⁵⁸.

Ходатайството на майор Чилиев за производство в първи офицерски чин явно не е било уважено от по-висшето военно началство. За това говори и анонимната лаконична резолюция: “Не подходить” (“Не става”).

Всичко героизложено за предлаганите в повишаване в офицерски чин опълченци свидетелства, че немалка част от бесарабските ни сънародници се отличават във войнската си служба и че се ползват с

твърде висок авторитет и уважение сред руските офицери. Макар че не всички предлагани получават офицерски чин и че някои се отклоняват в бъдещото си развитие от военската кариера, фактът, че имената им фигурират в не един и два документа като предложения, е твърде показателен.

* * *

Така погнесеният и интерпретиран фактологически материал дава основания за някои обобщаващи изводи относно ролята на българите от Бесарабия при изграждането и дейността на Опълчението в Руско-турската освободителна война.

Първият от тях е, че присъствието на бесарабските българи в ядрото на бъдещата българска войска е чувствително като брой. Дори ако се приеме, че максималният им брой е отбелязаният от нас – 210 доброволци и кадрови войници от руската действаща армия, без да се имат предвид малцината офицери – при условие, че възприемам статистическите данни от чужди преброявания и не без скептицизъм се доверим на числото 85 000 като близко до вероятния брой на българите в Бесарабия тогава¹⁵⁹, можем да констатираме, че е налице значителен процент на представителство, по-висок от процента на българите, компактно живеещи в Европейска Турция – 10 500 опълченци от по-малко от 4 млн. 400 хил. българи, живеещи в Мизия, Тракия и Македония¹⁶⁰. Не би следвало да се игнорира обстоятелството, че целият състав на Второто опълчение (над 3 000 души) е събран тук, на освобождаваната българска територия, в Свищов и Търново, и то във време на успешно развитие на бойните действия на руската армия. Обективно преценено, населението на освобождаваните села и градове, а и на тези, които все още се намират под турска власт, е имало по-големи възможности да приобщи своите усилия към отхвърлянето на османското иго в състава на опълченските дружини. Но поради причини от различен характер масов наплив към Свищов и Търново няма и многобройна доброволческа войска в освобождавана България така и не се създава¹⁶¹.

Това обстоятелство в значителна степен е контрапункт на съществуващите по-благоприятни условия за по-активно включване на бесарабското българско мъжко население в изграждащото се през април, май и юни на 1877 г. в Кишинев и Плоещ Опълчение.

Установените персонално от нас 210 опълченци – кагрови войници от руската армия и доброволци – са само част от общия брой на всички участвали в дружините бойци. Другата част с неустановени засега данни е според нас, ако не по-голяма, то поне приблизително колкото издирената. А колко са онези бесарабски българи, които остават в руските части и воюват за българското освобождение като руски войни, е въпрос, който може да бъде предмет на самостоятелно проучване. Знае се обаче, че в освобождаването на Родопите от руски отряд има българин-бесарабец (Петър Черкеза), който по-късно става борисовградски (първомайски) гражданин, градски кмет и народен представител¹⁶².

Вторият извод е, че ако към количествените характеристики добавим и почти незасегнатите тук лични заслуги на дейци като Иван Ст. Иванов (фактически натурализиран се бесарабец), П. Фитов, Ол. Панов и др. за организиране на първите опълченски дружини, ще стане ясно, че изкуствено разделените между Русия и Румъния наши сънародници са се чувствали във висша степен съпричастни със съдбата на зараждащата се българска армия, със съдбата на българското освобождение. Тази съпричастност е налице при всички социални слоеве, доколкото те съществуват сред българската общност.

И третият съществен извод е, че бесарабските българи изгряят определено положителна роля в организационното изграждане на бъдещата българска армия, в нейното първоначално и бойно функциониране. Теса своеобразен проводник на руското военно влияние, на руските традиции и боен опит, които в конкретната историческа ситуация, макар и да имат отделни слабости, консолидират върху национално-патриотична основа войнската сила на бъдеща България.

Б Е Л Е Ж К И

¹ М и т е в, Й. Бесарабските българи и освобождението на България – Исторически преглед, 1976, № 1, с. 55–62

² Г у р б а н о в, М. Бесарабски българи – активни участници в Българското опълчение. – Военно-исторически сборник, 1965, № 5, с. 58–60; По г л у б к о, К. А. През равнините към Балкана. С., 1979, с. 160 и сл.; Бесарабия и руско-турската война (1877 – 1878 г.) – В: Освобождението на България. С., 1982, с. 101, 105, 106; H i s t o i r e i l l u s t r é e d e l a g u e r r e d ' O r i e n t. Bruxelles, 1878, р. 98; L a m o u c h e, L. La milice bulgare pendant la guerre turco-russe (1877 – 1878). Paris, 1935, 9–10; С т а с т р., J. F o c s e a n u. Actiuni militare russo-romano-bulgare in razboiul din 1877. Bucuresti, 1957, р. 69; V e l l i c i, C. La Roumanie et le mouvement revolutionnaire bulgare de liberation nationale. (1850 – 1878). Buc. 1979, р. 200. Покойния съветски историк К. А. Поглубко отнасяме с известна условност към групата на чуждите историци поради българския му произход от Бесарабия.

³ И в а н о в, И в. С т. О некоторых выдающихся событиях в современной жизни болгар. Кишинев, 1900, с. 90; Болгарское ополчение и его формирование в 1875 – 1879 г. – Русская старина, № 4, апрель 1889, с. 144; Б е н д е р е в, А н. История на Българското опълчение и освобождението на България. С., 1930, с. 405; Т и т о р о в, Й. Българите в Бесарабия. С., 1905, с. 207; Освободителната война 1877 – 1878 г. По случай 25-годишния юбилей. Т. I, (съставил полк. [Ст.] Т [оше]-в). С., 1902, с. 15. В поредицата от мемоарни източници, в които срещаме информация относно участието на бесарабски българи в Опълчението, открояваме труда на С т. К и с о в. Българското опълчение в освободителната руско-турска война 1877 – 1878 г. Въспоменания. С., 1897 (Второ издание от 1902 г.).

⁴ Централен военен архив – В. Търново (ЦВА) – ф. 42-к, оп. I, а. е. 4; ф. 42-к, оп. I, а. е. 4, 5, 8, 9, 21, 23, 86, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 100 и 101; ф. 42, оп. I, а. е. 7 и 17.

⁵ Р у м е н и н, Р. Българското опълчение (1877 – 1878). Личен състав. По документи на централния военен архив – В. Търново, С. 1978, с. 602.

⁶ Имаме предвид издадените под редакцията и съставителството на М. Ив. Михов два тома под наслов Българското опълчение. Сборници от документи и материали. Т. I (окт. 1876 – юли 1877 г.) С., 1956, с. 945; Т. 2 (август 1877 – март 1878 г.). С., 1959, с. 893.

⁷ Т и ш о р о в, Й. Политико-обществени спомени. С., 1922, с. 10.

⁸ Т и ш о р о в, Й. Българите в Бесарабия. С., 1905, с. 208.

⁹ Г у р б а н о в, М. Цит. съч., с. 60.

¹⁰ С о х а н, П. С., В. Н. Ж у к. Участието на украинския народ в Освобождението на България. – Исторически преглед, 1977, № 6-7.

¹¹ Т и н е р е и я, бэтрынулуй Бужак. – Молодость старого Бужака. – Младостта на стария Бужак. Кишинев, 1985, с. 17.

¹² П о г у б к о, К. А. Бесарабия и... с. 105-106. В по-ранни свои изследвания, в които авторът също споменава тридесетина имена на бесарабски опълченици, данните на Гурбанов не се отхвърлят (вж. П о г л у б к о, К. А. През равнините към... с. 160).

¹³ Б у д а к, И. Г. Обществено-политическое движение в Бесарабии в пореформенный период. Кишинев, 1959, с. 76. (Подчертаното в цитатите е от мен – К. К.).

¹⁴ ЦВА, ф. 42-к, оп. I, а. е. 92, л. 2.

¹⁵ Р у м е н и н, Р. Цит. съч.

¹⁶ А през втората половина на февруари 1877 г. е събран контингент от около 300 души офицери и редови състав от Одеския военен окръг (П о г л у б к о, К. А. Бесарабия и... с. 102). Според Ан. Бендерев от руска военна служба от този окръг постъпват 230 българи (Б е н д е р е в, А. н. Цит. съч., с. 54). Но при мобилизацията на армията участват части още от Сиевския, Харковския и др. военни окръзи.

¹⁷ Ю. Краткие материалы к составлению истории Болградского ополчения. – В: Сборник военных рассказов, составленных офицерами участниками войны 1877 – 1878 г. г. Т. 6, С. Петербург, 1879, с. 12.

¹⁸ Българското опълчение. Т. 2, с. 766.

¹⁹ Освобождение Болгарии от турецкого ига. Документы в трёх томах. Т. I, М., 1961, с. 633.

²⁰ М и т е в, Й. Цит. съч., с. 61.

²¹ Освободителната война 1877 – 1878 г. ... с. 15.

²² В ъ л к о в, Г. Българското опълчение. Формиране, бойно използване и историческа съдба. С. 1983, с. 342.

²³ Български исторически архив при Народната библиотека "Св. св. Кирил и Методий" (БИА – НБКМ), ф. 5, а. е. 7, л. 292.

²⁴ Пак там, л. 294.

²⁵ ЦВА, ф. 42-к, оп. I, а. е. 21, л. 206.

²⁶ Български глас, № 7, 7 май 1877. Началото на приведения откъс не маркира хронологически точно изпращането на доброволци за Сърбия: практически това е ставало през лятото на 1876 г.

²⁷ Централен гърж. исторически архив (ЦДИА), ф. 184, оп. I, а. 18, л. 70.

²⁸ Россия и национально-освободительная борьба на Балканах 1875 – 1878 г. г. Сборник документов. М., 1978, с. 255-256.

²⁹ Българското опълчение. Т. I, с. 125, 127, 129.

³⁰ По Бенгерев, А. н. Цит. съч., с. 408.

³¹ Двадцать месяцев в действующей армии (1877 – 1878 г. г.). Письма в редакцию газеты "Правительственный вестник" от её официального корреспондента лейб-гвардии уланского Её величества полка штабс-ротмистра Вс. Крестовского. Т. I, С.-Пб., 187, с. 55.

³² Пак там.

³³ Не отбелязваме абсолютно всички записали се в Опълчението в основния текст, тъй като сред тях има и самоизключили се чрез бягство от личния състав. Така например заедно с групата на посочените болградци се записват и Георги Варбанов и Андрей Манчев. Но след около месец и двамата напускат, като в списъците е отбелязано "Избягал на 25 юни 1877 г." (Вж. ЦВА, ф. 42-к, оп. I, а. е. 92).

³⁴ В отделни списъци Пюшпен (Гюльмен) се посочва като град.

³⁵ Село Каракурт неточно се обозначава като Каракур.

³⁶ Българското опълчение. Т. I, с. 437. Поради неправилно разчитане в някои списъци селото е записано като Кончас.

³⁷ Пак там, с. 440-441. Поради неправилно разчитане някъде е записано с. Тебак, а другаде е отбелязано Белградски окръг.

³⁸ В тази група са още имената на Тодор Данев и Трофим Желев – и двамата напуснали по-късно самоволно Опълчението. Вж. ЦВА, ф. 42-к, оп. I, а. е. 93, л. 4 и а. е. 98, л. 16.

³⁹ К и с о в, Ст. Цит. съч., с. 30. Името на турчина е Али Рефик. Вж. Т а х о в, Г. Али Рефик – опълченецът. – Нов живот, 1977, № 9.

⁴⁰ О в с я н ы й, Н. Р. Болгарское ополчение и земское войско. К истории гражданского управления и оккупации в Болгарии 1877 – 1879 г. г. С. – Петербург, 1904, с. 147-156.

⁴¹ Българското опълчение. Т. 2, с. 127.

⁴² Пак там, с. 58-59.

⁴³ П е т р о в, Т. Знаменосците на Самарското знаме. – Военно-исторически сборник (ВИСБ), 1977, № 2, с. 158.

⁴⁴ Българското опълчение. Т. 2, с. 464.

⁴⁵ К и с о в, Ст. Цит. съч., с. 417.

⁴⁶ ЦВА, ф. 42-к, оп. I, а. е. 23, л. л. 38 и 41.

⁴⁷ Н е м и р о в и ч – Д а н ч е н к о, В. И. Год войны. Дневник русского корреспондента 1877 – 1878 г. Т. I, С. Петербург, 1878, с. 17.

⁴⁸ К и с о в, С т. Цит. съч., с. 315 и сл.

⁴⁹ ЦВА, ф. 42-к, оп. I, а. е. 8, л. 327 и 361.

⁵⁰ К и с о в, С т. Цит. съч., с. 40-45, 54, 56, 70, 104-105, 128.

⁵¹ ЦВА, ф. 42-к, оп. I, а. е. 22, л. 215^a.

⁵² По Б е н д е р е в, А н. Цит. съч., с. 407.

⁵³ П е т р о в, П. А т. Българи – военнослужещи в руската армия, участници в руско-турската война 1877 – 1878 г. – В: Сто години от Освобождението. С., 1979, 151-167; В ъ л к о в, Г. Българи – офицери в Опълчението. – ВИСБ., 1981, № 6, 103-114.

⁵⁴ Р а г е в, г-р Н. Генерал от пехотата Данаил Николаев – патриархът на българското войнство. С., (б. г.), с. 7.

⁵⁵ ЦВА, ф. 012, оп. I, а. е. 144, л. 175; П е е в, П. Генерал от пехотата Данаил Николаев. С., (б. г.), с. 10.

⁵⁶ Името му обаче не фигурира сред випусниците на Болградската гимназия (Вж. Историческият очерк гимназии императора Александра III в Болграде I Централно училище от начала основания до окончателното преобразование в гимназия – 1859 – 1885 г. г.), съставлен преподавателом К. И. Мыславским. Ч. I, Болград, 1904, 219-221. Най-вероятно е младият Николаев да е завършил V или VI клас, след което да е работил известно време в Браила.

⁵⁷ Намираме уточняващите бележка с № 10^a към документ 379 (Вж. Българското опълчение. Т. I, с. 378 и срв. с Българското опълчение. Т. 2, с. 729) за недостатъчно преиззна. В конкретния случай не става въпрос за Данаил Николаев Цонев, както би могло да се помисли, а за друг български офицер-еднофамилник, родом от Видин, който служи в I Керченски крепостен полк и е със звание поручик. Бесарабецът Д. Николаев е от 54 пех. Мински полк и е все още прапоршик.

⁵⁸ С – ѝ – ъ. Биографията на генерал-агютанта Николаева. – Войнишка сборка, Г. XI, 1904, № I, с. 8.

⁵⁹ До 17 апр. 1877 г., когато Пешият конвой се трансформира в Българско опълчение, съществуват само три дружини.

⁶⁰ ЦВА, ф. 012, оп. I, а. е. 135, л. 176.

⁶¹ Война 1877 – 1878 г. г. в европейской Турции. Т. I, С. Петербург, 1883, с. 171; К и с о в, С т. Цит. съч., с. 138.

⁶² В ъ л к о в, Г. Българското опълчение... с. 180; Е п а н ч и н, Н. Н. Война 1877 – 1878 г. Действия Передового отряда. С. Петербург, 1895, с. 40.

⁶³ Българското опълчение. Т. I, с. 562.

⁶⁴ Пак там, с. 756.

⁶⁵ С – ѝ – ъ. Цит. съч., с. 9.

- ⁶⁶ Репортажи за Освободителната война (сборник). С., 1978, с. 147.
- ⁶⁷ К и с о в, С т. Цит съч., с. 300.
- ⁶⁸ ЦВА, ф. 012, оп. I, а. е. 144, л. 176.
- ⁶⁹ Мир, № 11084, 5 юли 1937.
- ⁷⁰ Българското опълчение. Т. 2, с. 456.
- ⁷¹ ЦВА – НБКМ, ф. 725, оп. I, а. е. I, л. 3.
- ⁷² П е е в, П. Цит. съч., с. 61.
- ⁷³ ЦВА, ф. 42-к, оп. I, а. е. 7, л. 60.
- ⁷⁴ Пак там.
- ⁷⁵ В ъ л к о в, Г. Българи – офицери... 110-111; П е т р о в, П. А т. Цит съч., с. 159. С т е п а н о в а, Л. Вклад России в подготовку болгарской национальной интеллигенции. М., 1981, с. 151, 206.
- ⁷⁶ Освобождението. Спомени. С., 1978, 11-129.
- ⁷⁷ ЦВА, ф. 012, оп. I, а. е. 144, л. 74.
- ⁷⁸ К и с о в, С т. Цит съч., с. 417.
- ⁷⁹ Българското опълчение. Т. 2, с. 742.
- ⁸⁰ Б е н д е р е в, А н. Цит. съч., с. 147.
- ⁸¹ Д е П р е р а д о в и ч, Ф. М. Българското опълчение в руско-турската война, Русе, 1884, с. 81.
- ⁸² Българското опълчение. Т. 2, с. 184. Присъденият орден не съответства на значимостта на героичната постъпка и в известна степен я омаловажава.
- ⁸³ ЦВА, ф. 012, оп. I, а. е. 174, л. 74.
- ⁸⁴ Г а н ч е в, Д. Спомени (1864 – 1887 г.). С., 1939, с. 275.
- ⁸⁵ Българското опълчение. Т. I, с. 516.
- ⁸⁶ Българското опълчение. Т. I, с. 196.
- ⁸⁷ ЦВА, ф. 42-к, оп. I, а. е. 20, л. 243.
- ⁸⁸ ЦВА, ф. 42-к, оп. I, а. е. 48, л. л. 1, 3, 4, 5.
- ⁸⁹ Освобождението. Спомени... с. 317.
- ⁹⁰ М а р и н о в, И л. Майор Аврам Гуджев. – Известия на Военно-историческото научно дружество (ИВИНД). Т. 16, 1973, 194-201; В ъ л к о в, Г. Българското опълчение.. 356-357; П о з у б к о, К. А. За да бъдат полезни... с. 152 и сл.; С т е п а н о в а, Л. Цит съч., с.
- ⁹¹ ЦВА, ф. 012, оп. I, а. е. 174, л. 74.
- ⁹² П е т р о в, Ц. Сопот през Възраждането. Варна, с. 205.
- ⁹³ Г р е к о в, М. Как ние освободавахме България. Т. I, С., 1990, с. 184.
- ⁹⁴ Българското опълчение. Т. I, с. 516.
- ⁹⁵ Пак там.

⁹⁶ ЦВА – НБКМ, кол. 47-II, а. е. 954* л. 10.

⁹⁷ Вълков, Г. Българското опълчение... с. 357.

⁹⁸ Българското опълчение. Т. 2, с. 689, 699.

⁹⁹ ЦВА, ф. 012, оп. I, а. е. 2, л. I.

¹⁰⁰ Кисов, Ст. Цит. съч., с. 43.

¹⁰¹ Петров, П. Ат. Цит. съч., с. 162.

¹⁰² Славейков, П. Р. Олимпий Панов – живот и дейност. – Мир, № 8671-8682, 30 май – 13 юни 1929; Минев, Д. Олимпий Панов. С., 1938, с. 152; Ралев, М. Бележит деец на освободителното движение. – ВИСБ. 1958, № 4, 42-54; Дренски, Ив. Олимпий Панов. С., 1964; Чолпанов, Б. Олимпи Панов. – В: Бележити българи. Т. 4, 1975, 555-570; Маринов, Ил. Майор Олимпий Панов. – ИВИНД, Т. 35, 1983, 233-249. Посочената литература далеч не изчерпва всичко писано за Ол. Панов. В нея почти отсъствуват публицистичните и произведенията с мемоарен характер.

¹⁰³ Освобождение Болгарии от турецкого ига. Т. I, с. 644.

¹⁰⁴ ЦВА – НБКМ, ф. 5, а. е. 7, л. 321.

¹⁰⁵ Български глас, № 49, 21 май 1877.

¹⁰⁶ Българското опълчение. Т. I, с. 548.

¹⁰⁷ Вазов, Ив. Събрани съчинения, Т. 9, С., 1976, с. 44.

¹⁰⁸ Двадцать месяцев в Действующей армии. Т. I, с. 389.

¹⁰⁹ ЦДИА, ф. 648, оп. I, а. е. I, л. 57.

¹¹⁰ Маринов, Ил. Цит. съч., с. 240.

¹¹¹ Българското опълчение. Т. 2, 189-190.

¹¹² Освобождението. Спомени. С., 1978, с. 291.

¹¹³ Вълков, Г. Българското опълчение... с. 211.

¹¹⁴ В частно писмо до К. Цанков от 9 ноем. 1877 г. Ол. Панов споделя, че "приказът за моето възвишаване в офицерски чин още не е излязъл от Главната квартира, за което тъй рано възвести "Българин" (Вж. БИА – НБКМ, ф. 5, а. е. 20, л. 12. "Българин" е вестник, издаван по онова време в Поргезо – К. К.). Очевидно победението на бившия националреволюционер е било предмет на внимание от определени среди в Румъния и удостояването му с офицерско звание е било разгласено още преди де факто да е станало.

¹¹⁵ Писаното от някои биографи, че заповедта за офицерския чин на Панов пристигнала в Котел през април 1878 г., се нуждае от преиизиране: тя е издадена на 21 февр. и е малко вероятно вестта за нея да закъснее толкова много (Вж. ЦВА, ф. 012, оп. I, а. е. 144, л. 203 и Списък на генерал-шабните и оберофицерите от българската войска към 1 март 1882 г. С., 1882, с. 216.

¹¹⁶ Освобождението. Спомени... с. 171.

- ¹¹⁷ Българското опълчение. Т. 2, с. 714.
- ¹¹⁸ М и н е в, Д. Цит. съч. с. 38.
- ¹¹⁹ Ениклопедия на българската възрожденска интелигенция. Съставители проф. г-р Н. Генчев и др. С., 1978, с. 499.
- ¹²⁰ Г р е к о в, М. Цит. съч., Т. I, 193-194.
- ¹²¹ Д р е н с к и, И в. Цит. съч., с. 54.
- ¹²² Българското опълчение. Т. I, с. 440.
- ¹²³ Пак там, Т. 2, с. 492.
- ¹²⁴ Пак там, с. 606.
- ¹²⁵ Пак там.
- ¹²⁶ ЦВА, ф. 42-к, оп. I, а. е. 86, л. 49.
- ¹²⁷ ЦВА, ф. 1521, оп. I, а. е. 4, л. 15.
- ¹²⁸ Българското опълчение. Т. 2, с. 638.
- ¹²⁹ ЦВА, ф. 1, оп. 5, а. е. 79, л. 103.
- ¹³⁰ Генерал от пехотата Тодоров. Животописна скица. Нануса Д. С. (Библиотека "Наши военачалници" № 3), С., (б. г.) 62 с.; Б и о г р а ф и ч н и бележки, за генерал о. з. от пехотата Г. Тодоров. – Отечество, № 660, 24 ноем. 1934; М а р и н о в, И л. Опълченци – офицери в Балканската война. – ВИСБ., 1984, № 1, с. 168.
- ¹³¹ Освобождението. Спомену... с. 669.
- ¹³² ЦВА – НБКМ, кол. 47-б, п. а. е. 1371, л. 29.
- ¹³³ Българското опълчение. Т. 2, с. 623.
- ¹³⁴ ЦВА, ф. 1521, оп. I, а. е. 2, л. 30.
- ¹³⁵ ЦДИА, ф. 164, оп. I, а. е. 18, л. 73.
- ¹³⁶ С. Кайраклий (Кайраклия) е във Вулканешки район. При Р. Рум е н и н (Цит. съч., с. 192) най-вероятно поради неправилно разчитане на оригиналните опълченски списъци през 1898 г. от офицерите, съставляващи гружинните списъци, селото е било записано Тракия, и оттам е така "пренесено" в съвременното издание.
- ¹³⁷ В ъ л к о в, Г. Българското... с. 297; М и т е в, Й. Съединението 1885. С., 1985, 236-237.
- ¹³⁸ Българското опълчение. Т., 2, с. 610.
- ¹³⁹ Българската земска войска. С., 1959, с. 544.
- ¹⁴⁰ В ъ л к о в, Г. Българи-офицери в Опълчението... с. 113; Ф е р м а н д ж и е в, Н. Родови хроники. С., 1977, с. 241. В твърде ценното генеалогическо изследване на Ферманджиев е допусната техническа грешка в определянето на Ал. Кесяков като "болградски българин". Между Болград и Белгород Днестровският разстоянието е около 150 км.

- ¹⁴¹ В ъ л к о в, Г. Българи-офицери... с. 113.
¹⁴² Българско опълчение. Т., 2. с. 640.
¹⁴³ Пак там, с. 550.
¹⁴⁴ Пак там, с. 566.
¹⁴⁵ В ъ л к о в, Г. Българи-офицери... с. 113.
¹⁴⁶ Българско опълчение. Т., 2. с. 635.
¹⁴⁷ ЦВА, ф. 42-к, оп. I, а. е. 21, л. 36.
¹⁴⁸ Българско опълчение. Т., 2. с. 160.
¹⁴⁹ Българско опълчение. Т., 2. с. 472, 642.
¹⁵⁰ БИА – НБКМ, ф. 42 – II а. е. 558, л. 47. ЦВА, ф. 42л, оп. I, а. е. 7, л. 327.
¹⁵¹ Р у м е н и н, Р. Цит. съч., с. 177.
¹⁵² ЦВА, ф. 42-к, оп. I, а. е. 92, л. 21.
¹⁵³ К о в и ч, В. Л. Българите в Бесарабия. С., 1930, с. 175.
¹⁵⁴ Р м е н и н, Р. Цит. съч., с. 342.
¹⁵⁵ ЦВА, ф. 42-к, оп. I, а. е. 4, л. I.

¹⁵⁶ Българското опълчение. Т., I, с. 186. Месторождението на Зах. Таукчи е разчетено като с. Кюприя, Бендерски уезд. В действителност ства дума за с. Кортен (Кирпюшня).

¹⁵⁷ ЦВА, ф. 42-к, оп. I, а. е. 7, л. 339-340.

¹⁵⁸ Пак там, л. 264.

¹⁵⁹ Точният брой с категоричност не може да се посочи. Сведения от руското преброяване от 1869 г. сочат 64 334 българи, а по данни на Ив. Ст. Иванов от 1864 и 1870 г. в руска и румънска Бесарабия 81 269 българи. (Вж. И в а н о в, И в. С т. Сборник статей о некоторых выдающихся событиях в современной жизни болгар. Кишинев, 1896, 26-27.

¹⁶⁰ Срв.: История на България. Т. 7, С., 1991, 89-90.

¹⁶¹ По подробно за това вж: В ъ л к о в, Г. Българското опълчение... 115 – 132.

¹⁶² Д е ч е в, В. Миналото на Чепеларе. Принос за историята на Родоп. Ч. I., С., 1928, с. 63. В групата на българите-бесарабци, участвали като войници в освободителните войски, не се включват служещите в румънската армия, нито пък онези, които като волнонаемни са в руските шабове или гражданското управление в ролята на преводачи (Георги П. Греков, Иван Атанасов, Сава Киряков, Николай Киряков и др.).

ПРИЛОЖЕНИЕ

Списък на бесарабските опълченци от български произход (редови състав)

№	Име, с което опълченецът е записан в документите	Опълченска част дружина/рота	Посочено месторождение
1	Аврамов, Тодор	3/2	Измаил
2	Ангелов, Коли (Николай)	6/3	с. Курчи (днес Виноградовка, Болгр.)
3	Анкулец (Инкулец), Андрей	РС* 6/3	с. Купоран, Акерм. у. (днес с. Ровное, Тар. р-н)
4	Антонов, Иван	4/..	Болград
5	Арабаджи, Илия	3/4 → 9/...	с. Камараз, Киш. губ. (вер. с. Комрат)
6	Атанасов (Танасов), Димитър	РС 3/4	Бесарабия
7	Атанасов, Димитър	4/..	Измаил
8	Алфатарла (Офлатарла), Тодор	РС 2/5	Бесарабия
9	Бабин, Иван	6/5 → 8/2	с. Струзена, Бес. губ. (вер. с. Страшени)
10	Балжаларски, (Балдиларски) Георги	РС 1/1	с. Пандакли, Акерм. у. (дн. с. Ореховка)
11	Балицки (Белицкий),	3/1	Измаил
12	Блажей, Захар	... → 7/2	с. Кубей, Бес. губ. (дн. Червеноармейское)
13	Бобовлу (Бабоолу), Тодор	6/4 → 6/1	Болград
14	Божилков (Бужилков), Михайло	2/... → 6/2	Болград
15	Божилков, Михайл Д.	4/3	Болград
16	Бойко, Петър	РС 1/1	с. Кирсово, Бес. губ.
17	Бондарь (Бондерев), Димитър	... → 7/2	с. Ивановка, Бес. губ.
18	Бочевар (Бъчваров), Сава	РС 3/3	с. Кубей, Бес. губ.
19	Боченко (-в), Григорий	2/1	с. Бростиана (с. Броская, Изм. уезд)

* Означението РС означава "постъпили на руска служба". (бел. моя)

1	2	3	4	5
20	Бошков, Кирил		4/...	с. Кончос (с. Конгаз)
21	Васялев, Костадин		5/4 → ...	Болград
22	Васялев, Николай		4/3	Болград
23	Васялев, Христо		... → 11/3	с. Кеничка, Киш. окр. (неустановено)
24	Великов, Илко / Илку		6/4	с. Гюшпен (Гюльмен), днес с. Евгенька
25	Великов, Константин		2/..	Болград
26	Великов (Вилчиков, Велики), Яков		2/4	с. Чешмели (дн. с. Кри- ничное, Болгр. р-н)
27	Велчев, Константин		2/4	Болград
28	Вълканов, Атанас (Афанасий)	РС	4/1	с. Дельджилер (дн. Дмитриежка, Арц. р-н)
29	Вълков (Войнов), Васил		6/4	с. Копаран, Акерм. уезд
30	Вълков (Волков), Георги (Григорий)		6/4	с. Купку Бесчос, Бенд. у. (вер. с. Купкуй-Бешгюз)
31	Върбанов, (Варбанов, Вербон), Михаил			7/1 Болград
32	Гаврилов, Иван		3/4 → 9/3	Болград
33	Гаджалов, Герасим Кумински		1/4	Болград
34	Галун, Василий	РС	3/2	с. Кирсово, Бесар.
35	Гарибов (Гриб), Иван	РС	...	с. Ташбунар (дн. Каменка)
36	Генда (Гендава), Иван	РС	5/3	с. Пандакли (дн. с. Орехов- ка)
37	Георгиев, Васил		3/2	с. Чупмелий, Болгр. окр. (дн. с. Криничие)
38	Георгиев (Георгов), Гено		3/1	Болград
39	Георгиев (Егоров, Вълчанов), Петър		6/3	Болград
40	Грек (Греков), Петър	РС	3/3	Болград
41	Григориев, Никола (-й) Дуров		4/..	Болград
42	Григориев, Николай		6/5 → 6/4	с. Войсанов, Бесар. (вер. с. Вайсал = Василевка)
43	Григориев, Христаки (Христати)		4/..	Болград
44	Григорьев (Григориевич), Еремей		3/1	Измаил
45	Даков (Таков, Дяков), Тодор		6/4	Болград
46	Дан, Василий	РС	4/3	Бендер, Бесар.
47	Дан, Николай		4/2	Бесарабия
48	Данков, Атанас		12/1	с. Бринзе, Болгр. окр.

1	2	3	4	5
49	Дерменджи (Дирамажси), Зиновий	РС	3/4 → 9/..	с. Борбуски (Белоруски) Бесар. (неустановено)
50	Дерменджи, Филип	РС	3/4	Бесарабия
51	Диамаджиев (Диомандов), Атанас (Танас)		1/2	с. Табак, Болгр.
52	Димитриев (Димитров), Димо		5/3	Болград
53	Димитриев (Димитров), Семен (Сямеон)		2/1	гр. Телве, Бесар. (Килия)
54	Димитриев, Тодор		6/1	с. Емили, Болгр. окр. (вер. с. Етулия)
55	Димитриев (Димитров), Тодор		6/5	Болград
56	Димитров, Тодор		6/4	Гюшпен (Гюльмен)
57	Димитрович (Димитриев), Гаврило		4/3	с. Коланоканевич, Акерм. уезд (неустанов.)
58	Димитров, Никола		2/...	гр. Рени
59	Димов, Илия		6/4 → 6/2	с. Курчи (дн. Виноградовка)
60	Димов, Спиридон		5/2	с. Курчи (дн. Виноградовка)
61	Динков (Дитков), Велчо		1/4	Болград
62	Добрев (Добриев), Стефан		1/3	Болград
63	Доков (Донов), Иван		6/3	Болград
64	Дучев, Константин		... → 10/2	Болград
65	Дяков, Тодор		...	Болград
66	Дяконов (Дошков), Константин	РС	1/1	с. Зимбрел, Бесар. (неустановено)
67	Емелянов, Иван		3/1 → 8/2	Измаил
68	Енев (Янев, Янин), Илия		6/4 → 6/1	с. Курчи (дн. Виноградовка)
69	Жек, Стефан (Степан)	РС	4/3	с. Казиблий (Казаклий) Бесар.
70	Жейнов, Жейно		2/2 → 10/4	с. Кайраклий
71	Жубриков (Жубраков, Жабраков), Игнат		3/2	Измаил
72	Захариев (Захаров), Алекси (Алексей)		1/2 → 2/...	Болград
73	Златанов, Иван		...	Болград
74	Иванов, Васил (-ий)		6/4 → 12/1	Болград
75	Иванов, Дмитрий		1/4	Болград
76	Иванов, Илия		5/3 → 11/1	Итулия (Етулия, Вулк. р-н)
77	Иванов, Константин		6/3	Волоконец (вер. Вулканешти)
78	Иванов, Михаил (Михайло)		4/3	Измаил
79	Иванов, Прокофий		1/2 → 1/4	Измаил

1	2	3	4	5
80	Иванов, Степан		4/3	с. Чиши с. Огородное, Болгр. р-н)
81	Иванов, Стефан	РС	1/2	с. Павловки, Акерм. губ. (неустановено)
82	Иванов, Тодор		5/5	Болград
83	Кадрявцов (Кудрявцев), Йосиф (Осип)		5/1	Измаил
84	Казанджи, Димитър	РС	1/2	с. Калжежкьой (Калжежшкьой) Бесар. (вер. с. Кайраклий)
85	Калбегов (Колев, Кулебегов), Павел		4/4	Измаил
86	Калчик, Димитър	РС	4/5	с. Казаяклия, Бенд. уезд
87	Калчик, Иван	РС	2/3	Бесарабия
88	Камбуров, Филип Т.		4/3	Болград
89	Каназирски, Александър (Алекси)		2/1	Болград
90	Кара (Карабажди), Илия	РС	...	Бесарабия
91	Караивански, Иван		6/4 → 5/1	Болград
92	Каракаш, Дмитрий		5/4 → 8/3	с. Каракурт (Болград) (с. Каракурт = Жовтневое)
93	Кесяков, Александър		10/1 → 1/4	Акерман (дн. Белгород Днестровский)
94	Киров, Атанас (Анастас, Танас)		4/...	Болград
95	Кирилов, Божко (Бошко)		4/1	с. Конгас (Конгаз) (Комр. р-н)
96	Кисса (Кисов, Косов), Данило	РС	3/3	Бесарабия
97	Кискин, Зинови (Зиновей)		1/1	с. Ивановка
98	Кисов, Кинстантин (Коста)		3/2	Болград
99	Киров, Тодор		4/3	Кайраклий (Болград)
100	Кирянев (Киряк), Тодор		5/1	Болград
101	Кисьов, А.		4/...	с. Копчак (Татар Копчак)
102	Козарев, Петър		6/5 → 6/4	Болград
103	Коленски, Михаил (Михайло)		6/5 → 6/4	Болград
104	Колчев (Калчев), Илия		7/4	с. Чурги (Курчи) дн. с. Виногорадовка
105	Комаров (Котарев), Стефан	РС	4/5	с. Кюлевчи, Акерм. уезд, дн. с. Кольосное
106	Коробовски (Карабибер), Петър	РС	4/4	с. Дмитровка, Акерм. у.
107	Коромонак (Коромашов), Димитри	РС	3/2	с. Тараклий
108	Крилев, Х.		...	с. Твардица

1	2	3	4	5
109	Криц, Стефан	РС	4/3	с. Кашново, Бесар. обл. (вер. с. Каушани)
110	Кройтор, Тодор (Фьодор)	РС	3/3	Бесарабия
111	Кройчев (Крайчев, Крайцев), Дамян	РС	3/1 → 4	с. Денжилери, Бесар. дн. с. Дмитриевка
112	Кулев (Хаджи Кулев), Атанас		4/3	Болград
113	Кумински (Куманек, Куанек), Григорий			1/4 Болград
114	Куменски (Купенек), Иван А.		1/1	Болград
115	Купаров (Купарев), Иван	РС	4/2	с. Ивановка, Акерм. уезд.
116	Лазаров (Лазарев), Николай		6/4	Гюшпен (Гюльмен), дн. с. Евгеньевка
117	Ламбов, Иван		6/3	Гюшпен (Гюльмен), дн. с. Евгеньевка
118	Лапашук, Федор		1/2	с. Келтенец, Бесар. (вер. с. Келменци, Хот. у.)
119	Маринов, Георги		2/3	Болград
120	Маринов, Димитър		5/4	Смаил (Измаил)
121	Маринов, Николай		1/...	Рени
122	Маринов, Сергей		2/1	Коморат (Комрат)
123	Матчин (Митчин), Георги	РС	6/3	Бесарабия
124	Милчев, (Мильчев), Христофор	РС	4/...	с. Бургуджий, Акерм. у. дн. с. Виноградовка
125	Минков, Стефан		3/3	Болград
126	Минков, Стефан		6/2	Измаил
127	Митакса (Митанцов), Григорий		2/3	Кишинев
128	Митров (Митрос), Григорий	РС	1/3	с. Силюглу, Бесар. (дн. с. Холмское)
129	Михайлов, Андрей		2/3	Болград
130	Михайлов (Жибов), Михаил Ник.		2/3	Болград
131	Недев, Илия		3/1	Болград
132	Нейков (Нелков), Данаил (Данило)		3/1	Болград
133	Нейков (Пейков), Мануил (Емануил)	РС	3/4	с. Кирхоти (Кирютня) дн. с. Кортен
134	Ненов, Г.		...	с. Задубаевка
135	Николаев (Николаевич), Александър		4/...	Измаил
136	Николаев, Георги		6/2	Болград
137	Николаев, Ефтим		4/1	с. Кишиниц, Болгр. окр.(вер. с. Чешмелий)

1	2	3	4	5
138	Николаев (Николов), Семьон (Симон)		4/4	Болград
139	Николаев, Степан	РС	1/2 → 10/...	Кипинев
140	Николов, Михайло		4/...	Болград
141	Орловский, Лазар		3/2	с. Чупмелний, Болгр. окр. (дн. с. Криничное)
142	Павлов, Тодор		5/4	Болград
143	Палазов, Данаил		4/4	Болград
144	Панайотов, Георги		5/5 → 8/1	Болград
145	Панайотов (х. Панайотов), Иван		2/4	Болград
146	Панов, Олимпий Сп.		1/1	с. Тараклий
147	Панов, Павел Сп.		1/1	с. Тараклий
148	Папуров (Потуров), Михаил	РС	3/2	с. Твардица
149	Паскалов, В.	РС	...	с. Твардица
150	Пенков (Денков, Пенга), Василий		1/4	Болград
151	Пенчев (Пенчов), Николай		5/...	Болград
152	Перчеклей (Перчаксой), Степан	РС	6/...	Тирасп. уезд, Бесар. обл.
153	Петров, Иван		4/4	Задунайка, Акерм. уезд (Задунева)
154	Петров, Константин (Коста)		6/2	Болград
155	Петров, Николай	РС	1/3	с. Валиперчи, Бесар. (с. Валя Пержа ...)
156	Петров, Николай		5/2	Кипинев
157	Петров, Павел		1/2	Болград
158	Перовски (Поровски), Михаил		4/...	Болград
159	Пиркулянов (Перкулянов), Григори		4/...	Измаил
160	Попов, Григорий		1/4	с. Кумрад, Бендер. уезд (дн. гр. Комрат)
161	Попов, Стефан	РС	3/4	с. Твардица
162	Попович, Велизарий		4/1	Болград
163	Радев (Радов), Анко (Янко)		4/2	Рени
164	Райчев, Илия		6/4 → 6/3	Болград
165	Рашков, Георги		4/5	Измаил
166	Сара (Сарра), Василий	РС	3/4	с. Селиоглу (Бесар.) (дн. с. Холмское)
167	Сякорла, Семен	РС	4/4	с. Татар Кубчак, Акерм. (дн. с. Копчак, Чад. л.)
168	Сямеонов (Сялов, Сямов), Димитър		1/2	Бесарабия
169	Собаджийски (Собанчински), Димитър	РС	6/3	Акермански уезд
170	Стаев (Стоев), Георги (Григорий)		5/4	Болград

1	2	3	4	5
171	Славов (Сливов), Стефан		4/3 → 4/2	Болград
172	Сабович (Собович), Зиновий		6/3	Болград
173	Станко (Станков), Иван	РС	6/2	с. Ивановка, Бесар.
174	Станчев, Иван		...	Измаил
175	Стефанов (Стафидов), Павел	РС	2/3	с. Скемча, Акерм. уезд (неустановено)
176	Стефанов, Трифон		2/3	Болград
177	Станков (Стоилов), Николай		1/1	Болград
178	Стойнов, Атанас		4/...	Измаил
179	Стойнов, Георги	РС	1/3	с. Валипер, Бесарабия (с. Валя Пержа...)
180	Стойнов, Иван Хр.		6/5 → 6/4	с. Борбочи, Иван. вол. (неустановено)
181	Табаков, Георги		7/1 → 1/1	Болград
182	Таукчи, Захарий	РС	4/5 → 4/1	с. Кюприя, Бендер. уезд (с. Кириутня = Кортен)
183	Терзи, С.		...	с. Задунаевка
184	Тодоров (Теодоров), Атанас (-ий)		4/4	Болград
185	Тодоров, Атанас (Танас)		6/1	Измаил
186	Тодоров (-ич), Барбо		6/5 → 6/4	Болград
187	Тодоров, Георги		7/1	Болград
188	Тодоров, Георги Анг.		3/...	Измаил
189	Тодоров, Дамян	РС	4/4	с. Дивитлячи, Акерм. у. (вер. с. Девлетагач)
190	Тодоров, Иван		9/...	Измаил
191	Тодоров, Константин (Коста)		4/...	Болград
192	Третьяков, Наум		4/...	Болград
193	Узун, Степан	РС	2/5	Бесарабия
194	Фазлов (Фазла, Оразла), Дмитрий	РС	4/3	с. Казоблей, Бесар. обл. (вер. с. Казаяклий)
195	Фёдоров, Иван		4/1	Измаил
196	Цочев, Н		...	с. Делджилер (дн. с. Дмитриевка, Арц. р-н)
197	Чернев, Марко (Марин)	РС	6/5 → 6/4	с. Малта, Бенд. уезд
198	Чобан, Георги К.		3/3	с. Чешмекьой, Бесар. (с. Чешмикьой, Вулк. р.)
199	Чолак, Захарий	РС	1/3	с. Вали парчи, Бесар. (с. Валя Пержа...)

1	2	3	4	5
200	Чорбаджи (Чурбаджи), Захарий	РС	3/4	Бесарабия
201	Чорбаджи, Поликарп	РС	2/4	Бесарабия
202	Ширяев, Андрей		4/...	с. Кончас, Болградско (с. Конгаз)
203	Шипманов, Андрей		3/2	Измаил
204	Яков (Яковлев), Семён		5/4	с. Кателица, Болгр. (неустановено)
205	Яковенко, Михаил		2/3	Измаил
206	Янаков (Янакев), Григорий (Георги)		5/3	Болград
207	Янев, Иван		1/...	с. Болгарки, Ахерм. у. (с. Българийка)
208	Янков, Георги		7/2	с. Бешалма (Комр. р-н)
209	Янов (Янев), Иван		1/3	с. Кубсий, Бесар. (вер. с. Кубей = Червеноар.)
210	Янов, Иван	РС	7/4	Бесарабия

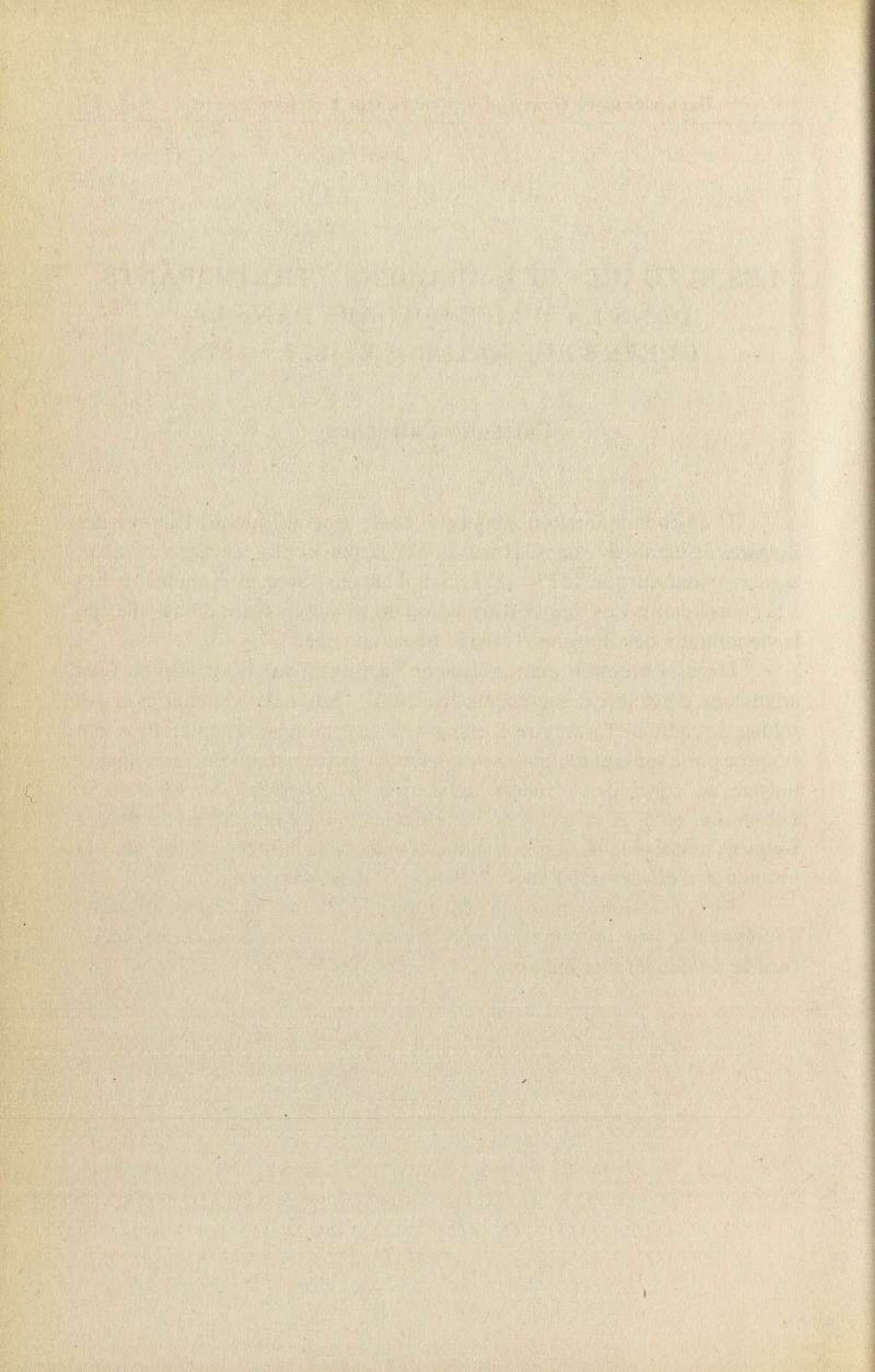
LES BULGARES BESSARABIENS – PARTICIPANTS DANS LA MILICE BULGARE DANS LA GUERRE RUSSO-TURQUE (1877 – 1878)

Caltscho Caltschev

L'objet d'exploration dans cette étude scientifique est l'apport des Bulgares de Bessarabie dans la formation de la milice bulgare avant et pendant la guerre russo-turque (1877 – 1878). Simultanément avec les événements liés à la consolidation des unités d'armée, on décrit des épisodes de batailles de la vie militaire des Bulgares d'origine bessarabienne.

Dans la première partie, l'auteur s'appuyant sur beaucoup de faits archiviés, considère des moments divers de l'action des volontaires et des soldats de cadre de l'armée russe, enregistrés au contingent troupiér. Plus loin l'exposé porte sur la participation de quelques représentants de la communauté bulgare au corps des officiers-subalternes (D. Nicolaev, St. Kyssov, St. Lubomsky, etc.). À la suite de cette question, on étudie l'activité de ces Bulgares bessarabiens, que le commandement de la milice propose pour la promotion d'officier (Ol. Panov, P. Panov, G. Baljalarsky, etc.).

En conclusion s'impose la déduction que la minorité bulgare ethnique de Bessarabie joue un rôle très important dans le processus de la formation de l'armée du nouvel État bulgare.

ТРУДОВЕ НА ВЕЛИКОТЪРНОВСКИЯ УНИВЕРСИТЕТ
"СВ. СВ. КИРИЛ И МЕТОДИЙ"

Том XXX, Книга 3

ИСТОРИЧЕСКИ ФАКУЛТЕТ

1992

TRAVAUX DE L'UNIVERSITÉ "ST. ST. CYRILLE ET MÉTHODE"
DE VELIKO TIRNOVO

Tome XXX, Livre 3

FACULTÉ D'HISTOIRE

1992

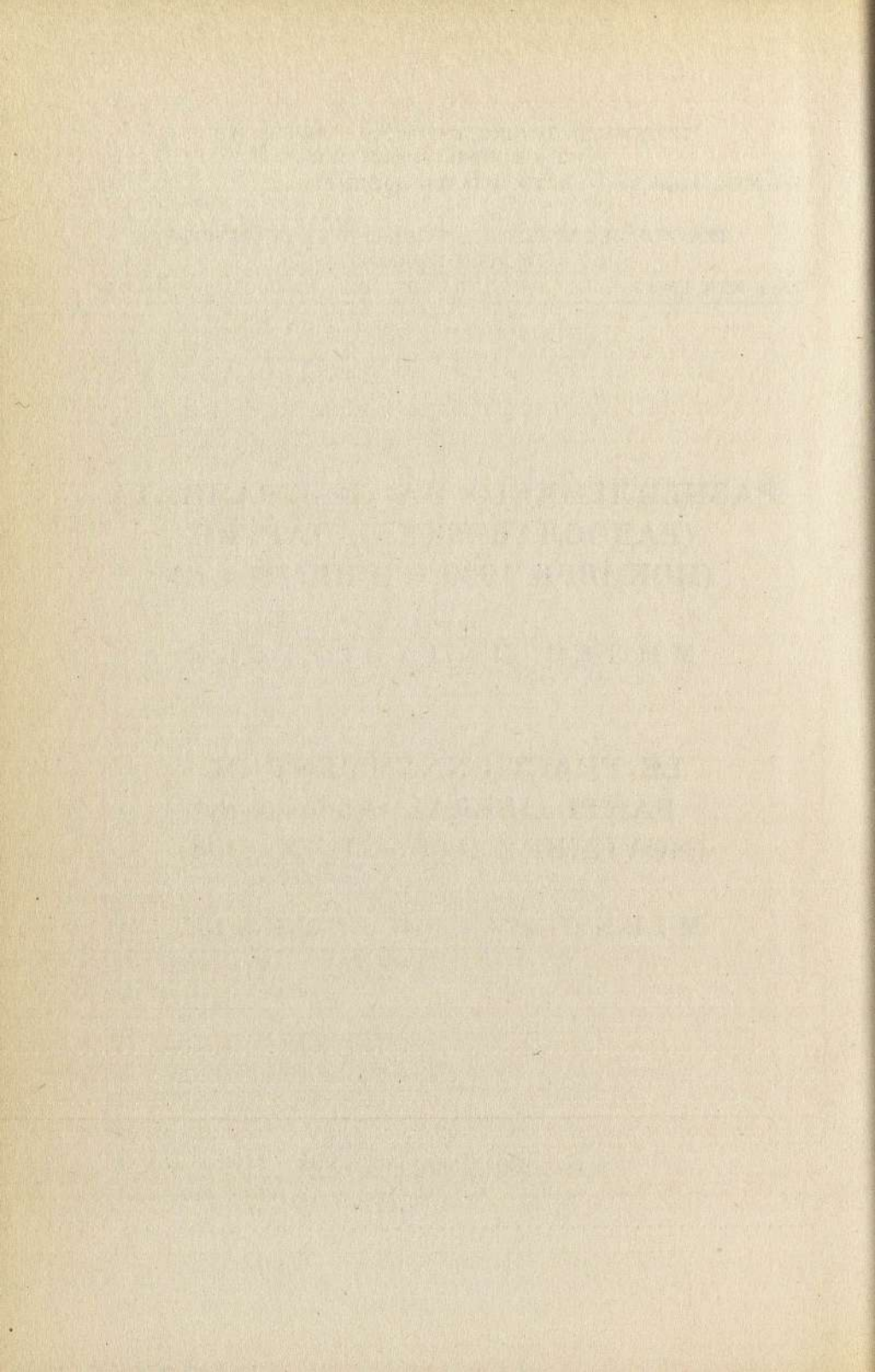
**РАЗЦЕПЛЕНИЕТО НА ЛИБЕРАЛНАТА
(РАДОСЛАВИСТКА) ПАРТИЯ
(НОЕМВРИ 1900 – ЮНИ 1904 г.)**

МИЛКО ПАЛАНГУРСКИ

**LE FRACTIONNEMENT DU
PARTI LIBÉRAL (Radosiavov)
(NOVEMBRE 1900 – JUIN 1904)**

MILKO PALANGOURSKI

Велико Търново, 1995

Развитието на българската партийно-политическа система преминава през три основни етапа. В първия, който започва с Освобождението на страната и завършва със Съединението на Княжеството с Източна Румелия, доминира двупартийният модел. По това време на политическата сцена са Консервативната и Либералната партия. Но по време на зашеметяващата "българска криза" и последвалото управление на Ст. Стамболов политическите партии претърпяват сериозни трансформации. Консерваторите изчезват като организирана политическа сила, а Либералната партия се разцепва на многобройни групи и крила, които в края на XIX век дават живот на близо половин дузина партии. Тяхното окончателно оформяне обаче се забавя поради сериозните препятствия, които управлението на Ст. Стамболов поставя пред по-голямата част от опозиционните сили в страната.

Третият етап, който започва с "нормализирането" на страната след идването на власт на правителството, оглавявано от К. Стоилов, през 1894 г. окончателно дава облика на партийната система. Онези групировки, които по време на кризата през 1886 – 1887 г. доминираха в политическите борби, постепенно изградиха пълноценни политически партии – Народнوليбералната, Либералната, Народната, Прогресивнолибералната и Демократическата. Появяват се и Социалдемократическата партия и Земеделският съюз. Но процесът на партийните трансформации не завършва в края на XIX в. В началото на новото столетие се наблюдава поредното "роене". Центробежни процеси на персонална, социална и дори идеологическа основа раздират Либералната, Демократическата и Социалдемократическата партия. Процеси, които ще доведат до сформиранието на нови партии със свое място и роля в политическия живот на страната¹.

Целта на тази статия е да се проследят обективните причини, конкретните мотиви, пътищата и начинът за разделяне на Либералната (радославистка) партия. Разцепление, което ще доведе до образуването на една нова политическа формация – Младолибералната партия. Поставената задача се обуславя от факта, че разцеплението на другите две партии, които в този момент

преживяват центробежни процеси, – Демократическата и Социалдемократическата – е изследвано подробно². Изясняването на процесите в Либералната партия дава възможност да се обяснят окончателно процесите, обхванали българските партии в първите години на ХХ в.

* * *

В края на ХІХ в. Либералната партия има натрупан сериозен обществен кредит. Борбата ѝ против управлението на Народнолибералната и Народната партия, сериозната организационна и политическа дейност я превръщат в първостепенен фактор. Но натрупаният политически кредит се стопява много бързо след участието на партията в управлението на страната в прехода между двата века. Многобройни са конфликтните точки между радославистите и общественото мнение, които ще доведат готам, че в края на 1900 г. либералите ще бъдат отстранени от властта. Редица вътрешно- и външнополитически фактори, които, съчетани с формираните се обществени настроения против методите на управление, използвани от радославистите, ще създадат остро недоверие към кабинета у всички сили, които имат значение за българския вътрешнополитически живот³.

За всички обществени групи, които не гравитират около радославистите, управлението на либералите в периода 1899 – 1900 г. се свързва със сериозни нарушения на законността – потушаването на селските бунтове против десятъка със силата на оръжието, с разпускането на градски и селски общински съвети, с насилия върху гражданите по време на изборите, с ограничаване свободата на словото и печата чрез приетите от парламента “временни наредби за престъпления по печата”, с осуetyаването на втория земеделски конгрес и т. н.

Всичко това предизвиква намесата на княз Фердинанд, който в този момент също търси начин да отстрани неудобното му вече правителство на Т. Иванчов, както и да формира силен и хомогенен кабинет под свое пряко влияние с цел провеждане на реформи и преориентация на вътрешната и външната политика на страната съобразно с неговите възгледи и намерения⁴. Прицелна точка на княжеските амбиции става министърът на вътрешните работи и

лидер на Либералната партия В. Радославов, който олицетворява правителството във вътрешнополитически и отчасти във външнополитически аспект.

Отстраняването на В. Радославов от правителството става по изпитания от княз Фердинанд метод – чрез действията на военния министър ген. Ст. Паприков, доверено лице на монарха с опит при изпълнението на възложената мисия. Генералът-политике рекордьор при “взривяването” на кабинети в новата българска история и през цялата втора половина на 1900 г. той търси конфликт с партийния лидер. Но в този случай В. Радославов не остава безмълвен. Той търси реванш за унижението, което преживява на два пъти през 1899 г., когато не получава министър-председателския пост и се опитва да окаже съпротива на княжеските намерения. По признанието на руския дипломатически агент в София Ю. Бахметиев той “поема инициативата сам”, като разчита на мнозинството от депутатите, представляващи Либералната партия в парламента. По тази причина В. Радославов си поставя за цел да бламира военния министър, но подценява умелата комбинативност на княз Фердинанд⁵.

Партийният лидер не отчита, че монархът има и втори вариант за отстраняването му, като се използват министър-председателят Т. Иванчов и министърът на обществените сгради, пътищата и съобщенията Д. Тончев. И двамата са видни дейци на Либералната партия. Т. Иванчов е от основателите на партията, а Д. Тончев продължава да бъде заместник на В. Радославов в партийната йерархия като заместник-председател на Централното бюро на партията. И двамата изявяват желание да поемат държавната власт без своя шеф. Ударът на княз Фердинанд действително е премерен отлично и В. Радославов трябва да преглътне още едно поражение⁶.

В. Радославов не отчита и още един, може би най-важния от действащите в този момент фактори – външнополитическия. По време на десетдневната кабинетна криза – от 17 до 27 ноември 1900 г. – князът предлага няколко комбинации за преодоляване на възникналите затруднения, като сондира и предлага властта на П. Каравелов, Д. Греков, Ст. Данев, В. Радославов и Т. Иванчов. Когато на 21 ноември княз Фердинанд връчва мандат на В. Радославов за съставяне на правителство, либералите се надяват, че са успели да наложат на монарха конституционните порядки, но точно в този момент на сцената излиза и руската дипломация. Това не е случайно.

В този момент за Русия В. Рагославов е онзи български политик, който притежава най-тесни връзки с македоно-одринските революционни организации. А в края на 1900 г. империята разглежда дейността на революционните дейци като първостепенна опасност за мира и спокойствието на Балканите. По лично настояване на император Николай II и външния министър граф Ламсдорф руските дипломатически представители в София и Цариград Ю. Бахметиев и Ив. Зиновиев правят всичко възможно да внушат на ръководните дейци на националноосвободителното движение да се сържат от провеждането на каквито и да е активни действия⁷.

Това е причината, която кара на 23 ноември Ю. Бахметиев чрез княжеския секретар да заяви на Фердинанд, че “ненамесвайки се във вътрешните работи на България, аз все пак считам за свое задължение да предупредя Вас (княз Фердинанд – бел. М. П.), че назначаването на този открит покровител на престъпниците и анархистите за глава на правителството в настоящата критическа минута ще проведе неблагоприятно впечатление на императорското правителство и крайно неизгодно ще се отрази на отношенията между него и България”⁸. Категоричният тон на Ю. Бахметиев и мълчаливото съгласие на Петербург с неговото изявление показват, че в руската столица не са изживени останалите от близкото минало негативни настроения спрямо В. Рагославов. От своя страна княз Фердинанд се съобразява с тази фрапантна “ненамеса”, която идва точно в подходящия за него момент, и продължава да развива своите вътрешнополитически комбинации.

Кризата се разрешава като X Обикновено народно събрание се разпуска, а кабинетът се реконструира, като Т. Иванчов запазва своя пост. Като награда Д. Тончев поема външното министерство, ген. Р. Петров вътрешното, а ген. Ст. Паприков запазва военното ведомство. Останалите министри – Й. Титоров, Ив. Пеев и П. Данчев – са повече чиновници, отколкото политически лица⁹. От тях само Й. Титоров гравитира към Либералната партия. Съставено от трима либерали, двама генерали и двама “чисти” чиновници, правителството е обречено да изиграе ролята на преходен кабинет. Ю. Бахметиев го определя като “безцветно” и с пълна обективност констатира, че за либералите, които остават в правителството, не стои Либералната партия. “След разрива си с В. Рагославов – докладва той в Петербург – те не събраха около себе си повече от 12 човека”, произлизащи от управляващата до този момент политическа сила¹⁰.

Веднага след като се съставя новият кабинет, Централното бюро на Либералната партия започва трескава дейност за запазване монолитността на организацията, като се стреми да не допусне след министър-председателя да тръгне каквато и да е част от либералите.

В. Радославов поема инициативата и на 28 ноември народните представители в разтуреното X Обикновено Народно събрание изключват от състава на Централното партийно бюро двама негови членове – подпредседателя на партията Д. Тончев и г-р С. Иванов (брат на министър-председателя) и ги отчисляват от състава на столичната либерална група. На тяхно място се избират за подпредседател на Централното бюро Ж. Бакалов и за членове Б. Райнов и Ил. Вълчев. Според подписаното от Н. Радославов съобщение извършените промени ще бъдат внесени за одобрение на предстоящия трети редовен партийен конгрес¹¹.

Партийният шеф се стреми да запази партийната организация под свое ръководство и контрол, като представя останалите в кабинета министри за “сеячи на раздори между болшинството” в парламента и преки виновници за отстраняването на партията от власт. В. Радославов е последователен и само два дни по-късно реконструираното Централно бюро отстранява от партията и трима окръжни управители – Д. Мантов в Русе, Т. Георгиев в Бургас и Г. Даскалов в Разград, които решават да подкрепят новото правителство на Т. Иванчов. Тази стъпка се мотивира с факта, че изключените се съгласили да влизат в услуга на едно министерство “неизходящо от средата на Либералната партия и съставено мимо болшинството в X Народно събрание”, както и че се опитвали да създадат нова партия в подкрепа на правителството¹². С тези бързи и решителни мерки В. Радославов се стреми да покаже на своите привърженици, че развихрящите се центробежни процеси са контролирани и ограничени, но фактите показват, че началото на дългото и мъчително разцепление на либералната организация вече е поставено.

За да предотврати засилването на т. нар. “иванчовисти” и да преодолее обръкването между провинциалните организации, на 7 декември Централното бюро изпраща специално окръжно. В него се прави преглед на обстановката и се признава, че много от изключените апелират в полза на новия кабинет. По тази причина В. Радославов обръща внимание на местните групи, че правителството няма поддръжката на партията и депутатите либерали от разпуснатото

X народно събрание. Партийният шеф настоява либералите да се мобилизират за предстоящите парламентарни избори, като гласуват за определените от централното ръководство кандидати. В окръжното се подчертава, че цялата предизборна агитация трябва да се извършва само от специално упълномощени лица и всяка друга дейност да се разглежда като "частна". Много характерна и показателна е декларацията, че партията "не може да тури в действие идеите си, ако не поеме управлението самостоятелно, без чужди примеси"¹³. С последната декларация В. Радославов косвено признава дълбоката политическа изолация, в която изпадат лидерите в края на 1900 г.

Колкото и парадоксално да изглежда, радославистите насочват своите пропагандни удари главно срещу другите политически противници, които вече започват да говорят за предаването на съд на бившите министри либерали. Партийният официоз "Народни права" прехвърля вината за разкритите афери с покупката на стари и негодни вагони, строеж на хамбари и незаконни търгове върху Т. Иванчов и Д. Тончев и заключава, че колкото по-далеч от партията стоят такива лица, толкова "по-добре за нейното реноме пред общественото мнение у нас и в странство"¹⁴. Това е груба тактическа грешка, тъй като признаването на аферите ще се използва и против В. Радославов, но стремежът му да закрепи на всяка цена своето лидерско място в партията явно не му позволява да ръзсъждава и действа напълно трезво в този момент.

От своя страна Т. Иванчов и Д. Тончев не остават по-назад и прехвърлят цялата отговорност за вътрешнопартийната криза върху В. Радославов, който според тях искал "да се види най-сетне министър-председател". Нещо повече – те искрено вярват, че могат да сплотят управляващата доскоро партия, като единственото им условие е това да стане "не под шефството на Радославов", който според тях се оказал далеч от висотата на положението, което се изисква за безспорен партиен лидер. За да реализират своите намерения, съобразно традицията те побързали да се сдобият и със собствен печатен орган – вестник "Възраждане"¹⁵.

Фактическото резцепление принуждава партийното ръководство да се опита да сложи някакъв ред във вътрешнопартийния живот. Загубата на властта, тежката загуба по време на изборите за XI Народно събрание, силният отлив на членска маса¹⁶, отгръпването

на електората¹⁷, което е придружено с разцепление на всички равнища на партийната структура¹⁸, кара Централното бюро на 12 март 1901 г. да излезе със специално окръжно до всички партийни дружини, в което се прави опит да се даде отговор на най-наболелите проблеми, възникващи партийните членове.

В окръжното, подписано и носещо почерка на В. Радославов, се подчертава, че разцеплението от "ноември 1900 г. ни налага да се обърне по-сериозно внимание върху уредбата и действието за в бъдеще на либералните дружини", тъй като според партийния шеф участието на партията в управлението на страната е убедило нейното ръководство, че в нейните региони се намират огромен брой членове, които, "увлечени от лични облаги, са се отклонили от началата на партията, като са се поставили в разрез с тия начала". "Не ще и съмнение, продължава В. Радославов, че добрата организация не може да допусне съществуването в редовете на партията подобна нередност". Твърдото становище на Централното бюро е, че всички дружини, съобразно чл. 13 от устава, в много кратък срок трябва да отстранят онези членове, които "са се компрометирали в обществото", като заедно с това се реформират бюрата на местните организации. Последното трябва да се извърши под предлог, че партийното ръководство има намерението да "напечати пълния списък на провинциалните дружини". В края на окръжното отново се подчертава, че партийните членове са длъжни да спазват устава и особено член 10, който ги задължава да разпространяват вестник "Народни права" заедно със задължително абониране¹⁹.

Съдържанието на окръжното ясно показва, че Централното бюро има твърдото намерение да прочисти партията от привържениците на Т. Иванчов и Д. Тончев, като ги представи за отцепници и прехвърли цялата вина върху тях, да ги определи като личности без обществен кредит и нямащи нищо общо с ценностите на Либералната партия. Въпреки категоричния тон, в пълен разрез със съществуващата до този момент практика, В. Радославов не прави публично достояние съдържанието на окръжното. Непубликуването му в партийния печат и фактът, че партийният шеф се обръща само към най-доверените си провинциални привърженици, показва, че той се стреми да намали обществения резонанс от официалното признаване на партийното разцепление. От своя страна това стеснява и реалните резултати от отправения апел, защото запазените материали

показват една твърде ограничена реакция на провинциалните партийни структури²⁰. В организациите, където привържениците на В. Радославов са мнозинство, привържениците на Т. Иванчов и Д. Тончев, макар и с доста трудности са отстранени и процесът на разцепление получава поредния си тласък²¹.

Макар и да не достига желаните параметри, отзвукът от окръжното показва, че Централното бюро на партията успява да консолидира и инвентаризира своите най-верни привърженици. Вярно е, че резултатите не са най-настойчиви и ясно показват навлизането на партията в още по-дълбока идейна, организационна и персонална криза. Трябва да се отбележи, че партийното ръководство прави първата сравнително успешна стъпка към овладяването на кризисната ситуация. Но за развитие на този частичен успех няма никакво време, тъй като през май 1901 г. либералите ще получат сериозен удар, след като започне процедурата за привличане под съдебна отговорност на министрите от кабинета Т. Иванчов – В. Радославов. И двете крила, които претендират за истински представители на Либералната партия, попадат под ударите на процеса²².

Въпреки това, през останалата част на 1901 г. ръководството на Либералната партия не извършва почти никаква дейност за консолидиране на организацията и изглаждане на съществуващите недоразумения между двете партийни фракции. Вниманието на радославистите е погълнато главно от конкретните проблеми на политическата борба и съдебното разследване срещу бившите министри. Но и опасността заедно да попаднат в затвора не сближава групите на В. Радославов и Д. Тончев.

Централното бюро заема позицията, че в Либералната партия не съществува никакво разцепление, и твърди, че проблемите са изцяло решени с изключването на отцепниците през ноември 1900 г. Но колкото и категорична да е на пръв поглед тази позиция, не може да не се отбележи, че за много от партийните активисти изключването на толкова заслужили към партията дейтели не е окончателно и подлежи на ревизия. Нещо повече – някои партийни членове смятат изключването за акт, противоречащ на устава. Колкото повече се разраства опасността от страна на държавните съдии, толкова повече гласове се разнасят, че е необходимо да се предприемат енергични мерки за възстановяване на партийното единство и за окончателно изглаждане на недоразуменията.

Постепенно партийното ръководство разбира, че не може да отминава дълго с мълчание постоянно възникващите от местните организации въпроси, и в началото на 1902 г. Централното бюро се ангажира и с някои организационни проблеми.

Повреме на дебатите на Общото партийно събрание, проведено в столицата на 15 и 16 януари 1902 г., наред с разискванията по отношение тактиката на либералите в предстоящите парламентарни избори и действията на съдебните власти срещу В. Радославов става въпрос и за свикването на поредния трети конгрес.

Идеята за провеждането на поредния конгрес датира още от ноември 1900 г. Тогава при изключването на Т. Иванчов, Д. Тончев и д-р С. Иванчов от партията Централното бюро съобщава, че този акт ще бъде подложен на одобрение на предстоящия конгрес, но повече от година не се предприемат никакви стъпки за осъществяването на това обещание. Но за проведените на Общото партийно събрание дискусии по този въпрос обществото и редовите партийни членове не са официално уведомен, а в гласуваните резолюции също не става и дума за свикване на висшия партиен форум. Този факт показва, че ръководителите на партията ясно разбират, че все още не могат да разчитат на пълна подкрепа от мнозинството от партийните членове и организации и по тази причина не проявяват особена енергия и бързина в организирането и провеждането на поредния конгрес²³.

Безкрайното отлагане на конгреса и сериозното ангажиране с критика и противодействие на правителствената вътрешна и външна политика още повече засилват центробежните процеси, които от своя страна започват да набират опасен за бъдещето на партийното ръководство размах. Така например втората по големина партийна група – пловдивската – е на прага на поредното разцепление и дори разпадане. Причината за недоразуменията е в поведението на близкия приятел на В. Радославов Хр. Ив. Попов, който успява да влезе в конфликт с по-голямата част от партийните членове в града. Отправят се персонални обиди в печата и се стига до положение, както признава Д. Манов (виден пловдивски либерал) пред В. Радославов, “че ако не изберем ново бюро без него (Хр. Ив. Попов – бел. м. М. П.) партията няма да се задържи”²⁴.

За радикални персонални и тактически промени настояват и варненските либерали, които с нетърпение очакват изпълнението на решението за свикване на третия партиен конгрес. В края на юни

1902 г. техният водач и член на Централното бюро на партията Б. Райнов препоръчва на колегите си в партийното ръководство да престанат да отлагат висшия партиен форум, като използват мотива, че още не е приключил съдебният процес срещу бившите министри либерали. Той окачествява поведението на своите колеги като "използване на едно плашило". Според лидера на варненските радослависти конгресът трябва да се свика на по-смислени начала, главно да се осигури издаването на три вестника и тури в рег изплащането на месечните вноски" от страна на партийните привърженици²⁵.

Подобни призови се отправят и от други местни организации. Всички те отчитат нуждата от организационно избистряне, преодоляване на противоречията и стабилизиране на партията, тъй като съществуващите в този момент неизвестности стесняват и без това минималните възможности за ефективна политическа борба²⁶. Тези призови и реални намерения за съвсем кратък срок ще очертаят контурите на още една вътрешнопартийна фракция, която има намерение да предизвика необходимите според нея промени в партийната структура и идеология и да потърси път към единството на всички партийни крила.

През лятото на 1902 г. Д. Тончев, който постепенно започва да олицетворява изключените от партията, също се опитва да вземе инициативата в свои ръце. На 20 юли той отправя апел към партийните членове, в който от името на Либералната партия заявява, че предстои свикване на партиен конгрес, и призовава за незабавна "реорганизация" на съществуващите структури. По същество той настоява местните либерални групи да се определят категорично към едното или другото от двете противостоящи си крила и още веднъж отхвърля като противоуставно изключването му през ноември 1900 г. По този начин той се стреми да предизвика известен натиск срещу Централното бюро от страна на много от местните организации, надявайки се, че те ще го подкрепят в борбата му срещу В. Радославов²⁷.

Неизбежно се формира впечатлението, че варненските реформатори и крилото на Д. Тончев действат синхронно, тъй като първите не са далеч от мисълта да се пристъпи към преразглеждане статута на изключените от партията и също отправят призив за реорганизиране на партийната структура. Но на този етап дупирните точки между двете групи свършват дотук. Либералите около Б. Райнов и К. Ранков все още не са се окончателно определили към

който и да е от претендентите за лидерското място в партията и представляват сериозна партийна концентрация, с която трябва да се съобразяват както Д. Тончев, така и В. Радославов. Този от тях, който би успял да обвърже недоволниците към своята политическа линия и персона, автоматично би получил по-големи шансове в борбата за лидерство. По тази причина и двете крила следят внимателно действията на либералите от североизточния край на страната.

Централното бюро не бърза да излезе със свои инициативи и отминава призивите на Д. Тончев и Б. Райнов с пълно мълчание. Едва в началото на август 1902 г. започват да се появяват първите публични протести срещу окръжното на Д. Тончев. "Възмущението" от действията на "изпъдения от партията политик" идва от провинциалните дружини. Най-активните от тях изпращат до Централното бюро свои протоколни решения, с които изказват пълна подкрепа на В. Радославов и не признават на Д. Тончев каквото и да е място в партийните редици. Партийният шеф с охота изпраща тези документи в редакцията на в. "Народни права". Но го масова кампания не се стига дотам като отзвукът от призива на Д. Тончев не е много голям²⁸.

На този етап за Централното бюро много по-трудно предотвратими са последствията от действията на Б. Райнов и К. Ранков, които на 20 август 1902 г. във Варна събират представители на дружините от Добрич, Шумен, Осман пазар, Разград, Търговище и Провадия. В срещата участват 15 провинциални либерали, които провъзгласяват своята сбирка като събрание на "либералите от източния край на страната". Призивът за събранието е отправен чрез варненския орган на партията в. "Свободен гражданин" и се налага изненаданото Централно бюро публично да признае, че е научило за срещата от пресата²⁹.

Като основен предлог за свикването на срещата организаторите изтъкват продължаващата дейност на Д. Тончев и участието на партията в изборите за окръжни и общински съветници при най-невъзможни комбинации и коалиции. С последния мотив те на практика застават против решението на Централното бюро в изборите през лятото на 1902 г. партията да участва навсякъде в коалиция с всички партии против правителството. Това, както и продължаващото съдебно преследване срещу бившите министри на Либералната партия, е достатъчен мотив за организаторите да

заявят, че има сериозна опасност от "обезличаване на Либералната партия и дискредитиране на парламентарния режим в страната". Изтъкнатите от организаторите мотиви ясно доказват, че не става въпрос за кардинална промяна в идейно-политическата платформа на партията, а се търсят пътища и начини за изясняване и премахване на организационните и личните недоразумения, раздиращи организацията.

Събранието взема решение на 8 септември в столицата да се свика "друзарска среща", за която са поканени 43-ма видни партийни дейатели от 31 дружини. Освен организаторите, сред поканените са забелязват имената на Д. Перелингов, Ал. Арсениев, Ж. Бакалов, П. Чорбаджиев, Кр. Доцев, Хр. Ив. Попов, Ст. Жълтов, д-р П. Табурнов и др. Всички те са с дълъг партиен стаж, нееднократно са избирани за народни представители и имат сериозно влияние и дори контрол върху най-важните провинциални организации. Срещата в София трябва да има за цел обсъждане на възможностите за премахване на пречките, които застрашават бъдещето на партията, и за подобряване дейността на партийния орган в "Народни права", да се разисква въпросът за свикване или оплагане на проектирания трети партиен конгрес. Инициаторите декларират, че обсъждането на тези въпроси трябва да стане заедно с членовете на Централното бюро³⁰.

За да премахне съмнението в опит за вътрешнопартиен преврат, Б. Райнов побързва да увери В. Рагославов, че въпреки възможността инициативата му да се разглежда като насочена срещу "водителите на партията", или като целяща засилване на разцеплението в полза на Д. Тончев, неговите истински намерения и мотиви се движат единствено от грижата му за бъдещето на партията³¹.

От поканените за срещата либерали в столицата пристигат само 23-ма души. Веднага трябва да се отбележи, че липсват най-верните привържаници на В. Рагославов, което показва, че партийният шеф не е приел насериозно уверенията на Б. Райнов и е взел мерки да не допусне свикването на представителна среща. При този минимален кворум Централното бюро има достатъчно основания да не взема предвид препоръките и решенията на "друзарската среща".

При започването на своята работа събралите се решават да изберат специална комисия в състав Б. Райнов, М. Томев, Й. Веселинов (единствено близък до В. Рагославов още от 1886 г.), Ив. Костов и М. Давидов, които трябва да се срещат поотделно с В. Рагославов, П. Пешев, Д. Вачов и Д. Тончев и едва след техния доклад да се пристъпи

към разисквания. Комисията успява да се срещне с всички предварително набелязани лица³².

В. Радославов уверява посетилите го, че според него няма недоразумения в Централното бюро с изключение на малък конфликт между него и Д. Вачов и че той може да работи заедно с Д. Тончев, стига последният да даде своето съгласие за това. Партийният шеф се отнася ласкаво към идеята на инициаторите за сплотяване на партията и повдигане дейността на в. "Народни права", ако партийните членове се "притекат с моралната си и материална подкрепа". В. Радославов прави и много важна декларация: "Ако приятелите от другарската среща намират, че отегляването ми от председателското място на Централното бюро ще способства да възпре разцеплението на партията, готов съм да се оттегля"³³. Думи сериозни, но без сериозно намерение за изпълнението им.

П. Пешев в длъжността си на подпредседател на Централното бюро потвърждава мнението на партийния шеф за работата на централното партийно ръководство и се съгласява с необходимостта от сливане на партийните фракции, но изразява дълбоко съмнение, че това е възможно. Вторият човек в партията категорично отказва да заеме мястото на В. Радославов, ако той реши окончателно да напусне политическата сцена. По този начин двамата неразделни политически и лични приятели продължават да действат синхронно.

Третият член на Централното бюро, който е посетен от комисията, е Д. Вачов. Той е категоричен, "че никакъв ред не може да се тури в партийните редици докато всичко се върши от Радославов". "Централното бюро съществува само на книга", заключава дългогодишният партиен геец. Подобно на П. Пешев и Д. Вачов се изказва за сливане с отцепниците, но не вярва във възможността тази идея да се реализира и в заключение заявява, че поддържа своята оставка от Централното бюро на партията³⁴.

Д. Тончев заявява на посетилия го Й. Веселинов, че В. Радославов искал да го "унищожи политически". Според него партията не може да "просперира с този шеф". Той отхвърля обвинението, че преследва котерийни и лични интереси със своята дейност. Д. Тончев обяснява, че започнал да издава в. "Свободна дума" само защото партийният печат не го защитавал достатъчно от Държавния съд, и декларира, че е готов незабавно да го спре в името на помурението. Но в същото време в напълно категорична форма уверява участниците в срещата,

че не може да участва в "Централното бюро под шефството на Радославов", и предлага да се въведе временно управление на партийните дела от комисия, която да се състави от по трима души от двете страни, като предлага компромисно решение. В. Радославов да "остане номинален шеф на партията"³⁵.

Комисията по най-добросъвестен начин предава мнението на партийните лидери и след обсъждане на създалата се обстановка "другарската среща" приема резолюция, предназначена за отпечатване във всички партийни вестници. Документът съдържа шест точки, в които се излагат постигнатите договорености, но само за онези, за които се преценява, че могат да станат публично достояние. Събралите се либерали не признават наличието на "никакво разцепление" и строго осъждат всички, които способстват за разцеплението на партията. Те отправят апел към партийните членове да се сплотят предвид "изключителното положение", настояват за незабавно свикване на партиен конгрес и препоръчват Централното бюро да усилва редакционния комитет на в. "Народни права" с още трима души. Резолюцията скрива всички основни противоречия и не изважда на повърхността дълбоките разногласия. За редовите партийни членове срещата не донася нищо ново³⁶.

Същевременно "другарската среща" взема решение, което поради своята важност се съобщава само устно на партийните лидери, за да не се предизвикат нови центробежни процеси. Решението има три точки: "а) да се помоли Централното бюро да употреби всички средства за прибиране в организацията на отцепниците либерали; б) да не се спира в. "Свободна дума" и да престане да напада Либералната партия и нейните членове, защото другарската среща осъзнава нуждата от още такива вестници при днешното изключително положение на партията; в) да се помоли г. Радославов като шеф на Либералната партия да отстъпи председателското място в Централното либерално бюро на едного от подпредседателите или членовете".

По време на дискусията се прави констатацията, че от януари 1899 г., когато либералите поемат властта, Централното бюро фактически не е развивало дейност. На обсъждане се подлага и предложението от Д. Тончев вариант за временно управление на организационните дела на партията, но участниците в срещата не възприемат идеята на бившия подпредседател на Централното бюро.

Като контрапредложение се препоръчва трима от отцепниците да бъдат включени в редакционния комитет на в. "Народни права"³⁷.

Формата и съдържанието на резолюцията, както и възприетият начин за оповестяване решенията на "другарската среща", обричат на провал всички декларираны от инициаторите намерения. Пренасянето на всички противоречия на персонална почва още повече затруднява намирането на ефективен път за помирение. Но не бива да се подценява или подминава сериозният факт, че за пръв път личности с тежест и авторитет в партийните структури, които не напускат партията през ноември 1900 г., поставят като необходимо условие за помирение оттеглянето на В. Радославов от шефския пост. А това е позиция, която практически подкрепя линията на Д. Тончев. Вътрешнопартийната криза явно достига своя логичен връх.

Решенията на "другарската среща" окончателно убеждават партийния лидер, че той не трябва да пристъпва към организирането на тъй дълго очаквания трети партиен конгрес. Загубата на доверие от страна на лица и партийни организации, които до този момент безрезервно подкрепят В. Радославов, кара последния да симулира активна дейност за укрепване на партийната дисциплина и да се постарее на всяка цена, дори със загубата на привържениците на Б. Райнов и К. Ранков, да избегне открит сблъсък на един недостатъчно добре подготвен партиен конгрес. Въпреки непрекъснатите настоявания от страна на Б. Райнов да се пристъпи към изпълнение на взетите решения, В. Радославов постоянно отклонява тези желания, дори се стреми да избегне лична среща с инициаторите на "другарската среща" и напуска столицата. В провинцията също не допуска никакъв контакт с участниците в септемврийската среща³⁸.

Всички контакти с реформаторите се поемат от П. Пешев, но и той допуска воденето на разисквания единствено по състоянието и бъдещето на партийния орган, без да поема каквито и да е категорични ангажименти. Със серия от лични писма Б. Райнов се надява да принуди В. Радославов да излезе от изчаквателната си позиция, но партийният шеф не крие явното си намерение да остави партийната буря да премине с времето и да изчака по-благоприятни възможности за активни действия³⁹. В. Радославов има нужда от повече информация за размаха на недоволството и не бърза със своето решение. Още повече че, спечелил неочаквана подкрепа по своите главни искания, Д. Тончев също с търпение изчаква как ще се реализират решенията на

“другарската среща” и дава обещание, че няма да изостря напрежението в партията до свикване на редовния конгрес, което спазва⁴⁰.

Едва в края на октомври 1902 г. Централното бюро преминава в настъпление, като изпраща специално окръжно до местните организации, с което уведомява, че отлага “засега” свикването на третия партиен конгрес. Същевременно недоволните дружини се успокояват, че щом се създадат необходимите условия, висшият партиен форум ще бъде свикан. Какви са тези условия, от окръжното не става ясно. Централното бюро настоява да започне организирано и редовно събиране на предвидения от устава членски внос, като е разпоредено на сметката на Централното бюро селските дружини да внасят по 10, градските до 30, а дружините в големите градове до 80 лева месечно. Партийното ръководство успокоява местните организации, че “това е една временна мярка”, която не означава тотално изземване на финансовите средства на местните организации и се препоръчва съобразно условията дружините да запазят необходимите им средства за съществуване⁴¹.

Окръжното показва, че партийното ръководство не възприема нито едно от предвидените по време на “другарската среща” мероприятия. Нещо повече – на практика се засилва централизацията в политическата и финансовата дейност на партията. Това кара Б. Райнов да се обърне към В. Рагославов с доста силни думи: “Моето мнение е, че докато не се тури ред в издаването на партийния орган, както и до прилагане решенията на срещата ни, приятелите ни няма да внесат нито стотинки. Сега всеки иска да знае какви са нуждите, приходите и разходите на вестника, кой се поддържа от него и как се водят партийните работи. Вий имате голяма грешка, като забулвате всичко това даже и от членовете на Централното бюро, като си мислите, че партийните ни дела могат да се водят по същия начин, както са се водили от 1886 г. Това е една горчива измама. Нашите съмишленици възмъжаха политически и са петимни за една разумна и принципална борба. Това ще се разбере много скоро – на конгреса”⁴².

Рагетелят за реформиране на партията е прав само в едно – само най-активните и верни дружини откликват на призива, отправен им от партийния шеф. Но в другото, особено що се отнася до бъдещия конгрес, трябва да се отбележи, че Б. Райнов надценява както своите, така и на привържениците си възможности⁴³. С поредното отлагане

на развръзката Централното бюро постепенно започва да овладява инициативата и кризата започва да се контролира от В. Радославов.

След бурните дискусии в края на 1902 г. в началото на новата година на преден план излизат редица организационни проблеми. Особено актуално се оказва състоянието на партийната пропаганда. По това време Либералната партия остава само с в. "Народни права", факт, който раздвижва дори провинциалните радослависти. В писмо до В. Радославов хасковският либерал Г. Шумков съвсем точно констатира положението: "... днес печатни органи в провинцията, които да защитават партийната кауза... ний нямаме" и препоръчва изграждането на нова система за партийна пропаганда. Г. Шумков предлага партийният официоз да заеме качествено нова позиция, като отпечатваните материали предварително да се "пресяват" и "прецеждат", "защото органът на една партия трябва да пази строго определен език", а всичко онова, което трябва да се премълчава, да се прехвърля на провинциалните, които са напълно свободни в езика, избора на информация и остротата на нападите срещу политическите опоненти⁴⁴.

Авторът на тази идея е несъмнено прав, когато твърди, че в периода преди 1899 г. печатът "бе самата душа на партията", и предлага да се възстанови мрежата от провинциални вестници с цел да се укрепват "духовете и волята на нашите съмишленици в цяла България". Планът на амбициозния и пробивен хасковски либерал съдържа някои предварителни условия: подкрепа на проектираните вестници с подобрени материали от страна на членовете на Централното бюро; събиране на новини от столицата, които не са публикувани в централните партийни вестници, но които притежават автентичен и меродавен характер; задължаване на либералните дружини да се абонират за всички партийни издания и получаване от редакциите на всички централни български и по-важни френски, австрийски, руски и сръбски вестници и списания. За осъществяването на своята идея Г. Шумков настоява и за солидна финансова инжекция, която да му позволи издаването на първите броеве от проектирания вестник⁴⁵.

Тази разгърната програма за възстановяване и укрепване на партийната пропаганда е пригодена към съществуващите в страната условия и има сериозни изгледи за успех, но реализацията ѝ се спъва от липсата на партийна монолитност и единство и най-вече на достатъчно финансови средства.

Г. Шумков не е сам в своите искания. На подобна позиция е и Б. Райнов, който смята, че в този момент от изключителна важност за партията е да се издават още най-малко два вестника – във Враца и Пловдив, а с помощта на Централното бюро, партийните вестници да спомогат за ефективно използване на времето в опозиция, за “да се стегне партията, тъй като много сме видели и патили”⁴⁶. Но и неговата инициатива остава неосъществена поради липса на пари.

Освен нестихващите разговори за подобряване на партийната пропаганда, веднага след произнасянето на присъдата срещу бившите министри от кабинета Т. Иванчов – В. Рагославов, през лятото на 1903 г. на преден план излиза идеята за свикване на редовен партиен конгрес. Изминали са шест години от провеждането на последния партиен форум, което кара местните дружини отново да станат главни инициатори за свикването на конгрес.

Пловдивските либерали смятат, че един конгрес “ще оживи партията”, като не пропускат случая да успокоят партийния шеф, че ще допуснат да се разисква само онова, което е предварително уговорено лично с него⁴⁷. Б. Райнов, който все още е номинален член на Централното бюро, за пореден път настоятелно изисква да се изпълнят решенията на “грузарската среща” и да се подаде “ръка на обигените и оскърбените, а В. Рагославов “като истински шеф на партия да ги повика на задружна и смислена работа”⁴⁸.

И в този мамент Б. Райнов не се уморява да играе ролята на обединител и реформатор. Този път той предлага да се издадат специални брошури в помощ на партийните агитатори и да се назначат специални инспектори за провинцията, които да поемат в свои ръце контрола и координацията на вътрешнопартийния живот. Членът на Централното бюро не пропуска случая да призове за незабавно “сливане на всички ония фракции, принадлежащи на Либералната партия, които са се образували вследствие честолюбието и капризите на отделните личности”. За да се отклони общественото внимание от партията, варненският либерал предлага на своите колеги в Централното бюро да се излезе с призив за смекчаване противоборствата на политическата арена и да ги обедини, “като си подагат ръка за разрешаване на Македонския въпрос”. Б. Райнов настоява да се свика поредният конгрес и на него Либералната партия да покаже, че “съществува само да учи и възпитава политически другите партии” и че не се състои от “шайка побойници и крадци”⁴⁹.

За незабавно свикване на третия партиен конгрес настояват и други местни организации, които отчитат, че след като лидерите на партията са осъдени от Държавния съд, е необходимо да се затегнат партийните организации и да се възобнови пълнокръвен вътрешнопартиен живот⁵⁰.

За свикването на конгрес настояват както привърженици на В. Радославов, така и на Д. Тончев, тъй като и двете партийни фракции са еднакво заплашени от остракиране и изолиране от политическата сцена. Лидерите и на двете крила са осъдени и много добре разбират, че да постигнат анулиране на присъдата, трябва да се групират и да се покажат пред обществото като хомогенна политическа сила, способна да наложи на парламента необходимостта от амнистиране на осъдените бивши министри. Именно страхът от политическа изолация и практическо ликвидиране на Либералната партия си казва тежката дума и изправени пред общата опасност, двете фракции си подават ръка за известно единодействие.

На 10 юни 1903 г. централното бюро изпраща до местните органи съобщение за своето решение третият конгрес да се свика на 22 юни с. г.⁵¹ В заседанията на конгреса вземат участие 426 души, които представляват 440 дружини от 12 окръга и 59 околии, като делегатите представляват и двете партийни фракции⁵². От групата на Д. Тончев присъстват П. Табурнов, М. Калъпов, Й. Тиморов, С. Иванчов и др., а техният лидер се отзовава едва след специална покана от страна на конгреса. Реформаторите са представени главно от К. Ранков, докато Ж. Бакалов и Б. Райнов с телеграми пожелават на конгреса "единство и успех"⁵³. Количественото и персоналното присъствие категорично показва, че В. Радославов има повече привърженици сред делегатите и няма да има особени проблеми с овладяване и дирижиране на конгресните дебати.

Сблъсъкът между двете фракции е краткотраен и не предизвиква широки дискусии. Д. Тончев прави кратка декларация, че остава в партията и приема нейните организационни принципи. Подпредседателят на партията П. Пешев го приветства със завръщането му в "своята среда". Едва след това подставено лице на Д. Тончев – М. Генков прави предложение В. Радославов да бъде заменен от комитет, който да се състави от четирима души и да бъде натоварен с цялостното управление на партията. Сигурен в своя успех, В. Радославов от името на Централното бюро си подава оставката, но

веднага е бурно одобрен като партиен шеф от мнозинството делегати. За по-малко от час Д. Тончев претърпява пълно поражение, макар неговите последователи да се опитват да лансират отново дискутираното по време на "другарската среща" предложение за излизане от персоналната криза.

Подобна съдба има и едно друго предложение – настояването в отчета на партията да се впишат и резултатите от "другарската среща", но поради мотива, че такава институция не е предвидена от устава, това предложение е отклонено. Това е провал и за крилото на Б. Райнов, което не успява да наложи своите виждания и намерения за състоянието и бъдещото развитие на Либералната партия⁵⁴.

Въпреки че постига решителен превес, В. Рагославов не се стреми да изолира изцяло привържениците на Д. Тончев. Заплахата от влизането в сила на присъдата срещу бившите министри кара партийните лидери да бъдат значително по-предпазливи. Целта на В. Рагославов е конгресът да изработи и приеме документ, който да отразява неговите възгледи за състоянието на партията, но същевременно и да не затръшне окончателно вратата за групата на Д. Тончев и реформаторите от североизточния край на страната. Като се има предвид съставът на конгреса, изгонването на недоволните е сравнително лесно, но признанието на В. Рагославов, че "Либералната партия е в твърде деликатно положение", явно оказва своето влияние и взема връх над емоциите⁵⁵.

Взаимното недоверие съгъстява времето за дебати и само за два дни се стига до заключителната резолюция на конгреса – единственият документ, който става публично достояние за разлика от съществуващата до този момент практика да се публикуват стенографски дневници на конгресните дебати. Два от четирите пункта на резолюцията засягат само вътрешнопартийните проблеми.

На първомясто, делегатите изразяват "горещо съчувствие към несправедливо осъдените" бивши министри, с което се отхвърля политическият смисъл на присъдата. И двете крила, еднакво засегнати от присъдата, са доволни от този текст, тъй като той представлява политическа индулгенция за партийните лидери и ги представя като лица, които не са загубили пълното доверие на организациите, които оглавяват.

Дискусиите по повод организационната цялост на партията завършват с компромисната формула, която не признава "никакво

разцепление" и констатира, че "временните недоразумения" трябва да се забравят в името на енергичната и задружна работа против всякакви "интриги", целящи разстройството на партията. Тази точка от конгресната резолюция отговаря изцяло на разбиранията, споделяни от В. Радославов относно състоянието на партията. Компромисът с попускането на лица, които вече веднъж са изключени от партията, в работата на конгреса, се възнаграждава с овладяването на още по-голяма част от партийните делегати. Още нещо – по този начин В. Радославов успя и да се покаже като политик, готов на помирение в името на бъдещите успехи. Не случайно в състава на Централното бюро отново е включен Д. Тончев, но аташиран от Хр. Ив. Попов, който е изцяло предан на линията на В. Радославов⁵⁶.

Резултатите от третия конгрес показват, че В. Радославов спечелва сериозна победа срещу фракцията на Д. Тончев. Последният не успява да убеди делегатите да отстранят партийния шеф, който от своя страна умело влиза в ролята на помирител и създава условия, при които всяко по-нататъшно действие за разединение на партията автоматично да се вмени във вина на Д. Тончев. Целта на В. Радославов да "замрази" недоразуменията и да стагнира центробежните сили на равнище, което да позволи на Либералната партия да вземе активно участие в предстоящите парламентарни избори и в борбата за амнистиране на осъдените либерални водачи, не се реализира изцяло, но все пак създава предпоставки за успешен край на започнатата борба.

На следващия ден след завършването на конгреса Д. Тончев и най-близките му приятели се обявяват против приетата резолюция и декларират, че продължават своята самостоятелна дейност⁵⁷. От своя страна Централното бюро не обръща внимание на този факт и продължава своите опити да стабилизира вътрешнопартийния живот. На 28 юли 1903 г., съобразно с решенията на третия конгрес партийното ръководство нарежда на местните гружини незабавно да съберат членския внос, да приготвят и изпратят в София приходно-разходни сметки за постъпленията през 1903 г., като същевременно изпълнят решението от октомври 1902 г. за изпращане на съответни суми на разположение на Централното бюро, и на трето място, да се опитат да абонират всички регистрирани партийни членове за в. "Народни права"⁵⁸.

Едва в края на годината, след проведените парламентарни избори и амнистирането на партийните водачи от Народното събрание⁵⁹, двете фракции влизат в поредния остър конфликт. В навечерието на новата година Д. Тончев поема инициативата и в частно събрание заедно с П. Пешев, Ж. Бакалов и Д. Вачов обсъжда начините за излизане от партийната криза. Д. Тончев обяснява на тримата членове на Централното бюро, че според него единствената причина за разногласията остава личността на партийния шеф, и отново категорично настоява за неговото отстраняване. Какво поведение са гържали Д. Вачов и П. Пешев, остава неизвестно. Според Д. Тончев те се съгласили с неговата мисъл, че В. Рагославов е "невъзможен вече като шеф на партията". Начинът за отстраняването му не бил окончателно уточнен на срещата, но се предвиждало или да бъде свикан конгрес "по особена листа, съставена от Централното бюро без участието на В. Рагославов", или четиримата да го помолят да напусне доброволно своя пост⁶⁰.

От своя страна П. Пешев и Д. Вачов категорично отхвърлят версията на Д. Тончев и във в. "Народни права" дават друга гледна точка за съдържанието на разговорите. Признават, че действително са обсъждали с Д. Тончев партийните проблеми, но тяхната единствена позиция била съгласие да се свика извънреден партиен конгрес, който да направи съответните промени в устава⁶¹. Но че Д. Вачов и П. Пешев са поели някакъв ангажимент, ясно личи от едно частно послание на Ж. Бакалов до партийния подпредседател. В него Ж. Бакалов направо заплашва П. Пешев, че ще направи публично гостояние неговите писма и "ще да спомена и за събранието ни у Тончева (на четирма ни), както и за мнението, до което всички бяхме дошли относително Рагославова"⁶². Както се вижда от този епизод, дори в края на 1903 г., въпреки добрите резултати от третия конгрес и амнистията, позициите на В. Рагославов са далеч от стабилността.

Парадоксалното в ситуацията се крие във факта, че именно след като контролираното от стамболовистите народно събрание амнистира осъдените министри от Либералната партия, се скъсват и последните организационни нишки между двете фракции. Колкото и невероятно да изглежда, политическата реанимация на либералните водачи открива пътя за формиране на две самостоятелни партии. С настъпването на новата 1904 г., едва изчакали да преминат

коледните празници, и двете групи започват активни действия за придобиване на нов организационен облик⁶³.

На 17 януари 1904 г. Централното бюро взема решение за укрепване на партийния орган, но извършената реформа не отговаря на пожеланията, отправени от радославовите критици. Партийното ръководство решава вестникът да продължи да излиза "със същата програма", с което В. Радославов показва, че няма да търси какъвто и да е компромис и промяна на своята линия. Нещо повече – извършват се сериозни персонални промени. Ръководството на вестника се поема от редакционен състав, в който влизат трима членове на Централното бюро – В. Радославов, П. Пешев и Д. Вачов, както и Ив. Момчилов, М. Мавродиев, Кр. Доцев, Ив. Златев и Хр. Попов – представители на младата вълна в партията и членове на централното ръководство и бъдеще. Погборът на лицата категорично доказва, че в пропагандните механизми на партията се включват само доверени на партийния лидер лица. В. Радославов не пропуска случая да вземе под своя пряк контрол основния източник на информация за редовите партийни членове, дори с риск да получи поредните обвинения в стремеж към прекален централизъм. Тези мерки са предизвикани от още един факт. През януари 1904 г., за пръв път след 1895 г. партията остава без вестник поради финансови причини. Това е идеален повод за партийния шеф да представи поставянето на в. "Народни права" под своя пряк контрол като опит за стабилизиране на партийния печат⁶⁴.

Тази стъпка на Централното бюро е предшествана от масирана политическа обработка на партийните привърженици. През цялата есен на 1903 г. в. "Народни права" прави анализ на състоянието на партийната организация и неговите заключения нямат приповдигнат тон, а много точно и реално отчитат съществуващата обстановка. Вестникът признава, че в Либералната партия няма "обща връзка между... членовете, нито оная обязаност на подчинение на провинциалните бюра към централните комитети", липсва финансова отчетност, партийният печат не се разпространява и т. н.⁶⁵ Изходът, който се препоръчва, много ясно показва насоката на бъдещата дейност на Централното бюро: "Време е, да се прочистят редовете на партията, писа в. "Народни права", и да се ампутира партийното тяло, за да остане здраво и чисто, за да може правилно да следва за изпълнение задачите си"⁶⁶. Това са обясненията за пред редовите партийни членове и обществеността, но помежду си партийните

лидери поставят нещата много по-точно. Както се изразява В. Рагославов пред Ж. Бакалов, "който не ме иска, да върви при Тончева"⁶⁷. И действително групата на Б. Райнов, Ж. Бакалов и К. Ранков съвсем точно спазва препоръката на своя досегашен шеф.

На 28 януари 1904 г. 14 видни либерали, между които и 11 народни представители, излизат със специален апел до всички членове на партията. Между подписалите са Д. Тончев, Ж. Бакалов, С. Иванчов, К. Ранков, все хора с активно участие в партийните ръководни органи до този момент, като първите трима са и членове на Централното бюро в един или друг период. В своя апел те заявяват, че се стремят да запазят партийното единство и по тази причина се опитват да положат "началото на щастливото отстранение на кризата". В обръщението към съмишлениците на либерализма те предлагат да започне "бърза реорганизация", за да се предотвратят постоянните "несполуки и поражения в борбата с гругите партии". На местните организации се препоръчва спешно да проведат събрания, на които да вземат отношение по въпроса как да се реорганизира и закрепят партията след това да се отзоват на предстоящата покана за общо партийно събрание.

Авторите на обръщението изтъкват, че за кризата са виновни онези лица, които поставят своето място в политиката "по-високо от партията" и свалят от себе си всякаква отговорност за предстоящото задълбочаване на партийната криза. Според тях опитите им по време на "Другарската среща" през 1902 г. и на третият конгрес от 1903 г. категорично са доказали, че всички възможности за отстраняване на "злото" са се провалили поради нежеланието на Централното бюро да взема адекватни мерки⁶⁸.

Трябва да се отбележи, че разривът с Д. Тончев, както и да се представя от страна на В. Рагославов, е силен удар срещу авторитета му на политик и партиен ръководител. Сред подписалите апела няма нито едно случайно лице, те представляват по-голямата част от парламентарната група на Либералната партия, притежават сериозно влияние в районите, от които произлизат, и представляват сериозна заплаха за опитите на В. Рагославов да запази по-голямата част от организацията под свое ръководство. Всички подписали апела, в един или друг момент са сред най-близките сътрудници на В. Рагославов и това прави напълно приемливи техните обвинения за невъзможността да се работи с него. Това налага спешни и решителни мерки от страна на Централното бюро и те не закъсняват.

На 2 февруари, след спешно свикано заседание на партийното ръководство, до председателите на всички либерални дружини се изпраща окръжно, с което се прави опит да се намали ефектът от апела на Д. Тончев. Последният се определя като дело на "частни лица", които са изключени от партията, и се окачествява като "противен на организацията" и уставните постановления. Подписалите апела се обвиняват, че имат за цел да предизвикат безредие и анархия в редиците на Либералната партия. В категорична форма се предписва на местните организации да не свикват никакви събрания без знанието на Централното бюро и да оставят без последствия всякакви апели и покани, които не произлизат от централното партийно ръководство⁶⁹.

Паралелно с опитите да се неутрализират действията на Д. Тончев В. Радославов прави опити да укрепи централизма и дисциплината в партията. Неговият стремеж е да се покаже като единствена личност, способна да извърши наложителните промени. След преобразуването на редакционния комитет на в. "Народни права" идва сериозна промяна в ролята и мястото на столичната либерална дружина. До този момент централното бюро има функциите и на бюро за софийските либерали, но за да преодолее впечатлението за централизация и пълен контрол, партийното ръководство се отделя от дружината и делегира дотогавашните си прерогативи на нова структурна единица със свой устав и ръководство.

Реорганизацията на столичната дружина се извършва, за да се покажат нови виждания за функционирането на местните организационни звена. Членовете на столичната дружина се разделят на "редовни" и "почетни", като първите трябва сами да одобряват с подписа си устава и програмата на партията и да си плащат редовно членския внос, а вторите трябва да са внесли най-малко 100 лева наведнъж в касата на дружината. Наложената цензова диференциация съвсем не хармонизира с класическите либерални възгледи и теории, но е характерна за радославистите още от създаването на "Либералния клуб" през 1888 г. Предвиденото разслоение оказва влияние и върху вътрешно-организационните отношения. Бюрото на дружината се състои от 15 души, като се регламентират пълно и точно правомощията на всяка длъжност. Въведена е строга административна организационна и финансова отчетност. Въвеждат се нови атрибути и задължения – членски карти, които съдържат всякаква информация

за партийния член, задължително абониране за в. "Нородни права", постъпилите средства се разделят по равно между групината и Централното бюро. Определят се и методите на пропаганда – читални, сказки, реферати и пр.

С това си решение Централното бюро дава значителни правомощия на столичната група, но същевременно запазва както значителен финансов контрол, така и пълно политическо ръководство, защото се забранява влизането в коалиции и съюзи по време на избори без знанието на централното ръководство⁷⁰. Макар и половинчата, реформата задоволява много от изискванията на недоволните членове и е крачка напред в демократизирането на партията и нейното стабилизиране.

Окръжното на Централното бюро и апелът на 14 либерали с основание разтревожават онези партийни среди, които все още предпочитат да се запази партийното единство и да се изгладят противоречията по пътя на преговорите. През февруари председателят на групината в с. Ковачевец (Радомирско) Е. Николов прави нов опит да се помирят двете фракции чрез натиск от страна на местните групи. В свое отворено писмо до председателите на либералните бюра той апелира да не се допусне окончателното разцепление. За тази цел препоръчва на колегите си да съберат своите групи и да наложат решение за "свикване на общо партийно събрание от избрани от всяка либерална група по 2-3 делегати". Това трябва да стане в София с покана от Централното бюро, припогласана и от авторите на апела. Е. Николов умолява местните организации да не откликват на никаква покана за свикване на общо партийно събрание или конгрес, ако ръководителите на фракциите не подпишат заедно обръщение за това. Убеденият привърженик на партийното единство остава изолиран въпреки логическите си доводи и осъществимия план⁷¹. Разцеплението е достигнало до такава дълбочина, че пропастта между двете фракции не може да се запълни с призови и надежди за единство. Формирането на две самостоятелни партии става неизбежно.

През пролетта на 1994 г. В. Радославов прави нов опит да си изясни състоянието и отношението на местните организации към двете фракции в партията. На специална инспекционна обиколка в Южна България е изпратен П. Петров, натоварен със задачата да проучи всички по-големи групи. Събраната информация е

обнадеждаваща за Централното бюро, тъй като инспектирацията донесе сравнително успокоителни сведения. От посетените градове само в Пловдив, Хасково и Харманли има изградени структури на Д. Тончев, но те са малцинство сред привържениците на партията. Според П. Петров в Пазарджик, Борисовград, Ямбол, Сливен, Бургас, Поморие, Айтос и Карнобат, дори по уверение на административните власти, "нямало изменници"⁷².

Подобни обиколки се извършват и от други видни либерали в Северозападна България, като в този район пратениците на Централното бюро се стремят да наложат на местните дружини да изключат Ж. Бакалов, Б. Райнов, К. Ранков и др., които са подписали апела за реорганизация на партията⁷³.

Убедил се във още решителното си влияние сред местните организации въпреки наблюдавания количествен и качествен отлив от партията, В. Радославов се заема с окончателното отстраняване на Д. Тончев и привържениците му. Започва организирането на четвъртия партиен конгрес, който трябва да даде отговор след кого върви мнозинството от партийните членове.

Принципното решение е взето на 19 март, но чак на 2 май на свое заседание, Централното бюро определя датите от 27 до 30 юни за провеждане на конгреса. На 6 май със специално окръжно партийните организации са уведомен за предстоящото събитие, но дневният ред на заседанията по установената вече традиция не се съобщава. Акцентът на окръжното се поставя върху избора на делегатите и необходимостта да се обсъдят съществуващата програма и устав⁷⁴.

Централното бюро настоява изборът на делегатите да стане във възможно най-кратки срокове и най-късно до 20 юни, броят и персоналният състав на определените за участие да се съобщят на партийното ръководство. Освен това на дружините се препоръчва внимателно да обсъдят съществуващите организационни принципи и идейната платформа на партията, като препоръките също предварително се съобщят на централното бюро. Изтъква се, че това се изисква, за да може предложенията да "се имат предвид при определянето на дневния ред", но скритата цел на В. Радославов е да разполага с предварителна информация за настроеността на делегатите – нещо, което може да му позволи да изгради печеливша стратегия за предстоящите дискусии⁷⁵.

Бързината, с която се подготвя конгресът, е продиктувана и стимулирана и от действията на Д. Тончев. На 14 април той отправя специална покана до провинциалните дружини да свикат общи събрания и да излъчат делегати за общо партийно събрание⁷⁶. В. Рагославов побързва да организира отлично дирижирана протестна кампания против проектираното събрание. Много местни организации гласуват протестни резолюции против насрочената среща и остро осъждат дейността на Д. Тончев. За да се разсеят всякакви съмнения относно същината на погетата от Д. Тончев инициатива, в. "Народна правда" излиза със специална "партийна декларация", в която се разясняват намеренията на "тончевистите". В декларацията се заявява, че те имат за цел "чрез взлом да загрябят Либералната партия", и отново се напомня, че единствено разпорежданията на Централното бюро са задължителни за изпълнението от страна на низовите организации⁷⁷.

Въпреки масираната кампания против инициаторите на срещата, от 23 до 25 април 1904 г. в София се провежда т. нар. Учредително събрание под прякото ръководство и контрол на подписалите апела за реорганизация на партията през януари. Срещата завършва със заключителен документ под заглавието "Манифест към либералите в България", в който се констатира, че партията е "дезорганизирана" вследствие на неумелото и нетактично водене на нейните дела и че има нужда от реорганизация⁷⁸. Събранието, на което присъстват 148 делегати, избира Централно бюро с председател Д. Тончев. За негови заместници са избрани Ж. Бакалов и С. Иванчов, а за членове на бюрото: Т. Иванчов, Л. Дагаров, М. Калъпов, К. Ранков и Т. Георгиев. За касиер се утвърждава Д. Тодоров, а за секретар П. Табурнов⁷⁹.

Ръководството е съставено изцяло от опорни фигури в досегашната партийна структура и нанася последния удар върху възможността да се постигне партийно единство. Влизането на двама бивши министри и един председател на Народното събрание в ръководството на новосформиращата се организация е несъмнен успех за Д. Тончев, но същевременно показва, че разцеплението започва, движи се и се ускорява главно от страна на дейци от висшето ръководство, катализира се главно от лични недоразумения и персонална непоносимост между водачите на Либералната партия. Бързината, а и посоката, в която действат двете групи, доказват, че

цялата борба е да се спечели и защити партийното име и да се привлекат по-голям брой низови организации.

На 11 май 1904 г. Д. Тончев подписва и Окръжно №1 и от името на новоизбраното ръководство се прави опит за пълно игнориране на В. Радославов, същевременно се отправя поредният апел за реформи в партията. В окръжното се подчертава, че това е трудна и непосилна задача, но че проблемите могат да бъдат разрешени, ако "партийните апостоли... открито и искрено се обърнат към широката маса либерали, които не са ангажирали симпатиите си към личности." Д. Тончев поставя за своя главна задача бързото сгрупиране на съществуващите групини под управлението на новото Централно бюро, като си поставя амбициозната цел "да се спечели и привърже обичта на народа, болшинството, което е добро, умно и здравомислещо и което не може да бъде увличано в авантюри, вредни за неговото преуспяване и развитие". Средствата за тези задачи също се вземат от решенията на Учредителното събрание – "енергична пропаганда, чрез печатно и живо слово". В края на окръжното новите лидери призовават всички лица и организации, които им симпатизират, да започнат дейност за изграждане на организационни структури на новата партия, като се обхващат и "последното село"⁸⁰.

Фактически от този момент и двете организации тръгват към окончателно обособяване на своите структури. Всяка е изправена пред трудната задача да убеди възможно по-голяма част от партията, че е единствено легитимна и представлява мнозинството от привържениците. Колкото и разклатени да изглеждат позициите на В. Радославов, той има по-сериозни шансове за успех. Неговото участие в дългогодишното изграждане на партийната организация и безбройните връзки, контакти и активно сътрудничество му дават предимство пред познатия и популярен главно в Южна България Д. Тончев.

Отчитайки решителния характер на предстоящия форум, Централното бюро на партията взема допълнителни мерки за привличането на по-голям брой делегати в столицата. Всички утвърдени от Централното бюро председатели на градски групини получават освен окръжното от 6 май и специални лични покани от В. Радославов. В тях той им дава инструкции, в които се подчертава, че за столицата трябва да заминат само онези лица, които са снабдени с удостоверения, издадени от посочените лично от партийния шеф

лица. Трябва да се отбележи, че не се пропуска случаят да се инструктират дори част от председателите на селските дружини, което още повече потвърждава мисълта, че В. Рагославов гледа на конгреса като на последна възможност за окончателно овладяване на партията.

По-голямата част от все още действащите либерални дружини откликват на призива на Централното бюро. Под прекия контрол на доверените на В. Рагославов лица всички дружини с някакъв вътрешнопартиен живот определят делегати за четвъртия конгрес, а онези, които нямат възможност да пристигнат в София, упълномощават други делегати да ги представляват по време на конгресните заседания⁸¹.

При избора на кандидатите за делегати местните дружини се изказват по три основни въпроса: как да се подобри организацията на партията, какво е отношението им по спора между двете партийни фракции и по какъв начин в бъдеще партийните членове да вземат участие в обществения живот. Ако по първия проблем отношение вземат много малко дружини⁸², трябва да се отбележи, че почти всички партийни организации с влияние декларират писмено подкрепата си за В. Рагославов. По третия основен проблем, който вълнува най-вече провинциалните либерали, изказванията и препоръките се концентрират в една посока – след идване на власт “да не се прибират разни готованковци и назначават на служби, а истинските приятели да остават без работа”⁸³.

С цел да се осигури участието и на онези дружини, които по един или друг повод са напълно разстроени, Централното бюро изпраща свои членове, които да се опитат да стабилизират и отстранят недоразуменията в местните организации. Така например в Русе е изпратен Д. Вачов, където местните рагослависти са напълно дезорганизирани. Това е едно от местата в страната, където водачите на либералите са подложени на съдебно преследване и изпратени в затвора заради закононарушения за лично облагодетелстване по времето, когато управляват общината⁸⁴. С напълно оправдана ирония привържениците на Д. Тончев, а и други части от обществеността твърдят, че този случай показва, че за предстоящия конгрес се мобилизира “цялата рагославова група”. И действително Д. Вачов е изпратен да избере 8 делегати за конгреса, но на поканата му за събрание се отзовават само 7 души, и то до един осъдени или следствени⁸⁵.

Извършили огромна предварителна работа, ръководителите на партията очакват спокойно пристигането на делегатите в столицата. На 27 юни 1904 г. В. Радославов открива четвъртия партиен конгрес, втори за период само от една година, нещо непознато в практиката на българските партии⁸⁶.

Освен върху конституирането на форума, дебатите се концентрират главно в четири пункта: отчета на Централното бюро; положението в партията; дисциплината и организационната структура; подготовката на резолюция, конкретизираща целите и задачите на партията⁸⁷. В отчета на ръководството схематично се излагат неговите основни действия и решения, като конкретната му дейност се дава в оправдателен план и неговите решения се определят като единствено възможни и спасителни за бъдещето на партията.

Разискванията върху положението и състоянието на партията отнемат по-голяма част от времето на конгресните заседания. За пръв път на висш партиен форум един след друг вземат думата всички членове на Централното бюро, като всеки от тях дава одобрителна оценка за дейността на ръководния орган и партийния шеф. В крайна сметка насочват критичните си думи към Д. Тончев и приятелите му.

Естествено с най-голям интерес се очаква изказването на В. Радославов. В речта си той защитава парламентарния строй в страната и необходимостта от съществуването на партийните формации като единствена гаранция за защита на законността, реда и прогреса. Не пропуска случая да подчертае, че неговата мечта е в страната да се изгради класическата двупартийна система по подобие на английската. "Борбата на политическите партии, заявява В. Радославов, е по-сложна, тяхната пропаганда е по-трудна, когато числото на партиите е повече в една държава, в такъв случай последствията, особено избирателната борба, са само дело на случая."⁸⁸ Без да споменава термина "личен режим", точно в раздробяването на политическите сили в страната В. Радославов вижда причината за господството на монархическия институт в страната. В заключението на теоретичната част на своята реч той прави опит да убеди делегатите на конгреса, че е непоколебим привърженик на либералната теория, и отхвърля всички обвинения към партиите като главни виновници за неуредиците в държавния механизъм.

В своята реч партийният лидер прави и обширна екскурзия в историята на политическите борби в Княжеството след

Освобождението. Спира се на борбата за защита на Търновската конституция, отделянето му от П. Каравелов, на борбите срещу кабинета на Ст. Стамболов и наследника му К. Стоилов, като цялата ретроспекция се подчинява на една-единствена задача – да се покаже, че ръководената от него партийна формация е пълен и единствен наследник на либералното крило в българския политически живот, което му позволява да препоръча партията си като единствен и естествен център за всички либерални фракции в страната⁸⁹.

Този стремеж на В. Рагославов има своето основание и логично обяснение. Опитът му да изведе началото на партийната история още от времето на борбите между консерватори и либерали има за цел противопоставянето на тончевистката теза, която определя началото на Либералната партия от момента, когато се приемат и изработват програмните и уставните документи през декември 1894 г. Не случайно в своята реч пред Учредителното събрание Б. Райнов лансира мнението, че до излизането на В. Рагославов от правителството на К. Стоилов е съществувал само “един кръжок” без “строго определена платформа”. Едва след този момент се “полага основата” на партията⁹⁰. В разразилия се задочен спор по историческото минало и двете фракции имат за цел да омаловажат участието на своите съперници в създаването, развитието и постиженията на Либералната партия.

При такава цел съвсем естествено в своето заключение В. Рагославов не пропуска момента да защити своето политическо поведение и да прехвърли вината за разцеплението изцяло върху Д. Тончев и присъединилите се към него членове на партията⁹¹. Но основната защита на партийния шеф се поема от другите оратори.

Подпредседателят на партията П. Пешев признава, че има разцепление, но според него “то не е станало по някои принципиални въпроси, а по чисто лични раздори и съображения” и от партията са се отделили онези, “които са скарани лично с Рагославова”⁹². П. Пешев подлага на остра критика решенията на Учредителното събрание. “Говореше ни се, заявява той, че Либералната партия ще се преобразува, ще се поставяна нови начала, на нови принципи... Колкото внимателно да гледах разискванията на Учредителното събрание, аз не можах да намеря кое принципиално нещо ни дели с дългогодишните наши приятели”⁹³. Той е прав в едно – въпреки декларациите и призивите по време на Учредителното събрание, принципна дискусия на практика няма.

Заместникът на В. Радославов признава, че по време на своето управление Либералната партия е допуснала много, и то груби грешки, но според него това не е основателна причина да се разцепва партията, тъй като всеки, поел управлението на страната, не е застрахован от допускане на подобни слабости. П. Пешев влиза в пряка защита на партийния шеф, като заявява, че не е справедливо да се прехвърлят всички пропуски и грешки единствено върху В. Радославов, и заключава, че "каквото сме гробили заедно, наедно трябва да го сърбаме"⁹⁴.

Подобен е тонът на Д. Вачов, който окончателно е забравил недоразуменията си с В. Радославов. По подобие на заместник-председателя на партията той не засяга изнесените от тончевистите факти и документи, показващи съпричастността му с опитите за отстраняване на В. Радославов от лидерското място. Оправдателният говор, който той изтъква, се заключава в убеждението му, че вътрешните неуредици не трябва да се показват навсякъде, за да се избегне компроментирането на партията пред обществото. Усещайки че е изпаднал в твърде неловко положение, за да излезе от ситуацията, той предлага на конгреса да вземе отношение към партийния устав и да го подобри, за да можем в крайна сметка "да отговорим на либерализма и съобразно с прогреса в обществото ние да прогресираме, да се изменяме там, където е възможно"⁹⁵.

След тези изказвания гумата вземат няколко по-малко известни провинциални гейци, които буквално повтарят основните аргументи, изложени от членовете на Централното бюро, и влизат в ролята на адвокати на В. Радославов. Но връх на апологичния тон са думите на Ил. Вълчев, приятел и сподвижник на партийния шеф още от 80-те години на XIX в., непосвенил се да заяви, че "шефът на Либералната партия не е дошъл на една готова партия, него го създадоха, него го закрепиха, него го въздигнаха и затвърдиха непосилните победоносни борби на либералната партия, той е плът от плътта на либералната партия, той е кръв от нейната кръв"⁹⁶. Бурните аплодисменти, с които се посрещат тези думи, категорично показват, че още в първия ден на конгреса В. Радославов и останалите му верни членове на Централното бюро успяват да овладеят дебатите и вече спокойно могат да разчитат на успешен край на конгресните заседания.

Получили подкрепата на мнозинството от делегите в борбата против Д. Тончев, членовете на Централното бюро насочват цялото си внимание върху другата основна точка в приетия дневен ред – състоянието и дисциплината в организацията. В критичен тон всички изказали се отчитат, че връзките между партийните членове, местните селски и градски бюра и централното ръководство не отговарят на изискванията пред една модерна партия. Единодушно се подкрепя идеята за създаване на механизъм, който да осигури засилване на контактите на всички равнища в партийната структура и активна политика на приобщаване към партията само на онези личности, които със своята дейност и поведение показват, че изцяло споделят програмата и устава, и то не само в случаите, когато радославистите са на власт.

За ликвидиране на тенденцията към партията да се присъединяват голям брой службогонци след всяко идване на власт, от всички среди на делегатите се разнасят призови Централното бюро да дава път само на верните и дългогодишни членове, както и да прекрати порочната практика за сключване на безпринципни коалиции. По този повод златишкият делегат и народен представител Н. Свинаров категорично заключава: „Комбинациите, господа, се убедихме, че не струват пет пари. И ако ще дойде Либералната партия на власт и подир 15 години, но на чисто да бъде, хич да не дохожда, ако дохожда с разни комбинации“⁹⁷.

Стремежът към силна и монолитна организация е искрен, що се отнася до онези членове на партията, които напълно споделят теорията и практиката на либерализма, като не трябва да се забравя, че това отговаря и на интересите на партийното ръководство, което от своя страна също се стреми да стабилизира организацията. Но както сред редовите членове, така и сред представителите на централното ръководство прозира нескритото желание за осигуряване на стабилни позиции във вътрешнопартийната структура, нещо, което при идването на власт води до почти сигурно заемане на пост в сържавния апарат – от селските общини до Министерския съвет, съобразно с квалификацията, партийния стаж, близостта до партийния шеф, и разбира се, с благосклонността на монарха, поне що се отнася до висшите етажи на властта.

Комбинацията от истинска привързаност към либералната теория и стремежа за социална реализация на всяка цена обяснява насоките в извършената промяна на партийния устав. Постига се

както либерализиране, така и централизиране на вътрешнопартийния живот със засилване на ролята и мястото на шефския институт в организационната структура⁹⁸.

В края на заседанията с голяма бързина се приема резолюция на конгреса и се избира ново партийно ръководство. Резолюцията е от три точки, в които се заявява, че делегатите одобряват дейността на Централното бюро, и се "признава, че не съществува никакво разцепление в партийната организация". Освен това се изказва съжаление, "че някои отделни личности не по принципиални въпроси, а по лични амбиции са напуснали организацията". Другите две точки на конгресната резолюция разглеждат някои конкретни задачи на партията⁹⁹.

Приетата резолюция е подработена от членовете на Централното бюро и има строго определена цел. Процесите на разцеплението се представят по такъв начин, който е изгоден изцяло за В. Радославов, който, почувствал своята сила и одобрението на по-голямата част от организациите, не се страхува да прехвърли цялата вина за разцеплението върху Д. Тончев. Последният скоро ще трябва да признае своето поражение в нагпреварата за спечелване на влияние сред партийните организации и тихомълком да се откаже да претендира за историческото име на партията.

Новоизбраното Централно бюро е съставено по традиционен начин. Към старите членове: В. Радославов, П. Пешев, Хр. Г. Попов, Ив. Г. Попов, Хр. Ив. Попов и Ил. Вълчев по предложение на партийния шеф са прибавени еднородно г-р Ю. Нейов, г-р П. Динчев, Ал. Арсениев, М. Мавродиев и П. Чорбаджиев. Партийният лидер окончателно успява да вземе връх във вътрешнопартийната борба и пълен контрол върху Централното бюро, което вече е съставено само от лично предани и подбрани от него личности¹⁰⁰.

Четвъртият партиен конгрес изиграва решителна роля в историческата съдба на либералната партия. С него се слага край на продължилата близо четири години вътрешнопартийна криза. Скъсани са всякакви организационни връзки със започналата вече своето формиране Младолиберална организация на Д. Тончев. Конгресът създава условия за стабилизиране и консолидиране на либералната организация, един процес, който, макар и бавен и мъчителен, постепенно ще набира сили през следващите години, за да се стигне дотам, че в навечерието и по време на Балканските войни Либералната

партия ще се превърне отново в сериозна обществена сила с реални надежди и основания да поеме за поред път управлението на страната.

* * *

Цялостното развитие и начинът, по който се разрешава вътрешнопартийната криза, ясно показват, че тя не се движи и мотивира от никакви теоретични и принципни различия. Започнала по повод притежаването на държавната власт, тя завършва със спор за власт, само че за партийната. Докато при демократи и социал-демократи борбите между тесните и широките социалисти се концентрират върху тълкуването на марксизма, а споровете между демократи и радикали имат за обект границите на демократизма, при радославистите не се показва едно различие, което да носи концептуално противоречие. Двете партийни фракции не се ориентират и към различна социална база. Цетробежните процеси се диктуват и ускоряват главно от стремежите да се заеме по-силна и доминираща позиция в партийната структура.

Продължителността на кризата се мотивира и от желанието на Д. Тончев и В. Радославов да печелят време, което им е необходимо, за да привлекат по-голям брой провинциални организации и членове за своята кауза. Но и още един фактор играе роля за продължителността на конфликта – съдебното дело срещу бившите министри от кабинета на Т. Иванчов. Притиснати от този външен фактор, и двамата водачи не желаят скоротечно приключване на кризата и постоянно оставят някои неразрушени мостове помежду си, които при нужда да им позволят бързо да намерят пътища за известна консолидация. Не случайно едва след амнистирането на партийните лидери в края на 1903 г. кризата намира своето окончателно решение, и то за период, по-кратък от половин година.

В организационно отношение не се въвежда почти нищо ново в структурата и функциониращите механизми на партията. Предприетите мерки са от палиативен характер и са съобразени главно с конкретната вътрешнопартийна обстановка. Предприетите на четвъртия конгрес стъпки са минимални и не оказват сериозно влияние върху бъдещата стабилност на организацията. На теория

партията си остава с добре изградена вътрешнопартийна система за информация, контрол и ръководство, но практическото осъществяване на изградената система остава далеч от желаните модели. Връзките между партийните членове, местните организации и централното ръководство продължават да бъдат много рехави, подчинени повече на случайността, отколкото на сериозно действаща система. Във вертикален план организацията действа безотказно най-много до второто равнище – местните организации, откъдето взаимоотношенията с членската маса стават проблематични и спорадични, са оставени изцяло на добрата воля и умения на местните ръководни кадри.

При такова състояние на партията никак не е чудно, че тя остава политически изолирана, без сериозни изгледи за скорошното си налагане като доминираща сила в обществения живот, ако не получи външна подкрепа – било от страна на княз Фердинанд, било най-вече от управляващите след 1903 г. стамболовисти.

Все пак приключването на кризата носи определено благотворно влияние и върху двете формации, тъй като от лятото на 1904 г., вече като самостоятелни организации, те имат възможността да действат за своето организационно стабилизиране и да се отгадат на дейност за разширяване на своето влияние, без да отделят сили само за борба помежду си. Но извършеното предварително обезкръвяване намалява техните шансове, тъй като и двете партии разчитат на един и същ електорат, което ще ги принуди въпреки бурните вестникарски разпри да не прекъсват всички свързващи ги нишки. Още повече че идейно-теоретическият багаж на Либералната и Младолибералната партия е напълно идентичен.

Б Е Л Е Ж К И

¹ За историческата съдба на българските политически партии има сериозно количество литература: Вж. Стоянов, Ив. Либералната партия в Княжество България 1879 – 1886. С., 1989; Грънчаров, Ст. Политическите сили и монархическият институт в България 1886 – 1894. С., 1984; България на прага на двадесетото столетие. Политически аспекти. С., 1986; Николова, В. Народната партия и буржоазната демокрация. Кабинетът на К. Стоилов 1894 – 1899. С., 1986; Стефанов, Хр. Българската радикална партия (1961 – 1949). С., 1984; Саздов, Д. Демократическата партия в България (1879 – 1908). С., 1987; Попов, Ж. Народнолибералната (стамболовистка) партия в България (1903 – 1920). С., 1986, и посочената в тях литература.

² Стефанов, Хр. Пос. съч., с. 9-29; Саздов, Д. Пос. съч., с. 189-214.

³ Топалов, В. л. Към историята на радослависткия режим. – Исторически преглед, 1961, № 6, с. 12-45; Външната политика на България по време на радослависткия режим. – Исторически преглед, 1984, № 2, 34-53.

⁴ Подробно за развитието на кризата и намеренията на княз Фердинанд. Вж. Топалов, В. Външната политика..., 40-43; Грънчаров, Ст. България на прага..., с. 71; Саздов, Д. Демократическата партия..., с. 151.

⁵ Архив внешней политики России, ф. 151, оп. 4821 г. 1310, л. 405-408. По нататък АВПР.

⁶ Топалов, В. л. Вътрешната политика..., с. 43.

⁷ АВПР, ф. 151, оп. 482, г. 1311, л. 235.

⁸ Пак там, л. 274.

⁹ Грънчаров, Ст. България на прага..., с. 71.

¹⁰ АВПР, ф. 151, оп. 482, г. 1313, л. 406-407.

¹¹ Народна правда, № 131, 29 ноември 1900 г.

¹² Пак там, № 132, 1 декември 1900 г.

¹³ Пак там, № 135, 7 декември 1900 г.

¹⁴ Пак там, № 139, 17 декември 1900 г.

¹⁵ Пак там, № 2, 9 януари 1901 г.; Възраждане, № 1, 4 декември 1900 г.

¹⁶ Централен държавен исторически архив (ЦДИА), ф. 401, оп. 1, а. е. 61.

¹⁷ Пак там, ф. 313, оп. 1, а. е. 6741 л. 3-4; а. е. 113, л. 1-2.

¹⁸ Пак там, ф. 401, оп. 1, а. е. 61 л. 1-5; а. е. 55, л. 102.

¹⁹ Научен архив на Българската академия на науките (НА – БАН), ф. 45 к, оп. 1, а. е. 494, л. 11.

²⁰ Народни права, № 50, 12 юни; № 51, 14 юни 1901 г.; ЦДИА, ф. 313, оп. 1, а. е. 674, л. 7; а. е. 313, л. 5; ф. 401, оп. 1, а. е. 45, л. 13-14; а. е. 61, л. 6-8.

²¹ ИДИА, ф. 313, оп. 1, а. е. 831, л. 1.

²² Подробно за съдебния процес. Вж. Съдебното дело на бившите министри от кабинета Т. Иванчов – В. Радославов пред Държавния съд. Т. I, С., 1903, т. II, С., 1903.

²³ ЦДИА, ф. 313, оп. 1, а. е. 966, л. 25; Народни права, № 3, 14 януари 1902 г.

²⁴ Пак там, а. е. 618, л. 12-14.

²⁵ Пак там, а. е. 944, л. 28.

²⁶ Пак там, а. е. 529, л. 8.

²⁷ Четвърти конгрес на Либералната партия, С., 1905, с. 69; Свободна гума, № 193, 20 юли 1902 г.

²⁸ Народни права, № 59, 2 август, № 66, 1 септември 1902 г.

²⁹ Пак там, № 47, 5 септември 1902 г.

³⁰ НА – БАН, ф. 45к, а. е. 494, л. 37.

³¹ Пак там, л. 48.

³² Пак там, л. 49-52.

³³ Пак там, л. 54.

³⁴ Пак там, л. 55.

³⁵ Пак там, л. 55-56.

³⁶ Пак там, л. 53; Народни права, № 69, 12 септември 1902 г.

³⁷ Пак там, л. 59.

³⁸ Пак там, л. 38-39.

³⁹ Пак там, л. 49-56.

⁴⁰ Пак там, л. 51.

⁴¹ Пак там, л. 4.

⁴² Пак там, л. 57-58.

⁴³ ИДИА, ф. 401, оп. 1, а. е. 62, л. 1.

⁴⁴ Пак там, ф. 313, оп. 1, а. е. 1214, л. 8.

⁴⁵ Пак там, л. 9-11.

⁴⁶ Народна библиотека "Св. Св. Кирил и Методий" – Български исторически архив (НБКМ – БИА), ф. 263, а. е. 15, л. 71.

- ⁴⁷ ИДИА, ф. 313, оп. 1, а. е. 658, л. 35.
- ⁴⁸ НБКМ – БИА, ф. 263, а. е. 15, л. 69-70.
- ⁴⁹ Пак там, л. 71-72.
- ⁵⁰ ИДИА, ф. 313, оп. 1, а. е. 352, л. 5; а. е. 1066, л. 13-14.
- ⁵¹ НБКМ – БИА, ф. 263, а. е. 15, л. 73; Народни права, № 43, 12 юни 1903 г.
- ⁵² Четвърти конгрес... 39, 70-71: Верен на своята политическа линия. В. Рагославов успява да организира изпращането на много свои привърженици като делегати на конгреса, или пък да делегира правото на отделни дружини върху най-близките си сподвижници чрез изпратени до конгреса специални пълномощия – ВЖ: ЦДИА, ф. 313, оп. 1, а. е. 352, л. 5.
- ⁵³ Народни права, № 47, 26 юни 1903 г.
- ⁵⁴ Пак там, № 47, 16 юни 1903 г.; № 7, 26 февруари 1904 г.
- ⁵⁵ Пак там, № 46, 33 юни 1903 г.
- ⁵⁶ Пак там, № 47, 26 юни 1903 г.; Четвърти конгрес..., с. 70.
- ⁵⁷ Вечерна поща, № 700, 16 юни 1903 г.; Народни права, № 47, 26 юни; № 51, 10 юли 1903 г.
- ⁵⁸ Народни права, № 60, 14 август 1903 г.
- ⁵⁹ Присъда на Държавния съд по обвинението на бившите министри от кабинета Т. Иванчов – В. Рагославов, С., 1903.; Стенографски дневници на XIII ОНС РС, 1583 – 1667.
- ⁶⁰ Вечерна поща, № 990, 29 април 1904 г.
- ⁶¹ Народни права, № 24, 29 април 1904 г.
- ⁶² ЦДИА, ф. 1157, оп. 1, а. е. 135, л. 2.
- ⁶³ Пак там, ф. 313, оп. 1, а. е. 391, л. 2.
- ⁶⁴ Пак там, а. е. 1839, л. 1.
- ⁶⁵ Народни права, № 80, 26 октомври 1903 г.
- ⁶⁶ Пак там, № 82, 2 септември 1903 г.
- ⁶⁷ ЦДИА, ф. 1157, оп. 1, а. е. 135, л. 2-3.
- ⁶⁸ Свободна дума, № 355, 28 януари 1904 г.; Вечерна поща, № 905, 29 януари 1904 г.
- ⁶⁹ Четвърти конгрес на Либералната партия..., с. 38; Народни права, № 1, 5 февруари 1904 г.
- ⁷⁰ ИДИА, ф. 401, оп. 1, а. е. 68, л. 1-8.
- ⁷¹ Пак там, ф. 313, оп. 1, а. е. 780, л. 1-3.
- ⁷² Пак там, а. е. 864, л. 1-3. П. А. Петров е журналист и редактор на рагославистките вестници "Отзив" (1897 – 1900 г.) и "Нова борба" (1900 г.) и

е доверено лице на партийния шеф. Вж: Заря, № 3553, 16 юли 1933 г. Точно по това време, много от партийните дружини започват да се определят към една от двете фракции, като се достига до взаимно изключване на партийни членове от съществуващите на много места две партийни бюра. ЦДИА, ф. 401, оп. 1, а. е. 62, л. 1, 5, 6, 7; Народни права, № 4, 15 февруари; № 6, 22 февруари 1904 г. Пълният брой на дружините, които подкрепят В. Радославов, е отбелязан във в. "Народни права" през периода март – май 1904 г., като са отбелязани и най-малките селски дружини. – Народни права, № 13-37, 17 март – 13 юни 1904 г. За успеха на В. Радославов спомага и обиколката му в Южна България през април 1904 г. Вж: Народни права, № 23, 25 април 1904 г.

⁷³ НБКМ – БИА, ф. 263, а. е. 15, л. 76-78. Народни права, № 37, 13 юни 1904 г.

⁷⁴ Народни права, № 14, 21 март 1904 г.

⁷⁵ Пак там, № 27, 9 май 1904 г.; ЦДИА, ф. 401, оп. 1, а. е. 10, л. 1-4.

⁷⁶ Свободно слово, № 1, 1 май 1904 г.

⁷⁷ Народни права, № 21, 18 април 1904 г.

⁷⁸ Свободно слово, № 1, 1 май 1904 г.; Вечерна поща, № 990, 27 април 1904 г.

⁷⁹ НБКМ – БИА, ф. 256, а. е. 9, л. 2; Четвърти конгрес..., с. 125.

⁸⁰ НБКМ – БИА, ф. 256, а. е. 9, л. 1.

⁸¹ ЦДИА, ф. 313, оп. 1, а. е. 220, л. 9-10; а. е. 427, л. 1; а. е. 990, л. 3; а. е. 1139, л. 1.

⁸² Пак там, ф. 401, оп. 1, а. е. 61, л. 13.

⁸³ Пак там, а. е. 11, л. 4, 6; а. е. 62, л. 1-8.

⁸⁴ Пак там, ф. 313, оп. 1, а. е. 412, л. 1-3; а. е. 1425, л. 1; Кънчев, К., Й. Б. Орисов. 125 години русенска община. Документален сборник. Русе, 1990, с. 224.

⁸⁵ НБКМ – БИА, ф. 256, а. е. 8, л. 42.

⁸⁶ Четвърти конгрес..., 268-269. По време на заседанията се говори, че в конгресната зала присъстват 1300 делегати, които представляват 490 дружини, но от издадените стенографски дневници личат много по-малко цифри.

⁸⁷ ЦДИА, ф. 401, оп. 1, а. е. 8, л. 1.

⁸⁸ Четвърти конгрес..., с. 45.

⁸⁹ ЦДИА, ф. 401, оп. 1, а. е. 9, л. 11-12.

⁹⁰ Пак там, ф. 134, оп. 1, а. е. 331, л. 11-12.

⁹¹ Четвърти конгрес..., с. 40-73.

⁹² Пак там, с. 74.

⁹³ Пак там, с. 76.

⁹⁴ Пак там, с. 78.

⁹⁵ Пак там, с. 87.

⁹⁶ Пак там, с. 139.

⁹⁷ Пак там, с. 221-222.

⁹⁸ Подобно за новоприетите уставни положения Вж: Палангурски, М. Организационна структура на Либералната (рагославистка) партия (1886 – 1912), – Тр. ВТУ “Св. Св. Кирил и Методий”, т. XXVII, 1989.

⁹⁹ ЦДИА, ф. 401, оп. 1, а. е. 7, л. 1.

¹⁰⁰ Четвърти конгрес..., 309-311; Народни права, № 43, 8 август 1904 г.

**LE FRACTIONNEMENT DU PARTI LIBÉRAL
(RADOSLAVOV)
(NOVEMBRE 1900 – JUIN 1904)**

Milko Palangorurski

À la fin de XIXe siècle, après avoir pris le pouvoir politique, le Parti Libéral réalise plusieurs réformes que le font tomber dans le discrédit. Il résulte de ceci qu'à la fin de 1900 le parti perd le pouvoir exécutif et passe dans l'opposition. Par conséquent, et car la minorité de ses représentans restent encore un certain temps membres du Conseil des ministres, une séparation se produit dans le parti.

Deux fractions se forment: L'une guidée par le docteur V. Radoslavov et l'autre sous la direction de D. Tontchev. Au cours de 3 ans environ, se réalisent de nombreux changements dans la structure du parti, ainsi que des tentatives de conciliation et de nouveaux conflits entre les groupes formés. C'est après le procès, aux ministres du cabinet des libéraux et simultanément aux procès de séparation dans le parti, que les deux fractions s'établissent définitivement en tant qu'organisations indépendantes: le Parti Libéral et, le Nouveau parti Libéral.

Cette séparation n'est pas due à une divergence d'idées politiques; elle est plutôt l'expression de la lutte pour le pouvoir dans le parti, ce qui la fait considérer comme résultat surtout de conflits et de contradictions entre personnes.

THE HISTORY OF THE UNITED STATES

BY

W. H. CHAPMAN

CHAPTER I

The history of the United States is a story of growth and expansion. It begins with the first settlers who came to the shores of the continent, seeking a new life and a better future. These early pioneers, whether they were explorers or laborers, laid the foundation for the nation that was to come. They faced countless hardships and dangers, but their spirit of adventure and their determination to build a new world were their guiding lights. As the years passed, the United States grew from a small collection of colonies into a powerful and independent nation. The struggles of the American Revolution, the challenges of the Civil War, and the triumphs of the Reconstruction era are all part of this rich and varied history. Today, the United States stands as a beacon of freedom and democracy, a nation that has shaped the course of world events and continues to inspire people around the globe.

ТРУДОВЕ НА ВЕЛИКОТЪРНОВСКИЯ УНИВЕРСИТЕТ
"СВ. СВ. КИРИЛ И МЕТОДИЙ"

Том XXX, Книга 3

ИСТОРИЧЕСКИ ФАКУЛТЕТ

1992

TRAVAUX DE L'UNIVERSITÉ "ST. ST. CYRILLE ET MÉTHODE"
DE VELIKO TIRNOVO

Tome XXX, Livre 3

FACULTÉ D'HISTOIRE

1992

**СТУДЕНТСКОТО ДВИЖЕНИЕ
ВЪВ ФРАНЦИЯ
(МАЙ – ЮНИ 1968)**

Е М А Н У И Л Е М А Н У И Л О В

**LE MOUVEMENT ESTUDIANTIN
EN FRANCE
(MAI – JUIN 1968)**

Е М А Н О И Л G. Е М А Н О И Л О В

Велико Търново, 1995

REPRODUCTION OF THE
BIBLE BY THE
AMERICAN BIBLE SOCIETY

AMERICAN BIBLE SOCIETY

FOR THE BIBLE SOCIETY OF
NEW YORK

NEW YORK

През май – юни 1968 г. във Франция се разразяват събития, каквито нейната съвременна история не познава. Интелектуалците подлагат на остра критика френското общество. Разгръща се мощно студентско движение. Избухва незапомнена по своите размери обща стачка, в резултат на която за повече от месец икономическият живот на страната е изцяло парализиран. Голистката власт е политически застрашена. Майско-юнските събития оставят трайни следи в съзнанието на френския народ. Те са богат източник на социално-политически опит.

Настоящата разработка има за цел да представи студентското движение във Франция през 1968 г., което поставя началото на събитията. То се проявява взривно и приема ярки и динамични форми на протест. Студентите организират многолюдни митинги и манифестации, издигат барикади, водят истински улични боеве с полицейските сили. Те окупират висшите учебни заведения и ги превръщат в постоянно действащи “открити форуми” за дискусии. Студентското движение предизвиква широк обществен отзвук. То придава на майско-юнските събития особен емоционално-психологически заряд.

Поради това напълно обясним е интересът към него от страна на изследвачи от различни направления – историци, философи, социолози, политолози, икономисти, културоведи, педагози, политически и обществени дейци и др. Във френската литература, посветена на събитията през май – юни 1968 г., на студентското движение се отделя голямо внимание¹. При това следва да се отбележи, че тази литература е огромна. Тя представлява своеобразен феномен и бие всички библиографски рекорди на Франция. Само до началото на ноември 1968 г. излизат 110 книги за майско-юнските събития². С отдалечаването от събитията във времето книжният поток за тях не намалява. “Неоспорим факт е – се посочва във в. “Монд” от 31 януари 1975 г., – че практически не минава седмица, без да излезе книга, която да не търси причините или да не предлага рецепти за изход от кризата сред младежта”, наследена от май – юни 1968 г.³

Впечатляваща с количествените си показатели, френската литература за майско-юнските събития е разнообразна по своя

характер. Често в нея се съдържат противоречиви и дори взаимно изключващи се оценки и изводи. Това се дължи главно на различията в изходните позиции и в изследователския метод на едни или други автори. Върху литературата оказва отражение и самата сложност и противоречивост на събитията, разкриващи грамадно многообразие на социално-политически идеи и възгледи.

В годините на Петата република в официалната пропаганда неизменно се твърди, че Франция, опираща се на силна икономика, на стабилни финанси и държавни институции, уверено върви по пътя на просперитета. Лично президентът на републиката генерал Дьо Гол не пропуска повод да изтъкне това, подчертавайки го като важно предимство в сравнение с други държави, преживяващи сериозни кризисни процеси. На 30 декември 1967 г. той заявява: "Сред толкова страни, разтърсвани от трусове, нашата страна продължава да дава пример на ефикасност в ръководството на своите дела"⁴.

Затова при настъпилия в началото на събитията безпорядък първата реакция на правителствените кръгове е, че те са "неочаквани". Редица автори възприемат тази теза и я застъпват в своите произведения. "Серията от събития – пишат френските изследвачи Андре Нуши и Морис Азулон, – които през първата половина на май 1968 г. промениха за малко дни даденостите на френската политика, изненадаха всички"⁵. Бернар Лавергн, професор по право, на свой ред пише: "Нито правителството, нито политическите партии, нито синдикатите, нито работниците, нито студентите, с една дума, никой не беше предвидил, че такъв катаклизъм ще сполети цяла Франция"⁶.

В материалите на Френската комунистическа партия и Общата конфедерация на труда (СЖТ), както и в работите на автори, принадлежащи в идейно-политическо отношение към тях, оценката за неочаквания характер на майско-юнските събития не се приема. Те се представят като закономерен резултат от политиката на голистката власт, от задълбочаването на борбите на трудещите се за разширяване и укрепване на техните социално-икономически права⁷.

В самия разгар на събитията правителството излиза с постановление, че се отнася до опита за преврат на Френската комунистическа партия за сваляне на законно избраната власт и установяване на тоталитарен комунистически режим⁸. В подкрепа на тази постановка никога не са приведени конкретни факти и

доказателства. Филип Бенетон и Жан Тушар, автори на историографска статия за майско-юнската криза през 1968 г., я определят като необоснована и несъстоятелна⁹. Тя е създадена от правителството като политически инструментариум в стремежа му да овладее положението, да въздейства върху избирателите и да изолира комунистическата партия. След като в литературата правителствената версия за подготвян от френските комунисти преврат фактически се отхвърля, отделни автори продължават да търсят нишките на предполагаем заговор било в Пекин, Хавана, Вашингтон или пък Източен Берлин¹⁰.

Реймон Марсьолен, който в хода на събитията на 31 май 1968 г. заема поста министър на вътрешните работи, специално визира съществуващите тогава във Франция "революционни групи с троцкистка, кастристка и маоистка инспирация"¹¹. Той пише, че тези групи са имали за действителна цел "събарянето със сила на правителството и разрушаването на републиканските и демократичните институции"¹². Авторът говори, че тъкмо те стоят в основата на конфронтацията със силите на реда и навсички безредици по време на майско-юнската криза¹³.

Мнозинството автори разглеждат събитията през май – юни 1968 г. като израз на "кризата на френското общество"¹⁴. Въобще темата за "кризата на цивилизацията" е доминираща в цялата френска литература за тези събития¹⁵.

Според някои автори за майско-юнските събития с участието на студентите допринася неефикасността на институциите. Съгласно тази трактовка отговорните фактори на различни равнища допускат поредица от неадекватни на обстановката решения и грешки, в резултат на което събитията приемат характер на верижна реакция. Като такива се сочат: нерационалното и нефункционално изграждане на университетския комплекс в Нантер, предградие на Париж, който става център на "студентската агитация", отсъствието от страната във важен момент на министър-председателя Жорж Помпиду (от 2 до 11 май в Иран и Афганистан) и на генерал Дьо Гол (от 14 до 18 май в Румъния); затварянето на факултетите в Нантер и в Сорбоната и окупирането им от полицията; прилагането на полицейска сила и на съдебно-наказателни мерки спрямо протестиращите студенти; продължителното мълчание на генерал Дьо Гол, който чак на 24 май взема публично отношение към събитията; излишното

наелектризиране и граматизиране на обстановката от френското радио и т. н. Поддържниците на тази конструкция смятат, че ако посочените и други подобни пропуски не са били допуснати, събитията са щели или да бъдат предотвратени или да приемат друга, по-спокойна форма¹⁶.

Авторите, придържащи се към гошистката (левичарска) концепция, характеризират майско-юнските събития като "нереализирана", "неосъществена" революция, като "пропуснат исторически шанс" да бъде извършена "истинска социалистическа революция" и да бъде съборен "тоталитарният режим" на Петата република. Отговорността за това се приписва на Френската комунистическа партия и Общата конфедерация на труда¹⁷.

Съвсем малко са авторите, които, заставайки открито на страната на голисткия режим, проявяват крайно отрицателно отношение към студентското движение. Социологът Реймон Арон, разсъждавайки върху майските събития, пише, че те "подкопават реалната основа, върху която се крепи системата" и "рискуват да разрушат цялото общество"¹⁸. Той квалифицира майското движение като "нихилизъм на естети или бунт на варвари, неосъзнаващи своето варварство", като "странен и тайнствен епизод", "буфонада, която може да се превърне в катастрофа"¹⁹. За него това, което се случи във Франция през май – юни 1968 г., е само "реминисценция, лош сън, на който нищо не съответства в действителността"²⁰. Професорът от Нантер А. Мишо нарича своите студенти "направо душевноболни"²¹.

Върху основата на студентското движение се правят и теоретически обобщения. В една такава теория то се приема като свидетелство, че "студентският авангард се трансформира в революционен авангард на цялото общество". Студентите и интелектуалците се поставят в ролята на решаваща, определяща сила в съвременното общество²².

Въпреки многообемността ѝ, френската литература не изчерпва темата за майско-юнското движение на студентите. Тя е потвърждение на нейната значимост и дълбочина. А в съвременните условия, когато социалните функции на студентската младеж нарастват и проблемите на висшето образование почти навсякъде по света все повече ангажират общественото внимание, тази тема придобива и актуален смисъл.

Всяка разработка в една или друга степен е принос и спомага за творческото осмисляне на студентското движение във Франция. Ръководейки се именно от това разбиране, авторът се заема с тази разработка. В нея той подхожда като изследвач-историк, което предполага да се разкрият причините за студентското движение, да се проследи неговото развитие в контекста на майско-юнските събития, да се изяснят характерните му особености и в крайна сметка то да бъде показано обективно и правдоподобно.

ПРОБЛЕМИ НА ФРЕНСКОТО ВИСШЕ ОБРАЗОВАНИЕ ПРЕЗ 60-те ГОДИНИ

Френската образователна система през 60-те години има сложна структура. Висшето образование се осъществява в два вида учебни заведения – държавни и свободни. Държавните включват университетите с определен брой факултети и така наречените висши училища (грандз-екол) с филолого-хуманитарен, природонаучен и технически профил. Свободните учебни заведения се представляват от католическите и протестантските факултети, висшите частни училища и католическите семинарии. Освен това към университетите са създадени висши технологически институти с двегодишен срок на обучение. Тяхното предназначение е да подготвят кадри непосредствено за производството, приложните изследвания и обслужването²³.

Факултетите са основна единица в структурата на висшето образование. Организацията на филолого-хуманитарните и природонаучните факултети предвижда три степени на обучение. Първият цикъл продължава две години. Той е общ за всички студенти. Завършилите го получават съответна университетска диплома. Преминаването от първата във втората година става с изпити. Студентите могат да повторят само една от двете години. През втория цикъл, който е също двегодишен, става профилирането на студентите. Онези от тях, които се насочват към педагогическа работа, посвещават допълнително една година за получаване на "лисанс" (освидетелстващ професионалната им квалификация), последвана от още една година практика в регионалните педагогически центрове. Останалата част от студентите, ориентирани се към други дейности, през двете години се подготвят за "метриз"

(документиращ завършването на втория цикъл). Третият цикъл продължават само притежателите на метризи. Те извършват научноизследователска дейност и завършват с "докторат от третия цикъл" или с "гържавен докторат"²⁴.

Във висшите учебни заведения имат право да кандидатстват младежи и девойки, завършили успешно последната степен на средните общообразователни училища с "класически" и "модерен" профил и притежаващи диплома, наречена "бакалореа", или еквивалентен на нея документ²⁵. Записването във филолого-хуманитарните и прородоначините факултети става свободно, без конкурсен изпит. За грандз-скол и някои други специализирани висши училища се полага "встъпителен изпит" при завишени изисквания.

Промените, които настъпват във Франция в следвоенния период, свързани с демографския прираст, развитието на научнотехническата революция и индустриализацията на страната, довеждат до значително нарастване броя на студентите. Ако през 1950/1951 г. във Франция има общо 134 408 студенти, през 1958/1959 г. те се увеличават на 186 101 и бързо достигат 413 756 през 1965/1966 г.²⁶ и 508 119 през 1967/1968 г.²⁷. Този процес е най-интензивен в периода на Петата република, когато с бързи темпове се осъществява промишлената експанзия и се провеждат дълбоки структурни преобразования в икономиката. Само в интервал от една година през 1967/1968 г. броят на студентите нараства с 94 363 души.

Висшите учебни заведения не са подготвени да посрещат този наплив от студенти. Възможностите на материалната база се оказват ограничени за нормално протичане на учебния процес. Липсват достатъчно зали, кабинети, често допълнително се използват кинозалони, набързо приспособени опразнени казарми, складове и др. Обикновено занятията се водят при двусменен, а някъде и при трисменен режим. Недостатъчни са и местата в университетските библиотеки. Библиотеката на Сорбоната например разполага с 800 читателски места*, а във филолого-хуманитарния факултет на това старо висше учебно заведение се обучават 40 хиляди студенти²⁸.

* Ежедневно повтарящата се картина в библиотеката на Сорбоната е твърде колоритна. Освен определените места студентите изпълват цялото пространство на читалнята. Някои се опитват да четат прави, оперни на стените и прозориците, други се настаняват надвесени над книгите по стълбите, в ъглите и на пода.

През 1966/1967 г. във френските висши учебни заведения работят 20 147 преподаватели²⁹. Дори и при най-занижени научно-педагогически критерии е очевидно, че това число не съответства на нарасналия брой на студентите. Настоятелните искания на университетските ръководства за увеличаване броя на щатните преподаватели се удовлетворяват частично от правителството. През 1966 – 1968 г. са отпуснати, включително и във висшите технологически институти, общо 2 408 нови преподавателски места вместо предвидените 2 715, без тук да влизат университетските технологически институти³⁰. Изоставането в откриването на преподавателски места в сравнение с планираните е 55% за професорите и главните асистенти и 21% за асистентите³¹.

От студентите, обучаващи се през 1967/1968 г. във висшите учебни заведения, само една пета получават стипендии. Стипендията се определя на дялове, всеки един от които е равен на 117 франка, и нейният размер е сравнително нисък. Стипендиите на студентите от първия цикъл са по 468 франка, а от втория цикъл – по 585 франка. В зависимост от социалния си произход помощ от родителите си получават от 30 до 68 процента от студентите. Общо сумата от стипендиите и семейната помощ покрива от 53 до 73% от средствата, необходими за издръжката на студента. По тази причина около 40% от студентите са принудени да съвместяват следването с работа, обикновено нискоквалифицирана и слабозаплатена³².

Проблемът за недостига на средства се изправя с цялата си сериозност пред висшите учебни заведения. Потребностите на образованието изискват дялът за него да възлиза на 25% от бюджета на страната. През 1967 г. правителството отпуска на министерството на образованието 16,3% от бюджетните средства³³. То мотивира определянето на този занижен процент с “реалните възможности на бюджета”. Истината обаче е друга. В осъществяването на структурните реформи и поддържането на френската икономика на конкурентноспособно ниво режимът на Петата република залага изцяло на мощните промишлено-финансови групи. Чрез механизма на държавната планова, кредитно-инвестиционна, данъчна и тарифно-ценова политика към тези групи се насочват огромни средства. Освен това за издръжката на армията и укрепването на “френските ядрени сили за разубеждаване” голямо перо поглъща министерството на отбраната – 25% от бюджета.

Правителството не желае да задели част от тези средства за образованието, а оттам и за материалното и кадровото доокомплектуване на университетите, за откриване на нови учебни заведения и за стипендии на студентите. По този начин проблемът за липсата на средства за националното образование не е от финансово-бюджетно естество, а резултат от генералната политика на големия режим.

Във френския университет през 60-те години различните социално-професионални групи от населението са представени неравномерно. Силно е изразено несъответствието между мястото, на тези групи в общия брой на населението и студентите, произлизащи от тях. От активното население на страната през 1968 г. работническата класа съставлява 37,7 % (най-многобройната група), групата на селскостопанските работници – 14,9%, а групата на висшите административни кадри и свободните професии – 4,8%³⁴. От всички студенти обаче през 1967/1968 г. децата на работниците са 10,2%, на селскостопанските производители 6,4%, а на висшите административни кадри и свободните професии 32,1%³⁵. Следователно най-голям, приблизително една трета, е дялът на студентите от средите на висшите административни кадри и свободните професии, които заемат едва 4,8% от активното население.

Формално във Франция няма ограничения върху достъпа на образованието. То е безплатно от 1881 г. Става задължително от 6 до 13-годишна възраст през 1882 г., като този срок е удължен до 14 години през 1936 г. и до 16 г. през 1959 г.³⁶. По законите на страната всички граждани имат равни права на образование.

Но това е само външно така. В действителност децата с работнически и селски произход имат ограничени възможности да получат средно и висше образование. "Обективно училищната система – пишат френските изследвачи Бурдио и Пасрон – осъществява подбор, който е насочен против най-необезпечените класи"³⁷. Семейната и културната среда, в която живеят и се възпитават децата на работниците и селскостопанските производители, не им позволява в такава степен да се подготвят за усвояване на знанията, както децата на състоятелните родители. Бурдио и Пасрон отбелязват, че това, което е привичен климат за едните, изисква от другите "трудно приспособяване". Те посочват, че разликата във възможностите се определя преди всичко "от системата на културни

черти", които младежите и девойките получават от класата, към която принадлежат³⁸.

Селекцията започва още от училище. В средните общообразователни училища пропагат 43% от децата на работниците и 48% от децата на селскостопанските производители. От децата на висшите административни кадри и свободните професии само едно на десет не успява на този етап от образованието си³⁹.

Младежите и девойките от работническите и селски произход обикновено се записват във висши учебни заведения с педагогически профил или кратък срок на обучение. Те имат минимални шансове да попаднат в престижните грандз-екол или юридическите и медицинските факултети. През 1963 г. в Централното политехническо училище само 2% от студентите са деца на работници⁴⁰. През 1967/1968 г. децата на работниците са 8,7% в юридическите и 5,3% в медицинските факултети, докато за децата на селскостопанските производители този процент е съответно 5,7 и 3,4⁴¹.

По някои специалности се появява консерватизъм и дискриминация спрямо жените. От всички дипломи за инженери, издадени през 1963 г., 6 011 са на мъже и 273 на жени. През 1964 г. във висшите селскостопански институти и училища се дипломират 758 студенти и 19 студентки. В същата година жените са 15 срещу 903-ма мъже във Висшето централно училище, 4 срещу 361 в северния индустриален институт, а сред 630-те студенти на Висшето политехническо училище няма нито една жена⁴².

Още от 1906 г., когато е приет Наполеоновият закон, френското висше образование централизирано се ръководи от правителството. Голистката власт засилва тази тенденция. Централизъмът се изразява в упражняване на "парализиращ контрол" над висшите учебни заведения, в стандартизирането на програмите и методите на преподаване, в липсата на автономия⁴³. Университетите и висшите училища са лишени от всякаква инициатива, особено в областта на научноизследователската дейност.

Поради сложността на процедурата между различните институции се забавя изграждането на обекта за нуждите на образованието. До 1963 г. не са усвоени в предвидения срок над 80% от средствата, предвидени за училищно и университетско строителство⁴⁴. Това отлага за неопределено време разрешаването на крайно тежкия проблем, предизвикан от недостига на материална база за висшето образование.

В строителството на университетския комплекс в Нантер пък голисткият режим влага особен смисъл. Биографът на Помпиду Пиер Руане пише, че "Първото правителство на Петата република превръща това творение в символ, в боен кон, в гордост на нацията"⁴⁵. Модерните сгради на учебно-административния корпус, построен върху бивш плац на площ от 32 ха и на общежитията, недалече от него, внушително се издигат над околното пространство. През учебната 1967/1968 г. в Нантер са преместени над хиляда студенти от филолого-хуманитарния факултет и социологическото отделение*. Този комплекс обаче е изграден едностранчиво и не е съобразен със съвременните изисквания за функционалност. Тук няма културно-занимателни заведения, спортни площадки и съоръжения, а в началото дори и библиотека. Нантер изглежда откъснат от външния свят. Пиер Руане го сравнява с "лунна станция, на която не са предвидили кислород". Квалифицирайки комплекса като "антихуманен", той го нарича "огромен генератор на затруднения"⁴⁶. След приключване на занятията студентите прекарват еднообразно ежедневие в общежитията, което поражда у тях тягостно настроение. Намиращите се в близост мизерни бараки и жилища, обитавани от чуждестранни работници (алжирци, португалци и др.) подсилват чувството за контрастите в обществото.

Организацията на висшето образование във Франция възлиза от началото на Третата република. Статутът на факултетите датира от 1885 г., а на университетите – от 1896 г. През петнадесетте години, предхождащи майско-юнките събития, във висшето образование се провеждат някои реформи: реформата на юридическото образование през 1954 и 1959 г., на медицинското образование през 1958 и 1961 г., на филологическото и естественонаучното образование през 1966 г., трансформация на стоматологичното образование през 1963 г. и др. През 1966 г. с "реформата Фуше"^{***} се въвеждат университетските технологически институти с двегодишен срок на обучение. Тези реформи в зависимост от отделните дисциплини засягат в различна степен предимно учебните програми и организацията на

* Отделенията (департаментите) и секциите са погрозделения на факултета.

** По името на Кристиан Фуше, който тогава е министър на образованието.

образователния процес. Те не променят нито университетските структури, нито йерархическите взаимоотношения вътре в самите факултети⁴⁷.

Хабилитираните преподаватели са висш авторитет в университета. Те са едновременно преподаватели и изследвачи, притежатели и съдници за получаване на научно звание. Съществува официално разграничаване между хабилитираните и нехабилитираните преподаватели, а така също подчертана дистанция между преподаватели и студенти. Професорите съставляват своеобразна съсловна корпорация. Заради кастовата им затвореност и консерватизъм в разбиранията на повечето от тях студентите ги наричат "мандарини". Представители на студентите и на техните организации не участват в обсъждането и решаването на университетските въпроси.

Преподавателите отговарят за изнасянето на определен материал, а не за подготовката на студентите. Те нямат нито средства, нито възможност да внесат промени в учебно-изследователската си дейност. Характерът на учебните дисциплини, методите, формите и съдържанието на обучението носят белезите на десетилетна давност. Френският университет през 60-те години, явяващ се по същество "архаично" и затворено в себе си учреждение, значително изостава от изискванията на живота.

Получаването на диплом за висше образование във Франция е труден процес на селекция, която засяга всички студенти. Френският социолог Реймонд Будон отбелязва, че при встъпването си в университета "студентът има само наполовина шанс" да завърши в срок обучението си⁴⁸. Броят на отпадащите и с удължен срок на следване студенти е доста висок. Най-силно селекцията е изразена през първата година, когато провалите са масови. През 1965/1966 г. на 1 000 студенти през първата година в природонаучните факултети 322 отпадат и 293 повтарят, във филолого-хуманитарните факултети съответно 219 и 277, а в медицинските факултети – 168 и 303⁴⁹. През 1966/1967 г. през първата година отпадат 47,6% от студентите в юридическите факултети, 35,9% във филолого-хуманитарните и 29,9% в природонаучните факултети⁵⁰. Селекцията и забавянето на студентите продължават и в следващите години. Във филолого-хуманитарния факултет в Париж 36,6% от студентите завършват втория цикъл нормално за две години, 36,7% – за три години, а 15,4% –

за четири години⁵¹. До диплом успяват да стигнат едва една пета от студентите, постъпили във френските висши учебни заведения.

Специалистите, завършили висше образование, нямат гаранция, че ще могат да намерят работа съобразно със своята квалификация. Една малка част постъпват на работа в резултат на конкурси, докато основната маса от тях и особено тези, които излизат от факултетите с хуманитарен профил, попадат в армията на безработните. Твърде често работодателите, дори и при наличието на работни места, отбягват да наемат млади специалисти, смятайки ги за недостатъчно подготвени в теоретическо и практическо отношение. Така наред със затрудненията при намиране на работа се поддържа ниска и базата за заплащане на труда на различни категории специалисти с висше образование.

В следвоенния период, отначало незабележимо, а от 50-те години насетне интензивно, се изменя социалният състав на френските студенти. Университетът от "буржоазен"⁵³, както пише Реймонг Будон, се превръща в "доминиран от средните класи"⁵⁴. През 60-те години мнозинството от студентите са с дребнобуржоазен и среднобуржоазен произход⁵⁵.

Преди университетът подготвя елитни кадри, състоящи се от "буржоазни наследници", които и след преминаването през него запазват своя висок ранг. Сега нещата съществено се променят. Заемането на определено място в обществото зависи вече не от социалния произход, а от трудния избор на професия и сдобиването с диплом за висше образование. През 1967/1968 г. студентите в преобладаващата си част имат ранг на "наследници", но в същото време нямат никаква сигурност. Строгата селекция, удължаването на срока на обучение, ограничената възможност за намиране на работа, отговаряща на многогодишния университетски труд, ги изправя пред опасността от социална деградация⁵⁶.

Реално съществуващите проблеми във френското висше образование, несигурността за професионалното бъдеще, страхът от социална деградация – това са причините за политическото движение на студентите във Франция през май – юни 1968 г.

НАРАСТВАНЕ НА НАПРЕЖЕНИЕТО СРЕД СТУДЕНТИТЕ

През 60-те години в университетските организации във Франция настъпва криза. Същевременно сред студентите се засилват левичарските настроения и се активизира процесът на формиране на различни гошитски групи от троцкисти, анархисти, маоисти и др.

Студентският съюз на учащата се християнска младеж (ЖЕК) се разпуска през 1965 г. Основната университетска организация – Съюзът на френските студенти (ЮНЕФ) загубва половината от своите членове. Численият му състав се съкращава от 100 хиляди души през 1961 г. на 50 хиляди души през 1967 г.⁵⁷ В Съюза, който е силно политизиран, постоянно се водят борби между отделните фракции за надмощие. На конгреса в Лион през април 1967 г. връхвземат левичарски настроените делегати. Докладът на националното бюро е отхвърлен. За временен заместник-председател, а фактически за лидер на ЮНЕФ е избран 25-годишният студент по право и история на изкуството гошистът Жак Соважо.

През 1961 г. група студенти-троцкисти излизат от младежката организация на университетския антифашистки фронт и образуват Комитет за връзки на революционните студенти (КЛЕР). Запазвайки троцкистката си ориентация, през април 1968 г. КЛЕР се преобразува във Федерация на революционните студенти (ФЕР). През 1966 г. Съюзът на студентите комунисти (ЮЕК), стоящ близо до Френската комунистическа партия, се разцепва. Отделилите се от него студенти-троцкисти образуват организацията Комунистическа революционна младеж (ЖКР)*, а маоистите – Съюз на младите комунисти марксистически-ленинци (ЮЖКМЛ).

Гошинските групи не са многобройни – включват по няколко хиляди души, но в тях са съсредоточени активни елементи. Освен това тези групи добре организирани. Федерацията на революционните студенти например има полувоенен характер. Гошистите концентрират своята дейност в Нантер.

Учебната 1967/1968 г. протича напрегнато във френските висши учебни заведения. Все още не стихват протестите против "реформата Фуше", с която се въвеждат през 1966 г. висшите технологически

* Основател и лидер на ЖКР е Ален Кривин.

институти с двегодишен срок на обучение. Тази реформа се преценява като необмислена, прибързана и антисоциална⁵⁸. Студентите изтъкват, че за толкова кратък срок трудно могат да се придобият пълноценни знания и успешно да се положат изпити върху огромната по обем учебна материя. По-важното обаче е, че реформата влиза в противоречие с интересите на самите студенти, тъй като в резултат на "ускореното производство" пазарът на труда ще бъде пренаситен с кадри с висше технологическо образование. Студентите продължават да демонстрират неогобрението си за "реформата Фуше".

Кръгът на проблеми, които вълнуват студентите, е доста голям – от ограниченията, налагани от университетските статутуи и регламентите на общежитията върху техния личен и политически живот, до социалните несправедливости в обществото⁵⁹. Разговорите сред студентите прерастват в дискусии и привличат общественото внимание. Критичното отношение към френския университет и обществото като цяло обхваща все повече и повече студенти. Студентската маса във Франция се политизира.

Студентите на се безразлични към тразедията, която се разиграва в Далечния Изток⁶⁰. Оставайки верни на антимилитаристките традиции на френската академична младеж, те осъждат войната на Съединените щати във Виетнам и решително се обявяват в подкрепа на виетнамския народ, вземат широко участие в протестни акции против тази война. Много от тях са активисти, а някои и членове на ръководството на френския Национален комитет за защита на Виетнам.

С много емоции и силни изрази е посрещната сред студентите вестта за покушението в Западен Берлин (малко преди началото на събитията) над младия западногермански революционер Руди Дучке. Тази повишена чувствителност е показателна. Тя дава да се разбере, че студентите отхвърлят всеки акт на насилие и посегателство върху човешката личност независимо откъде произтича той. Бурната реакция по повод покушението над Руди Дучке е първият голям симптом на приближаващото студентско движение⁶¹.

Гошистите засилват своята дейност в Нантер. Напрежението там непрекъснато нараства. През втората половина на март 1968 г. властите арестуват шестима студенти, активисти на Националния комитет за защита на Виетнам, взели участие в поредната манифестация на солидарност с виетнамския народ в Париж. В отго-

вор инициативна група от студенти, в която влиза и 23-годишният западногермански студент по социология Даниел Кон-Бендит*, организира на 22 март протестен митинг в двора на Нантер. В същата нощ 142 студенти начело с Кон-Бендит окупират залата на научния съвет на факултета, което продължава до другата сутрин, когато е съобщено, че шестимата задържани студенти са освободени. В чест на тези събития Кон-Бендит и неговите съмишленици дават на групата си наименованието "Движение 22 март". Участниците в това движение са предимно студенти с анархистки убеждения. Негов безспорен лидер става Кон-Бендит. "Движение 22 март" бързо придобива популярност сред студентите⁶².

В края на март и през целия месец април гравусът на напрежението в Нантер не спада. За избягване на инциденти деканът Грапен, затваря за два дни факултета – на 29 и 30 март. Студентите прибягват до бойкота на учебните занятия и на предстоящите изпити. Стига се до спречкване между гошистите и ръководството на факултета и органите на реда. Във френските източници Нантер по това време се опиричава на "врящ и кипящ котел"⁶³.

СТУДЕНТСКОТО ДВИЖЕНИЕ СЕ РАЗГРЪЩА

Във връзка с непрекъсващите "агитации" в Нантер и вълненията сред студентите генерал Дьо Гол изисква общественият ред да се поддържа и възстановява на всяка цена⁶⁴. Това дава основание на правителствените, университетските и съдебните органи да възприемат "твърда линия". Най-ревностно тази линия започва да се прилага от министъра на образованието Ален Пейрфит и ректора на Парижката академия (учебен окръг) Жан Рош.

С назряването на събитията все по-определено дават да се разбере за тях крайно десните групи, наречени "Оксиданто**". Малобройни по състав, но шумни и кресливи, агресивно настроени,

* Родителите на Даниел Кон-Бендит са западногермански граждани, еврейски преселници от Палестина, антифашисти. Роден през 1945 г. във Франция, Кон-Бендит приема западногерманско гражданство, за да избегне военната служба във френската армия.

** Групите "Оксиданто" се формират и ръководят от ясно-националистическото движение "Оксиданто" (Запад), разпуснато и забранено от правителството след събитията, през ноември 1968 г.

тези групи играят провокативна роля за засилване на напрежението. Снабдени с бойни каски, вместо щитове – с капаци от боклучийските кофи, с тояги, железни прътове и други предмети, те всяват смут сред населението, организират набези срещу седалища на леви партии и организации. “Оксиданто” се афишират като противници на гошистите, търсят конфронтация с тях и често между тези противоположни групировки възникват остри стълкновения.

На 1 май в Париж се провежда традиционната манифестация на трудещите се, която за първи път от 1954 г. е официално разрешена. При това огромно стечение на хора, на различни места в столицата стават сблъсъци между силите на реда и студентите. Съставят се списъци на “провинилите се” студенти и осем от тях трябва да бъдат изправени пред съда на Факултетския съвет в Нантер. Междувременно, опасявайки се от евентуални спречквания между “Оксиданто” и студентите-гошисти, Ръководството на факултета в Нантер взема решение той отново да бъде затворен на 2 май⁶⁵. През нощта на 2 срещу 3 май група от “Оксиданто” “атакува” синдикално помещение в Сорбоната⁶⁶.

За да протестират против “акцията” на Оксиданто, затварянето на Нантер и подготвяната административна разправа с техните другари, студентите насрочват митинг на 3 май в двора на Нантер. Митингът тук обаче е забранен и се провежда в двора на Сорбоната. Към края на митинга по искане на ректора на академията Жан Рош, съгласувано с правителствените власти, в Сорбоната навлиза полиция, за да я “прочисти” от студентите. Тогава стават първите големи стълкновения между полицията и студентите. Протестиращите студенти са разпръснати грубо. Арестувани са 527 души⁶⁷. Ректорът Жан Рош преустановява учебните занятия. От 4 май и дребната Сорбона, след Нантер, е затворена. Тя е окупирана от полицията. Полицейски сили блокират Латинския квартал.

Полицейската операция е последвана от бърза реакция на съдебните инстанции. На 4 май седем от арестуваните студенти са осъдени условно на затвор и на парични глоби. На другия ден пред съда са изправени още шестима студенти. Техните присъди са съзнателно утежнени за назидание. Наложените им глоби чувствително са завишени, а някои са осъдени ефективно на затвор⁶⁸.

Твърдата линия на правителството за “въвеждане на ред” чрез полицейска сила и наказателни мерки против студентите взривява и без това напрегнатата обстановка. По указание на Профсъюза на

преподавателите във висшите учебни заведения (СНЕ Слю)* и на ЮНЕФ, гадено в нощта на 3 срещу 4 май, в системата на висшето образование започва безсрочна стачка⁶⁹. Учебните занимания се прекъсват във всички висши учебни заведения в страната.

Правителството продължава политиката на "ескалация на напрежението". На 6 май полицейските сили, блокират Латинския квартал, още от сутринта са хвърлени срещу студентите. През този ден студентските манифестации, организирани по инициатива на ЮНЕФ, се редуват една след друга. По обед четири хиляди студенти се отправят към Сорбоната. На площад "Мобер" те са спрени от полицията. За да се защитават, студентите издигат първите барикади от преобърнати автомобили, изкъртени павеа, повалени стълбове и гървета. Оттегляйки се от площад "Мобер", привечер те се съединяват с групи манефестанти, тръгнали от площад "Данфер-Рошро". Образува се мощна колона от 20 хиляди студенти. До късно през нощта около кръстовище Мабийон и площад "Сен-Жермен-де Пре" се водят боеве между полицията и манифестантите. Ранени са 600 души измежду студентите и полицаите. Арестувани са 422-ма студенти, 31 от които са задържани в полицейските участъци⁷⁰. На този етап исканията на студентите се определят от самата обстановка. Студентите настояват за преустановяване на полицейското насилие, за амнистиране на осъдените манифестанти, за евакуиране на полицията от Латинския квартал, за отваряне на факултетите в Париж и Нантер⁷¹. Те насочват своята критика срещу репресивния апарат на голисткия режим, борят се за оставка на министъра на вътрешните работи Кристиан Фуше и на префекта на парижката полиция Морис Гримо⁷².

Проявявайки солидарност с колегите си от столицата, студентите в повечето университетски градове в страната също организират митинги и манифестации.

На 7 май генерал Дьо Гол приема в Елисейския дворец членовете на новоизбраното бюро на Националното събрание. Той използва това "протоколно представяне" като повод за обсъждане с парламентаристите на университетските проблеми. Дьо Гол пояснява, че университетът трябва "да се обнови, да се трансформира, да се модернизират". Относно селекцията на студентите, която е една от

* Генерален секретар на СНЕ Слю е 30-годишният асистент по физика в Парижкия университет Ален Жесмер, който принадлежи към "активните гошисти".

основните причини за университетската криза, той обосновава разбирането си, че "тя е станала необходима", тъй като не всички студенти "имат възможност да доведат до успешен завършек следването си"⁷³.

Дьо Гол изтъква пред парламентаристите, че по най-важния въпрос в момента – за действията на полицията против студентите – правителствената позиция остава непроменена. "Невъзможно е да се толерират насилията на улицата" – заявява той⁷⁴.

Тази позиция се защитава от заинтересованите министри. На заседание на кабинета на 8 май министърът на образованието Ален Пейрфит декларира: "Правителството не може да приеме фанатизма и насилието"⁷⁵. В хода на дебатите в Националното събрание по повод събитията в Латинския квартал, станали същия ден, той посочва, че "занятията ще започнат едва тогава, когато професорите и студентите бъдат в състояние да поддържат реда против евентуалните агитатори"⁷⁶. Пак по това време на тези дебати Кристиан Фуше подчертава: "Елементарен дълг на един министър на вътрешните работи е да спомага за уважаването на републиканския ред" и най-бързо "да действа за успокояване на обстановката"⁷⁷.

Студентските протестни акции заливат всички университетски градове във Франция. На 7 май 25 хиляди студенти манифестират в продължение на пет часа в Париж. Прегрупират се в Латинския квартал, където са посрещнати от полицейските сили. Стават тежки боеве, които продължават до полунощ⁷⁸. Отново има ранени и са извършени многобройни арести. На 8 май в Париж се провежда голям студентски митинг, на който присъстват представители на профсъюзи и младежки политически организации. Този митинг завършва спокойно, без инциденти с полицията⁷⁹.

На 9 май министърът на националното образование Ален Пейрфит прави декларация, целяща успокояване на обстановката. На следващия ден дванадесет студенти, арестувани на 7 май, са освободени "под гаранция". Но повече нищо не се предприема. Други четирима студенти, осъдени ефективно на два месеца затвор, остават задържани⁸⁰. Все още учебните заведения са затворени, а полицията продължава окупацията на Сорбоната. Министърът на образованието възнамерява да държи Сорбоната затворена "до възстановяване на спокойствието"⁸¹.

Неотстъпчивостта на правителството мобилизира студентите, засилва стремежа им да се борят за своите искания.

Различни листовки по това време потвърждават тяхната решимост да не се прекланят пред насилието. В една такава листовка се посочва: "Ние трябва да покажем, че независимо от приближаването на изпитите, няма да отстъпим пред силата". В друга листовка се казва: "Студенти! На нас наложиха изпитание на силите. Ние трябва да го спечелим!"⁸²

Отзовавайки се на апела на ЮНЕФ и СНЕСюп., на 10 май към края на деня на площад "Данфер-Рошро" се стичат десетки хиляди манифестиращи студенти и ученици от лицейите. Формиралата се отпук колона от 20 хиляди души навлиза в Латинския квартал, където е посрещната и обградена от полицията. В района на площад "Едмон Постан" пред очите на полицаите манифестантите издигат над 60 барикади, някои от които достигат два метра височина⁸³.

Започналите в 22 часа преговори между ректора Рош, заместника му Шален и представители на студентите завършват безрезултатно. Тогава в 2 часа и 15 минути сутринта полицията получава "мисия" от правителството "да възстанови обществения ред, който не може повече да бъде нарушаван"⁸⁴. Пет часа са нужни на силите на СРС* и мобилната гвардия в "настървени" боеве да ликвидират барикадите. Полицаите не се поколебават да използват съзотворен газ, офанзивни гранати и бойноотровни вещества**. За да забавят придвижването им, манифестантите възпламеняват барикадите. Латинският

* C. R. S. (Compagnie républicaine de Sécurité) – части на полицията.

** В листовка, подписана от Комитетите за действие "3 май", се цитира съобщение на агенция Франс-прес, направено в 22 часа и 11 минути на 12 май. В тази листовка се казва: "На пресконференция тази вечер в един амфитеатър в природонаучния факултет професор Кан се обяви против използването на изключително токсичен газ по време на манифестациите в Латинския квартал. Професорът посочи, че неговите изследвания на много засегнати студенти са му позволили да открие точно наличието на хлоробензалмаломонитрид, наричан съкратено ОС или ЦБ. Този газ според професор Кан е използван от полицията в Съединените щати и от американските войски във Виетнам. Той атакува чернодробните и бъбречните центрове на човека. При лабораторни условия завишената доза се оказва смъртоносна за експерименталните животни. Но това, което е най-тежко, подчертава професор Кан, е, че такъв газ е използван в продължение на 48 часа в Париж, без за това да са предупредени медицинските органи. Понастоящем във Франция не е познато никакво противодействащо му средство".

квартал се превръща в истинско бойно поле, осветявано от огромни огньовете. Полицаяте нанасят жесток побой над манифестантите и особено на онези, които, неуспели да се отдалечат, попадат в ръцете на преследвачите си. Резултатите са твърде печални. От страна на манифестантите и полицията са ранени 367 души, които 32-ма тежко. Арестувани са 460 манифестанти, някои от които са подложени на мъчения. Запалени са 188 автомобила⁸⁵.

ОБЩАТА СТАЧКА ПАРАЛИЗИРА ФРАНЦИЯ

Франция е потресена от драмата в Латинския квартал през "нощта на барикадите", на 10 срещу 11 май. Профсъюзните организации, левите партии, видни интелектуалци и общественици, хора с различни убеждения категорично осъждат разправата на полицията със студентите и учениците, чиято бруталност надхвърля всякакви граници. По инициатива на Общата конференция на труда на 11 май основните синдикални организации вземат съвместно решение на 13 май във Франция да се проведат манифестации и 24-часова обща стачка. Тези акции се насрочват като израз на широк обществен протест срещу полицейското насилие и солидарност със студентите, и в защита на социалноикономическите права на трудещите се⁸⁶.

Развитието на обстановката, характеризиращо се с нарастващ размах на студентското движение, и очертаващата се дълбока социална криза заставя правителството да направи известни отстъпки. Инициативата за промяна на тактиката поема министър-председателят Жорж Помпиду, който поради отсъствието си от страната от 2 май не е ангажиран лично с предприеманите правителствени мерки.

На 11 май, само няколко часа след завръщане от посещението си в Иран и Афганистан, Помпиду свиква спешно заседание на кабинета и провежда консултации с президента на републиката. В 23 часа и 15 минути министър-председателят прави политическа декларация, предавана едновременно по радиото и телевизията. Той посочва, че "правителството е било принудено" да реагира на студентските манифестации, "породени от болестта на университета", ръководейки се "от дълга си да възстанови реда". Търсейки обединяващи нацията елементи, Помпиду специално подчертава "огромния интелектуален, политически и морален престиж, с който Франция се ползва" в посещенията от него страни. Той съобщава, че от 13 май

Сорбоната ще бъде отворена и "предоставена за своето истинско предназначение", а съдебните инстанции "в съответствие със законите ще разгледат молбите за амнистиране на осъдените студенти". Помпиду заявява, че правителството "в съответствие с всички заинтересовани – преподаватели и студенти, ще продължи политиката на обновяване на университета". Министър-председателят се обръща с призив към всички, и най-вече към ръководителите на университетските организации, да дадат своя принос за постига на бързо и пълно успокояване на обстановката⁸⁷.

Декларацията на Помпиду не постига очаквания политически ефект. Не само университетската криза, но и натрупалите се като цяло във Франция социалноикономически проблеми са достигнали такава острота, че събитията неумолимо продължават своя ход.

Режимът на Петата република постига определени резултати в икономическото развитие, експорта и в областта на държавните финанси. Това обаче не води до подобряване жизненото равнище на мнозинството от французите, напротив – то продължава да спада. Годишното увеличение на заплатите се движи от 2 до 4 процента за работещите в държавния сектор и от 6 до 7 процента за заетите в частните предприятия⁸⁸. Но то автоматически е поглъщано от ръста на цените, на местните данъци, тарифите и услугите. Въпреки масовите протести и провежданите десетки стачки, правителството и френският патронат* не се съгласяват на увеличение на заплатите, което да съответства на равнището на съвременните потребности и научнотехническият прогрес в промишлеността и селското стопанство.

Положението се усложнява особено в края на 1967 г. и началото на 1968 г. впоследствие от някои действия на правителството.

През 1967 г. се повишават таксите за превоз на стоки по железопътния транспорт, за вода, газ и електричество, което се отразява на цялата скала на цените. През тази година цените на 259 стоки нарастват с 0,1% повече, отколкото през 1966 г., което надхвърля рамките, предвидени в Петия план**. В сравнение с другите страни от Европейската общност, в края на 1967 г. и началото на 1968 г. увеличението на цените във Франция е с 1% по-висок⁸⁹.

Като се ползува от предоставените му извънредни пълномощия, през август 1967 г. със специални декрети правителството извършва

* С. N. P. F. (Conseil National du Patronat français).

** Петият план – 1966 – 1970.

реформа на социалното осигуряване, чиито основи са поставени непосредствено след освобождението, е сериозно завоевание на трудещите се. Но с реформата се увеличават удържките на осигуряваните от 20 на 30 процента и същевременно значително се намаляват вноските на работодателите и общо средствата за социално осигуряване⁹⁰.

От 1 януари 1968 г. влиза в сила законът от 6 януари 1966 г., генерализиращ ТВА *. Като междинна такса ТВА се разпростира върху занаятчийската дейност, голям брой стоки за консумация, културни и обществени услуги и върху селскостопанските проодукции. Със закон за бюджета тази такса е завишена с 1% и по този начин тя става 13%⁹¹.

В началото на 1968 г. бързо се увеличава броят на безработните. Официално регистрираните 452 600 безработни са двойно повече в сравнение с 1967 г. Тенденцията, която се очертава, е до края на годината броят на търсещите работа да надхвърли психологическата граница от 500 хиляди души. При това най-засегнати от безработицата са младежите и девойките под 18 години, които представляват 33% от лицата, неупражняващи никаква работа⁹².

Ръководствата на трите главни профсъюзни организации – Общата конференция на труда, Френската демократическа конференция на труда (СФДТ) и Форс увриер (ФО) преценяват декларацията на Помпиду като неудоветворителна. Те отчитат, че моментът е благоприятен за разгръщане борбата на трудещите се и потвърждават решението за провеждане на 13 май на манифестации и обща 24-часова стачка. Съюзът на френските студенти и Профсъюзът на преподавателите във висшите учебни заведения заявяват, че прогължават започнатата още на 4 май безсрочна стачка⁹³.

По призива на основните профсъюзни организации на 13 май – деня, съвпадащ с 10-та годишнина от военния метеж в Алжир, в резултат на който генерал Дьо Гол се връща на власт**, в цяла

* T. V. A. (Taxe sur la valeur ajoutée).

** По време на Съпротивата генерал Дьо Гол последователно е председател на "Свободна Франция", "Сражаваща се Франция", на "Френския комитет за национално освобождение", преобразуван на 13 юни 1944 г. във Временно правителство. След Освобождението, на 11 ноември 1945 г., Учредителното събрание го избира за председател на Временното правителство, което той напуска на 20 януари 1946 г. поради "игрите на партията".

Франция се провеждат манифестации и обща стачка, които преминават с голям успех. В тях участват милиони трудещи се. В Париж по традиционния маршрут – от площад “Република” през Латинския квартал до площад “Данфер-Рошро” манифестантите (200 хиляди души според префектурата на полицията, един милион според организаторите) дефилират в продължение на пет часа. Сред огромната колона, заемаща разстояние от 7 километра, има и много студенти, обособени в самостоятелни групи⁹⁴.

Същия ден съдът произнася оправдателната присъда за четиримата студенти, осъдени на затвор, и те са освободени. Полицията евакуира Сорбоната. Висшите учебни заведения са отворени, незабавно са заети от студентите и в тях се установява “студентска власт”. В Сорбоната неколкостотин студенти провъзгласяват създаването на т. нар. “Студентска комуна”. На 17 май е окупиран от студентите театър “Одеон”.

За възобновяването на учебните занятия никой не говори. Висшите учебни заведения, както и театър “Одеон”, се превръщат в своеобразни форуми, открити за гражданите, където денем и нощем се провеждат митинги и събрания, дискутира се по проблемите на университета и обществото. Студентската “контестация” е в пълен ход.

Стените на Сорбоната “са декорирани” с поетико-революционни лозунги, най-известните от които са: “Въоръжението взе властта” и “Забранено е да се забранява”. Дворът е превърнат в идеологическо изложение. Тук всяка гошистка групировка съоръжава свой щанд. Продават се произведения и съчинения с портретите на Карл Маркс, Ленин, Троцки, Сталин, Бакунин, Мао Цзе Дун, “Че” Гевара и др. Над театър “Одеон” се развяват червени и черни знамена. Всеки ден хиляди любопитни изпълват амфитеатрите в Сорбоната и театър “Одеон”, дошли да наблюдават “свободата на изразяването”, родена от барикадите⁹⁵.

Генерал Дьо Гол, смятайки, че положението не буги сериозни опасения, в изпълнение на предварително постигната договореност заминава на 14 май на официално посещение в Румъния.

Успехът на манифестациите и общата стачка на 13 май дава увереност на работниците и чиновниците, че те могат да продължат борбата и издигайки я на по-висок етап, да постигнат удовлетворение на своите социално-икономически искания. По инициатива отголу –

на самите работници, от 14 май на различни места стачката започва да прераства в безсрочна с окупация на заводите. Профсъюзните организации поемат организацията и ръководството на стачното движение. Стачката бързо се разраства, обхващайки все нови и нови браншове, отрасли и райони.

На 18 май генерал Дьо Гол прекратява своето посещение в Румъния и по спешност се звърща във Франция. Той решава да се обърне към нацията на 24 май. Министърът на информацията прави публично достояние само неговия лаконичен, съдържащ известна доза ирония израз, произнесен на заседание на правителството: "Реформа да, безпорядък* не".⁹⁶

Стачката се генерализира. В нея се включват над 10 млн. трудещи се. Производственият апарат, обществените служби, транспортът и комуникациите, радиото и телевизията са парализирани⁹⁷. В един момент дори и седалището на френския патронат е окупирано от неговите служби.

Решенията за започване, продължаване или прекратяване на стачката се вземат демократично, чрез гласуване на всички работници или служители. Тя протича при строг ред и организация и високо чувство за отговорност на стачниците. Стачните комитети се грижат за опазване на производствените и технологическите мощности, а там, където е необходимо – за поддържане на непрекъснат производствен цикъл. Подаването на електроенергия и водоснабдяването не се прекъсват. Редовно е снабдяването с хранителни продукти. Медицинските заведения стачкуват символично. Радиото и телевизията излъчват само кратки емисии с новини.

Със започването на общата стачка обстановката във Франция се променя. Студентите загубват своите лидерски позиции. Инициативата изцяло преминава у работническата класа, чиято стачна борба застава в центъра на събитията. Пиер Руане отбелязва, че за президента и правителството основният проблем "не са вече заплахите на студентите"⁹⁸. Тяхното внимание е насочено главно към стачката и търсенето на пътища и средства за излизане от нея. Част

* Точният израз на генерал Дьо Гол е: "La réforme, oui; la chienlit, non". Понятието "chienlit" (шианли) за пръв път се регистрира във френските речници през 1968 г. в смисъл на неадекватност на обстановката, безредие, безпорядък, хаос.

от студентите също разбират, че борбата на работническата класа добива решаваща роля. В един документ, написан от студенти, окупирани Сорбоната, се казва: "Сега изходът от кризата се намира в ръцете на самите работници"⁹⁹.

ГОШИСТИТЕ ДОМИНИРАТ ПРЕД УЧАСТНИЦИТЕ В СТУДЕНТСКОТО ДВИЖЕНИЕ

В студентското движение, възникнало в резултат на реално съществуващите проблеми на френския университет, на съзрялото протестно настроение сред студентите, най-голямо участие имат гошистите. Обясненията за това трябва да се търсят, на първо място, в социалния произход на френските студенти. Преобладаващият гребнобуржоазен и среднобуржоазен състав представлява социалната база, върху която се развиват и получават разпространение гошистките идеи. Гошистите ясно осъзнават своята социална принадлежност. Един от най-близките сподвижници на Кон-Бендит в "Движение 22 март" Оливие Кастро не без чувство на гордост заявява, че "децата на буржоазията днес са революционери" и могат "да отправят критика на много по-високо равнище, отколкото онези, които трябва да решават материални проблеми"¹⁰⁰.

Второ, кризата на университетските организации, свързана с разпускането на Съюза на учещата християнска младеж и разцепването на Университетския антифашистки фронт и Съюза на студентите-комунисти, довежда до стесняване на организационните рамки за прокаране принципите на християнската вяра и на комунистическото влияние сред студентите. За напускането на част от студентите на младежките комунистически организации и преминаването им на позициите на гошизма способстват фактори като разцеплението в международното комунистическо движение, противоречията между социалистическите страни¹⁰¹ и утвърждаващото се мнение за тоталитарния характер на комунистическите режими. Гошистите могат да се опрат на идеи, които в една страна – Китай, са въздигнати като официална идеология¹⁰². Китайското посолство в Париж отпечатва в голям тираж малки червени книжки с цитати на Мао Цзе Дун, на които

студентите се позовават. Кризата на университетските организации създава "свободно идейно пространство" сред студентите, което бързо е овладяно от гошистките агитатори.

Трето, гошистите съумяват да преценят, че задълбочаващата се университетска криза неизбежно ще прерасне във взрив. Те улавят този момент и с активните си действия си присвояват правото да организират и ръководят студентското движение, да се отъждествяват с него. Гошистите са главни действащи лица по време на митингите и демонстрациите, в издигането на барикадите и боевете с полицията. Те окупират Сорбоната и тетър "Огеон", изцяло контролират създадените студентски Комитети за действие. Сформираният след заемането на Сорбоната Координационен съвет на комитетите за действие начело с Ален Кривин (ЖКР) включва четирима представители на ЖКР и по един на ЮЖКМЛ и "Движение 22 март"¹⁰³.

Четвърто, посредством ръководството на Съюза на френските студенти и Профсъюза на преподавателите във висшите учебни заведения гошистите използват тези организации, както и създадените от тях преди и по време на събитията организационни структури за мобилизиране на студентите и насочване на техните действия. Инициативата за провеждане на почти всички студентски митинги и демонстрации принадлежи на ЮНЕС и СНЕ Сю., които са поддържани от "Движение 22 март" и другите гошистки групировки.

Пето, гошистите критикуват директно и безпощадно не само университета, но и обществото като цяло. Противно на съществуващите норми те демонстрират гръзко поведение спрямо университетските авторитети и органите на реда. Гошистите влизат смело в стълкновение с полицията. Те приемат вид на "настоящи революционери" – с посипани с прах грехи от барикадните боеве, с полупресипнали гласове и зачервени очи от безсънните нощи и действието на сълзотворния газ. Техните лидери се проявяват като митингови оратори, достъпно излагат своите възгледи, използват емоционалната нагласа сред студентите. В това отношение над всички стои Даниел Кон-Бендит. "Силата на Кон-Бендит – пише професор Льофевр, при когото той е слушал лекции, – е в това, че ... умее да размива хората, да съчетава тактическата хитрост с таланта на оратор, който има чувство за хумор... И макар философите да минават за майстори в изкуството да се говори точно, с научна

терминология, младите хора предпочитат да им се говори на ежедневен език¹⁰⁴. Всичко това в началото на събитията увлича студентите след гошистите.

И шесто, средствата замасово осведомяване проявяват повишен интерес към гошистките водачи. Насочвайки общественото внимание към тях, те им създават популярност и спомагат за избеждането на гошизма на френската политическа сцена.

Изразявани по най-различен начин – чрез листовки, манифести, призови, интервюта, беседи, разсъждения, табла, надписи по стените на учебните заведения и др., гошистките идеи се представят концептуално опростени, като готови формулировки. При общо приповдигнатото настроение от събитията, това ги прави лесно възприемчиви от студентите. Една анкета, проведена предимно сред студенти християни, участващи в барикадите, показват, че преди те са били индиферентни към политиката или малко са се интересували от нея. Сега, след въвличането им от гошистите в събитията, тези студенти заявяват своите симпатии и принадлежността си към левичарските идеи и организации¹⁰⁵.

Изнаднали в затруднено положение и овладени от гошистките идеи, студентите, представители на средните класи, стигат до песимистичния извод, че за тях “всички надежди за бъдещето са забранени”. От тази констатация произтича и гошистката характеристика на френското общество като “дълбоко тоталитарно, осъществяващо социална репресия”. Според гошистите това общество “нивелира индивидуалното съзнание” и “лишава личността от свободен избор”, подчинявайки я единствено на потребностите на масовото производство. Довеждайки до неимоверно висока степен техническата рационализация, в същото време то допуска огромно разпиляване на националното богатство, включително и на неговия интелектуален потенциал¹⁰⁶. Не е трудно да се открие, че без да имат непосредствено въздействие, тези основни гошистки постановки съвпадат с анализите, които прави на западното общество въобще Херберт Маркузе, един от най-известните представители на направлението на “новите леви” във философията и социологията¹⁰⁷.

Германски социолог и философ, Херберт Маркузе емигрира в Съединените щати през 1934 г. известно време е професор в Бостънския университет. След това се установява в Сан Диего, където води “госта комфортен живот” в една вила на брега на океана¹⁰⁸. Основните

произведения на Маркузе са: "Разум и революция"¹⁰⁹, "Ерос и цивилизация"¹¹⁰ и "Едноизмеримият човек"¹¹¹. През 1968 г., вече 70-годишен, Маркузе посещава лекции и беседи, участва в различни колоквиуми и семинари.

Някои свързват Х. Маркузе със студентското движение, като го смятат за негов идеолог. Бернар Лавегн пише, че "революционните студенти... с радост посрещат" книгите на Маркузе и "с ентузиазъм възприемат" неговите доктрини, които ги "въдъхвават в техния полет"¹¹². По време на студентските вълнения на Запад благодарение на средствата за пропагандна Маркузе придобива голяма популярност.

Самият Маркузе не приема тази роля, която му се отрежда. "Чувствам се солидарен с движението на разгневените студенти – казва той, – но аз съвсем не съм техен глашатай"¹¹³. Най-важната книга на Маркузе – "Едноизмеримият човек" – излиза в превод на френски на 22 април 1968 г.¹¹⁴ Преди първите барикади съвсем малко студенти измежду тези, които владеят английски и немски език, успяват да се запознаят с нея. Кон-Бендит говори: "Някои хора се опитват да ни натрапят Маркузе като ментор. Това е шега. Никой от нас не е чел Маркузе. Някои са чели Маркс, възможно е и Бакунин, а от съвременните автори – Алтюсер, Мао, Гевара, Льофевр. Почти всички въстаници са чели Сартр"¹¹⁵.

Наистина книгата на Маркузе "Едноизмеримият човек" след отпечатването си на френски език се посреща с интерес от студентите. Тя бързо се изчерпва въпреки високата цена и тежкия стил. Освен това друга книга на Маркузе – "Ерос и цивилизация" – издадена на френски език през 1963 г., влиза в задължителната литература за кандидатстудентските изпити във Висшето търговско училище¹¹⁶. В доктрините на Маркузе протестиращите студенти намират потвърждение на своите възгледи, на действията си. Идеите на френските гошисти, формирани по самостоятелен път, в основното съвпадат с анализите на Маркузе, защото той най-добре от всички изразява умонастроението на онези слоеве, които реално са застрашени от протичащите в западното общество социално-икономически и културни процеси.

В редица материали, носещи почерка на гошистите, се посочват причините за университетската криза и студентското движение така, както самите студенти – участници в събитията – ги виждат. В документ, подготвен от група студенти-социолози, се казва:

“Структурата на университета пречи на студентите и преподавателите да използват своите интелектуални възможности, да се разпореждат със своята дейност. Това е гигантско разхищение на интелектуален потенциал. Единствената грижа на университета е да запази буржоазната култура за обществото, считащо се за непоклатимо. Цялата система на санкции, изпити, конкурси и изработване на програмите дава възможност да се подбيرا “елитът”, необходим за управляване на това общество. Сега настъпи криза, защото не може да се даде образование на 600 хиляди студенти в рамките на структури, предназначени за подготовка на елит. Настъпи криза, защото масовият университет не се намира на Олимп и обществото трябва да изработи структура, която да позволи на университета да изпълнява своите нови функции за образование на масите”¹⁷⁷.

В съставената от анонимни автори Сорбонска харта, включваща 30 тезиса и окачена на стените на университетската библиотека, пише: “Студенти, ние сме възрастни, ние също сме трудещи се, ние сме отговорни. По-рано ние представлявахме нищожна група от бъдещи привилижирани лица, неизбежно интегриращи се в обществото. Сега ние сме доста голямо “малцинство”, не интегриращо се, но запазващо статута на предишното “малцинство”. Такова е противоречието, с което се сблъскваме ние, децата на буржоазията. Ние повече не сме уверени в нашето бъдещо положение на ръководители. Отсега ние сме трудещи се, както и всички останали. Ние сме капитал на обществото, а не негови бъдещи ръководители. Ние трябва да бъдем заплатени, както и всички други труженици в съответствие с нашата социална функция”¹¹⁸.

В хода на студентските дискусии, в студентски работни групи, създадени информационни центрове и др. се правят ценни предложения за децентрализация на висшето образование, за автономия на университета, за съучастие на студентите и решаването на университетските въпроси. Целящи обновяване на висшето образование, тези принципи се поддържат от политическите сили и правителството. Те залягат в основата на проведената по-късно университетска реформа във Франция.

Но наред с тези разумни искания сред гошистите се раждат и някои причудливи, по същество утопични идеи. Така например сред студентите се обсъждат предложения за създаване на нови

университетски структури и на два вида университет – “критически” и “div”. По замисъла на гошистите критическият университет трябва да се превърне в база, от която да се осъществява “парманентна”, “глобална” критика на обществото. Новите структури, се казва в документ на студентски информационен център, следва “да позволят на образованието и идеите да съкрушат съпротивлението на социалния, икономическия и политическия свят”¹¹⁹. При divия университет пък ще бъдат отменени преподавателските функции и няма да има нито “професори”, нито “студенти”. В него ще има само “университариум”. Всеки университетарий ще става последователно ту обучаващ, ту обучаем в зависимост от това желае ли да сподели своите знания, или да ги увеличи или уточни¹²⁰.

Подобни предложения са неприложими. И при най-радикалната реформа на университета той винаги трябва да има съответна структура, за да изпълнява своята основна функция – да дава образование и възпитание и да подготвя кадри с висше образование. При тази структура неизбежно ще има обучаващи и обучаеми, т. е. преподаватели и студенти, при което преподавателите са незаменими.

Гошистите настояват също студентите да вземат участие при определяне съдържанието на учебните програми, или фактически да имат право на “вето” по отношение на научно-педагогическата страна на учебния процес. Това предложение също е нереалистично, тъй като не може да има равенство между “знанието” и “незнанието”, между “обучаващите” и “обучаемите”, между професорите и студентите. Студентите не са квалифицирани да дават научен принос при съставянето на учебните програми. Това е единствено от компетентността на учени от различните области на познанието¹²¹.

Студентите-гошисти проповядват идеята за “радикална трансформация на обществото”¹²² чрез “насилствена революция”¹²³. Но те съзнателно не разработват програма и стратегия за действие. Това се определя от идеите им разбирания и произтичащата от тях тактика. В разговор с философа Жан-Пол Сартр Кон-Бендит пояснява, че студентите не формулират открито целите на борбата и начина на тяхното постигане, не разкриват участниците в движението, защото това би успокоило правителствените власти и

би улеснило тяхното противодействие¹²⁴. Наличието на програма би създало също вътре в самото движение "претекст за реторика, компромиси и отстъпки", което би го отслабило и забавило¹²⁵.

Гошистката тактика се опира на бланкистката концепция за "активното малцинство". В беседата със Сартр Кон-Бендиг говори, че това малцинство, "което е теоретически най-осъзнато и най-подготвено, ще възпламени детонатора" на борбата¹²⁶. Физикът Ален Жесмар го допълва, че в "динамична ситуация" решаващо значение има "политически добре структурирано и решено да действа малцинство"¹²⁷.

Гошистите разчитат на "неконтролираната спонтанност на движението", в която според тях се корени "неговата сила"¹²⁸. Те изработват механизъм за преки действия срещу органите на властта, държавни и обществени учреждения. "В логиката на приятелите на Даниел Кон-Бендиг – пише Жан Даниел в "Нубел обсерватор" – влиза да провокират безпорядък и да предизвикват конфронтация"¹²⁹. По този начин се цели, като се разкрива репресивният характер на режима, да се печелят симпатизанти и активни участници в движението. "Водените акции – изтъква Кон-Бендиг – ускоряват политическото осъзнаване на много хора..., касае се прикритият авторитаризъм да бъде заставен да се прояви, показвайки действителното лице на предлагания диалог. Щом като възникнат някои проблеми, диалогът отстъпва място на полицейската палка"¹³⁰. Уличните действия се използват също като средство за оказване на натиск върху правителството, за да бъде принудено да отстъпи. Очерталият се като един от теоретиците на "Движение 22 март" Оливие Кастро по време на "кръгла маса" по радио "Люксембург" направо заявява: "Правителството е слабо срещу директна конфронтация на улицата, то отстъпва пред решимостта на борците и манифестантите"¹³¹.

Гошистите се определят, че стоят наляво от Френската комунистическа партия¹³². Като отправят остра критика срещу правителството и водят улични боеве с полицията, те в не по-малка степен са настроени против комунистическата партия и Общата конфедерация на труда. Смятат, че тези организации със своя "бюрократичен апарат" блокират действията на работническата класа, пречат ѝ да осъзнае действителните си интереси и да поеме верния, който според тях е "революционният" път на борбата. Те произнасят тежки обвинения спрямо ръководителите на ФКП и СЖТ,

наричайки ги "бюрократи с вратовръзки", "склерозирали старци", "сталински креатури" и т. н. Понятията от този род са едни от най-употребяваните в лексикона на гошистите. Само в един документ от 16 страници подобни характеристики се съдържат 14 пъти¹³³.

Гошистите нямат правилно виждане за ролята на работническата класа и системата на производството и обществените отношения. Техните представи за нея са странични, непълни. Те я възприемат по-скоро като експлоатирана маса, а не като съзидател на материални блага и активна обществена сила. Гошистите искрено се стремят да помогнат на работниците в тяхната борба, но като ги подчинят на своето ръководство и ги въвлекат в тактиката на преките действия и конфронтация с властта. В това отношение най-много се разчита на младите работници и на безработните. "Работникът баща на семейство – пояснява Кон-Бендит – няма желание да се бори, когато вижда, че СЖТ пречи и другите не реагират. Но младите работници, те няма какво да загубят: те са безработни, нямат семейство, нямат средства да си купят хладилник"¹³⁴. Затова гошистите насочват усилията си за спечелване на работническата класа в онези предприятия, където са съсредоточени млади и "авангардистки настроени" работници.

Френските работници, подпомогнати от своите политически и профсъюзни организации, имат ясно разбиране за положението на студентите и необходимостта от коренна демократична реформа на университета. Те категорично се противопоставят на полицейските репресии спрямо тях и на 13 май го доказват по безспорен начин. Но в преобладаващото си мнозинство работниците чрез стачка търсят разрешаване главно на своите социално-икономически проблеми. Увлечението след гошистите би компрометирало тяхната стачна борба. Поради това те отхвърлят гошистките призови за "преки революционни действия". В хода на майско-юнските събития гошистите, оглавяващи студентското движение и стачкуващите работници, остават на различни позиции относно целите и тактиката на борбата.

Още на 13 май, след завършване на манифестациите в Париж, гошистите се опитват да насочат част от работниците да дефилират заедно със студентите през центъра на Париж и пред правителствени и държавни учреждения. Но този апел не среща последователи сред работниците и допълнителна съвместна манифестация не се

провежда¹³⁵. За 17 май ЮНЕФ, "Движение 22 март" и някои ученически комитети за действие планират манифестация пред сградата на френското радио и телевизия (Л'ОРТФ)* на булевард "Кенеди". След като обаче правителството заема твърда позиция, а комунистическата партия и Общата конференция на труда предупреждават, че подобна акция неизбежно ще прерасне в тежка конфронтация със силите на реда, организаторите отменят своето решение¹³⁶.

В началото на събитията общественото мнение е благоприятно разположено към студентите. Показателно е как по време на първите манифестации хората, край чиито домове преминават студентите, се отнасят одобрително към тях, предоставят им в късните среднощни часове закуски и кафе, топли грехи за "младите революционерки", оказали се в неподходящо облекло на барикадите. Най-силно подкрепата за студентите е изразена непосредствено след "нощта на барикадите", на 10 срещу 11 май, студентското движение достига своя апогей.

Но с очертаване на гошистката тактика "на конфронтация и провокиране на безпорядък"¹³⁷ симпатиите към студентското движение намаляват и се заменят с открито недоволство от действията на гошистите, изразяващи се в постоянни сблъсъци с полицията, палежи, трошене на витрини и др. Самите гошисти продължават да наелектризируют обстановката със своите заплашителни декларации. Жак Соважо заявява, че те няма да отстъпят и пред "гражданска война"¹³⁸. Гошистите не крият намеренията си да установяват "военен контрол над Париж"¹³⁹. Френската общественост осъжда тези провокации, водещи до ескалиране на напрежението и криещи опасност от непредвидими, още по-трагични последици.

След "нощта на барикадите" на 10 срещу 11 май и промяната на обстановката в страната в резултат от общата стачка, студентското движение постепенно започва да губи своята динамика и да отслабва. В отделни случаи все още на митингите и манифестациите се събират по няколко десетки хиляди студенти. Но на барикадите остават само "най-твърдите гошисти". Сред студентите настъпва процес на преосмисляне на позициите и разграничаване от гошистите. Мнозинството от тях се отдръпват от движението. Професор

*L'O. R. T. F. (L'Office de radio-télévision français).

от Нантер отбелязва, че масата от студентите (60%) предпочитат да останат у тях или заминават по родните си места. Тези от студентите (30%), които формират по-голямата част от манифестантите, "един по един се завръщат от улицата". Само "бунтовниците" (10%) продължават уличните акции, търсейки същевременно възможност да действат сред работниците в окупираните заводи и сред населението в кварталите¹⁴⁰.

Френското правителство, за да покаже, че взема решителни мерки срещу смутителите на обществения ред и за да окаже морално въздействие върху студентите на 22 май решава да експулсира от Франция лидера на "Движение 22 март" Даниел Кон-Бендит и да забрани завръщането му в страната¹⁴¹. Този акт дава повод на гошистите да предприемат опит за организиране на нова протестна вълна срещу правителството. Съюзът на френските студенти и Профсъюзът на преподавателите във висшите учебни заведения насрочват за 22 май митинг в защита на Кон-Бендит, на който призовават да участват заедно със студентите и представители на работниците¹⁴². Френската комунистическа партия и Общата конфедерация на труда се отнасят отрицателно към тази инициатива. Считайки, че митингът може да се превърне в провокация, те апелират "работниците да продължат окупацията на заводите", "да не се солидаризират с гошистите"¹⁴³. От този момент гошистката кампания против ФКП и СЖТ придобива по-открит и остър характер¹⁴⁴.

По призива на ЮНЕФ и СНЕ Сюз. на 22 май няколко хиляди студенти манифестират пред Бурбонския дворец. Те издигат лозунга*: "Ние всички сме германски евреи"¹⁴⁵. След това студентите се насочват към Латинския квартал, където късно през нощта се противопоставят на полицейските сили¹⁴⁶. Студентските демонстрации продължават и през следващата нощ, на 23 срещу 24 май, по булевард "Сен Мишел"¹⁴⁷.

Сценарият, който неведнъж е прилаган от гошистите, се повтаря. Някъде към полунощ сред манифестантите се погемат и засилват обидните скандирания "се-ер-ес – ес-ес", т. е. охранителите на реда са подобие на нацистите есесовски палачи. Към полицаите полита вихрушка от камъни и други предмети. Хвърлят се също саморъчно приготвени бутилки със запалителна смес, наречени

* Има се предвид еврейският произход на Даниел Кон-Бендит.

“коктейл Молотов”. Това е моментът, който предизвиква полицаите. Те пускат в ход гранатите със сълзотворен газ, преминават в настъпление и жестоко се разправят с манифестантите. На 23 срещу 24 май полицейското насилие отново се проявява в Париж. От двете страни има ранени, извършват се много арести.

ПРЕГОВОРИТЕ НА УЛИЦА “ГРЪОНЕЛ”

Общата стачка с окупация на заводите, предприятията и учрежденията продължава да се развива успешно. Социалният конфликт се задълбочава, нанасяйки огромни загуби на страната. Френското правителство е принудено да отстъпи. За да деблокира обстановката и създаде условия за възобновяване на работата, то предлага да започнат тристранни преговори между упълномощени представители на правителството, на Националния съвет на френския патронат и на профсъюзните организации. В специално комюнике, оповестено на 24 май сутринта, министър-председателят Помпиду заявява, че възнамерява да организира тези преговори още на другия ден, 25 май, в министерството на социалните въпроси на улица “Грьонел”¹⁴⁸.

Самд по себе си решението на правителството представлява успех на стачниците, защото в продължение на години както то, така и патронатът, отказват да водят равноправни и резултатни преговори с профсъюзите. Като смятат, че преговорите са единствено законният и възможен начин за удовлетворяване на социално-икономическите искания на трудещите се, ръководствата на профсъюзните организации приемат правителственото предложение¹⁴⁹.

Същия ден (24 май), в началото на редовните емисии на радиото и телевизията в 20 часа, генерал Дьо Гол за първи път от започването на събитията публично се обръща към нацията. Той говори бавно, проявявайки явни признаци на умора и несигурност. Не дава конкретен отговор на нито един от злободневните въпроси, които вълнуват стачниците, студентите, широката общественост. Изход от положението той вижда в насрочването на референдум за 16 юни. Тази кратичка седемминутна реч остава някак си настрана от сериозността на обстановката. Както по форма, така и по съдържание, тя е преценена като най-невзрачната и неубедителна в

политическата кариера на генерала. С нея той създава по-скоро впечатление за слабост на властта. По-късно Дьо Гол трябва тактично да се откаже от идеята си за референдум¹⁵⁰.

Един час преди обръщението на генерал Дьо Гол по радиото и телевизията около Лионската гара в Париж започва студентски митинг. Той е свикан от ЮНЕФ и СНЕ Сюз. Формално в знак на солидарност с Даниел Кон-Бендит и с искане да се отмени забраната за завръщането му във Франция. Митингът се разпръсва на отделни студентски групи, които манифестират на централни места в столицата. След това студентите се събират в Латинския квартал, където издигат десетки барикади. За основи на барикадите се използват натрупалите се по улиците и неприбрани поради стачката купища отпадъци и изхвърлени вещи*. Боевете между полицейските сили и студентите продължават повече от десет часа. На настъплението на полицаите студентите отговарят с контраатака на специално формирани групи от "командоси". Накрая барикадите са възпламенени. На различни места в Латинския квартал избухват големи пожари. Студентите подпалват Парижката борса, смятана за един от символите на френското финансово могъщество. Нужни са извънредни усилия и над 300 курса на противопожарните коли, за да бъдат загасени пожарите. Броят на ранените надхвърля 1 000 души¹⁵¹.

Студентските манифестации на 24 срещу 25 май са насочени и срещу съгласието на профсъюзните организации да започнат преговори с правителството и френския патронат. Гошистите признават достойнството на работническата класа само в случаите, когато тя води "насилствени", "революционни" акции срещу властта¹⁵². Те смятат, социално-икономическите искания на работниците, поддържани с мирни, законни средства, за "рутинни", "неефикасни" действия, наложени от "груповщината" и "профсъюзната бюрокрация"¹⁵³. Гошистите се обявяват против трестранните преговори, квалифицирайки ги като "смешни"¹⁵⁴. В навечерието на тяхното откриване те концентрират своите нападки главно против Общата

* Работниците от столичната служба по хигиената и почистването също стачкуват. За да се подсили ефектът от стачката, стачниците пречат на военнослужащите да почистват отпадъците, образувайки лежащи пикети по улиците пред военните машини. Не помагат и надписите, които войниците носят на гърдите си: "Ние "въртим" за вас". Улиците буквално са задръстени от изхвърлени отпадъци.

конфедерация на труда и Френската комунистическа партия, чието влияние сред работниците е силно. По време на манифестациите СЖТ се таксува като "предателска организация". Хиляди студенти, дефилират пред редакцията на в. "Юманите", скандират: "ФКП – предателство", "Ръководители – бездарници" и т. н.¹⁵⁵

Преговорите на улица "Грьонел" между делегатите на правителството, на френския патронат и на шест синдикални организации* продължава от 25 до 27 май. Те протичат трудно и непрезнато. На тях са посветени общо 29 часа¹⁵⁶, а ходът е отразен в специално съставени протоколи.

Делегатите на правителството и патроната признават необходимостта от увеличаване на работната заплата. Те се съгласяват минималната работна заплата да бъде повишена с 35%, а работната заплата като цяло – до 10% на два етапа в течение на годината. Договарят се да бъдат премахнати различията в заплащането на труда за отделните райони на страната, да се признае правото на профсъзна дейност в предприятията, да се изплатят компенсации на работниците за времето на стачката и др.¹⁵⁷ Делегациите на правителството и патроната обаче не приемат някои от основните искания на синдикатите: за по-значимо увеличение на работната заплата, за гарантиране на заетостта и осигуряване на необходимите средства за това, за намаляване продължителността на работната седмица до 40 часа, за понижаване на пенсионната възраст, за отмяна на правителствените оргонанси за социалното осигуряване и др. Поради тази причина протоколите не са подписани от нито една от делегациите¹⁵⁸. Те представляват "констатации" на изходните позиции на делегациите и на дискусиите, които се водят на преговорите.

Грьонелските констатации предвиждат незабавно да започнат двустранни преговори за сключване на конкретни споразумения между синдикатите и правителството, засягащи работещите в държавния сектор, и между синдикатите и патроната – за частните предприятия. Те определят изходната база за тези преговори¹⁵⁹.

* В преговорите участват делегати на следните профсъюзни организации: Общата конфедерация на труда (СЖТ), "Форс увриер" (ФО), Френската демократична конфедерация на труда (СФДТ), Френската конфедерация на работниците-християни (СФТК), Общата конфедерация на кадрите (КЖК) и Федерацията на националното образование (ФЕН).

Както се и очаква, след гласуването по места работниците масово отхвърлят гръонелските протоколи и продължават стачката, която в момента на преговорите е стигнала до своята кулминация, до пълното удовлетворяване на своите искания¹⁶⁰.

ГЕНЕРАЛ ДЪО ГОЛ НАСРОЧВА ИЗБОРИ ЗА НАЦИОНАЛНО СЪБРАНИЕ

След обръщението на генерал Дъо Гол към нацията, през последната седмица на май, обстановката във Франция силно се политизира. На 25 май в разпространена декларация Политическото бюро на ФКП призовава "да бъде осъдена голистката власт", която "твърде много продължи"¹⁶¹. Комунистическата партия настойчиво се стреми да бъде постигнато споразумение за изработване на обща правителствена програма на левицата, която да открие перспективи за замяна на голисткия режим с "народно правителство на демократическото единство" с участието на комунистите¹⁶². Тези предложения са отправени преди всичко към Лявата демократическа и социалистическа федерация (ФГДС). Поради съществуването на идеологически противоречия и на сериозни различия по основни въпроси на вътрешната и външната политика между ФГДС и ФКП Лявата демократическа и социалистическа федерация отклонява исканията на комунистите за съставяне на правителствена програма на левицата.

По инициатива на Съюза на френските студенти и с подкрепата на Френската демократическа конфедерация на труда на 27 май на стадиона "Шарлети" (Сити юниверситет) се провежда голям митинг с участие на студенти и работници, който има политически характер. На него присъстват профсъюзни и политически дейци от Френската демократическа конфедерация на труда, "Форс увриер" и Обединената социалистическа партия. Без да вземе думата, но всъщност в центъра на вниманието е Пиер Мендес-Франс*, бивш министър-председател от периода на Четвъртата република, смятан от мнозина "за един от най-популярните и най-решителните антиголисти сред лидерите на левицата"¹⁶³.

* Пиер Мендес-Франс заема различни правителствени постове. Министър-председател е от юни 1954 г. до февруари 1955.

Ораторите Собажо, който ръководи митинга, Жесмар, Лаби (от ФО-химия), Баржане (бивш член на СЖТ и ФКП) и Крумнов (СФДТ) изразяват протест против преговорите между синдикатите, правителството и патроната на улица "Грьонел". Те отправят остри критики срещу ръководството на Общата конфедерация на труда, обвинявайки го в "капитуланство"¹⁶⁴. На митинга е издигната идеята за обединяване на студентите с "активната част" на работниците и за създаване на "нова политическа сила"¹⁶⁵. Сместълт на тази идея е да се използват студентите и работниците като маса за политически натиск върху президента на републиката и правителството, за да бъдат заставени да отстъпят властта на временно правителство начело с Мендес-Франс.

На следващия ден лидерът на Лявата демократическа и социалистическа федерация Франсоа Митеран дава пресконференция в хотел "Континентал". Той заявява, че генерал Дьо Гол се оттегля от управлението, трябва да бъде създадено "временно правителство". Задачата на това правителство, състоящо се от 10 министри, според Митеран е да осъществява ръководството на текущите въпроси и да проведе президентски избори през месец юли. За министър-председател на временното правителство той предлага да бъде назначен Мендес-Франс¹⁶⁶. Цялата некомунистическа левица застава за предложението временно правителство да се оглави от Мендес-Франс.

Участието на Френската демократическа конфедерация на труда в организирането и провеждането на митинга на "Шарлети", присъствието на нейни представители и солидаризирането им с нападите против Общата конфедерация на труда охлажда отношенията между СЖТ и СФДТ, които през 1966 г. подписват споразумение за съвместни действия. Общата конфедерация на труда и Френската комунистическа партия оценяват митинга на стадиона "Шарлети" като целящ да внесе разкол сред левите сили, а предложението за временно правителство начело с Мендес-Франс като връщане към политическата практика на Четвъртата република, когато комунистите не бяха допускани до участие в правителството¹⁶⁷.

На 29 май комунистическата партия отново се обръща с апел към левите сили за изработване на обща правителствена програма и за образуване на "народно правителство на демократическото

единство", в което комунистите "да поемат своите отговорности"¹⁶⁸. В подкрепа на това предложение Общата конфедерация на труда същия ден организира големи манифестации в цялата страна. Но и след тези внушителни демонстрации Лявата демократическа и социалистическа федерация остава без последствия предложението на комунистите за съставяне на правителствена програма на левицата.

Гошистите, тези които ги поддържат и им симпатизират, смятат, че през последната третина на май във Франция се създава "революционна обстановка", която открива възможност за провеждане на "истинска социалистическа революция". В изказването си на митинга на "Шарлети" Андре Баржоне заявява: "Сега революцията е възможна"¹⁶⁹. В специален брой на "Нувел обсерватор", издаден на 30 май, Жан Даниел пише: "Голистката власт не съществува повече... Реалната власт е на улицата. Тя е днес и на улицата, и в завода. Нищо друго, абсолютно нищо не съществува: това е, което съвсем точно се нарича революционна ситуация. Ужасена и изнанадана, Франция е принудена да извърши революция"¹⁷⁰. Жак Соважо говори: "Ситуацията беше революционна по две причини: през известен период беше очевидно, че Дьо Гол не може нищо да направи – ако той не предприеме никаква мярка, това беше, защото той наистина не можеше да я предприеме и съществуваше фактът, че всички имаха желание да изкажат своето мнение, да вземат нещата в ръцете си"¹⁷¹. Ален Жесмар конкретизира, че ако студентите след акциите на 24 май на следващия ден са продължили действията си, режимът вероятно е щял да бъде свален. "Мисля – пояснява той – че ако ние бяхме способни да манифестираме отново на другия ден, според информацията, с която разполагахме тогава, полицията и армията имаха заповед не само да не стрелят, но и да се оттеглят. Може би беше възможно да бъде съборен остатъкът на буржоазния държавен апарат на 25 май вечерта"¹⁷².

Привържениците на тая теза обаче се затрудняват, когато трябва да я обосноват със сериозни аргументи. Някои сочат "Комуната" в Сорбоната, която в студентските документи се представя идеализирано. "Сорбоната... се превърна в градче със стопици жители. Тя създаде свои собствени служби – по настаняване и разпределение на спалните помещения, със свои кухни, работилници за поправки и услуги, амбулатории, отдели за чистотата и за комуникациите – телефонна централа и радиоредба, дори със свои

полицейски служби, често многобройни и конкуриращи се помежду си. Това градче имаше свой форум, действащ непрекъснато през целия ден и до късно през нощта чрез комисии, митинзи, дискусии. Службите за информация съобщаваха всяка сутрин реда на митингите, срещите, дискусиите... Сорбоната беше избухнала – край на гетото, беше започнал празникът на хора, намерили общ език, споделящи щастливите мигове и съмненията¹⁷³. “Студентската комуна – пише Е. г’Астие го ла Важиери, – радикална и авторитарна, открива първия революционен кризис, който поразява индустриално развита страна през втората половина на XX век”¹⁷⁴.

Гошистите изреждат още много, десетки примери. Те изтъкват, че режимът се оспорва навсякъде и от всички. Наблягат на това, че студентите окупират не само Сорбоната, но и други висши учебни заведения, както и театър “Одеон”. На някои места стачните комитети поемат административни функции, както например в Савао, където се издават бонове за стоки. Принизено е националното чувство, около което буржоазията се стреми да обедини нацията: студентите поставят на Триумфалната арка и върху гроба на незнайния воин наред с националния трикоълор червени и черни знамена. Те пеят около тях “Интернационала” като символ на протест срещу властта и т. н. и накрая, въпреки забраната и полицията Даниел Кон-Бендит все пак се завръща във Франция.

Приведените примери обаче са несъществени и не дават достатъчно основание обстановката във Франция през последните десет дни на май да се определя като “революционна”. При това, когато гошистите теоретизират за революционната ситуация, те не използват ясни и точни категории, а боравят обикновено с условни понятия като “вероятно”, “възможно”, “може би”, “казва се” и т. н. Като си противоречи, самият Ален Жесмар в същата беседа, в която обяснява, че може би остатъкът на държавния апарат щеше да бъде премахнат на 25 май, вече по-трезво заявява: “Човек трябва да е наистина много наивен, за да си въобрази, че в няколко седмици всичко беше възможно”¹⁷⁵.

Според гошистите ситуацията, която те наричат “революционна”, не прераства в революция поради политиката на Френската комунистическа партия и Общата конфедерация на труда. Гошистите допълват своята характеристика за тези организации. ФКП и СЖТ са загубили революционната си същност и са се инте-

гзирали в капиталистическата система. Те са също така "антидемократически", "тоталитарни" и "репресивни" както гругите институции. Между тях и голистката власт съществува солидарност в действията¹⁷⁶. Френската комунистическа партия, говори Жак Соважо, "помага на Дьо Гол"¹⁷⁷. Развивайки тази постановка, Филип Бенетон и Жан Тушар пишат: "Изглежда по-правдоподобно... че, през май 1968 г. ФКП обективно способства за защита режима на Петата република"¹⁷⁸.

Твърдението, че през последната третина на май във Франция е създадена революционна ситуация и страната е изправена пред революция, не отговаря на действителността. Наистина недоволството от голистката политика и протестът срещу нея придобиват изключително широк размер. Сред работниците, както пише секретарят на профсъюза на СЖТ в завода "Рьоно-Бийанкур" А. Албер, има и такива, които "бяха готови да отидат много по-напред", издигайки предложения, "поставящи под въпрос самата природа на властта"¹⁷⁹. Но те бяха ограничено малцинство. В преобладаващата си част наемните работници на физическия и умствения труд, служителите и чиновниците се стремят чрез стачка към удовлетворяване на своите социално-икономически искания*. Те не поддържат идеята за революция и насилствено събаряне на властта¹⁸⁰. Тази идея не се възприема и от мнозинството от френския народ¹⁸¹. Селяните, макар че също изпитват сериозни затруднения, намирайки се под влиянието на проправителствено ориентираните ръководители на земеделските организации, фактически остават безучастни към събитията. Единственият опит да се организира протестен митинг на селскостопанските производители се проваля.

Основните опозиционни сили на левицата – Френската комунистическа партия и Лявата демократическа и социалистическа федерация осъществяват своята дейност в рамките на

* В проведеното на 27 май допитване до общественото мнение само 2% от анкетираните допускат революционен изход от кризата. Мнозинството виждат като позитивен резултат от нея провеждането на социални реформи: увеличаване на работната заплата, намаляване на работната седмица, отмяна на "августовските" декрети за социално осигуряване, признаване правото на профсъзна дейност в предприятията, понижаване на пенсионната възраст и др. (La crise de mai, Sondage, Revue française de l'opinion publique, № 2, 1968, p. 80).

конституцията и законността. Всяка една от тези организации се бори за смяна на режима на личната власт единствено с политически средства.

В рамките на конституцията и законността действуват и профсъюзните централи. Двете най-големи синдикални организации – Общата конфедерация на труда и Френската демократическа конфедерация на труда, въпреки, че имат сериозни различия в тактиката и крайните цели на борбата*, са единодушни, че акцентът трябва да се поставя върху социално-икономическите проблеми и не трябва да се допуска авантюризм, повлиян от гошистите. На 18 май президентът на СФДТ тогава Андре Жансон заявява: "СЖТ и СФДТ, дори и ако те се разминават в анализа на ситуацията, нямат абсолютно никакви противоречия относно методите на водене на самата борба... Ние знаем, че в настоящия момент повече от когато и да било ни е нужно да дадем доказателства за твърдост, бдителност и хладнокръвие... Ние трябва да запазим ясно съзнание, за да се възползваме от създадената обстановка"¹⁸².

Френската демократическа конфедерация на труда не пречи на своите членове да установяват контакт със студентите. Но с изключение на митинга на "Шарлети" на 27 май малко от нейните привърженици участват в студентските манифестации. Гошистите открито се поддържат от Обединената социалистическа партия. Влиянието на тази партия обаче е слабо.

Следователно във Франция през май 1968 г. няма нито нагласа сред народа, нито социална база и организирана политическа сила за извършване на революция.

Изправена пред дълбока криза и застрашена политически, голистката власт е принудена за известен период да отстъпи

* Общата конфедерация на труда, намирайки се под влиянието на комунистическата партия, стои на позициите на класовата борба. Наред със защита на непосредствените интереси на трудещите се тя се обявява за създаване на "народно правителство" с участието на комунистите. Френската демократическа конфедерация на труда е повлияна от принципите на католицизма. В основата на нейната дейност стои "човешката личност". СФДТ издига идеята за "самоуправление" на предприятията. С подкрепата си на кандидатурата на Мендес-Франс за председател на временното правителство тя открито се намесва в политическия живот.

“административно” определени позиции: учебните заведения са освободени от полицията, освободени са арестуваните и осъдените студенти, допусната е окупация на заводи, предприятия и учреждения, започват преговори със синдикатите при изразена готовност от страна на правителството и патроната за споразумение и уреждане на социалния конфликт и др. Това не означава обаче, че властта е слаба. В нито един момент по време на майско-юнските събития правителството не изпуска контрола върху цялостното развитие на обстановката¹⁸³.

Насилието и репресиите срещу студентите в конкретното си приложение са груби и жестоки, но правителствените мерки са премерени и дозирани. Официално не е издадена заповед да се стреля с огнестрелно оръжие срещу демонстрантите. Правителството не прибегва до всички сили, с които разполага. То е готово да използва цялата репресивна мощ, ако се създадат подходящи политически условия за това. А тези условия са обществеността да се убеди, че законно избраната власт, републиканските и демократическите институции реално са застрашени от беспорядъка и анархията, или от антиправителствен заговор¹⁸⁴. Намерението на президента Дьо Гол да приложи крайни средства се потвърждава от факта, че в края на май около Париж са концентрирани големи войскови съединения, готови всеки момент да влязат в действие. Ако гошистките призови за революция бяха следвани, страната би преживяла трагични събития. Наемните работници биха загубили възможността да завоюват подобряване на своето социално-икономическо положение.

Действията на гошистите на практика обслужват голистката власт. Дьо Гол и Помпиду ги използват за разгръщане на кампания, че се подготвя преврат за установяване на “тоталитарна диктатура” на комунистическата партия¹⁸⁵. Разбира се, поведението на комунистите, които непрекъснато подчертават легитимността на водената от тях политическа борба и се разграничават от гошистите, не дава основание за това. Гошистките акции обаче подхранват правителствената пропаганда. Те подсилват опасенията от ужасите на евентуална гражданска война, пораждаат страхова психоза у населението. По този начин общественото мнение се накланя на страната на голистката власт, която се явява в ролята на гарант на гражданския мир и демократичните порядки.

Никак не е случайно, че сред студентите по време на манифестациите, на барикадите и в окупираните учебни заведения се

намират полицейски и правителствени агенти. Тези агенти подтикват студентите към екстремистки действия, често предизвикват полицейските атаки, провокират инциденти сред обитателите на Сорбоната. По-късно участниците в студентското движение признават, че сред тях има различни агенти – френски, на ЦРУ, “хора от Катанга” и др.¹⁸⁶ Но нито веднъж по време на събитията лидерите на гошистите не се обявяват публично против тези агенти и провокатори.

На 29 май преди обед генерал Дьо Гол в последния момент отменя заседание на правителството и неочаквано напуска Елисейския дворец, като не дава никакви обяснения за това. Министрите гопускат, че е заминал за имението си Коломбей-ле-Гро-з-Еглиз. Оказва се обаче, че през целия ден Дьо Гол отсъства от Коломбей. Тази неизвестност поражда предположения, че възнамерява да си подаде оставката. В Националното събрание генералният секретар на водещата правителствена партия Съюз на демократите за Петата република (ЮДВР) Роберт Пужад заявява, че “всичко е възможно”. Сред членовете на правителството започват усилен консултации по повод евентуалната оставка на президента. Независимо от това гошистите насрочват за другия ден манифестации в цялата страна в подкрепа на Дьо Гол¹⁸⁷.

В същото време стотици хиляди работници манифестират в Париж от площад “Бастилия” до гара Сен-Лазар с лозунгите: “Народно правителство” и “Сбогом Дьо Гол”¹⁸⁸.

Едва към 18 часа Дьо Гол пристига в Коломбей. Преди това той тайно посещава щаба на френската армия в Баген, където получава уверението на военните, че ще го поддържат. Около 21 часа на пресконференция Пиер Мендес-Франс обявява пред журналисти, че приема предложението на Франсоа Митеран, направено на 28 май, да оглави временното правителство¹⁸⁹.

На 30 май от канцеларията на Елисейския дворец се съобщава, че след заседание на правителството президентът ще се обърне към нацията. В 16 и 30 часа генерал Дьо Гол произнася 12-минутна реч, предавана само по радиото. Сякаш събрал цялата си енергия, той демостративно декларира, че няма да се оттегли от управлението на страната и няма да смени министър-председателя Помпиду. Дьо Гол заявява: “Бидейки носител на националната и републиканската законност, аз изучавах в течение на 24 часа всички възможности без

изключение, които биха ми позволили да я поддържам. И приех своето решение. При сегашните обстоятелства няма да напусна своя пост. Получих своя мандат от народа и ще го изпълня". Дьо Гол обявява, че разпуска Националното събрание и насрочва нови избори за 23 и 30 юни. Той предупреждава, че ако от сегашната ситуация не се намери изход, властта ще прибегне "към други средства освен изборите"¹⁹⁰. Това е явен намек за употреба на военна сила срещу опозиционните групировки, ако те попречат на "допитването до народа"¹⁹¹.

Генералът директно атакува в речта си най-сериозния политически противник на режима на Петата република – Френската комунистическа партия, "която се явява тоталитарна организация, дори ако има съперници". "Франция – говори Дьо Гол – е заплашена от диктатура. Искат да я заставят да се подчини на власт, която би била въведена в обстановка на национално отчаяние, власт, която, разбира се, би била преди всичко власт на победителя, т. е. на тоталитарния комунизъм". Той призовава навсякъде в страната да се създават "граждански комитети за действие" и "отряди за самоотбрана" за защита на режима. Провъзгласява префектите за "комисари на Републиката", оторизирайки ги с всички пълномощия за борба срещу подбивната дейност¹⁹².

Само половин час след речта на генерал Дьо Гол по Елисейските полета, от площад "Конкорг" до площад "Етоал", в продължение на повече от два часа се провежда огромна манифестация в подкрепа на режима, в която участват около 1 милион души. Манифестантите носят национални знамена, портрети на Дьо Гол, флагчета с изображение на Лотарингския кръст – символ на дъгоголовска свободна Франция по време на Съпротивата. Тескандират: "Дьо Гол не е сам", "Митеран е пропагнал", "Комунизмът няма да мине", "Освободете заводите", "Свобода на труда" и др.¹⁹³

Цялата левица без изключение посреща речта на Дьо Гол с остра критика. Френската комунистическа партия я оценява като "истинско обявяване на война" на "работниците в стачка", на "студентите и преподавателите в борба за демократичен университет", на тези, "които искат политическа промяна"¹⁹⁴. Франсоа Митеран заявява, че президентът говори "с езика на диктатурата" и "извършва акт, явяващ се призив към гражданска война"¹⁹⁵. Общата конфедерация на труда отхвърля обвиненията, отправени от държавния глава към синдикалните организации, изтъквайки, че той "съзнателно преиначава техните цели"¹⁹⁶.

Левите партии и организации обаче не възразяват и не се противопоставят на решението на президента изходът от положението да се търси в предсрочни парламентарни избори. В декларация на Политбюро на ФКП от 30 май се казва: "Комунистическата партия не чака тази реч, за да настоява думата да бъде дадена на народа в най-кратки срокове"¹⁹⁷. В нов документ, публикуван на другия ден, се подчертава, че "комунистическата партия ще отиде на тези избори" и ще участва със своя програма в тях¹⁹⁸. От своя страна Общата конфедерация на труда, за да не се пораждат съмнения относно действителните ѝ цели, в издаден на 31 май документ декларира, "че тя няма с нищо да попречи на нормалното провеждане на изборите". "В интерес на работниците е – се посочва в документа – да могат да изразят в рамките на изборите своето желание за промяна"¹⁹⁹. Лявата демократическа и социалистическа федерация също приема решението на президента за провеждане на предсрочни избори и изразява готовност да участва в тях.

Речта на генерал Дьо Гол от 30 май представлява преломен момент в хода на майско-юнските събития. Както пишат френските изследвачи Кристиан и Арлет Амбрози, с нея "завършва изпробването на силите"²⁰⁰. Поставено е началото на политическа развръзка на кризата, която се каналзира в изпитаното русло на предизборния механизъм. Партиите и синдикатите приемат решението за нови избори. Политическата борба се концентрира вече около тях.

Проявената от генерал Дьо Гол решимост да се бори докрай ознаменува политическото настъпление на режима на Петата република. Манифестацията на Елисейските полета показва превес на проголистката тенденция. В хода на предизборната кампания тази тенденция още повече се засилва.

РАБОТНИЦИТЕ НЕ ДОПУСКАТ СТУДЕНТИ В ЗАВОДИТЕ

Съюзът на френските студенти насрочва манифестация на 31 май в Париж. Той се обръща с призив към профсъюзните организации да съдействат за организиране на манифестацията. Ръководствата на профсъюзите обаче отчитат, че при създаденото положение подобна

манifestацията би приела провокативен характер. Поради това те, с изключение на профсъюза на служителите към "ФО", отказват да подкрепят инициативата на ЮНЕФ²⁰¹.

Манифестантите, предимно студенти, дефилират в продължение на два часа от гара Монtpарнас до Ботаническата градина. Те осъждат съгласието на левите партии да участват в изборите. След манифестацията големи групи студенти се отправят към заводите "Рено" и "Ситроен", за да "приветстват стачниците". Там студентите издигат лозунгите: "Изборите са предателство", "Не продавайте стачката срещу изборна бюлетина", "Един милион работници към Илусейския дворец" и др. Те обаче не са допуснати да установят непосредствен контакт със стачниците. Работниците с недоумение се отнасят към техните апели за организиране на поход към Илусейския дворец²⁰².

Очерталият се политически изход от кризата ускорява преговорите, които започват след "гръонелските констатации" между правителството, патроната и синдикатите. През първата седмица на юни в повечето отрасли са постигнати споразумения и работата се възобновява. Поради това, че работодателите не отстъпват от своите позиции, преговорите в метолургическата, химическата, каучуковата и строителната промишленост се затягат. Продължава стачката в радиото и телевизията, чиято сграда по нареждане на правителството е окупирана на 3 юни от полицията. Журналистите обаче и персоналът на Л'ОРТФ поемат ангажимент да осигурят провеждането на предизборната кампания.

Тежката ситуация се създава във филиала на заводите "Рено" във Флен. На 7 юни полицията изтласква стачниците от завода и го окупира. Същия ден във Флен пристигат студенти и ученици от лицееите, водени от Ален Жесмар, за да "помогнат" на работниците. Те агитират стачниците да неутрализират полицията и да си възвърнат контрола над завода²⁰³.

По това време в Париж по призив на ЮНЕФ на гара "Сен-Лазар" се събират хиляди студенти. Те настояват пред железничарския стачен комитет да им бъдат осигурени специални влакови композиции, за да се присъединят към работниците, студентите и учениците във Флен. След отказа да бъде удовлетворена молбата им, студентите се отправят към заводите "Рено" в Буанкур. Но там те са изолирани от стачниците, окупиращи заводите²⁰⁴.

Окупацията на завода "Рено" във Флен от полицията и агитацията на гошистките сред работниците за "настъпателни действия" засилват напрежението там. Полицията блокира целия район около завода. На 10 юни СЖТ и СФДТ организират протестен работнически митинг пред завода. През целия ден полицията провежда хайки срещу студентите и учениците. При един такъв набег група студенти и ученици са притиснати към брега на Сена. Търсейки изход, в уплахата си мнозина се хвърлят в реката. Угавя се един ученик на 18 години²⁰⁵. Това е първата жертва по време на събитията през май – юни 1968 г. във Франция. След този нещастен случай полицията освобождава завода във Флен. Той отново е окупиран от стачниците, които не допускат в него студенти и ученици.

Съобщението за трагичния инцидент на 10 юни във Флен възпламенява Латинския квартал. Около две хиляди манифестанти, предимно студенти, атакуват полицейските сили. Повече от 100 души са ранени²⁰⁶. По инициатива на ЮНЕФ, поддържан от СНЕ Сюз., манифестациите продължават на другия ден вечерта и през цялата нощ. На различни места в Париж са издигнати десетки барикади – в Латинския квартал, по булевард "Севастопол", около Халите и Северната гара. Манифестациите прерастват в остри сблъсъци с полицията. Подобни акции на 11 срещу 12 юни се провеждат и в Лион, Клермон-Феран и Тулуза²⁰⁷.

Рано сутринта на 11 юни около заводите "Пежо" в Сошо-Монтбелиар се стига до тежко съткновение между полицията и стачкуващите работници. Без официално разрешение от по-висока инстанция полицаите употребяват срещу работниците огнестрелно оръжие и бойни гранати. Един работник е убит от куршум, а друг умира от раните, получени от граната²⁰⁸. Събитията във Франция вземат нови две жертви.

Трагедията в Сошо оказва силно въздействие върху общественото настроение. Правителството и патронатът основателно са упрекнати в провокации срещу стачниците и в неотстъпчивост в металургическата промишленост и другите отрасли, където стачката продължава. В крайна сметка те са принудени да смекчат своите позиции и да потърсят споразумение със синдикатите за окончателно прекратяване на стачката.

На 12 юни правителството взема решение да бъдат забранени всички улични демонстрации през периода на предизборната кампания

и изборите. 161 чуждестранни граждани са експулсирани от Франция. Разпускат се 11 гошистки революционни групи, организации и партии²⁰⁹, сред които "Движение 22 март", ФЕР, ЖКР и ЮЖКМЛ. Това решение не попречва обаче на гошистите да продължат акциите си до деня на самите избори и след тях.

На 14 юни значителни полицейски сили заемат театър "Одеон", окупиран от 16 май. След проверка на документите студентите са извадени от там и пуснати на свобода²¹⁰. Напускайки театъра и преминавайки един по един през полицейския кордон, окупаторите закриват лицата си от камерите, фотообективите и насъбралите се любопитни граждани.

Използвайки като повод нараняването с нож на един от членовете на Сорбонската комуна и лечението му в болница, ректорът Рош и префектът на полицията Морис Гримо настоятелно изискват Сорбоната, окупирана от 13 май, да бъде освободена. Студентите приемат това почти ултимативно искане. На 16 юни окупацията на Сорбоната е прекратена. Морис Гримо обявява, че тя ще бъде отворена само през деня – вечерта ще се затваря²¹¹.

СОЦИАЛНО-ИКОНОМИЧЕСКИТЕ ЗАВОЕВАНИЯ НА СТАЧНИЦИТЕ

Преговорите в заводите "Рено" завършват с ратифицирането на 17 юни на споразумение между ръководството на Националната компания и синдикатите. На 20 юни работата е възстановена в заводите "Пежо", а на 21 в "Ситроен" и практически във всички предприятия, които до този момент стачкуват. Официално общата стачка във Франция приключва на 25 юни, когато прекратяват стачните действия журналистите и персоналът от радиото и телевизията²¹².

В резултата на стачката и сключените по браншове и отрасли споразумения трудещите се във Франция постигат съществени социално-икономически завоевания. Постигнатото увеличение на заплатите е: в металургията (2 200 000 работници) – от 10,36% до 15,18%; в електроенергетиката (93 200 работници) – с 11,70%; в минното дело (177 000 работници) – от 14% до 16,70%; в железопътния

транспорт (330 000 работници) – от 10,20% до 16%; в държавните учреждения (1612 000 души от които 585 000 в образованието, 300 000 в пощите, телеграфите и телефоните, 133 000 цивилни лица в националната отбрана, 132 000 във финансовите ведомства и др.) – от 9,50% до 21%; в банките (162 00 служители) – от 12,50% до 28%; в социалното осигуряване (87 000 служители) – от 8% до 15% и т. н.²¹³

Увеличаването на заплатите засяга най-чувствително ниско платените работници с почасово заплащане в промишлеността (по СМИГ* – минимално гарантирана заплата) и в селското стопанство (по СМАГ** – минимално гарантирана земеделска заплата. А това са предимно младежи и девойки. За 400 000 работници, "истински парии" на френското общество, СМИГ нараства от 2,22 на 3 франка на час или общото увеличение на техните заплати е 35%. В селското стопанство, където СМАГ нараства от 1,92 на 3 франка на час, увеличението на заплатите на 700 000 селскостопански работници е още по-голямо – с 56%. Заплатите на 4 милиона работници, които се движат между СМИГ и исканата по време на стачката минимална месечна заплата от 600 франка, се покачва с 10% до 35%²¹⁴.

Значително са повишени пенсиите на старите хора: на държавните служители – от 10% до 16%; на електроенергетиците – с 24%; на миньорите – с 14,70%; на железничарите – с 6-7% и т. н.²¹⁵

На преговорите със синдикатите правителството и патронатът се задължават да бъде съкратена постепенно работната седмица в зависимост от нейната продължителност в отделните отрасли с 1 до 5 часа²¹⁶. Това има важно значение, тъй като Франция е една от страните с най-голяма продължителност на работната седмица – 48 и повече часа – и през годините на Петата република подобни мерки не са предприемани.

Въпросът за правата и дейността на профсъюзите в предприятията дълго време е отлаган. След като правителството поема ангажимент на гръонелските преговори, този въпрос е уреден със закон, гласуван от Националното събрание на 27 декември 1968 г. Профсъюзите получават право да делегират – в зависимост от броя на работниците – по един или повече представители в дирекционните съвети на предприятията. Предприятията, в които работят до 1 000

* S. M. I. G. (Salatre minimum interprofessionel garanti).

** S. M. I. G. (Salatre minimum agricole garanti).

работници, излъчват по един синдикален представител в дирекциите, а с над 6 000 работници по четирима представители. За изпълняване на своите функции профсъюзните делегати разполагат месечно с 10 часа платено свободно време в предприятия до 150 работници и с 15 часа в предприятия с над 300 работници. Предприятията с над 200 работници осигуряват помещения за профсъюзни събрания, които се разрешават веднъж месечно в извънработно време. В предприятията се разрешава също поставянето на определени места от профсъюзните секции на табла, афиши и други материали²¹⁷.

Гръонелските протоколи предвиждат патронатът и синдикатите да обсъдят начините и формите, които със съдействието на правителството да бъдат приложени за преквалифициране и професионално усъвършенстване на работниците при сливане и централизиране на предприятия. След четиримесечни преговори между патроната и профсъюзните организации на 10 февруари 1969 г. е подписано споразумение. С него се въвежда компенсация за съкратените работници, равняваща се на 100% от работната заплата през първите два месеца и на 20% през шестия месец. Синдикатите следва осем дни предварително да бъдат уведомявани за съкращения по "конюнктурни" причини. Когато съкращенията произтичат от "структурни" промени, този срок е един месец²¹⁸.

ПАРЛАМЕНТАРНИТЕ ИЗБОРИ ПРЕЗ ЮНИ

Предизборната кампания официално е открита на 10 юни. Тя е кратка – само три седмици, но протича изключително напрегнато. Улиците и определените за това места се покриват с плакати и портрети на кандидатите за депутати от политическите партии. Провеждат се големи митинги, манифестации и контраманифестации. Но поради сложността на обстановката кампанията се води главно чрез електронните медии и пресата.

Голистите дават ново име на своята партия – Съюзът на демократите за Петата република е преименуван в Съюз на демократите за републиката (ЮДР). Тяхната кампания е настъпателна. Те твърдят, че само управляващият блок, получавайки вот на избирателите, е способен да гарантира гражданския и социалния мир, да продължи реформите, обновлението и демократизацията на стра-

ната²¹⁹. Голистите залагат на антикомунизма, който е лийтмотивът на предизборната им пропаганда. Те целенасочено и умело поставят върху една плоскост комунистите и гошистите. По телевизията, както и в отделни албуми, табла, фотоси и др., се показват специално подбрани кадри, разкриващи уличните ексцесии, кръвопролитията по барикадите и пожарите, като се внушава, че зад тях стои комунистическата партия.

Важен акцент в предизборната кампания на голистката коалиция са социално-икономическите обещания. Тон в това отношение дава президентът на Републиката. В радиотелевизионно интервю с редактора на "Фигаро литерар" Мишел Друа на 7 юни Дьо Гол, обявявайки комунизма за "лош", а капитализма за "неудовлетворителен", предлага трети път за решаване на основните социално-икономически проблеми – "участието". Той обещава на всички французи участие в управлението на икономическия живот на страната и на въпросите, които непосредствено ги засягат²²⁰.

Преди това, на 31 май, генерал Дьо Гол извършва реорганизация на правителството. От него са освободени министрите Кристиан Фуше и Ален Пеурфит, които пряко са свързани с кризата. Тази "отстъпка" се приема с известно удовлетворение от френската общественост.

На 1 юни Френската комунистическа партия и Лявата демократическа и социалистическа федерация публикуват съвместна декларация, в която се потвърждава предизборният съюз между двете партии от 20 декември 1966 г. и се "конкретизира и допълва икономическият и социалният раздел" на общото им разширено споразумение от 24 февруари 1968 г.²²¹ Но това не е правителствена програма на левицата, за каквато комунистите постоянно настояват. Комунистическата партия и Федерацията отиват на първия тур на изборите със самостоятелни листи. На втория тур те подкрепят онези кандидати от двете партии, които след първия тур имат най-добри резултати.

Комунистическата партия се стреми да подчертае, че тя е "партия на реда и политическата зрелост, апелираща за дисциплинираност сред работниците"²²². Тя призовава чрез изборите да се "нанесе поражение на личната власт" и да се създадат условия за "установяване на истинска демокрация" и образуване на "народно правителство на демократичното единство, в което комунистите

да заемат полагащото им се място²²³. Компартията припомня, че под националното знаме тя води борбата за освобождението на страната, в която дава много жертви и поради това то "не е монопол на никого". Комунистите "здро̀во свързват националния трико̀льор с червеното знаме на социализма"²²⁴. Те говорят за "преход на Франция от демокрация към социализъм"²²⁵.

Комунистическата партия всъщност е сама. Фактически цялата предизборна пропаганда е насочена против нея. Подложена на удари отгясно и отляво, тя е поставена в положение да се защитава. Комунистите нямат време и възможност и не успяват в достатъчна степен да убедят избирателите, че те не са съпричастни с намеренията и действията на гошистите. Освен това изявеното от тях желание да участват в правителството, без да претендират за неговото ръководство, и очертаваният преход на страната към социализъм не се възприемат от мнозинството от французите.

Лявата демократическа и социалистическа федерация търси да обясни политическата обстановка и мястото си в нея. Тя има задължението да се покаже като "стабилна", "зряла" и "самостоятелна" политическа сила. Кандидатите на федерацията и нейните активисти я дистанцират от комунистическата партия, на която тя "не е пленник". Федерацията разчита на традиционния си електорат и на част от онези избиратели, които преди гласуват за комунистите. Тя е готова, ако гласоподавателите ѝ възложат, "да поеме цялата отговорност за управлението на страната"²²⁶.

По време на втората предизборна пропагандна кампания между двата тура лидерът на ФГДС Франсоа Митеран произнася реч, представляваща тежко обвинение срещу режима на Петата република. "Цяла Франция на бъдещето – казва той – отхвърля днешна официална Франция. Режимът претърпя своето най-тежко осъждане... И какво предлага министър-председателят? Да се избере същото мнозинство, което да поддържа същото правителство, което ще провежда същата политика, която ще доведе до същия резултат. И цялата тази възобновена система ще предизвика същите причини, които ще доведат до същите резултати"²²⁷.

В навечерието на втория тур на изборите, на 29 юни, генерал Дьо Гол противно на демократическата традиция, която изисква президентът да бъде неутрален в политическите борби, лично се намесва в тях. Поради опасенията, че пред камерите на телевизията може да се затрудни, обръщението му към избирателите се предава

само по радиото. Той заявява: "Гласувайте утре, ние трябва масово да покажем нашата решимост и да изберем парламент, способен да поддържа със силно, постоянно и здраво мнозинство необходимата политика"²²⁸. Формулира с едно изречение същността на тази политика: "Става дума участието да се превърне в правило и двигател на обновена Франция"²²⁹.

Парламентарните избори, проведени в два тура – на 23 и 30 юни донасят голяма изборна победа на управляващия блок. За първи път голистката партия ЮДР получава абсолютно мнозинство в Националното събрание – 300 места. От общо 485-те депутатски места мнозинството формират вече 358 депутати. Силно спада влиянието на Лявата демократическа и социалистическа федерация и на комунистическата партия, които получават в парламента съответно 57 и 34 места. В сравнение с изборите през 1967 г. Федерацията загубва 61 места, а комунистическата партия – 39 места²³⁰.

Резултатите от парламентарните избори във Франция през юни 1968 г. са парадоксални. Режимът на Петата република, изпаднал в такава дълбока криза, постига най-големия си политически успех. Това се дължи на причини, които при конкретните условия определят поведението на избирателите.

Пред лицето на кризата и възможността да загубят господстващите си позиции десноцентристките сили действат единно и активно. На тяхна страна остават мнозинството от избирателите от средните класи и населението от провинцията, които са традиционна опора на властта. Управляващата коалиция обаче е подкрепена така широко от избирателите поради страха от екстремизма и гражданската война. Това са преди всичко "избори на страха".

От друга страна, левицата, с открито нараснали противоречия по време на събитията, е разединена. Тя не може да постигне съгласие за изработване на обща правителствена програма за смяна на режима. По този начин не е реална алтернатива на голистката политика, върху основата на която да се води кампания за спечелване на избирателите. Издигнатата идея за временно правителство, означаваща връщане към традициите на четвъртата република, няма много поддръжници. Тъкмо на разединението в левицата разчита Дьо Гол, когато взема решението за отмяна на референдума и насрочване на избори на Национално събрание²³¹.

Не бива да се изпуска от внимание и фактът, че изборите съвпадат по време с приключването на преговорите между синдикатите, правителството и патроната. Настъпва известно подобрене на социално-икономическото положение на милиони французи, а това не е без значение за тяхното отношение към политическите сили.

За неуспеха на изборите на Лявата демократическа и социалистическа федерация и на левицата като цяло има значение и начинът, по който средствата за информация представят пресконференцията на Франсоа Митеран на 28 май и направените на нея предложения. Телевизията съобщава съвсем лаконично за тази пресконференция, обаче се създава впечатление, че Митеран "настоява" генерал Дьо Гол да си подаде оставката и се стреми "по неконституционен път" към властта. Митеран опровергава начина, по който обществеността е осведомена за пресконференцията му. По-късно той пояснява, че неговото предложение няма "императивен", а "условен" характер: "Ако Дьо Гол си подаде оставката". Но ефектът тогава от информацията за пресконференцията на Митеран е отрицателен и за него, и за Федерацията²³².

ЗАКОНЪТ ЗА ОРИЕНТАЦИЯ НА ВИСШЕТО ОБРАЗОВАНИЕ

На 10 юли за министър-председател на Франция е избран Морис Кув дьо Мюрвил. Помпиду е оставен "в резерв на нацията". В писмо до него Дьо Гол пише: "Надявам се, че вие ще бъдете готов да изпълните всяка мисия и да поемете всеки мандат, който може някой ден нацията да ви повери"²³³. Новото френско правителство е образувано на 13 юли. Реймон Марсьолен запазва поста си министър на вътрешните работи, който заема от 31 май. Едгар Фор* е назначен за министър на националното образование²³⁴.

* Преди това Едгар Фор има успешна кариера като министър на финансите и председател на правителството (януари – февруари 1952 г. и февруари 1955 г. – януари 1956 г.). Той се ползува с репутация на високо интелектуална личност. Хабилютира се като професор по римско право и история на правото в университета в Дижон.

Сесията на новоизбраното Национално събрание се открива на 11 юли. Тя завършва с дебатите за реформата на образованието, които се провежда на 24 и 25 юли. Значението, което имат проблемите на образованието след събитията, определя повишения интерес на депутатите към тях. В разискванията участват 30 оратори.

Едгар Фор, откривайки дебатите, в обширна реч изтъква необходимостта от "решителна ревизия" на навиците, структурите и доктрините на ръководеното от него министерство и "радикална реформа" на образованието. Той подчертава, че "Наполеоновата концепция за централизиран, авторитарен университет е остаряла". Едгар Фор засяга три основни принципа, върху които трябва да бъде осъществена реформата във висшето образование – "участие, демократизация и обновление". Министърът изразява "решимостта" на правителството да създаде необходимите условия за нормално започване на учебната година и провеждане на изпитите. Той съобщава, че ще започне подготовката на "рамков закон" за висшето образование, който през септември ще бъде готов²³⁵.

Повечето от изказалите се депутати одобряват идеите, изложени от министъра на образованието. Но парламентарната група на ЮДР проявява резервираност и дори враждебност спрямо "либерализма", демонстриран от Едгар Фор. Опасенията на депутатите в управлението на университетските въпроси може да има нежелателни последици. Генералният секретар и говорител на ЮДР Робер Пужад заявява: "Първата желана реформа е морална реформа... Няма никакво основание държавата да предоставя администрацията и обществените учреждения на първия гошъл, който изоставя своите отговорности и забравя своите задължения". Обръщайки се към министъра на образованието, той заключава: "Вие не трябва да се подчинявате на онези, които насилствено искат да ви наложат условията на закона"²³⁶. В своя отговор Едгар Фор отбелязва, че на Франция е нужно "университетът реално да съществува в живота"²³⁷.

В началото на юли полицията, без да среща съпротива, провежда "евакуация на факултетите", които все още са "окупирани" от студентите. Неколкостотин гошисти, възползвайки се от баловете на 14 юли, провокират инциденти в Латинския квартал и на площад "Бастилия". Гошистите подновяват своите акции на 15 и 16 юли по големите булеварди – "Сен-Мишел", "Сен-Жермен" и "Монпарнас". Задържани са 448 души, а десетина са леко ранени. На 16 юли полицията

се намесва на площад "Пале-Роял", където Комитетът за действие писатели-студенти и Комитетът за Свобода и против Репресията организират митинг, забранен от префектурата на полицията. Арестувани са 134-ма души. По повод на нови полицейски арести и затържането на лидера на ЖКР Ален Кривин, гошистите провеждат кратки манифестации в Латинския квартал на 27 юли, 3 и 18 август. Съюзът на френските студенти организира през август в Гренобъл и Монпелие Народен летен университет. Това начинание показва затрудненията, които срещат лидерите на гошистите при провеждане на подобна "манифестация", преди всичко с привличането в нея работници²³⁸.

В началото на септември Едгар Фор представя подготовения от него проект на "закон за ориентация на висшето образование"*. Този проект носи характеристиката на политическата обстановка във Франция, породена от кризата през май – юни. В него има редица положителни страни. Предвижда се премахване на централизма във висшето образование, предоставяне на университетска автономия, включване на представители на студентите в административните съвети на новите учебни структури, създаване на условия за разгръщане на научно изследователската дейност и т. н. Но в него се съдържат и положения, противоречащи на научно-педагогическите принципи и на установени от образователната практика положителни традиции. Тези положения са отстъпка пред студентите. С тях се цели успешната подготовка на учебната година, успокояване на студентите, предотвратяване на рецидиви на тяхното движение и най-важното – укрепване пред тях на престижа на генерал Дьо Гол и на режима като цяло²³⁹.

Проектът на Едгар Фор среща сериозна съпротива от ръководството на ЮДР, в правителството и в Националното събрание. Изпълнителното бюро на ЮДР публикува документ, в който изразява своята "единодушна и пълна опозиция" на положението в проекта, допускащо "въвеждането на политиката в университета"²⁴⁰.

Правителството обсъжда проекта на Едгар Фор на 4 септември. На следващия ден министърът на образованието прави съобщение пред парламентарната комисия по културните и социалните въпроси

* Едгар Фор заявява в Националното събрание, че лично той е съставил текста на проекта "член по член".

относно "действителните функции на университета и автономията, която трябва да му бъде предоставена". На 11 септември проектът се разглежда отново на заседание на правителството²⁴¹.

В правителството Дьо Гол и Кув дьо Мюрвил отбелязват, че приемането на закона ще бъде възможност за осъществяване на "дълбока университетска реформа", характеризираща се с "широка автономия и участие"²⁴². Министрите, с някои изключения, като подлагат на анализ проекта член по член, се отнасят неodobрително към него. Едва след личната и енергична намеса на генерал Дьо Гол в полза на тезите, застъпени от Едгар Фор, проектозаконът за ориентация на висшето образование е утвърден от правителството на 19 септември²⁴³.

Бернар Лавергн привежда една фраза, произнесена от генерал Дьо Гол в правителството, която показва неговото твърдо намерение независимо от очевидните недостатъци на проекта той да бъде приет и реформата да започне. "Дори и министърът на образованието да е луд – казал Дьо Гол, – това ще стане"²⁴⁴.

Обсъждането на проектозакона за ориентация на висшето образование започва в Националното събрание на 3 октомври. Преобладават изказванията, одобряващи духа на правителствения текст. Същевременно се правят много предложения за допълнение и изменение на проекта. Парламентарната група на ЮДР настоява "студентите да определят своите представители в университетските административни съвети". Кув дьо Мюрвил се противопоставя на това искане. "Останете единни върху този текст с голямо значение!" – обръща се той към депутатите от ЮДР²⁴⁵. В крайна сметка, като се отчита, че със законопроекта правителството ангажира своя авторитет, и личната заинтересованост на генерал Дьо Гол от неговото приемане, се постига компромис по въпроса за представителството на студентите и преподавателите в новите административни съвети и начина, по който студентите ще излъчват свои представители в тях.

Допълненията към законопроекта не го променят съществено. Той е приет на 10 октомври от Националното събрание с 441 гласа и 39 въздържали се (33-ма комунисти и 6 депутати от ЮДР). В речта си след приключване на дебатите Кув дьо Мюрвил посочва, че "това е първият голям политически вот на новоизбраните законодатели"²⁴⁶. Законът за ориентация на висшето образование е приет на 25

октомври и от Сената с 260 гласа при 18 въздържали се (сенаторите-комунисти).²⁴⁷

Със "закон за ориентация" се извършва реформа на френското висше образование. Във встъпителната му част се прави критичен анализ на организацията, структурата, съдържанието и методите на образователната система. Отбелязва се, че висшето образование значително изостава от постиженията на научната и педагогическата мисъл, от потребностите на живота. "Когато Франция отваря своите граници, – се казва в преамбюла на закона – нейният университет се затваря в себе си"²⁴⁸.

Законът дефинира функциите на университета: да подготвя пълноценно в теоретическо, практическо и културно отношение учители за образователната система, да способства за професионалното изграждане на преподавателите, за повишаване на научното ниво на учебно-изследователския процес и усъвършенстване на педагогическите методи. Студентите от "обучавани" трябва да станат "обучаващи се", усвоявайки в максимална степен знанията и придобивайки умения за тяхното практическо приложение²⁴⁹.

Законът постановява централизмът да отстъпи място на автономни университети, в които преподаватели и студенти да работят съвместно, "в диалог". Той премахва съществуващата структура във висшето образование. Вместо факултетите се създават "учебни обединения", групиращи близки и сродни дисциплини. Тези обединения имат статут на "обществени учреждения с научен и културен характер". Те решават суверенно всички въпроси, отнасящи се до техния статут, учебните програми, методите на преподаване, начините за провеждане на изпитите и набирането на преподавателите. Учебните обединения са на бюджетна издръжка, но могат да ползват и други източници. Те свободно се разпореждат със средствата, определени им от министерството на образованието. Финансовият контрол на министерството е "постериори", т. е. след приключване на бюджетната година. Министерството на образованието се намесва само в случаите, когато става въпрос за научни програми, изискващи големи средства²⁵⁰.

В съответствие със закона се създават четири вида административни съвети: съвети на учебните обединения, университетски съвети, регионални съвети и национален съвет на висшето образование. Съставът на всеки един от тези съвети не трябва да надвишава 40 души.

В съветите на учебните обединения участват равен брой преподаватели и студенти. Пет процента от членовете им се избират измежду административно-техническия персонал на обединенията. Едно от нововъведенията на закона е присъствието в административните съвети на "външни за университета лица", "представляващи местните общности или регионалните дейности". Външните лица могат да бъдат привлечени в съветите на учебните обединения "факултативно", ако това е регламентирано от техните статутути. Те обаче задължително участват другите съвети. Външните лица съставляват от 1/6 до 1/3 от членовете на университетските съвети и 1/3 от членовете на регионалните съвети и националния съвет за висше образование²⁵¹.

Административните съвети на учебните обединения автономно решават всички въпроси на тяхната дейност. Само от компетенцията на преподавателите е изнасянето на лекциите и провеждането на изпитите. Законът дава статут на самостоятелна категория на асистентите. Преподавателите могат да бъдат "съдени и наказвани" от специална колегия, състояща се от членове, които "са равни на тях" или имат по-висока научна степен²⁵².

Университетските съвети разпределят кредитите, отпуснати от министерството на образованието, между учебните обединения. "Ректорът на Академията осигурява координацията на висшето образование и на другите степени образование"²⁵³. Регионалните съвети "ще съдействат в своя област за планирането и координацията на висшето образование и изследователската дейност. Те ще дават мнение за програмите и искането на кредити за университетите и другите обществени учреждения с научен и културен характер"²⁵⁴. Националният съвет за висшето образование, председателстван от министъра, ще способства за определянето на националната университетска политика. Той ще предлага решения и ще дава мнения за условията за получаване на "национални дипломи". Съветът ще бъде задължително консултиран за разпределението на бюджетните средства, отпуснати от държавата за висшето образование и научноизследователската дейност. Той ще "установи между висшето образование и Държавния план необходимите механизми за информация и хармонизация"²⁵⁵.

Законът за ориентацията разрешава политическа и профсъюзна дейност в университетите. Висшите учебни заведения трябва да

предоставят на разположение на студентите зали "за организиране свободата на информацията по отношение на политическите, икономическите и социалните проблеми". Тази "свобода на информацията" обаче трябва да се осъществява, при условие че "няма да пречи на учебния процес и изследователската дейност, няма да води до монопол и пропаганда и няма да смущава обществения ред"²⁵⁶.

В закона е застъпен принципът за "премахване на селекцията", провеждана чрез изпитите²⁵⁷. Занапред положението на студентите няма да зависи от изпитите. Оценката на техните познания и умения ще бъде величина, получена не само на изпитите, но и в резултат на постоянно наблюдение и конферирание. Духът на закона допуска дори и замяната на изпитите с бележки, получени от студентите през годината на практическите занятия.

Законът за ориентацията не определя как ще се избират или назначават външните лица в университетските и регионалните съвети и националния съвет за висшето образование. Тези три различни органа всъщност имат едни и същи функции – да съдействат за "координиране" на учебнопреподавателската и научноизследователската дейност във висшето образование²⁵⁸.

Законът въвежда в университета парламентарната форма на дебати и приемане на решенията с мнозинство. Административните съвети стават място на продължителни и трудни дискусии, поглъщащи не само много време, но и изискващи прекомерни психически усилия. Разискванията в регионалните съвети и Националния съвет за висшето образование пък фактически са ненужни, понеже тези органи нямат право да вземат решения, а могат да дават само "мнения".

Равното представителство на преподавателите и студентите поставя професорите и главните асистенти в положение на малцинство в административните съвети, в които те имат 30% от гласовете. Четирийсет процента от преподавателската квота принадлежи на асистентите. Така тези, които са най-подготвени, най-знаещи и с най-голям педагогически опит, не могат да оказват влияние при решаване въпросите на висшето образование.

Административните съвети могат да избират за преподаватели и външни лица, без каквито и да е предварителни условия, както пише Бернар Лавергн, дори без да се изисква от тях "да знаят да пишат и четат"²⁵⁹. Такива ще се окажат предимно представители на политически сили, на профсъюзни централи и на богати промишлено-

финансови групи. Открива се възможност при комплектуването на преподавателския състав научно-педагогическите критерии да се подменят с политически, финансови и други съображения²⁶⁰.

Ректорите, които преди се назначават от правителството и го представляват, се избират от университетските съвети. Административните съвети на учебните обединения избират деканите. При съществуващото мнозинство в съветите за ръководители във висшето образование могат да бъдат издигнати случайни лица, които нямат необходимите качества и не се ползват с достатъчно уважение и авторитет сред своите колеги. Деканите по принцип трябва да бъдат хабилитирани преподаватели. Законът обаче гласи, че могат да бъдат избирани и членове на съветите, които не са професори и главни асистенти и са получили 2/3 от гласовете. В тези случаи назначението се потвърждава от министъра на образованието²⁶¹. Декани могат да станат и външни лица, студенти и дори чуждестранни студенти, тъй като чуждестранните студенти, с чиито страни Франция има конвенции за еквивалентност на дипломите, също имат право да избират и да бъдат избирани²⁶².

Студентите не се допускат до участие в комисиите за провеждане на изпитите. В тях могат да бъдат включени обаче "външни на университета квалифицирани" личности. По този начин неизбежно ще възникнат различия в критериите, които ще се отразяват върху обективността на оценката на познанията и уменията на студентите²⁶³.

Най-сериозният недостатък на закона за ориентацията е, че той политизира висшето образование. Изборите в административните съвети, дискусиите и вземането на решенията в тях ще станат по политически признак. Този признак ще доминира и при приемането на преподаватели. Политическото противопоставяне ще се превърне в постоянен елемент, затормозяващ нормалната учебна и изследователска дейност и научното развитие на преподавателите²⁶⁴.

Следвайки тактиката на "перманентна контестация", гошите посрещат враждебно проекта и закона за ориентация на висшето образование. Жак Соважо заявява: "Не на реформата!"²⁶⁵ В Париж и на други места в страната се провеждат множество протестни акции, в които обаче участват сравнително малко студенти и ученици от левиците.

Жак Соваж с ограничен кръг свои съмишленици правят опит отново да бъде окупирана Сорбоната и да бъдат прекъснати учебните

занятия в нея. В началото на ноември малка група студенти окупират природонаучния факултет в Гренобъл. На 5 ноември учениците от лицей Кондорсе в Париж провеждат стачка²⁶⁶.

Същевременно, преди още да се уточнени конкретните подробности по приложението на закона, гошистите му дават свое тълкуване и на много места пристъпват към самоуправление. При това положение правителството, чувствайки вината си за дългото отлагане на реформата на висшето образование, заема тяхната страна и не санкционира действията им*.

На 13 септември бившият стачен комитет на Сорбоната публикува декларация, в която се заявява, че "няма да има изпити, докато общостудентско събрание не определи техните условия"²⁶⁷. Консултирайки се с министерството на образованието, деканът на филолого-хуманитарния факултет на Сорбоната се подчинява на това искане и отменя изпитите.

Особено показателно е това, което отново става в Нантер между 8 и 14 ноември. Група студенти, представящи се за "Общо събрание на социологическото отделение", след това за "Комитет за действие", настояват пред декана на факултета Жан Бужон да им бъде предоставена зала С 20, която да бъде съоръжена с ксероксна машина и телефонен пост. По това време в тази зала функционира информационно бюро за новоприетите студенти. Деканът проявява готовност за компромисно решение, но не дава веднага залата на студентите, понеже смята, че те го изправят пред свършен факт и искат да я получат по насилствен начин. Тогава студентите окупират амфитеатър С 1, повреждат стените му и намиращите се в него учебно-технически средства, разбиват вратите на зала С 20, опустошават я и я подпалват. Накрая изхвърлят декана от кабинена му, поваляйки го на земята. Министерството на образованието остава безучастно към този инцидент, посочвайки, че "това е дело на 25 комедианти"²⁶⁸.

Въпреки гошистката съпротива, която става все по-спорадична, новата учебна година във Франция започва успешно. Студентите се събират в аудиторите и семинарите, концентрирайки своите усилия

* Едгар Фор дори прави личен жест към Жак Соважо, ходатайствайки пред министъра на националната отбрана за отлагане на военната му служба.

върху учебната и изследователската работа. Те се встраиват в изборите за ръководни органи, излъчвайки свои делегати за различните административни съвети. Реформата на висшето образование във Франция, върху основата на закона за ориентацията, се осъществява.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Студентското движение във Франция през май – юни 1968 г. е мощна проява на протест на академичната младеж против недъзите на висшето образование и съществуващото устройство на обществото. Студентите издигат справедливи искания за реформиране на университета и обновяване на обществото. Те масово се вдигат в защита на своите искания, проявяват непримиримост към полицейското насилие и репресиите спрямо тях. В движението се раждат уникални форми на протест. То, както и борбата на милионите трудещи се, намерила израз в общата стачка, разкриват дълбочината на кризата, в която изпада режимът на Петата република.

Студентското движение се ръководи от гошистите. Тактиката и действията на гошистите противоречат на интересите на студентите и способстват за отслабване на движението, за изолацията му от работническата класа и загубване на симпатиите сред обществеността, с които то в началото се ползва. Гошистките провокации са един от основните фактори, които допринасят голистката власт да излезе от кризата с укрепване политически позиции.

Студентското движение и цялостното развитие на майско-юнските събития показват, че студентите не са “революционен авангард” на обществото. Френското правителство отстъпва едва след намесата на работническата класа. След затихване на студентските вълнения на Запад, Хербер Маркузе също дава отрицателен отговор за революционната роля на студентите. “Постоянно ме питат – казва той, – дали смятам, че студентското движение представлява революционна сила. На този въпрос... аз бих отговорил отрицателно”²⁶⁹. Маркузе посочва, че студентите “са борещи се малцинства, които могат да формират нуждите и стремежите на мълчаливото мнозинство. Но сами по себе си те не са революционери”²⁷⁰. Като преходна социална категория студентите могат да

постигнат съществени резултати само по университетските проблеми, които пряко ги засягат.

Голистката власт прави сериозни изводи от студентското движение. Първото и голямо политическо мероприятие след спечелването на изборите е реформата на университета. Със закон за ориентацията на висшето образование се дава пълно удовлетворение на основните студентски искания. Но в това отношение законодателят отива в друга крайност, допускайки в него редица слабости и несъвършенства.

Управляващите кръгове във Франция заделят допълнително средства за висшето образование. Разработват се претенциозни програми за разширяване и модернизирание на съществуващата и изграждане на нова университетска база*. Броят на студентите и материалната база не са вече проблем²⁷¹.

Въпреки реформата и вниманието, което се отделя на университета, във висшето образование остават доста проблеми. Все още е ограничен достъпът на младежите и девойките от работнически и селски произход. Много студенти изпитват материални затруднения. Макар и законодателно отхвърлена, селекцията продължава да съществува. Несигурността за професионалната реализация тегне над младите специалисти. Решаването на всички тези проблеми е част от по-нататъшната демократизация на обществото, в която студентите има своето място.

НЯКОИ ДОПЪЛНИТЕЛНИ БЕЛЕЖКИ ПО ТЕМАТА

Събитията във Франция през май – юни 1968 г. са предмет на публикации у нас и в бившия Съветски съюз²⁷². В процеса на демократизация българският читател и сега се връща към тези публикации, понеже те са най-достъпни за него. Българската и съветската литература, третираща тази проблематика, е изградена върху една и съща теоретическа основа. В нея намират отражение господстващите преди идейни възгледи и представи. Майско-юнските събития и

* Нантер сега е модерен университетски център, в който се обучават десетки хиляди студенти.

студентското движение се разглеждат като потвърждение за засилване борбата на трудещите се против властта на монополите, за по-нататъшното олевяване на масите и особено на младежта.

Но в каква посока се развива това олевяване? То би следвало да се изрази в укрепване позициите на основните сили на левицата – Френската комунистическа партия и Лявата демократическа и социалистическа федерация. На изборите обаче тези партии претърпяват сериозно поражение и левицата като цяло отслабва. Обратно, голистката власт излиза от кризата с нараснало политическо влияние. Следователно понятието “олевяване” има характерна абстрактно-теоретическа категория, приложена механически спрямо събитията във Франция.

Боравенето с определени схеми и декларативността водят до създаване на впечатление за “единство на работническата класа и студентското движение” по време на кризата²⁷³. Но тъкмо такова единство липсва. Наистина с манифестациите и общонационалната стачка на 13 май работниците проявяват солидарност със студентите. В хода на събитията обаче те провеждат самостоятелно стачната борба, предпазвайки се от провокациите на гошистите, оглавяващи студентското движение.

При недостатъчното познаване на детайлите, спецификата и етапите на майсто-юнските събития се попуска “гръонелските преговори” да се тълкуват като имащи конкретни резултати за подобряване на социално-икономическото положение на трудещите се²⁷⁴. Гръонелските протоколи отразяват дискусиите на тези преговори, изходните позиции на участващите делегати, рамките на допустимите отстъпки от правителството и патроната. Но те не се подписват от никого, а и стачниците масово ги отхвърлят. Конкретни споразумения се постигат на водените след това двустранни преговори по браншове и отрасли между правителството и патроната, от една страна, и синдикатите, от друга.

Николай Молчанов, познат с публикациите си върху най-новата история на Франция, в своята книга “Генерал Дьо Гол” заема колебливо отношение спрямо намерението на президента да използва при определени условия военна сила срещу левите партии и организации, стачниците и студентите²⁷⁵. Фактите, както и цялата логика на поведение на Дьо Гол и правителството по време на събитията недвусмислено потвърждават това. С внезапното си посещение в

Баден, генералът си осигурява изричната подкрепа на командването на армията. "Военачалниците – пише в. "Монг" – не само уверяват генерал Дьо Гол в своята лоялност, но заявяват, че армията ще гарантира сигурността при провеждането на парламентарните избори". Вестикът отбелязва, че е "разработен план, предвиждащ разполагане на оперативния щаб във Вердюн, ако в събитията се наложи да се намесят съединения, намиращи се във ФРГ"²⁷⁶. Възприетото от партиите решение на президента да търси политически изход от кризисната ситуация предотвратява използването на армията.

В българската и съветската историография майско-юнските събития не се обхващат цялостно и пълно в хронологически и фактологически план, а се засягат фрагментно. Срещат се доста неточности, допуснат е анахронизъм, цитират се произволни цифри относно броя на участниците в манифестациите, митингите, барикадите и т. н. Наред с това в българските и съветските публикации се привеждат факти, посочват се източници, описват се моменти от събитията. В известна степен те могат да бъдат използвани от гледна точка на фактологическата си страна.

Б Е Л Е Ж К И

¹ Morin, E., C. Lefort, J. - M. Coudray. Mai 1968: La brèche, Premières réflexions sur les événements. Paris, 1968; Labro, P. Ce n'est qu'un début (Editions et publications premières, N° 2). Paris, 1968; Les barricades de mai. Paris, 1968; Brau, J. - L. Cours, camarade, le vieux monde est derrière toi. Paris, 1968; Tourin, A. Le mouvement de mai ou le Communisme utopique. Paris, 1968; Michaud, G. Révolution dans L'Université. Paris, 1968; De Brouwer, D. Les journées de mai 1968. Paris, 1968; Lefebvre, H. L'irruption de Nanterre au sommet. Paris, 1968; Besanson, J. Les murs ont la parole. Paris, 1968; La Sorbonne par elle-même. Paris, 1968.

² L'Express, 4-10 novembre 1968, p. 49.

³ Le Monde du 31 janvier 1975.

⁴ Le Monde du 31 décembre 1967.

⁵ Nouschi, A. et M. Agulhon. La France de 1940 à nos jours. Paris, 1972, p. 86.

⁶ Lavergne, B. Une fresque générale des causes profondes des troubles révolutionnaires de mai-juin 1968. - L'année politique et économique, juillet 1968, p. 190.

⁷ Rochet, W. Les enseignements de mai-juin 1968. Paris, 1968; Séguéy, G. Le Mai de la C. G. T. Paris, 1972; Salin, L. Mai des prolétaires. Paris, 1968.

⁸ Le Monde des 1 et 14 juin 1968, et 13 mars 1969.

⁹ Bénétou, P. et J. Touchard. Les interprétations de la crise de mai-juin 1968. - Revue Française de science politique, juin 1970, p. 506.

¹⁰ Ibid.

¹¹ Marcellin, R. L'ordre public et les groupes révolutionnaires. Paris, 1969, 12-13.

¹² Ibid., p. 14.

¹³ Ibid., p. 13-14.

¹⁴ Le Monde des 6 Juin 1968, 5 juin 1971, 25 novembre 1971; Le Combat du 28 mai 1968; Aron, R. La révolution introuvable, Réflexions sur la Révolution de mai. Paris, 1968; Faure, E. L'Education nationale et la participation. Paris, 1968; Les Temps modernes, avril 1970; L'Express, 9-10 février 1970; Crozier, M. La

Société bloquée. Paris, 1970; Ambrosi, C. et A. Ambrosi. La France 1870 – 1970. Paris, 1971, p. 269.

¹⁵ Le Monde du 31 janvier 1975.

¹⁶ Beneton, P. et J. Touchard, Op. cit., p. 535-539.

¹⁷ U. N. E. F. – S. N. E. Sup., Le Livre noir des journées de mai, Paris, 1968; Sauvageot, J., A. Geismar, D. C. – Bédit, J. – P. Duteuil. La révolte étudiante, Paris, 1968; Labro, P. Ce n'est qu'un début; Morin, E., C. Lefort, J.-M. Coudray. Op. cit.; Les Lettres françaises, numéro Spécial-Etudiants, 1968; Magazine littéraire 1968; Le Monde des 7 et 8 juin 1968; Combat du 20 janvier 1969; Cohn – Bédit, D. et G. Le gauchisme, remède à la maladie sénile du communisme. Paris, 1968; Tourin, A.; Op. cit.

¹⁸ Aron, R. Op. cit., p. 13.

¹⁹ Ibid.

²⁰ Ibid., p. 169.

²¹ Le Monde du 19 mai 1968.

²² Morin, E., C. Lefort, J.-M. Coudray. Op. cit., p. 25.

²³ Annuaire statistique de la France, 1968, Résultat de 1967, Paris, 1968, p. 113.

²⁴ Ibid.²⁵

²⁵ Ibid., p. 94.

²⁶ L' Ecole et la Nation, No Special, Janvier-février 1970, p. 141.

²⁷ Annuaire statistique de la France, 1969, Résultat de 1968, Paris, 1969, p. 117.

²⁸ France nouvelle de 14 février 1968.

²⁹ Annuaire statistique de la France, 1969, Résultat de 1968, p. 113.

³⁰ L'année politique, économique, sociale et diplomatique en France, 1967, Paris, 1968, p. 371.

³¹ Ibid.

³² Annuaire statistique de la France, 1969, Résultat de 1968, p. 115; L' Ecole et la Nation, No Special, janvier-février 1970, p. 47; Cahiers du communisme, 1967, No 7-8, p. 58.

³³ Population et sociétés, Bulletin mensuel d'informations Démographiques, Sociales, octobre 1968, p. 12.

³⁴ La France économique en 1968, Paris, 1969, p. 889.

³⁵ Annuaire statistique de la France, 1970/1971, Résultat de 1969, Paris, 1971 p. 105.

³⁶ Annuaire statistique de la France, 1968, Résultat de 1967, p. 92.

- ³⁷ Bourdieu, P. et J.-C. Passeron. Les Héritiers. Les étudiants et la culture. Paris, 1964, p. 14.
- ³⁸ Ibid., p. 34-38.
- ³⁹ Population, mars-avril 1969, p. 231.
- ⁴⁰ L'École et la Nation, No 159, février 1967, p. 7.
- ⁴¹ Annuaire statistique de la France, 1970/1971. Résultat de 1969, Paris, 1971 p. 105.
- ⁴² L'École et la Nation, No 159, février 1967, p. 9.
- ⁴³ Bénétou, P. et J. Touchard. Op. cit., p. 508.
- ⁴⁴ L'École et la Nation, N° 159, février 1967, p. 9.
- ⁴⁵ Rouanet, P. Pompidou. Paris, 1969, p. 208.
- ⁴⁶ Ibid.
- ⁴⁷ Bénétou, P. et J. Touchard. Op. cit., p. 509.
- ⁴⁸ Boudon, R. Quelques causes de la révolte étudiante – In: La Table Ronde, N° 251/252, décembre 1968 – janvier 1969, Paris, 1969, p. 176.
- ⁴⁹ L'École et la Nation, N° 185/186, janvier-février 1970, p. 17.
- ⁵⁰ Ibid.
- ⁵¹ Ibid.
- ⁵² L'Entreprise, II, V, 1968, p. 49.
- ⁵³ Boudon, R. Op. cit., p. 172.
- ⁵⁴ Ibid.
- ⁵⁵ Ibid.
- ⁵⁶ Bénétou, P. et J. Touchard. Op. cit., p. 510-512.
- ⁵⁷ Le Monde du 27 décembre 1968.
- ⁵⁸ Ambrosi, C. et A. Ambrosi. Op. cit., p. 269.
- ⁵⁹ Ibid; Nouschi, A., M. Agulhon. Op. cit., p. 87.
- ⁶⁰ Ambrosi, C. et A. Ambrosi. Op. cit., p. 269.
- ⁶¹ Nouschi, A., M. Agulhon. Op. cit., p. 87.
- ⁶² Тругова Франция против власти монополист. М., 1973, с. 125.
- ⁶³ La France économique en 1968, p. 1162.
- ⁶⁴ Salini, L. Op. cit., p. 14.
- ⁶⁵ La France économique en 1968, p. 1162.
- ⁶⁶ Le Peuple, 799/800/801, 15 mai au 30 juin 1968. La grève générale de mai "68", Paris, 1968, p. 8.
- ⁶⁷ La France économique en 1968, p. 1162.
- ⁶⁸ Le Peuple, 799/800/801..., p. 9.
- ⁶⁹ Nouschi, A., M. Agulhon. Op. cit., p. 87.
- ⁷⁰ L'année politique, économique, sociale et diplomatique en France, 1968, Paris, 1969, p. 35.

- ⁷¹ Ibid.
- ⁷² La Sorbonne par elle-même, p. 148.
- ⁷³ Le Monde du 8 mai 1968.
- ⁷⁴ L'année politique, économique, sociale et diplomatique en France, 1968.
- p. 35.
- ⁷⁵ Ibid.
- ⁷⁶ Ibid., p. 36.
- ⁷⁷ Ibid.
- ⁷⁸ Ibid., p. 35.
- ⁷⁹ Salin I, L. Op. cit., p. 13-14.
- ⁸⁰ Le Peuple, 799/800/801..., p. 15.
- ⁸¹ L'année politique, économique, sociale et diplomatique en France, 1968.
- p. 36.
- ⁸² La Sorbonne par elle-même, p. 21.
- ⁸³ L'année politique, économique, sociale et diplomatique en France, 1968.
- p. 36.
- ⁸⁴ Ibid.
- ⁸⁵ Ibid.
- ⁸⁶ Le Peuple, 799/800/801..., p. 16.
- ⁸⁷ Le Monde du 15 mai 1968.
- ⁸⁸ Lavergne, B. Une fresque générale..., p. 191.
- ⁸⁹ L'année politique, économique, sociale et diplomatique en France, 1968.
- p. 106.
- ⁹⁰ L'année politique, économique, sociale et diplomatique en France, 1967.
- p. 120.
- ⁹¹ Le budget de L'Etat pour 1968. – Cahiers du communisme, 1968, N° I, p. 97-98.
- ⁹² L'année politique, économique, sociale et diplomatique en France, 1967.
- p. 140.
- ⁹³ Le Peuple, 799/800/801..., p. 17.
- ⁹⁴ Ibid., p. 20.
- ⁹⁵ L'année politique, économique, sociale et diplomatique en France, 1967.
- p. 38.
- ⁹⁶ Ibid., p. 40.
- ⁹⁷ Le Peuple, 799/800/801..., p. 20-51.
- ⁹⁸ Rouanet, P. Op. cit., p. 123.
- ⁹⁹ La Sorbonne par elle-même, p. 123.
- ¹⁰⁰ La Magazine littéraire, N° 19, 1968, p. 24.

- ¹⁰¹ Cohen, F. L'étape des élections, "Le pays se lance dans le plus grand mouvement de grève de son histoire". – "La nouvelle critique, №15, 1968, p. 6.
- ¹⁰² Ibid.
- ¹⁰³ Тругова Франция против властни монополиї, с. 220-221.
- ¹⁰⁴ F. – Alquier, F., Les illusionnires. Paris, 1968, p. 71.
- ¹⁰⁵ De Brouwer, D. Op. cit., p. 25, 44-46, 64, 123-124.
- ¹⁰⁶ Prévost, C. Les beses de l'idéologie gauchistes. – La nouvelle critique, № 15, 1968, p. 12.
- ¹⁰⁷ Ibid.
- ¹⁰⁸ Lavergne, B. Une fresque générale.... p. 213.
- ¹⁰⁹ Marcuse, H. Reason and Revolution. New York, 1954.
- ¹¹⁰ Marcuse, H. Eros et la civilisation. Paris, 1963.
- ¹¹¹ Marcuse, H. Der eindimensionale Mensch, Neuwed, 1967.
- ¹¹² Lavergne, B. Une fresque générale...., p. 212, 215.
- ¹¹³ Цум но: Бамалов, Е. Философия на бунта. С., 1974, с. 34.
- ¹¹⁴ Prévost, C. Les étudiants et le gauchisme. Paris, 1969, p. 78.
- ¹¹⁵ Цум но: Бамалов, Е. Пос. съч., с. 34.
- ¹¹⁶ Prévost, C. Les étudiants et le gauchisme, p. 78.
- ¹¹⁷ Quelle Université? Quelle société? Paris, 1968, p. 21-22.
- ¹¹⁸ La Sorbonne par elle – même, p. 239.
- ¹¹⁹ Quelle Université? Quelle société? Paris, 1968, p. 85.
- ¹²⁰ Ibid., p. 136.
- ¹²¹ Prévost, C. Les étudiants et le gauchisme, p. 69-70.
- ¹²² Ibid., p. 44.
- ¹²³ Sauvageot, J., A. Geismar, D. C. – Bénbit, J. – P. Duteu
u i. Op. cit., p. 83.
- ¹²⁴ Ibid., p. 59.
- ¹²⁵ Prévost, C. Les étudiants et le gauchisme, p. 44.
- ¹²⁶ Sauvageot, J., A. Geismar, D. C. – Bénbit, J. – P. Duteu
i. Op. cit., p. 92.
- ¹²⁷ Labro, P. Ce n'est qu'un début...., p. 195.
- ¹²⁸ Sauvageot, J., A. Geismar, D. C. – Bénbit, J. – P. Duteu
i. Op. cit., p. 92.
- ¹²⁹ Le Nouvel Observateur du 8 mai 1968.
- ¹³⁰ Sauvageot, J., A. Geismar, D. C. – Bénbit, J. – P. Duteu
u i. Op. cit., p. 120.
- ¹³¹ Ibid., p. 84.
- ¹³² Ibid., p. 83.

- ¹³³ Ibid., p. 54; Labro, P. Ce n'est qu'un début..., p. 74, 217; Prévost, C. Les étudiants et le gauchisme, p. 35, 40, 58, 74.
- ¹³⁴ Le Nouvel Observateur du 8 mai 1968.
- ¹³⁵ Salini, L. Op. cit., p. 26.
- ¹³⁶ Ibid., p. 31-32.
- ¹³⁷ Le Nouvel Observateur du 8 mai 1968.
- ¹³⁸ Prévost, C. Les étudiants et le gauchisme, p. 21.
- ¹³⁹ Sauvageot, J., A. Geismar, D. C. - Bénbit, J. - P. Duteu
i. Op. cit., p. 69.
- ¹⁴⁰ Salini, L. Op. cit., p. 108.
- ¹⁴¹ L'année politique, économique, sociale et diplomatique en France, 1968,
p. 41.
- ¹⁴² Le Peuple, 799/800/801..., p. 49.
- ¹⁴³ Ibid.
- ¹⁴⁴ Nouschi, A., M. Agulhon. Op. cit., p. 88-89.
- ¹⁴⁵ Ibid., p. 88.
- ¹⁴⁶ Le Peuple, 799/800/801..., p. 49.
- ¹⁴⁷ Ibid., p. 52.
- ¹⁴⁸ Ibid., p. 54.
- ¹⁴⁹ Ibid.
- ¹⁵⁰ Le Monde des 26 et 27 mai 1968.
- ¹⁵¹ Le Peuple, 799/800/801..., p. 56.
- ¹⁵² Prévost, C. Les étudiants et le gauchisme, p. 22.
- ¹⁵³ Sauvageot, J., A. Geismar, D. C. - Bénbit, J. - P. Duteu
i. Op. cit., p. 120.
- ¹⁵⁴ Prévost, C. Les étudiants et le gauchisme, p. 35.
- ¹⁵⁵ Salini, L. Op. cit., p. 44.
- ¹⁵⁶ La France économique en 1968, p. 1165-1166.
- ¹⁵⁷ Ibid., p. 1166.
- ¹⁵⁸ Le Peuple, 799/800/801..., p. 61-62.
- ¹⁵⁹ Ibid., p. 62.
- ¹⁶⁰ Ibid.
- ¹⁶¹ Le film des événements de mai-juin 1968. - Cahiers du communisme, mai-juin 1968, p. 25.
- ¹⁶² Ibid., p. 26, 32, 34.
- ¹⁶³ Nouschi, A., M. Agulhon. Op. cit., p. 89.
- ¹⁶⁴ Salini, L. Op. cit., p. 52-53.
- ¹⁶⁵ Трудовая Франция против власти монополий, с. 22.

- ¹⁶⁶ V. – P o n t e, P. Histoire de la République Gaullienne. t. II, Paris, 1971, p. 517.
- ¹⁶⁷ Le P e u p l e, 799/800/801..., p. 62-64; Cahiers du communisme, mai-juin 1968, p. 29-30.
- ¹⁶⁸ Cahiers du communisme, mai-juin 1968, p. 32.
- ¹⁶⁹ L' a n n é e p o l i t i q u e, é c o n o m i q u e, s o c i a l e e t d i p l o m a t i q u e e n F r a n c e, 1968, p. 43.
- ¹⁷⁰ Le Nouvel Observateur du 8 mai 1968.
- ¹⁷¹ L a b r o, P. Ce n'est qu'un début..., p. 218.
- ¹⁷² Ibid., p. 195.
- ¹⁷³ L a S o r b o n n e p a r e l l e – m ê m e, p. 237-238.
- ¹⁷⁴ L'Événement, juin 1968, p. 8.
- ¹⁷⁵ P r é v o s t, C. Les étudiants et le gauchisme, p. 54.
- ¹⁷⁶ L a b r o, P. Ce n'est qu'un début..., p. 74; S a u v a g e o t, J., A. G e i s m a r, D. C. – B é n b i t, J. – P. D u t e u i. Op. cit., p. 54.
- ¹⁷⁷ S a u v a g e o t, J., A. G e i s m a r, D. C. – B é n b i t, J. – P. D u t e u i. Op. cit., p. 217.
- ¹⁷⁸ B é n é t o n, P. et J. T o u c h a r d. Op. cit., p. 506.
- ¹⁷⁹ La démocratie nouvelle, juin-juillet 1968, p. 86.
- ¹⁸⁰ La nouvelle critique, N° 15, 1968, p. 7-8.
- ¹⁸¹ La nouvelle critique, N° 16, 1968, p. 3.
- ¹⁸² Le Monde des 19 et 20 mai 1968.
- ¹⁸³ La nouvelle critique, N° 16, 1968, p. 6.
- ¹⁸⁴ Ibid., p. 6-7.
- ¹⁸⁵ Le Monde des 1 et 14 juin 1968, et 13 mars 1969.
- ¹⁸⁶ L a b r o, P. Ce n'est qu'un début..., p. 194, 202; F. – A l q u i e r, F. Op. cit., p. 63-65.
- ¹⁸⁷ L' a n n é e p o l i t i q u e, é c o n o m i q u e, s o c i a l e e t d i p l o m a t i q u e e n F r a n c e, 1968, p. 44.
- ¹⁸⁸ Ibid.
- ¹⁸⁹ Ibid.
- ¹⁹⁰ Le Monde des 1 juin 1968.
- ¹⁹¹ Ibid.
- ¹⁹² Ibid.
- ¹⁹³ L' a n n é e p o l i t i q u e, é c o n o m i q u e, s o c i a l e e t d i p l o m a t i q u e e n F r a n c e, 1968, p. 45.
- ¹⁹⁴ Cahiers du communisme, mai-juin 1968, p. 34.
- ¹⁹⁵ Le Monde des 1 juin 1968.

- ¹⁹⁶ Le Peuple, 799/800/801..., p. 77.
- ¹⁹⁷ Cahiers du communisme, mai-juin 1968, p. 35.
- ¹⁹⁸ Ibid., p. 36.
- ¹⁹⁹ Le Peuple, 799/800/801..., p. 77.
- ²⁰⁰ Ambrosi, C. et A. Ambrosi. Op. cit., p. 271.
- ²⁰¹ Le Peuple, 799/800/801..., p. 81.
- ²⁰² Ibid.
- ²⁰³ Ibid., p. 95.
- ²⁰⁴ Ibid., p. 96.
- ²⁰⁵ Ibid., p. 109.
- ²⁰⁶ Ibid.
- ²⁰⁷ Ibid., p. 110.
- ²⁰⁸ Ibid.
- ²⁰⁹ L'année politique, économique, sociale et diplomatique en France, 1968,
p. 48.
- ²¹⁰ Ibid., p. 49.
- ²¹¹ Ibid., p. 48.
- ²¹² La France économique en 1968, p. 1170-1171.
- ²¹³ Frischman, G. Le bilan grèves de mai et juin. – Cahiers du communisme,
N° 8/9, 1968, p. 46-47.
- ²¹⁴ Ibid., p. 45-46.
- ²¹⁵ Ibid., p. 48-49.
- ²¹⁶ Ibid.
- ²¹⁷ La France économique en 1968, p. 1176-1177.
- ²¹⁸ Ibid., p. 1178.
- ²¹⁹ L'année politique, économique, sociale et diplomatique en France, 1968,
p. 50.
- ²²⁰ Le Monde des 8 juin 1968.
- ²²¹ Cahiers du communisme, mai-juin 1968, p. 37-41.
- ²²² Ibid., p. 47.
- ²²³ Ibid., p. 48.
- ²²⁴ Ibid.
- ²²⁵ Ibid.
- ²²⁶ L'année politique, économique, sociale et diplomatique en France, 1968,
p. 50.
- ²²⁷ Ibid.
- ²²⁸ Ibid.
- ²²⁹ Ibid., p. 52.

- ²³⁰ Ibid.
- ²³¹ Rouanet, P. Op. cit., p. 89.
- ²³² Nouschi, A., M. Agulhon. Op. cit., p. 89.
- ²³³ L'année politique, économique, sociale et diplomatique en France, 1968,
p. 55.
- ²³⁴ Ibid., p. 375.
- ²³⁵ Ibid., p. 56; E. Faure, L'éducation nationale et la participation p. 18.
- ²³⁶ L'année politique, économique, sociale et diplomatique en France, 1968,
p. 57.
- ²³⁷ Ibid.
- ²³⁸ Ibid., p. 58-59.
- ²³⁹ Lavergne, B. La loi d'orientation de l'Enseignement supérieur, L'année
politique et économique, décembre 1968, p. 386, 389, 402, 406.
- ²⁴⁰ L'année politique, économique, sociale et diplomatique en France, 1968,
p. 64.
- ²⁴¹ Ibid., p. 64-65.
- ²⁴² Ibid., p. 64.
- ²⁴³ Ibid., p. 65.
- ²⁴⁴ Lavergne, B. La loi d'orientation..., p. 386.
- ²⁴⁵ L'année politique, économique, sociale et diplomatique en France,
1968, p. 72.
- ²⁴⁶ Ibid.
- ²⁴⁷ Ibid., p. 73.
- ²⁴⁸ Ibid., p. 364.
- ²⁴⁹ Ibid., p. 364-365.
- ²⁵⁰ Ibid., p. 367-369.
- ²⁵¹ Lavergne, B. La loi d'orientation..., p. 400.
- ²⁵² L'année politique, économique, sociale et diplomatique en France,
1968, p. 364-369.
- ²⁵³ Lavergne, B. La loi d'orientation..., p. 397.
- ²⁵⁴ L'année politique, économique, sociale et diplomatique en France,
1968, p. 369.
- ²⁵⁵ Ibid.
- ²⁵⁶ Ibid., p. 368.
- ²⁵⁷ Ibid., p. 367.
- ²⁵⁸ Lavergne, B. La loi d'orientation..., p. 399.
- ²⁵⁹ Ibid., p. 393.
- ²⁶⁰ Ibid., p. 393-394.

²⁶¹ Ibid., p. 406.

²⁶² Ibid., p. 405.

²⁶³ Ibid., p. 394.

²⁶⁴ Ibid., p. 409-410.

²⁶⁵ Combat du 18 octobre 1968.

²⁶⁶ Lave rgne, В. La loi d'orientation..., p. 414.

²⁶⁷ Le Figaro du 14 septembre 1968.

²⁶⁸ Le Figaro du 16 novembre 1968.

²⁶⁹ Knjzевne novine, Beograd, 19. IX. 1968.

²⁷⁰ L'Express du 23 septembre 1968.

²⁷¹ Faug e, E. Philosophie d'une reforme. Paris, 1969, p. 60.

²⁷² Вж.: На ѝ г е н о в, В. Студентският бунт, "Новата левица" и нейната идеология. С., 1971; Л я в радикализъм и тенденции към олевяване сред младежта на Запад. С., 1976; К о н а к ч и е в а, М. Илюзиите на младежката "контракултура". С., 1977; М я л о, К. Г. Социална динамика майското движение (Франция, 1968). – Вопросы философии, 1969, № 6; Б о р ь б а классов и современный мир. М., 1970; Трудовая Франция против власти монополий; М о л ч а н о в, Н. Генерал дьо Голль. М., 1980 и др.

²⁷³ М я л о, К. Г. Пос. съч., с. 49; Трудовая Франция против власти монополий, с. 7, 12-15, 37, 95.

²⁷⁴ Трудовая Франция против власти монополий, с. 22, 34, 54.

²⁷⁵ М о л ч а н о в, Н. Пос. съч., с. 482.

²⁷⁶ Le Monde du 1 juin 1968.

LE MOUVEMENT ESTUDIANTIN EN FRANCE MAI – JUIN 1968

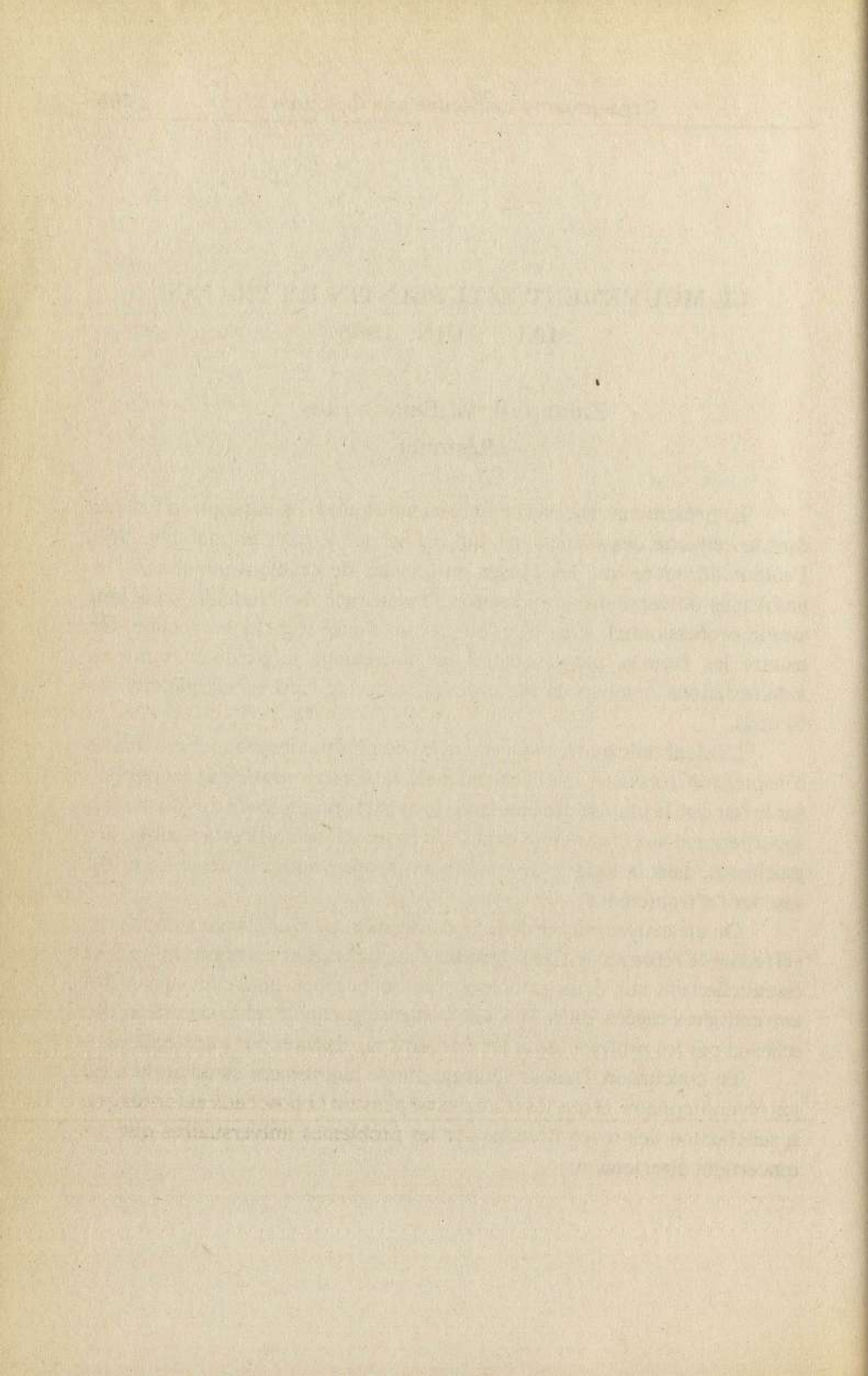
Emanouil G. Emanouilov
(Résumé)

Le présent ouvrage est consacré au mouvement étudiantin en France, dans le contexte des événements qui ont secoué le pays en mai-juin 1968. L'auteur découvre que les causes profondes de ce mouvement sont les problèmes universitaires, la sélection, l'incertitude des étudiants dans leur avenir professionnel, ainsi que leur peur d'une dégradation sociale. On montre les formes, par lesquelles le mouvement se déroule: réunions, manifestations, combats de rue avec les forces de l'ordre, occupations des facultés.

L'auteur note que le mouvement est dominé par les groupes gauchistes d'inspiration trotskiste, anarchiste ou maoïste. Ça s'explique en premier lieu par le fait que la plupart des étudiants, formant la base sociale du gauchisme, appartiennent aux classes moyennes. On analyse l'idéologie et la tactique des gauchistes, dans la logique desquels était de "provoquer le désordre et de susciter l'affrontement".

On en analyse encore de la loi d'orientation, par l'application de laquelle s'effectue la réforme de l'enseignement supérieur. Cette célèbre loi repose essentiellement sur deux principes: l'autonomie des nouvelles structures universitaires créées, dites "des unités d'enseignement" et la cogestion de celles-ci par les professeurs et les étudiants représentés par parts égales.

En conclusion, l'auteur souligne que le mouvement étudiantin n'est pas révolutionnaire, et que les étudiants ne peuvent imposer aux autorités que la satisfaction des revendications sur les problèmes universitaires que les concernent directement.

ТРУДОВЕ НА ВЕЛИКОТЪРНОВСКИЯ УНИВЕРСИТЕТ
"СВ. СВ. КИРИЛ И МЕТОДИЙ"

Том XXX, Книга 3

ИСТОРИЧЕСКИ ФАКУЛТЕТ

1992

TRAVAUX DE L'UNIVERSITÉ "ST. ST. CYRILLE ET MÉTHODE"
DE VELIKO TIRNOVO

Tome XXX, Livre 3

FACULTÉ D'HISTOIRE

1992

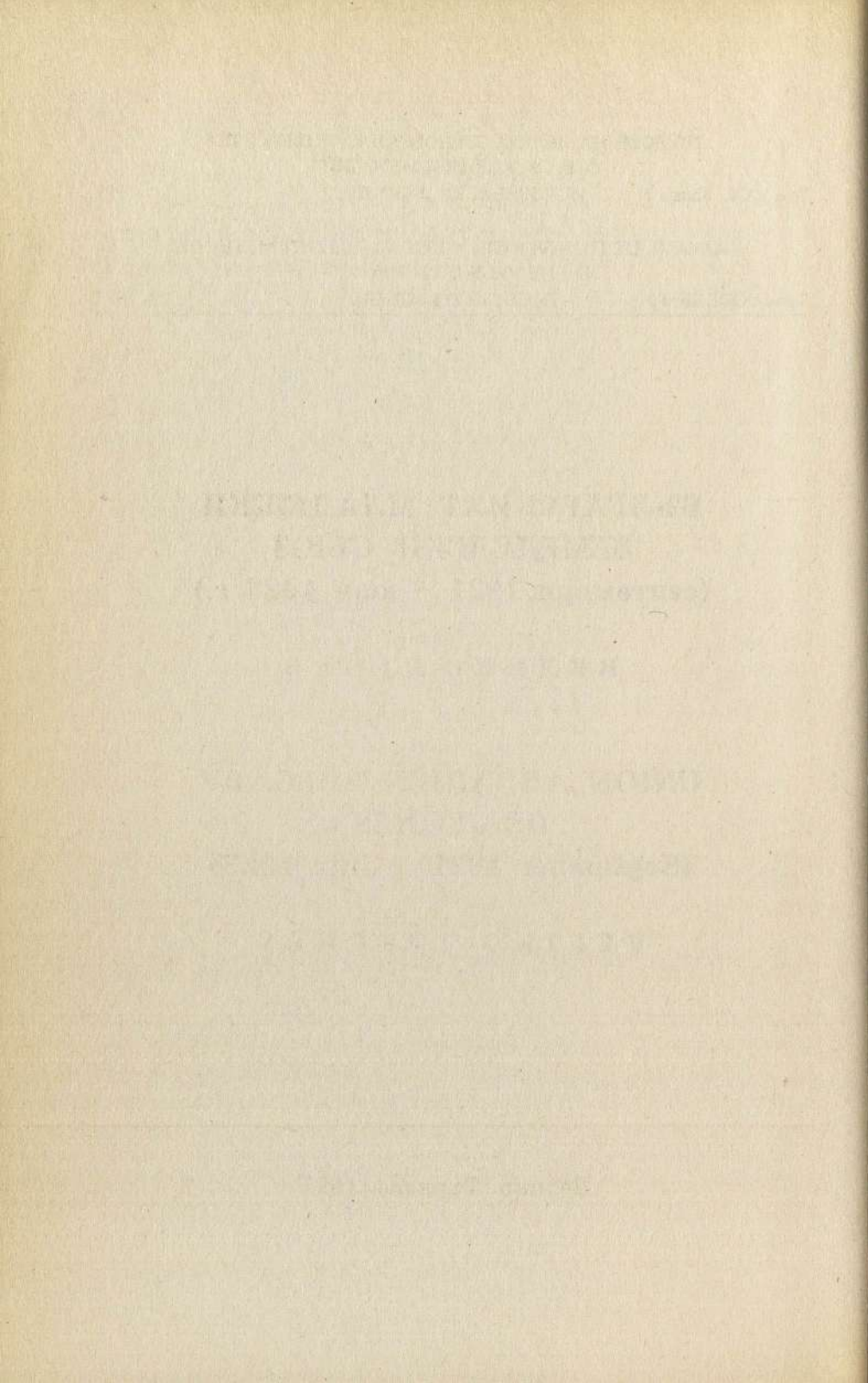
**БЪЛГАРСКИЯТ МЛАДЕЖКИ
ЗЕМЕДЕЛСКИ СЪЮЗ
(септември 1921 – юни 1923 г.)**

ВЕЛИКО ЛЕЧЕВ

**UNION AGRARIEN BULGARE
DE JEUNES
(September 1921 – Juin 1923)**

VELIKO LETCHEV

Велико Търново, 1995

Българският младежки земеделски съюз (БМЗС) просъществува със свое място и облик в родината ни история. Към него има определен изследвачески интерес, тъй като в редовете му израстват множество предани на земеделското движение млади кадри, които участват дейно в политическите борби. Повече са изследванията, посветени на идейно-политическото и организационното развитие на БМЗС след 9 юни 1923 г.¹ Що се отнася до учредяването и дейността му по време на самостоятелното управление на БЗНС, все още липсват самостоятелни проучвания².

Без да претендира за абсолютност на обобщенията, тази статия има за цел да разкрие причините, довели до учредяването на БМЗС през септември 1921 г., и да оцени неговата роля в обществено-политическия живот на страната до свалянето на самостоятелното земеделско правителство от власт на 9 юни 1923 г.

УЧРЕДЯВАНЕ И ОРГАНИЗАЦИОННО РАЗВИТИЕ НА БЪЛГАРСКИЯ МЛАДЕЖКИ ЗЕМЕДЕЛСКИ СЪЮЗ

След Първата световна война политическите партии в България започват целенасочена дейност за спечелване на влияние сред младежта. В условията на икономическата разруха левите партии имат по-големи шансове за успех: през юли 1921 г. е учреден Съюзът на социалдемократическата младеж (ССМ) при БРСДП (о); възстановява дейността си Българският комунистически младежки съюз (БКМС) при БКП (т. с.)³.

През май 1921 г. свой младежки съюз образува Обединената народнопрогресивна партия (ОбНПП)⁴, а Демократическата партия (ДП), Националлибералната партия (НЛП) и Радикалната партия (РП) започват да изграждат младежки групи при местните партийни организации⁵. Посредством привличането на младежта политическите партии се стремят да издигнат своя социален престиж и да увеличат шансовете си за завоюване на политическата власт.

За разлика от партиите, обвинявани за двете национални катастрофи, БЗНС запазва своята притегателна сила. През 1920 – 1921 г. в местните дружби се записват около 10 000 нови членове, а в навечерието на XVI земеделски конгрес (12 – 16 февруари 1921 г.) в съюза членуват 87 133 души. Конгресът не посочва каква част от членската маса са млади хора. Но очевидно и в БЗНС е налице тенденция към нарастване на относителната тежест на младежкия елемент. Основание за тази констатация ни дава изказването на един от бъдещите лидери на БМЗС Цв. Аврамов, който от името на младите делегати настоява за по-активно противопоставяне на монархията и лично на цар Борис III. Независимо от това, че изказването няма пряко отношение към взетите решения от конгреса, то е показателно за стремежа на младите членове на БЗНС към политическа изява⁶.

Делегатите не изтъкват необходимостта от образуване на младежки групи не само поради засиления приток на нови членове в БЗНС, но и поради факта, че младите земеделци смятат за по-престижно да членуват в местните дружби. Ето защо Земеделският съюз изостава от останалите политически партии, които с помощта на своите студентски групи успяват да спечелят известно влияние сред младежта⁷.

БЗНС неуспява да възстанови студентската си група⁸, тъй като през октомври 1920 г. неговото правителство прави допълнения към Закона за народното просвещение, чието практическо приложение довежда до увеличаване на семестриалните такси и до намаляване на приеманите студенти в Софийския университет⁹. В знак на протест студентите, членове на останалите политически партии, пречат на своите колеги земеделци да подновят дейността на своята група¹⁰.

Изоставането на БЗНС в работата сред младежта започва да се чувства по-осезателно през пролетта на 1921 г. Тогава младежките групи на ДП и БКП (т. с.) в Ловешко и Търновско успяват да осуетят събрания на някои от местните дружби. Силни са антиземеделските настроения и в изграждащите се младежки поделения на останалите политически партии¹¹.

В такава обстановка младежите от земеделската дружба в Харманли образуват своя група. Не е известно какви са конкретните причини за образуването на групата, но вероятно те се коренят в активната антиправителствена дейност, която извършват младите членове на ОбНПП в града. Учредителният конгрес на Младежкия

съюз при тази партия (8–10 май 1921 г.) и острите нападки, отправени от делегатите против земеделското правителство, предопределят търсенето на ефикасни мерки за противодействие¹². Първоначално с такива мерки се ангажира редакционният екип на в. "Земеделско знаме". Старите вълци потриват ръце – се казва в публикуваната във връзка с това статия във вестника – гледайки своите синове да перат греховете на бащите си¹³.

Отрицателна е оценката на земеделския официоз и за Третия комсомолски конгрес, поставил задачата за привличане на трудовата младеж в БКМС¹⁴. Изразеното съгласие е обяснимо предвид на стремежа на БЗНС да привлече подавяващото мнозинство от селската маса в своите регове.

На очертаващата се належаща необходимост от противопоставяне на младежките поделения при опозиционните политически партии обръща специално внимание лидерът на БЗНС Ал. Стамболийски. На 30 май 1921 г. той излиза с "Обръщение" към членовете на съюза, в което посочва, че "трябва да се обмисли сериозно идеята за организиране на младежта"¹⁵.

Шест дни по-късно Постоянното присъствие (ПП) на БЗНС изпраща позив до своите окръжни и околийски настоятелства, в който се настоява до 20 юни с. г. да бъде създадена предварителна организация за образуване на младежки групи. За отговорник на организационната кампания е избран членът на ПП Ив. Бояджиев, на когото се възлага до 27 септември 1921 г. да подготви конгреса на БМЗС¹⁶.

Организационната кампания се развива успешно независимо от това, че започва през активния земеделски сезон. В нея се включват членовете на образуваните в началото на юни 1921 г. младежки групи в Плевен, Враца, Пловдив и Стара Загора. Пропагандата им сред селската младеж е оценена високо от ПП на БЗНС¹⁷.

В същата насока работи и харманлийската група. По нейна инициатива са създадени групи в с. Фердинандово, с. Лешниково и с. Медникарово. Успехите на младите земеделци от Харманли се дължат на изградените от тях агитаторски ядра¹⁸.

Резултатна е дейността на младите членове на БЗНС в Ловеч. Давайки си ясна сметка за силната конкуренция на БКМС, те решават да направят всичко възможно, "за да не остане нито един син на земеделец при комунистите"¹⁹. Образоването на групите в с. Ябланица,

с. Славщица и с. Ковачево е показателно за доброто начало на организационната кампания в Ловешко²⁰.

Други от новообразуваните групи – в с. Угърчин (Плевенско) и с. Скравена (Орханійско) – правят изявления, че ще предприемат конкретни мерки за неутрализиране на евентуалното противодействие от страна на младежките поделения на опозиционните политически партии. Тези изявления са декларативни, тъй като не са реализирани практически²¹.

В организационната кампания се включват и някои "стари" съюзни членове, но само за отделни райони – Тетевенско и Провадийско – и участието им няма съществено значение за изграждането на младежкото земеделско движение. Като цяло образуването на първите групи е резултат от активната и целенасочена дейност на младите членове на местните дружки²².

Прави впечатление, че във Варненско, където земеделското движение има изградени традиции²³, учредяването на младежките групи се извършва с по-бавни темпове. По всяка вероятност това се дължи на изтъкнатите по-горе предпочитания на младите съюзни членове да членуват в местните дружки.

Значението на посочените недостатъци не би следвало да се надценява, тъй като за по-малко от два месеца са образувани около 100 младежки групи – резултат, който не е постигала нито една от политическите партии за такъв кратък период от време. Тези успехи се дължат на голямата популярност на БЗНС в страната, както и на готовността на младите партийни кадри да работят за образуването на свой съюз.

Бързото разрастване на младежкото земеделско движение се разисква на конференцията на БЗНС, проведена от 31 юли до 2 август 1921 г. в София. В контекста на изказаните съображения от народния представител Сп. Дупаринов и някои представители на окръжни дружки, следва да се разглеждат и отправените препоръки относно бъдещата работа в младежките среди. Според решението на конференцията пряка отговорност за тази дейност трябва да носят местните дружки, които се задължават да образуват свои младежки групи от хора на възраст до 25 години. Свикването на учредителния конгрес на БМЗС, както и изработването на съюзния устав, се възлага на ПП на БЗНС²⁴.

Решенията на конференцията създават предпоставки за координиране на действията на отделните младежки групи. Освен

това тя възлага конкретни отговорности на местните гружби и ги ангажира по-тясно с представящото учредяване на БМЗС.

В дейността, свързана с образуването на БМЗС, се включва и членът на ПП на БЗНС Кр. Попов, който е натоварен да съгласува проявите на отделните групи. Необходимостта от съгласуване на действията се налага поради стремежа на някои от младите земеделци да участват в политическите борби. Отчитайки тези настроения, Кр. Попов публикува във в. "Земеделско знаме" статията "Нашето младежко движение". В нея отправя персонални нападки срещу проф. В. Ганев, установил тесни връзки с членовете на Младежкия съюз при ОБНПП. Всъщност Кр. Попов съзнава, че новосъздадените младежки групи нямат нужната готовност да участват пълноценно в политическите борби. Но доколко, доколкото е солидарен с постепенно създаващата се нагласа у някои техни членове в Софийско, Варненско и Белослатинско за противопоставяне на опозицията, ги насърчава²⁵.

Организационната кампания, предшестваща учредяването на БМЗС, завършва към края на септември 1921 г. Образувани са около 300 младежки групи – резултат, който е показателен за популярността на идеята за създаване на съюза. Най-голям е техният брой в Софийско, Плевенско, Ловешко, Търновско, Пазарджишко и Варненско²⁶.

На 21 август 1921 г. е образувана софийската младежка земеделска група. Младите земеделци, подпомагани от председателя на столичната гружба П. Грозданов, започват активна дейност за спечелване на свои привърженици, но не се ангажират с ръководни функции спрямо групи в провинцията²⁷. В сравнение с останалите политически партии БЗНС не натоварва своята столична младежка секция с такива функции най-вероятно поради нейната неголяма численост и невъзможността ѝ да изпълни подобни задачи²⁸.

Постигнатите резултати дават основание на ПП на БЗНС да свика учредителен конгрес на своя младежки съюз. Във връзка с това в. "Земеделско знаме" отпечатва статията "Младежкия конгрес", в която се отбелязва, че БЗНС ще бъде "далеч от партизанските ежби на комунистическите и обединистките групи... и ще издигне на своето знаме любовта към природата, просветата и физическия труд"²⁹.

Седмица преди конгреса е публикуван проектоуставът на БМЗС. В проектоустава липсва категорична регламентация относно обвързването на младите земеделци с политическата дейност на

БЗНС. Това се вижда от глава първа, в която съюзът се определя като културна, просветна и икономическа организация. Това определение противоречи до известна степен на глава втора. В нея се посочва, че основните цели на БМЗС успоредно с просветата, културното и икономическото възпитание на земеделската младеж се свеждат до "най-зорко охраняване на интересите на земеделското съсловие от посегателствата на чужди на него елементи"³⁰.

Съдържателните различия между първа и втора глава се определят от липсата на единство сред младите земеделци относно целите на съюза. Липсата на единство се проявява с особена сила по-късно, по време на учредителния конгрес.

Все пак проектоуставът ни дава повече доказателства за културно-просветната си насоченост, тъй като определя изграждането на БМЗС като авторитетна и силна организация в зависимост от разпространението на полезни знания, образуването на читалища, народни училища и почие (глава трета).³¹

Проектоуставът урежда приемането на съюзни членове. В БМЗС могат да се записват младежи от 14 до 25-годишна възраст, които са синове на лица, занимаващи се със земеделие или с дейности, свързани със земеделието³². Такова ограничение не съществува в нито един от младежките съюзи и организации на политическите партии. То е показателно, че БЗНС се изгражда на съсловен принцип³³.

Необходимият минимум за образуване на младежка земеделска група според проектоустава се определя на 10 души – членове. От своя страна, отделните групи се управляват от настоятелства, състоящи се от председател, секретар и двама съветници³⁴.

От съществена важност за организационното изграждане на БМЗС е глава шеста, която регламентира статута на околийските младежки групи. Те обединяват всички групи от съответната околия и имат за задача да направляват, контролират и подпомагат тяхната дейност³⁵.

Върховен управителен орган на БМЗС е конгресът, който се свиква всяка година на 27 септември (Кръстовден). Между конгресите съюзът се ръководи от Управителен съвет (УС). В УС влиза по право един член на съюза от всеки окръг. Съветът свиква своите заседания веднъж годишно или извънредно по искане на съюзните членове. За изпълнението на решенията на конгреса на УС отговаря ПП, състоящо се от секретар, редактор на съюзния печатен орган и касиер. За да бъде

упражняван ефикасен контрол върху ръководните органи, проектоустава̀т предвижда учредителният конгрес да избере контролна комисия, чиито членове се задължават да ревизират дейността на касиера два пъти годишно³⁶.

Обсъждането на проектоустава̀ заема важно място в работата на учредителния конгрес, проведен на 25 – 27 септември 1921 г. в столицата. Преди да се заемат с това, 500-те делегати са поздравени от: Ц. Бакалов – министър на обществените сгради, пътищата, съобщенията и благоустройството; Ст. Калчев – член на ПП на БЗНС и от Хр. Манолов – от името на земеделската парламентарна група. Поздравителни телеграми изпращат Ал. Стамболов и Сп. Дупаринев, дали на БМЗС 6000 лв.³⁷.

Деловата работа на конгреса започва с реч на Кр. Попов, който заявява, че вместо да се занимават с политика, членовете на съюза трябва да работят повече за повишаване на собственото си образование и за популяризиране на идеите за сдружаване на младите земеделци. Аналогични изказвания правят Цв. Аврамов, Ст. Калчев и редица представители на младежки групи от провинцията³⁸.

Противоположно е становището на министъра на просвещението Ст. Омарчевски. Поради нарастващата поляризация в обществото той смята, че БМЗС трябва да участва активно в политическите борби и по този начин да подпомага земеделското правителство в борбата против опозицията. Ст. Омарчевски е подкрепен само от двама делегати – Станчев и Живанов. Следователно неговата идея не са радва на популярност. За това свидетелства и последвалото гласуване на проектоустава̀, което утвърждава постановката в глава първа – БМЗС да се изгради като "културно-просветна и икономическа организация, а не като политическа"³⁹.

Взетото решение за изграждане на съюза като културно-просветна и икономическа организация ни дава основание да смятаме, че мнозинството от младите земеделци нямат нужната нагласа за активно участие във водещите се ожесточени политически борби в страната. От друга страна, отчитайки младостта и политическата неопитност на членовете на БМЗС, присъстващите на конгреса ръководни дейци на БЗНС с изключение на Ст. Омарчевски подкрепят това решение. Но впоследствие политическата неангажираност на БМЗС се оказва относителна главно поради това, че той е поделение на управляващата партия и участва в борбата против опозицията⁴⁰.

След приключването на дебатите по проектоустава делегатите провеждат манифестация до местността Овча купел край столицата, където се отслужва панихида на гроба на загиналите във Войнишкото въстание през 1918 г. Речи произнасят г-р Р. Даскалов и Н. Атанасов, които заедно с високата оценка за героизма на участниците във въстанието отправят остри нападки към виновниците за двете национални катастрофи⁴¹.

След манифестацията делегатите на конгреса си избират УС на БМЗС от 15 души. За членове на ПП са избрани: Ст. Цанов – секретар, Н. Захариев – касиер, Цв. Аврамов – главен редактор на съюзния печатен орган в. “Младежко знаме”⁴².

Младежките поделения на опозиционните политически партии посрещат враждебно учредяването на БМЗС. Те смятат, че широката популярност на земеделското движение дава големи предимства на съюза. Най-остри нападки отправя ПП на Младежкия съюз при ОБНПП, което отстоява становището, че с образуването на БМЗС шансовете на земеделското правителство за успешна борба против опозицията се увеличават⁴³.

Решенията на младежкия земеделски конгрес са критикувани и от лидерите на БКМС. Те са на мнение, че бъдещата дейност на младите земеделци ще създаде непреодолими пречки за утвърждаването на комсомола като “единствен и господстващ съюз на трудещата се младеж”⁴⁴.

През октомври 1921 г. ПП на БМЗС изпраща напътствия до групите в провинцията. Напътствията се свеждат най-общо до спазване на съюзния устав, но съдържат и някои по-конкретни задачи, отнасящи се до подобряване на отчетността и активизиране на организационната дейност през зимните месеци. Като посредник, осъществяващ връзка между ПП на БМЗС и отделните групи, се утвърждава в. “Младежко знаме”, който излиза веднъж седмично и публикува значителна по обем информация. Тя е показателна за бързото разрастване на съюза, станало възможно в резултат на многобройните агитационни обиколки в провинцията от Д. Кемалов, Д. Тавревски и някои местни дейци. Най-много групи са основани в Плевенско, Ямболско и Поповско⁴⁵.

В обстановка на започналия организационен подем ПП на БМЗС гласува окръжно, според което дните от 10 декември 1921 г. до 20 януари 1922 г. са обявени за агитационни. На практика през този

период се поставят основите на околийската организационна структура. Заедно с образуването на нови групи в почти всички райони на страната, са избрани първите околийски настоятелства в София, Плевен, Ямбол, Попово и Лом. Заслуга за това имат водачите на съюза – Ст. Цанов, Ив. Попов, Цв. Аврамов, Д. Тавревски и Н. Захариев, които посещават много от групите в посочените околии⁴⁶.

В агитационната кампания на БМЗС участват и някои от лидерите на БЗНС. На 15 януари 1922 г. младежката група в Кнежа е посетена от Ал. Раголов, Н. Атанасов и Сп. Дупаринов. Те призовават нейните членове да работят за успеха на земеделското движение в България⁴⁷.

Резултатите от агитационната кампания са насърчителни: образувани са нови младежки групи в цялата страна; ускорено се изграждат околийската организационна структура на БМЗС; неговите водачи по време на обиколката получават гостатъчно информация за проблемите на младите земеделци по места⁴⁸.

През пролетта на 1922 г. в организационното развитие на съюза настъпват някои промени, свързани с използването на по-разнообразни средства за привличане на младежта. Много от групите създават свои библиотеки, групи провеждат курсове по счетоводство и актуални проблеми на земеделецо. В резултата на това БМЗС се утвърждава като притегателен център на селската младеж⁴⁹.

Ускореното разрастване на съюза се отразява до известна степен отрицателно на дисциплината в отделните групи. В някои от тях се записват младежи не толкова поради привързаността си към идеите на БЗНС, колкото с цел на направят бърза кариера. Това принуждава членовете на ПП на БМЗС Ст. Цанов и Цв. Аврамов да извършат обиколки в провинцията, за да окажат помощ на нуждаещите се групи. За подобряване на съюзната дисциплина допринасят и проведените организационни събрания във връзка с християнския празник Благовещение⁵⁰.

Към средата на 1922 г. БМЗС обединява около 25 000 редовно отчетени членове. Тези данни са показателни за възходящото развитие на съюза, още повече че по това време приключва в общи линии изграждането на неговата организационна структура по околии. Свикването на околийските сбирки се извършва редовно, най-често веднъж месечно. За това свидетелстват прецизно изготвените отчети на околийските настоятелства на БМЗС⁵¹.

Повсеместното изграждане на младежки групи в страната се следи с внимание от ПП на БЗНС и лично от Ал. Стамболийски, който на XVII земеделски конгрес (28 – 30 май 1922 г.) настоява местните дружби да привлекат младежите, отбили трудовата си повинност. Заедно с това той критикува дружбите, подценили работата в младежките среди⁵².

Ръководството на БМЗС не подпомага членоветена БЗНС да реализират инициативата на Ал. Стамболийски, тъй като мнозинството от селските младежки групи през активния земеделски сезон преустановяват своята дейност. Възстановяването на редовния организационен живот започва през есента на 1922 г. Околийските настоятелства и ПП на БМЗС полагат много усилия в тази насока в навечерието на Първия редовен конгрес на младите земеделци (8 – 10 ноември 1922 г.). Във връзка с това са проведени събрания, на които са избрани делегати на конгреса. Много от делегатите пристигат в София на коне и участват в манифестацията на "Оранжевата гвардия"⁵³.

Конгресът заседава в театър "Ренесанс". Делегатите са поздравени от г-р Р. Даскалов, Ал. Раголов, М. Турлаков, Ал. Манолов и Вл. Хора – председател на Чехословашкия младежки земеделски съюз. След изслушването на приветствията конгресът започва своята делова работа. Според данните, изнесени в отчета на Ст. Цанов, в БМЗС членуват 31 000 младежи, организирани в повече от 500 групи. Най-активно са работили младите земеделци от Шуменски и Плевенски окръг.⁵⁴

Делегатите отделят повече внимание на политическата обстановка в страната, но приемат и някои важни решения, отнасящи се до организационното развитие на БМЗС. Това се вижда от съдържанието на първата конгресна резолюция, според която в бъдеще младите земеделци се задължават да работят повече за финансовото стабилизиране на своите групи и за спечелване на учещата селска младеж. Предвижда се и отпечатването на по-разнообразни и интересни материали в съюзния печатен орган в. "Младежко знаме".⁵⁵

В края на конгресните заседания делегатите решават съставът на ПП да се увеличи с двама членове, които да контролират организационната дейност на групите. Най-много гласове получават: Ст. Цанов – секретар, Н. Захариев – касиер, Р. Нотев – главен редактор на в. "Младежко знаме", Ив. Попов и Цв. Аврамов – организатори⁵⁶.

След конгреса образуването на нови младежки групи прогължава. Но то не е съобразено в достатъчна степен с поставените изисквания за привличане на учещата се младеж, както и с необходимостта от финансово стабилизиране на отделните групи. Това се вижда от изпратените отчети до ПП на БМЗС, в които се отбелязва, че само отделни групи в Белослатинско успяват да запишат младежи на 15 – 16-годишна възраст. Събирането на членския внос и организирането на дейности, свързани с финансовото стабилизиране на съюза, се извършва доста трудно и не дава съществени резултати⁵⁷.

Очевидно е, че организационното развитие на БМЗС в края на 1922 г. се характеризира с известна инертност и не е съобразено с поставените задачи от младежкия земеделски конгрес. За да свърже по-тясно организационната дейност на младите земеделци с конгресните решения, на 24 декември 1922 г. ПП на съюза изпраща окръжно до местните групи, в което се посочва, че съюзът дължи 30 000 лв. на Кооперативната банка. Предвид на това през обявения за агитационен месец януари на 1923 г. е поставена задачата да бъдат събрани волни помощи с цел да бъде изплатен натрупаният дълг. Тази задача не е изпълнена от всички групи не само поради невъзможността на много от младите земеделци да внесат парични средства, а и поради незадоволителното състояние на съюзната дисциплина. За това свидетелстват публикуваните материали във в. "Младежко знаме" за изключени членове в Ловешко, Луковитско, Преславско, Новоазорско и други райони на страната⁵⁸.

Проблемите, свързани с дисциплината в БМЗС, са обусловени от неговото бързо числено разрастване, което не е съобразено в достатъчна степен с уставните норми на съюзна дейност. Заедно с това не бива да се забравя, че в края на 1922 и началото на 1923 г. в съюза се записват някои членове на младежките поделения при опозиционните политически партии. Водени от карьеристични побуди, тези членове твърде често не се съобразяват с изискванията, залегнали в устава, което е допълнителна предпоставка за незадоволителното състояние на съюзната дисциплина. Във връзка с това ПП на БМЗС препоръчва половингодишен изпитателен срок за младежите от опозиционните политически партии, преминали в младежките земеделски групи⁵⁹.

По време на агитационната кампания привържениците на Д. Драгиев правят опит да спечелят на своя страна част от младите

земеделци в Провадийска околия, но не постигат резултати. Единствено младежката група от с. Равна подкрепя гразиевистите. Нейните членове напускат БМЗС, но това не нарушава нормалното протичане на организационната кампания. Поради това извънредното заседание на УС на БМЗС, състояло се на 6 февруари 1923 г., не поставя на разискване този въпрос. Участниците в заседанието оценяват инициативите на ПП по време на кампанията като навременни и съобразени с необходимостта от качествено подобряване на организационната дейност. Заедно с това те уважават подадената от секретаря на съюза Ст. Цанов оставка и избират на негово място председателя на УС Д. Илиев⁶⁰.

През пролетта на 1923 г. БМЗС поставя акцента върху участието си в политическите борби, поради което значими акценти, пряко свързани с организационното развитие на младежките земеделски групи, не са предвидени. Повече усилия са положени за укрепване на международните връзки. Повод за активизиране на международната дейност е конгресът на Чехословашкия младежки земеделски съюз, проведен на 18 – 19 май 1923 г. в Прага. Българската делегация в състав Д. Илиев, Н. Захариев и Р. Нотев се включва дейно в деловата работа на конгреса, който обсъжда предстоящото учредяване на Младежкия зелен интернационал. В своята реч пред делегатите Н. Захариев заявява, че БМЗС подкрепя тази идея и ще работи за нейното реализиране заедно с младежките поделения на Полската селска партия, Румънската селска партия, Чехословашката селска партия и Руския емигрантски селски съюз. Но свалянето на БЗНС от власт на 9 юни 1923 г. и ударите върху земеделското движение в България са причина БМЗС да продължи своята дейност за образуването на Младежки зелен интернационал при по-трудни условия⁶¹.

Постигнатото в организационната област през разглеждания период е предпоставка за активното присъствие на младите земеделци в политическия живот на страната.

ВЗАИМООТНОШЕНИЯ МЕЖДУ БЪЛГАРСКИЯ МЛАДЕЖКИ ЗЕМЕДЕЛСКИ СЪЮЗ И БЪЛГАРСКИЯ КОМУНИСТИЧЕСКИ МЛАДЕЖКИ СЪЮЗ

Взаимоотношенията между БМЗС и БКМС по време на следвоенната криза са засягани частично в редица исторически съчинения⁶². Налага се този въпрос да се разгледа отделно, за да се разкрият неговите особености и да се преодолеят някои неточни оценки.

Досега началото на взаимоотношенията между БМЗС и БКМС се отнася непосредствено след учредителния конгрес на младите земеделци, проведен на 25 – 27 септември 1921 г.⁶³ От формална гледна точка това становище е правилно, доколкото БКМС* е образуван през 1912 г., и едва след създаването на младежкия съюз на БЗНС е възможно да се говори за наличието на двустранни отношения. Тяхната същност обаче може да се оцени по-пълно, ако за начална хронологическа граница се приеме средата на месец май 1921 г.

Както е известно, на своя Трети конгрес (10 – 12 май 1921 г.) БКМС взема решение за привличане на безимотните и малоимотните селски младежи и за приобщаването им към борбата против правителството на Ал. Стамболийски. Това решение не би трябвало да се приеме за необичайно, като се има предвид съперничеството между БЗНС и БКП (т. с.) след войните и директивите за работа сред селската маса на Комунистическия интернационал. БЗНС се противопоставя на приетото решение от БКМС. На 19 май 1921 г. в. "Земеделско знаме" отправя остри нападки срещу делегатите на Третия комсомолски конгрес, като ги обвиняват, че те не произхождат от "работния народ", и даже отъждествява техния съюз с Младежкия съюз при ОбНПП⁶⁴.

Това становище е показателно за нарасналите амбиции на комунистите за завоюване на влияние в селските райони на страната. Основание за това твърдение ни дава фактът, че до средата на 1921 г. БКМС образува 139 селски дружества с 2682 членове. През месец юли с. г. са образувани 40 нови селски дружества, които правят опити да

*До своята Трета конференция, проведена на 25 май 1919 г., младежкото поделение на БРСДП (т. с.) се нарича Съюз на работническата социалдемократическа младеж (СРСДМ). Преименува се по примера на партията.

пречат на местните гружби при създаването на младежки земеделски групи. Най-активни са тези опити във Фердинандска околия, където през август извършва обиколка г-р Р. Даскалов. В деня, когато се освещава знамето на новоосновената младежка земеделска група в с. Чешма, комсомолците от околията свикват конференция в същото село и отправят персонални нападки към младите земеделци в присъствието на Р. Даскалов⁶⁵.

Би било пресилено да се твърди, че този инцидент предизвиква терора на властите срещу комсомолските гружества в различни райони на страната – Пловдивско, Карловско, Берковско, Ломско, Плевенско и Шуменско⁶⁶. По-правилно е да се смята, че терорът срещу гружествата е част от дейността на земеделското правителство за ограничаване на влиянието на БКП (т. с.) и БКМС.

С дейност, насочена срещу комунистическото движение, се ангажират и някои от новоосновените младежки земеделски групи. В съответствие с решенията на XVI конгрес на БЗНС (12 – 16 февруари 1921 г.) за спечелване на селяните, записали се в БКП (т. с.)⁶⁷, младите земеделци от Ловеч, Нови пазар и Харманли успяват да привлекат отделни членове на БКМС. Други младежки земеделски групи – в Русе, Дупница и Копривщица – също работят в тази насока, но не постигат резултати⁶⁸.

Изложените факти показват, че първите младежки земеделски групи правят опити за разширяване на влиянието си в градските центрове, където БКМС има много членове и привърженици. В това отношение младите земеделци изпреварват местните гружби, които започват аналогична дейност в края на 1922 г.⁶⁹

Противоречията между младежките земеделски групи и БКМС нямат повсеместен характер. Основание за тази констатация ни дават публикуваните във в. "Младеж" данни за взаимоотношенията между младите земеделци и комсомолци в Ямбол и с. Бреница (Врачанско). Фактът, че в конкретния случай печатният орган на БКМС се въздържа от обичайния си груб и невъздържан тон и дори изказва задоволството си от коректното поведение на младежките земеделски групи, свидетелства за установената взаимна търпимост между някои младежки поделения на БЗНС и БКП (т. с.)⁷⁰.

Склонността на отделни гружества да поддържат лоялни отношения с младите земеделци не се споделя от Централното настоятелство (ЦН) на БКМС. Комсомолското ръководство

обосновава по-подробно своето негативно отношение към младежките земеделски групи непосредствено преди учредителния конгрес на БМЗС, обявявайки се против тяхната обвързаност с колебливата и непоследователна дейност на правителството на БЗНС спрямо ограничаването на икономическите привилегии на едрия капитал в страната. Към тези аргументи лидерите на БКМС прибавят и разтурването на комунистическите общини, което окачествяват като акт на политическо насилие. Изхождайки от тези позиции, те призовават младите земеделци да изоставят своите водачи и да се присъединят към комсомола. Във връзка с това по време на поредния международен младежки ден (4 септември 1921 г.) в цялата страна са издигнати лозунги против земеделското правителство⁷¹.

Острата реакция на БКМС спрямо учредяването на БМЗС се дължи не толкова на появата на още един младежки съюз на политическата сцена, колкото на факта, че на учредителния му конгрес се заявява твърдата решимост да се привлечат синовете на безимотните и малоимотните селяни. Намерението да се спечелят младежите от тези две социални групи става причина за повишаване на напрежението между двата съюза. По-добри изгледи за успеха се очертават пред БМЗС, тъй като той е поделение на управляващата партия, а в условията на българската политическа действителност в началото на 20-те години това не е без значение.

ЦН на БКМС посрещат с тревога учредяването и организационното укрепване на БМЗС. Внушителният брой на младежките земеделски групи – около 300, при това образувани само за няколко месеца – поражда сериозни опасения сред комсомолците относно бъдещите възможности за работа сред селската младеж. Отчитайки тези настроения, редакционният екип на в. "Младеж" публикува поредица от статии, с които цели да вдъхне самочувствие на своите читатели в селските райони⁷².

В стремежа си да извоюва по-голямо влияние в селата БМЗС изразява несъгласие с едностранчивата идейно-възпитателна работа на БКМС сред селската младеж. Тези обвинения са тясно свързани с отрицателното отношение на младите земеделци към комунистическата идеология, и по-специално към завземането на политическата власт по насилствен път⁷³.

Интересно е да се отбележи, че не са изключение случаите, когато в. "Младежко знаме" отъждествява комунистическата идеология със социалдемократическата. Непознаването на разликите

между двете идеологии е изключително, тъй като БМЗС се оглавява от образовани и компетентни млади хора, между които са Ст. Цанов, Цв. Аврамов, Н. Захариев, Ив. Попов и др. По-вероятно е водачите на съюза да се стремят по този начин да изострят още повече не особено добрите отношения между БКМС и ССМ, за да се отклони временно тяхната дейност срещу младежките земеделски групи. Но ръководството на комсомола не се поддава на тези внушения. То не отговаря на отправената критика спрямо комунистическата идеология⁷⁴.

Очевидното въздържане на ЦН на БКМС от крайни оценки се определя от категоричната позиция, която отстояват двамата от лидерите на БМЗС – Цв. Аврамов и Д. Тавревски, които осъждат запалването на дома на БКП (т. с.) от екстремистки елементи на 24 май 1921 г.⁷⁵

В началото на 1922 г. в отношенията между БМЗС и БКМС отново надделява политическото съперничество и недоброжелателност. По-зряло и активно действа БКМС, натрупал по-голям опит през близо десетгодишното си съществуване. Това проличава при участието му в агитационната кампания, предшестваща насрочените за 19 февруари с.г. селскообщински избори. Комсомолците подпомагат партийните организации в Софийско, Плевенско и Оряховско и заедно с това полагат усилия да попречат на младежките земеделски групи в с. Остров (Оряховско), с. Лесичери (Търновско), с. Кошловци (Никополско), с. Крушивица и с. Левски (Плевенско).⁷⁶

Предизборната дейност на БМЗС е по-слаба. Съобразявайки се с решенията на учредителния конгрес, който конституира съюза като културно-просветна и икономическа организация, много от младежките групи не участват в предизборната кампания. Все пак в отделни селища на Провадийска и Белоградчишка околия младите земеделци успешно противодействат на комсомолските дружества⁷⁷.

В предизборната борба се включва по-активно в. “Младежко знаме”. Публикуваните статии на тази тема не са много на брой, но прави впечатление, че някои от тях се разграничават от категоричния тон на в. “Земеделско знаме” против комунистическото движение. За това свидетелства статията на Цв. Аврамов със заглавие “Общинските избори”. В нея се казва: “Старите партии са образували единен блок срещу отделните фронтове на земеделци и комунисти”⁷⁸.

Очевидно Цв. Аврамов, а може би и други ръководни дейци на БКМС, са убедени в политическата недобронамереност на ОбНПП,

ДП, РП, НЛП и БРСДП(о) спрямо земеделци и комунисти, т. е. виждат общия противник, но подобно на БЗНС не предприемат конкретни действия за сближаване с БКП (т. с.) и БКМС.

Очевидно е, че взаимоотношенията между младите земеделци и комсомолци са противоречиви и трудно могат да се оценят едностранно. Съперничеството за завоюване на по-голямо влияние сред селската младеж, както и идейните различия, са в основата на противопоставянето между БМЗС и БКМС. От друга страна, съществуващите противоречия, макар и епизодично, нямат определящо значение за развитието на взаимоотношенията между двата съюза. Бързо развиващият се процес на консолидация на десните политически сили, свързан с предстоящото образуване на Конституционния блок, създава по-благоприятни условия за сближаване на БМЗС и БКМС.

Внимателният преглед на документалния материал ни дава основание да смятаме, че БМЗС подхожда по-реалистично към сложната политическа обстановка и произтичащите от нея възможности за взаимодействие с комсомолските джужества. Реалистичният подход на водачите на земеделската младеж се проявява през пролетта на 1922 г., когато БЗНС предприема кампания против врангелистите⁷⁹, подготвящи подривни действия срещу правителството на Ал. Стамболийски. Отчитайки приноса на БКП (т. с.) и БКМС за разкриване на врангелисткия заговор, БМЗС ограничава самоцелните нападки срещу комунистическото движение. Същевременно Ст. Цанов, Н. Захариев, Ив. Попов и Цв. Аврамов при обиколките си в провинцията посочват, че командването на белогвардейската армия е установило тесни връзки с водачите на опозицията и разполага с подробни сведения за лидерите на БЗНС⁸⁰.

ЦН на БКМС не оценява нюансите в политическите виждания на БМЗС. Верни на възприетия курс на самостоятелна политическа борба, водачите на комсомола са до известна степен по-крайни от БКП (т. с.), чийто Висш партиен съвет през април 1922 г. приема резолюция за техническо сътрудничество с БЗНС⁸¹. Вместо да откликват на добронамерените изявления на БМЗС, лидерите на БКМС продължават целенасочената си пропагандна дейност срещу младите земеделци. Чрез в. "Младеж" и разпространяваните позиви от комсомолските джужества са отправени нападки не само срещу БМЗС, но и срещу земеделското правителство⁸². Интерес представлява съдържанието на един от тези позиви, в който се казва: "Българското

правителство, в пълно съгласие с всички буржоазни партии, не само че даде подслон на тази престъпна сган (армията на генерал Врангел – б. а., В. Л.), но е предоставило на разположение цялата страна⁸³.

Очевидно ЦН на БКМС не отчита политическите реалности и направените макар и колебливо стъпки от БМЗС за нормализиране на двустранните отношения. Тази позиция на комсомола не съответства на ориентацията на младите земеделци към по-решителни действия против десните политически сили. Избирането на Цв. Аврамов за член на създадения в навечерието на XVII конгрес на БЗНС (28 – 30 май 1922 г.). Комитет за селска диктатура⁸⁴ е показателно, че подобно на БКМС, БМЗС приема насилието като средство за борба против десните политически сили. Същевременно този избор е доказателство за съпричастността на младежкия земеделски съюз към тоталитарните изблици на правителството на Ал. Стамболийски през последната година от управлението му.

Направеният преглед на развитието на отношенията между БМЗС и БКМС през първата половина на 1922 г. свидетелства, че въпреки съществуващите възможности двустранно сътрудничество не е постигнато. Проведените общи митинги против заговора на врангелистите с участието на комсомолски дружества и земеделски групи в отделни селища на Варненски и Пловдивски окръг⁸⁵ имат спонтанен характер и не допринасят за сближаването на двата съюза.

ЦН на БКМС не осъжда съвместните действия на своите членове с младите земеделци. Заедно с това обаче то не прави нищо, за да подпомогне общата борба. Тази пасивност се обяснява с факта, че комсомолът продължава да се придържа към принципите на самостоятелно политическо действие. Приетите решения от неговия Четвърти конгрес (8 – 10 юни 1922 г.) практически не променят това схващане. В гласуваната резолюция за изграждане на единен фронт се посочва, че "поради липсата на масови противнически организации с пролетарски елемент единният фронт трябва да се изрази във вдигане на борба на неорганизираните маси на младежта под знамето на Комунистическия младежки съюз"⁸⁶. В духа на приетата резолюция Четвъртият конгрес поставя някои конкретни задачи за работата сред селската младеж, свеждащи се до унищожаването на нейната политическа неподвижност с цел привличането ѝ в БКП (т. с.).⁸⁷

В изпълнение на конгресните решения на 6 юли 1922 г. е изпратено окръжно до всички дружества, с което те се задължават да отделят особено внимание на агитацията сред селската младеж. В агитацията

участва активно и редакционният екип на в. "Младеж". Публикуваните оценки, според които БМЗС се квалифицира като главен противник на комсомола след Младежкия съюз на ОбНПП, са пресилени, още повече че на трето и четвърто място са поставени водещите целенасочена политическа дейност против земеделското правителство младежки подразделения на ДП и НЛП⁸⁸.

ПП на БМЗС следи внимателно предприетите практически действия от БКМС за изпълнение на решенията на Четвъртия конгрес. Ръководните младежки земеделски дейци смятат, че повечето от групите, преустановили редовната си дейност през летния сезон, могат да станат лесна плячка на предприетата пропаганда от комсомола сред селската младеж. С цел да посочат на младите земеделци необходимостта от противобоействие, водачите на БМЗС заедно с предприетите обиколки из страната полагат усилия за навременното и масово разпространяване на в. "Младежко знаме, в който все по-често започват да се печатат статии против БКП (т. с.) и БКМС⁸⁹.

Напрежението в отношенията между БМЗС и БКМС е политически необосновано, като се има предвид подготовката на опозицията за решителни действия не само срещу земеделското правителство, но и срещу комунистическото движение. Образуването на Конституционния блок и предстоящото свикване на антиправителствения събор в Търново принуждава двата младежки съюза временно да изоставят на втори план острите противоречия помежду си. ЦН на комсомола натоварва П. Искров да направи изявление в печата против издържаните в антикомунистически дух на речи на Т. Теодоров, г-р Ст. Данев и Ам. Буров пред Първия конгрес на Младежкия съюз при ОбНПП (27 – 29 август 1922 г.). П. Искров оценява речите като част от политическата подготовка на събора на Конституционния блок в Търново и изразява несъгласие с решението на конгреса за уволняване на работещите в предприятията на народнопрогресистите членове на БКМС и БМЗС⁹⁰.

Подобни изявления правят и членовете на ПП на БМЗС Ив. Попов и Цв. Аврамов. Заедно с персоналната критика срещу Т. Теодоров, г-р Ст. Данев и Ам. Буров те отправят призови към младежките земеделски групи да се отправят за Търново, за да попречат на блоковата акция. На призива откликват групи от различни райони на страната, които заминават за старата столица заедно с членове на местните дружби. Особена активност проявяват младите земеделци

от Плевенско, Оряховско, Луковитско и Белослатинско, взели участие в саморазправата с привърженици на Конституционния блок на гара Червен бряг⁹¹.

В антиблоковата акция се включват дейци на БМЗС и от Търновско. Заедно с членовете на местните джуржи те не допускат групите на Конституционния блок в града⁹².

БКМС изпълнява строго дадените нареждания от БКП (т. с.) за по-голяма бдителност и внимание спрямо действията на блока. На бойна нога е поставено комсомолското дружество в Търново. По нареждане на организационния секретар на партията Т. Луканов неговите членове сформират група със задачата да следи поведението на привържениците на Конституционния блок и да се намеси само в случай, че земеделците не могат да се справят сами със своите противници⁹³.

Комсомолски групи, на които са поставени същите задачи, са сформирани в Кричим и Перушица⁹⁴.

Създаването на тези групи е доказателство, че съществуват възможности за нормализиране на отношенията между БМЗС и БКМС. Но в следващите месеци двата съюза не предприемат практически стъпки в тази насока. Недоверието между тях продължава да възпира двустранните отношения и след установяването на фактическо единорействие между БЗНС и БКП (т. с.) във връзка с насрочения за 19 ноември 1922 г. референдум за съдене на виновниците за двете национални катастрофи⁹⁵. Вместо да търсят възможности за установяване на делови контакти, лидерите на БКМС и БМЗС продължават да си разменят нападки в печата. Т. Павлов, Ал. Ликов и АС. Коларов се обявяват против изразеното принципно съгласие от младите земеделци спрямо приетия от Народното събрание Закон за съдене на виновниците за двете национални катастрофи, според който последните трябва да бъдат изправени пред специален държавен съд. Лидерите на комсомола настояват признатите за виновни да бъдат съдени от народен съд. По този начин те акцентуват в по-голяма степен върху политическите различия с БМЗС, отколкото върху евентуалните възможности за конструктивно взаимодействие⁹⁶.

БМЗС не взема отношение по спорните въпроси, свързани със Закона за референдума, но се ангажира с неотговаряща на политическия момент критика срещу комсомола. На Първия конгрес на съюза (8 – 10 ноември 1922 г.) Ст. Цанов заявява, че младите земеделци ще

воят активна борба както срещу Конституционния блок, така и срещу комунистическото движение. За изострянето на двустранните отношения съдействат и репресиите на органите на властта срещу членовете на комсомолските гружества в Плевенско, Търновско, Шуменско и Харманлийско⁹⁷.

Поради съществуващите противоречия ръководствата на БМЗС и БКМС не установяват взаимодействие помежду си. Ето защо в мнозинството от случаите земеделските групи и комсомолските гружества организират самостоятелни политически акции срещу виновниците за двете национални катастрофи.

БМЗС свиква поредица от околийски събори, най-масовите от които са в Павликени, Горна Оряховица и Варна, посетени съответно от г-р Р. Даскалов, Н. Стоянов и Ив. Попов⁹⁸.

Комсомолските гружества участват в акциите на местните партийни организации във Варна, Търново, Пловдив и Пазарджик⁹⁹.

Взаимодействие между младите земеделци и членовете на комсомола е установено в с. Момина клисура, в с. Лесичово и в с. Карагларе (Пазарджишко)¹⁰⁰. Преценявайки необходимостта от противопоставяне на виновниците за двете национални катастрофи, те пренебрегват противоречията между двата съюза в името на борбата против общия политически противник.

Ръководствата на БМЗС и БКМС не предприемат нищо, за да популяризират опита на своите поделения от посочените селища. Подценяването на въпросите, свързани с развитието на двустранното сътрудничество, може да се обясни с ескалацията на напрежението в отношенията между БКП (т. с.) и БЗНС, което е резултат преди всичко от натиска на Съюзната контролна комисия, както и от обвиненията на групата на М. Турлаков, че Земеделският съюз толерира комунистите. Не без значение са и противоречията между двете партии относно бъдещото развитие на страната, базиращи се на различията между класовата и съсловната идеология. В тази обстановка органите на властта започват да създават затруднения на общинските съвети, съставени от комунисти, да разтурват комунистически събрания и прочие. От своя страна, БКП (т. с.) поставя знак на равенство между БЗНС и "буржоазните категории", приемайки, че водят обща борба против работническата класа¹⁰¹.

От репресиите са засегнати и някои гружества на БКМС в Софийско, Търновско, Горнооряховско, Свищовско, Поповско и Прес-

лавско. Друга част от дружествата са подложени на силен натиск от групите на БМЗС, вследствие на който не са в състояние да провеждат нормална политическа и организационна дейност¹⁰².

Конфронтацията между БМЗС и БКМС се засилва във връзка с гласуването на 21 януари 1923 г. резолюция на Висшия партиен съвет на БКП (т. с.) за изграждането на работническо-селско правителство. За становището на ПП на БМЗС относно резолюцията може да се съди от публикуваната кратка статия във в. "Младежко знаме", в която се казва: "Комунистите в България, накарани от Русия, искат да правят коалиция за управление заедно със Земеделския съюз. Меродавните кръгове в съюза решително отхвърлят тази оферта за власт на Комунистическата партия. Земеделската организация е достатъчно силна, за да води самостоятелно политика, целяща благоденствието и напредъка на широките селски и трудещи се маси"¹⁰³.

Цитираният откъс показва, че БМЗС поддържа изцяло позицията на БЗНС спрямо резолюцията на БКП (т. с.) за работническо-селско правителство. Отстоявайки тази позиция, ПП на БЗНС създава нагласа у редовите млади земеделци за дистанциране и противопоставяне на дружествата на БКМС.

ЦН на комсомола предприема ответни мерки, съобразени не толкова с идеологическата страна на противоречията относно работническо-селското правителство, колкото е необходимостта от подпомагане на селските дружества, които трябва да противодействат както на земеделските групи, така и на младежките подразделения на останалите политически партии. Във връзка с това на дружествата в селата е наредено да следят отблизо намеренията на своите противници и да предотвратяват всякакви действия срещу БКМС. Сведенията за изпълнението на тази задача са оскъдни, но изглежда, че се постигат резултати, тъй като въпреки трудните условия, съюзът успява на съхрани своите дружества в селата. За това свидетелства агитацията преди парламентарните избори през април 1923 г., организирана от дружествата във Фердинандско, Плевенско, Оряховско, Белослатинско, Старозагорско, Пазарджишко и Борисовградско. Поради разтурването на много от предизборните събрания в тези райони от местните органи на властта ЦН на БКМС препоръчва да бъдат създадени специални отряди за охрана на агитаторите. Такива отряди са създадени само в Старозагорско, където агитацията се следи и направлява от окръжното настоятелство на комсомола¹⁰⁴.

БМЗС не участва в разтурването на президборните събрания заради прякото ангажиране на органите на властта с репресивна дейност. Неговото ПП води остра полемика с ЦН на БКМС от страниците на партийния печат. Р. Нотев и Н. Захариев публикуват няколко статии против съветския модел на земевладение и земеползване, който е широко популяризиран от в. "Младеж"¹⁰⁵

Антиземеделската пропаганда на БКМС е пряко свързана с президборната кампания. Според П. Искров БЗНС е създал свой младежки съюз, за да се бори успешно срещу комунистическото движение. Нападки са отправени и срещу приетия Закон за изменение на избирателния закон, според който не окръзите, а околиците стават самостоятелни избирателни колегии. Критиката спрямо изменението на закона е пресилена, тъй като малките избирателни колегии облагодетелстват до известна степен не само БЗНС, но и втората по сила и влияние политическа сила в страната – БКП (т. с.)¹⁰⁶.

По време на президборната кампания поделенията на БМЗС са закриляни от местните органи на властта. Използвайки това предимство, младите земеделци провеждат околийски събрания в цялата страна и участват в митингите на БЗНС, организирани от г-р Р. Даскалов във Врачанско, Търновско, Пловдивско и Бургаско¹⁰⁷.

След парламентарните избори промяна във взаимоотношенията между БМЗС и БКМС не настъпва. Опиянени от изборната победа на БЗНС, младите земеделци спъват дейността на дружествата на БКМС в Кюстендигско, Варненско, Ловешко, Горнооряховско, Поповско и Преславско¹⁰⁸.

Конфронтацията между БМЗС и БКМС попречва на техните поделения да противодействат по-решително на десните политически сили, които на 9 юни 1923 г. свалят земеделското правителство от власт. Единодействието между членовете на двата съюза в Плевенско, Търновско, Шуменско, Пловдивско, Варненско и други райони¹⁰⁹ следва да се оцени като реакция срещу извършителите на преврата, чиито силови действия представляват реална заплаха за бъдещето на земеделското и комунистическото движение. Много от комсомолските дружества в посочените райони не се съобразяват с възприетата тактика на неутралитет от ЦН на БКМС спрямо Деветоюнския преврат и се борят заедно с младите земеделци. В този смисъл може да се твърди, че ръководството на комсомола не отчита в достатъчна степен политическите настроения на своите членове и привърженици.

Противоречията между БМЗС и БКМС през разглеждания период са едни от факторите, които дават възможност на младите съюзи и организации при опозиционните политически партии да организират редица акции против правителството на БЗНС.

БЪЛГАРСКИЯТ МЛАДЕЖКИ ЗЕМЕДЕЛСКИ СЪЮЗ ПРОТИВ ОПОЗИЦИОННИТЕ ПОЛИТИЧЕСКИ ПАРТИИ И ТЕХНИТЕ МЛАДЕЖКИ ПОДЕЛЕНИЯ

До края на 1921 г. ПП на БМЗС отделя първостепенно внимание на организационната и културно-просветната дейност сред селската младеж. Без да подценяваме постигнатите резултати в тази насока, следва да отбележим, че водачите на съюза не оценяват в достатъчна степен необходимостта от ефективно противопоставяне на опозиционните политически партии и особено на техните младежки поделения, които си поставят за главна цел да работят против младежките земеделски групи¹¹⁰.

Активни действия срещу БМЗС предприема Младежкия съюз при ОбНПП и младежките групи на ДП и РП, чиито членове осуетяват свикването на поредица от младежки земеделски събрания в Хасковско, Старозагорско, Новопазарско, Фердинандско и Троянско¹¹¹. Що се отнася до дружествата на ССМ и Младежките групи при НЛП, те не се ангажират с подобна дейност, тъй като към края на 1921 г. имат незначително влияние в селските райони на страната¹¹².

Общите действия на младежките поделения при ОбНПП, ДП и РП са причина на 5 февруари 1922 г. Цв. Аврамов да заяви, че занаятът ще се занимава преимуществено с политическа дейност и ще се бори против враговете на земеделското правителство¹¹³.

За съжаление наличните документи не съдържат информация относно начина, по който се стига до това решение. Но ако се има предвид категоричното становище на мнозинството от делегатите на учредителния конгрес за изграждането на БМЗС като неполитическа организация, логично е да се предположи, че преориентацията едва ли е приета безрезервно най-вече от отделни младежки групи в провинцията. Но изглежда, че колебанията в повечето от групите са преодоляни, тъй като в навечерието на селскообщинските

избори, насрочени на 19 февруари 1922 г., младежките поделения на ОбНПП, ДП и РП извършват системни провокационни акции срещу БМЗС и практически парализират неговите публични прояви във Врачанско, Търновско, Новозагорско, Харманлийско и Панагюрско. В тази обстановка младите земеделци все повече осъзнават необходимостта от решително противоопоставяне на опозицията. На свиканите събрания в Плевенско, Луковитско, Никополско, Белоградишко, Белочерковско, Старозагорско и Пазарджишко са отправени остри нападки срещу опозиционните политически партии, а в Айтос и с. Телиш (Плевенско) се стига до сблъсъци с членове на Младежкия съюз при ОбНПП¹⁴.

В това се състои скромният принос на БМЗС за успеха на БЗНС в изборите, завоювал 52, 26% от гласовете¹⁵.

БМЗС се стреми да противодейства на младежките поделения при опозиционните политически партии и по време на университетската криза, продължила от февруари до август 1922 г. Направен е нов опит да бъде възстановена студентската земеделска група, на която се противоопоставят студентите членове на ОбНПП, ДП, РП, НЛП и БРСДП (о). На 25 февруари с. г. те избират стачен комитет в състав: М. Янчулев – демократ; Д. Христов – от ОбНПП; Б. Петров – социалдемократ и К. Милев – националиберал. Успоредно с исканията си за намаляване на университетските такси и за отхвърляне на решението на министър Ст. Омарчевски за уволняване на хонорубаните преподаватели, членове на опозиционните политически партии, стачният комитет си поставя за цел да попречи на БМЗС да възстанови своята студентска група. Тази цел е реализирана, тъй като подавяващата част от академичната младеж подкрепя социалните искания на студентските групи при ОбНПП, ДП, РП, НЛП и БРСДП (о). В резултат на това малкото студент, членове на БЗНС, не възстановяват дейността на своята студентска група и не успяват да попречат на протестните демонстрации, организирани от стачния комитет¹⁶.

На 11 март 1922 г. Академичният съвет на Софийския университет решава да преустанови учебните занятия. По-голямата част от студентите се разотиват по родните места и оттам продължават борбата. Свикани са протестни събрания в Хасково, Търново, Габрово и Плевен, на които са издигнати лозунги против предприетите от земеделското правителство действия за премахване на университетската автономия¹⁷.

Широкият обхват на студентската протестна кампания, която по същество е пряко свързана с политическата дейност на опозицията, е причина ПП на БМЗС да установи връзка със своите групи в провинцията и да ги подтикне да организират митинги и събрания в защита на правителството. Повечето от младите земеделци обаче посрещат с безразличие инициативата на ръководството, тъй като проблемите на висшето образование и обвързаността им с политическите тежнения на академичната младеж са до голяма степен чужди за тях. Основание за това твърдение ни дават протестните събрания на отделни групи в Шуменско и Луковитско, на които е отправена твърде обща и неадресирана критика спрямо просветната политика на политическите партии от 1978 г. до края на Първата световна война¹¹⁸.

Слабото влияние на БМЗС сред академичната младеж и невъзможността му да организира мащабна контраакция в защита на земеделското правителство е една от причините, довели до подписването на споразумителен протокол между Министерството на просвещението и Академичния съвет на 16 август 1922 г. Протоколът удовлетворява почти всички искания на студентския комитет и на Академичния съвет¹¹⁹.

По време на университетската криза БМЗС предприема решителни мерки против ОБНПП, ДП и РП, които водят активни преговори във връзка с предстоящото образуване на Конституционния блок. Младите земеделци свикват протестни събрания в Плевенско, Ловешко, Шуменско и Орханйско. На някои от събранията са изказани становища, оспорващи правото на съществуване на блоковите партии. От гледна точка на изострената политическа обстановка в страната тези становища не бива да се приемат за необичайни, още повече че ОБНПП, ДП, РП и техните младежки подразделения отправят подобни нападки срещу БЗНС¹²⁰.

През лятото на 1922 г. дейността на БМЗС замира, тъй като мнозинството от неговите членове в селата са ангажирани със селскостопанска работа. Поради това на редица важни политически изяви на опозицията не е отделено нужното внимание. Изключение прави столичната младежка земеделска група. Нейните членове агитират против кандидатите на НЛП по време на кампанията, предшествваща избора на общински съвет в столицата¹²¹.

Преустановяването на активната съюзна дейност през лятото изправя ПП на БМЗС пред сериозни затруднения при подготовката на земеделския събор против акцията на Конституционния блок в Търново, насрочена за 17 септември 1922 г. Както беше посочено, на настоятелните искания на ръководството се отзовават мнозинството от групите в Търновско, Плевенско, Оряховско, Луковитско и Белослатинско. Техните членове успяват да вземат надмощие в сблъсъците с опозицията не само защото имат числено преимущество, но и поради оказаната им от местните дружби и полиция помощ. Физическо насилие е упражнено и върху млади дейци на ОБНПП от София, Търново, Горна Оряховица и Дебелец, както и срещу секретаря на плевенската младежка демократическа група В. Делийски, починал по-късно от раните си. Непосредствено след блоковата акция са арестувани лидерите на младите обединисти П. Мангаджиев и Д. Драганов. За известно време е задържан и секретарят на столичната младежка група при ДП М. Янчулев¹²².

Младежките поделения на РП, НЛП и БРСДП (о) не участват в акцията на Конституционния блок. Поради това те успяват да съхранят своите кадри и да организират някои политически прояви с антиправителствена насоченост. Интерес представляват решенията на Втория конгрес на ССМ, състоял се на 21 и 22 октомври 1922 г. Делегатите гласуват единодушно протестна резолюция, в която се обявяват против "политическото насилие и мракобесието на земеделското правителство". Заедно с това на критика е подложена дейността на БМЗС, подпомогнал разгрома на блоковия събор в Търново¹²³.

Резолюции с подобно съдържание приемат на свои събрания младите групи на РП и НЛП. Политическата значимост на тези резолюции не трябва да се надценява най-малко по две причини. От една страна, критиката срещу правителството има декларативен характер и не е последвана от конкретни практически действия. От друга страна, проведените събрания нямат широк отзвук сред младежта в страната. В този смисъл неангажирането на БМЗС с дейност, насочена срещу младежките поделения на БРСДП (о), Рп и НЛП, е оправдано¹²⁴.

През втората половина на октомври 1922 г. съюзът започва подготовка за своя Първи конгрес, която минава под знака на насрочения за 19 ноември с. г. референдум за съдене на виновниците за двете

национални катастрофи. В почти всички райони на страната при избора на делегати за конгреса се издигат лозунзи за подвеждане на лидерите на опозиционните политически партии под съдебна отговорност. Остри нападки са отправени и срещу ръководството на Военния съюз, което след неуспеха на търновската акция на Конституционния блок влиза във връзка с млади членове на ОБНПП и ДП от столицата с цел да създаде нелегални групи. Изградени са няколко малобройни по численост групи, ангажирани се със следене на сградата на Земеделския съюз на ул. "Раковска". Едва ли в конкретния случай Военният съюз е разчитал единствено на сведенията, събрани от младите демократи и обединисти. По-скоро усилията му са насочени към спечелване на влияние сред младите дейци от "партиите на реда"¹²⁵.

Създаването на нелегални младежки групи под егидата на Военния съюз е обезпокоителен факт, на който значително внимание отделя Първият конгрес на БМЗС (8 – 10 ноември 1922 г.). В приветствията си г-р Р. Даскалов и Ал. Раголов отправят призив към делегатите да се борят против тези групи. На критика е подложена и дейността на младежките групи при ДП и Младежкия съюз при ОБНПП, които правят опити да активизират антиправителствената си дейност¹²⁶.

На 9 ноември 1922 г. конгресът се занимава предимно с организационни въпроси, а на третия ден се провеждат оживени разисквания във връзка с организираната протестна кампания против земеделското правителство от опозиционния периодичен печат. Някои от делегатите дори настояват лидерите на опозиционните политически партии да бъдат осъдени на смърт¹²⁷.

Конгресът завършва с манифестацията против виновниците за двете национални катастрофи¹²⁸.

След завръщането си по родните места мнозинството от делегатите участват в организираните от БМЗС събори в Павликени, Горна Оряховица и Варна¹²⁹.

По този начин съюзът допринася за успеха на референдума за съдене на виновниците за двете национални катастрофи.

В края на 1922 г. БМЗС изоставя на втори план политическата си дейност, насочена срещу младежките поделения на ОБНПП и ДП. Това е обяснимо, като се вземат предвид нанесените им сериозни

удари след търновската акция на Конституционния блок. Лидерите на съюза са на мнение, че е необходимо да бъдат набелязани конкретни мерки за борба против ССМ и младежките групи на НЛП и РП. За изпълнението на тази задача са положени усилия по време на агитационната кампания, предшестваща изборите за окръжни съвети през януари 1923 г. Плахите опити на младите социалдемократи и радикали да агитират във Врачанско и Панагюрско са осуетени без особени затруднения. По-добре организирани са предизборните митинги от млади дейци на НЛП в Стара Загора, Червен бряг и Чирпан. Извършените провокационни действия от младежките земеделски групи в тези градове не постигат желания резултат, което е показателно, че политическите възможности на младите националлиберали не трябва да се поценяват¹³⁰.

По-резултатно е агитацията на БМЗС в някои селища на Русенска, Врачанска, Свищовска, Провадийска и Харманлийска околия, където опозицията провежда единични публични изяви¹³¹.

След изборите за окръжни съвети, завършили с не особено убедителни резултати за БЗНС, водачите на младите земеделци решават, че е по-правилно да не разпокъсват силите си за прояви срещу младежките поделения на опозиционните политически партии, чиято антиправителствена дейност лесно може да бъде предотвратена от органите на властта. Това убеждение се утвърждава през февруари 1923 г., когато противоречията между изключените десни лидери на БЗНС М. Турлаков, К. Томов, Хр. Манолов и ръководството на съюза се задълбочават. БМЗС застава твърдо зад ПП на Земеделския съюз и осъжда дружбите, обявили се в подкрепа на десницата. Заедно с това го местните групи са изпратени напътствия за категорично противопоставяне на привържениците на М. Турлаков, К. Томов и Хр. Манолов¹³².

Младите земеделци от провинцията изпълняват стриктно напътствията. По време на агитационната кампания преди насрочените за 22 април 1923 г. парламентарни избори, успоредно с пропагандата против опозиционните политически партии на критика е подложена разколническата дейност на десницата. Нападки срещу М. Турлаков, К. Томов и Хр. Манолов са отправени от младите земеделци и на предизборните земеделски митинги във Врачанско, Севлиево, Търновско, Пловдивско и Бургаско¹³³.

Следователно с политическата си дейност през март – април 1923 г. БМЗС допринася не само за убедителния изборен успех на БЗНС,

спечелил 54,12 на сто от гласовете, но и за ограничаване на влиянието на изключените десни земеделски лидери¹³⁴.

Агитацията на БМЗС преди парламентарните избори е последната му политическа проява до 9 юни 1923 г., когато земеделското правителство е свалено от власт. Участието на съюза във въоръжената борба за защита на самостоятелната земеделска власт е логично продължение на цялостната му политическа дейност против опозицията.

* * *

През разглеждания период БМЗС се изгражда като една от най-многочислените и добре организирани младежки политически организации. Бидейки поделение на управляващия БЗНС, тя полага значителни усилия за укрепване на самостоятелната земеделска власт, независимо от това че в последните месеци на 1921 г. у много от младите земеделци има колебания относно необходимостта от участие във водещите се политически борби в страната. Ожесточените сблъсъци с опозиционните партии и техните младежки поделения са показателни за ускорено развиващия се процес на политическо съзряване на младежите, членуващи в БМЗС.

Същевременно съюзът се стреми да ограничи влиянието на БКМС. Въпреки наличието на допирните точки в борбата на двата съюза против десните политически сили взаимоотношения между тях са най-често враждебни, а епизодичните опити за сътрудничество нямат съществен принос за сближаването между БЗНС и БКП (т. с.).

От изложеното дотук е ясно, че БМЗС се утвърждава не само като надеждна опора на земеделското правителство, но и като организация, която фактически осъществява приемствеността между поколенията в БЗНС. Постигнатото от младите земеделци е предпоставка за по-нататъшното им активно присъствие в българските общественополитически живот.

Б Е Л Е Ж К И

¹ Вж. посочената библиография: Р о р р е т г о в, N. Die Geschichte der Bulgarischen Bauerpaten von ihrer Gründung bis zum Ende des Zweiten Weltkrieges in der bulgarischen Historiographie (1979 – 1989). – Bulgarien Historical Review, 1991, № 3. s. 88.

² Отделни факти за историческото развитие на БЗМС през 1920 – 1923 г. се посочват в някои исторически съчинения: П е т р о в а, Д. Самостоятелното управление на БЗНС (1920 – 1923). С., 1988, с. 272; Т о д о р о в а, Ц в. Българската студентска младеж в демократичните и антифашистски борби (1918 – 1944). С., 1988, 13-14.

³ ЦПА, ф. 205, оп. 2, а. е. 23, л. 115; М и ч е в, Д., Т о н ч е в, Й. СРСДМ, БКМС и РМС в резолюции и решения на конгресите и конференциите (1912 – 1949). С., 1961, 25-29.

⁴ Л е ч е в, В. Младежките организации при Обединената народнопрогресивна партия в България (ноември 1920 – май 1921). – Исторически преглед, 1992, № 4, 101-102.

⁵ ЦПА, ф. 1157, оп. 1, а. е. 92, л. 7-8; Независимост, № 49, 2 март 1921; № 88, 19 апр. 1921; № 112, 20 май 1921; Пряпорец, № 105, 19 май 1921; Радукал, № 229, 19 окт. 1921; № 230, 20 окт. 1921.

⁶ П е т р о в а, Д. Цит. съч., с. 185.

⁷ ЦПА, ф. 300, оп. 1, а. е. 135, л. 23; ф. 401, оп. 1, а. е. 31, л. 35-38; БИА-НБКМ, ф. 273, оп. 2, а. е. 2757, л. 6

⁸ Студентската група на БЗНС е образувана през 1909 г. Независимо от стремежа си за активно участие в политическите борби, студентите земеделци не играят значима роля в обществено-политическия живот на страната. По време на войните 1912 – 1918 г. дейността на групата замира, тъй като мнозинството от членовете ѝ са мобилизирани. ЦПА, ф. 950, оп. 1, а. е. 1, л. 2, а. е. 4, л. 20.

⁹ Вж. по-подробно И с т о р и я на Софийския университет "Климент Охридски". С., 1988, с. 92.

¹⁰ НА на БАН, сб. IV, а. е. 194, л. 145.

¹¹ Пряпорец, № 17, 25 ян. 1921; № 39, 19 февр. 1922; Земеделско знаме, № 4, 7 март 1921; № 15 2 апр. 1921; Независимост, № 88, 19 апр. 1921; № 89, 20 апр. 1921; Обединение, 1921, № 1, с. 25.

¹² Земеделско знаме, № 26, 7 апр. 1921; Обединение, 1921, № 1, 25-26.

¹³ Земеделско знаме, № 30, 14 май 1921.

¹⁴ Пак там, № 32, 19 май 1921.

¹⁵ Пак там, № 35, 30 май 1921.

¹⁶ Пак там, № 38, 6 юни 1921.

¹⁷ Пак там.

¹⁸ Пак там, № 40, 11 юни 1921; № 50, 2 юни 1921; № 60, 2 авг. 1921.

¹⁹ Пак там, № 40, 11 юли 1921.

²⁰ Пак там, № 54, 18 юли 1921; № 59, 30 юли 1921.

²¹ Пак там, № 56, 23 юли 1921.

²² Пак там, № 53, 15 юли 1921; № 54, 18 юли 1921.

²³ Вж. П о п о в, Ж. Създаване и дейност на организациите на БЗНС в Добруджа от края на XIX в. до 1912 г. – Добруджа, 1986, № 3, 21-36; О г н я н о в, Л. Българският земеделски народен съюз (1899 – 1912). С., 1990, с. 42; Л е ч е в, В. Младежките организации на политическите партии във Варненски окръг (май 1920 – юни 1923). – Архив за поселищни проучвания, 1991, № 1, 22-23.

²⁴ Земеделско знаме, № 62, 6 авг. 1921.

²⁵ Пак там, № 76, 10 септ. 1921; Обединение, 1921, № 4-5, 16-20.

²⁶ Младежко знаме, № 1, 15 окт. 1921.

²⁷ Земеделско знаме, № 74, 5 септ. 1921.

²⁸ НА на БАН, сб. IV, а. е. 194, л. 145, 187-188; ЦПА, ф. 205, оп. 2, а. е. 23, л. 11б; Независимост, бр. 154, 15 юли 1921; Пряпорец, № 273, 17 дек. 1921; Обединение, 1921, № 4-5.

²⁹ Земеделско знаме, № 79, 17 септ. 1921.

³⁰ Пак там, № 81, 21 септ. 1921.

³¹ Пак там

³² Пак там

³³ Г е н о в с к и, М. Обществено-икономически основи на Българския младежки земеделски съюз. С., 1927, 5-35; С т а м б о л и й с к и, А. Политически партии или съсловни организации. С., 1990, 81-85, 91-109, 143-150.

³⁴ Земеделско знаме, № 81, 21 септ. 1921.

³⁵ Пак там, № 82, 23 септ. 1921.

³⁶ Пак там, № 83, 26 септ. 1921.

³⁷ Пак там, № 84, 29 септ. 1921; Младежко знаме, № 2, 23 окт. 1921.

³⁸ Младежко знаме, № 2, 23 окт. 1921.

³⁹ Пак там.

⁴⁰ Пак там, № 5, 19 ноем. 1922; ЦДИА, ф. 695, оп. 1, а. е. 57, л. 1.

⁴¹ Младежко знаме, № 2, 23 окт. 1921.

⁴² Пак там.

⁴³ Обединение, 1921, № 11, с. 28.

⁴⁴ М и ч е в, Д., Й. Т о н ч е в, Цит. съч., с. 31.

⁴⁵ Младежко знаме, № 3, 6 ноем. 1921. № 4, 13 ноем. 1921; № 5, 20 ноем. 1921; Земеделско знаме, № 4, 26 ноем. 1921.

⁴⁶ Младежко знаме, № 6, 27 окт. 1921; № 7, 4 дек. 1921; № 8, 12 дек. 1921; № 9, 21 дек. 1921; № 10, 27 дек. 1921; № 11, 1 ян. 1922; № 13, 15 ян. 1922; № 14, 22 ян. 1922; Земеделско знаме, № 22, 13 ян. 1922; № 24, 16 ян. 1922; Земеделски борец (Русе), № 66, 18 дек. 1921; Земеделска победа (Варна), бр. 1, 12 ян. 1922.

⁴⁷ Младежко знаме, № 13, 15 ян. 1922.

⁴⁸ Пак там, № 11, 1 ян. 1922; Земеделски борец (Русе), № 59, 26 ноем. 1921; № 63, 7 дек. 1921.

⁴⁹ Младежко знаме, № 19, 25 февр. 1922; № 21, 11 март 1922; № 24, 2 апр. 1922; № 25, 9 апр. 1922; № 28, 30 апр. 1922; № 30, 16 май 1922.

⁵⁰ Пак там, № 21, 11 март 1922; № 24, 2 апр. 1922; Земеделско знаме, № 41, 2 март 1922; № 53, 30 март 1922; № 63, 27 апр. 1922; № 72, 22 май 1922.

⁵¹ Младежко знаме, № 25, 9 апр. 1922; № 27, 23 апр. 1922; № 28, 30 апр. 1922; № 31, 20 май 1922; Земеделско знаме, № 49, 19 март 1922; Вж. и К и р а н о в, П. Българското земеделско движение – идеи, развитие, дело. С., 1927, с. 127.

⁵² Земеделско знаме, № 76, 17 юни 1922.

⁵³ Младежко знаме, № 45, 25 авг. 1922; № 48, 24 септ. 1922; № 49, 30 септ. 1922; № 2, 22 окт. 1922; № 5, 19 ноем. 1922; Земеделски глас (Варна), № 3, 2 септ. 1922; Земеделска трибуна (Търново), № 71, 9 ноем. 1922.

⁵⁴ ЦДИА, ф. 695, оп. 1, а. е. 57, л. 1; Младежко знаме, № 5, 19 ноем. 1922.

Изнесените данни за числения ръст на БМЗС надвишават повече от два пъти постигнатото в организационната област от младежките съюзи на двете най-силни опозиционни партии – ДП и ОбНПП. Що се отнася до РП, НЛП и БРСДП (о), те успяват да изградят няколко десетки младежки групи. НА на БАН, сб. IV, а. е. 194, л. 215-216; ЦПА, ф. 205, оп. 2, а. е. 23, л. 137; Независимост, № 420, 8 септ. 1922; Пряпорец, № 271, 4 дек. 1922; Обединение, 1922, № 5-6, с. 162; Л е ч е в, В. Младежките организации при Радикалната партия (октомври 1921 – февруари 1924). – Исторически преглед, 1992, № 10, 100-105.

⁵⁵ Земеделско знаме, № 27, 14 ноем. 1922; Младежко знаме, № 5, 19 ноем. 1922.

⁵⁶ Младежко знаме, № 6, 26 ноем. 1922.

- ⁵⁷ Пак там, № 7, 2 дек. 1922; № 8, 12 дек. 1922; № 9, 17 дек. 1922; Земерделско знаме, № 36, 9 дек. 1922.
- ⁵⁸ Младежко знаме, № 10, 24 дек. 1922; № 13, 13 ян. 1923; № 14, 21 ян. 1923; № 15, 25 ян. 1923.
- ⁵⁹ Пак там, № 16, 2 февр. 1923.
- ⁶⁰ Пак там, № 18, 17 февр. 1923; Земерделски глас (Варна), № 28, 23 февр. 1923.
- ⁶¹ Победа, № 364, 26 апр. 1923; № 392, 2 юни 1923.
- ⁶² И с т о р и я на младежкото революционно движение в България. С., 1971, 94-95, 122-123, 130 и сл.; Р о р р е т г о в, Н. Ор. сит., с. 78-84.
- ⁶³ И с т о р и я на младежкото революционно движение..., 122-123.
- ⁶⁴ Земерделско знаме, № 32, 19 май 1921.
- ⁶⁵ ЦПА, ф. 1, оп. 2, а. е. 359, л. 2; ф. 39, оп. 1, а. е. 13, л. 2; Младеж, № 11, 11 авг. 1921.
- ⁶⁶ Младеж, № 11, 11 авг. 1921; № 16, 16 септ. 1921.
- ⁶⁷ П е т р о в, Д. Цит. съч., с. 183.
- ⁶⁸ Земерделско знаме, № 38, 6 юни 1921; № 44, 23 юни 1921; № 52, 12 юли 1921; № 65, 14 авг. 1921; Земерделски борец (Русе), № 4, 31 авг. 1921.
- ⁶⁹ С р. В а с и л е в, Л. Политическо и организационно развитие на БЗНС (юни 1923 – април 1925). С., 1988, с. 10.
- ⁷⁰ Младеж, № 12, 18 авг. 1921; № 15, 9 септ. 1921.
- ⁷¹ Пак там, № 17, 23 септ. 1921; ЦПА, ф. 39, оп. 1, а. е. 23, л. 9; ф. 199, оп. 1, а. е. 20, л. 10.
- ⁷² Младеж, № 24, 11 ноем. 1921; № 28, 11 дек. 1921.
- ⁷³ Младежко знаме, № 2, 23 окт. 1921; № 8, 14 дек. 1921.
- ⁷⁴ Пак там, № 2, 23 окт. 1921; Младеж, № 28, 11 дек. 1921; ЦПА, ф. 205, оп. 2, а. е. 23, л. 93.
- ⁷⁵ Младежко знаме, № 2, 23 окт. 1923.
- ⁷⁶ Младеж, № 35, 28 ян. 1922; № 36, 6 февр. 1922; № 38, 17 февр. 1922; № 40, 3 март 1922.
- ⁷⁷ Земерделска победа (Варна), № 1, 12 ян. 1922; Младежко знаме, № 21, 11 март 1922.
- ⁷⁸ Младежко знаме, № 6, 5 февр. 1922.
- ⁷⁹ В ж. С п а с о в, Л. Правителството на БЗНС, българо-съветските отношения и руските белоемигранти. – Исторически преглед, 1979, № 2, с. 67.
- ⁸⁰ Младежко знаме, № 30, 18 май 1922.
- ⁸¹ БКП в резолюции и решения на конгресите, конференциите и пленумите. Т 2, С., 1957, с. 159.

⁸² Младеж, № 42, 19 март 1922; № 44, 2 април 1922; № 47, 16 април 1922; № 49, 6 май 1922; № 50, 13 май 1922.

⁸³ ЦПА, ф. 39, оп. 1, а. е. 22, л. 1.

⁸⁴ В Комитета за селска диктатура са избрани също Кр. Попов, Ст. Калъчев и Д. Кемалов. Според Ал. Стамболийски необходимостта от диктатура се определя от това, че партиите от Конституционния блок си служат с противонародни средства – убийства, заговори, предателства. Вж. Т и ш е в, Д. БЗНС (юни – септември 1923). С., 1981, с. 14.

⁸⁵ Работнически вестник, № 231, 6 април 1922; № 266, 13 май 1922; № 274, 3 юни 1922; Младеж, № 46, 16 април 1922; 6ж. и Г о ч е в, М. Варненската окръжна земеделска дружба. С., 1978, с. 82.

⁸⁶ Младеж, № 3, 16 юни 1922.

⁸⁷ Пак там.

⁸⁸ ЦПА, ф. 39, оп. 1, а. е. 15, л. 2; Младеж, № 13, 21 август 1922.

⁸⁹ Младежко знаме, № 44, 20 август 1922; № 45, 25 август 1922.

⁹⁰ БИА-НБКМ, ф. 273, оп. 3, а. е. 2764, л. 76; Младеж, № 16, 16 септември 1922.

⁹¹ Младежко знаме, № 46, 3 септември 1922; № 47, 14 септември 1922; Земеделско знаме, № 8, 11 септември 1922; Победа, № 187, 18 септември 1922; Земеделски глас (Варна), № 4, 9 септември 1922.

⁹² Победа, № 187, 18 септември 1922.

⁹³ М а в р и к о в, В. Из моя живот. С., 1957, с. 37.

⁹⁴ Пак там.

⁹⁵ Вж. П е т р о в, Д. Цит. съч., 308-309.

⁹⁶ Младеж, № 24, 12 октомври 1922; № 25, 19 ноември 1922.

⁹⁷ ЦДИА, ф. 695, оп. 1, а. е. 57, л. 1; Младеж, № 24, 12 октомври 1922; № 27, 1 септември 1922; Младежко знаме, № 5, 19 ноември 1922.

⁹⁸ Земеделска трибуна (Търново), № 67, 7 октомври 1922; № 71, 9 ноември 1922; Земеделски глас (Варна), № 14, 17 ноември 1922.

⁹⁹ ЦПА, ф. 12, оп. 1, а. е. 9, л. 1; Работнически вестник, № 106, 24 октомври 1922.

¹⁰⁰ Земеделско знаме, № 30, 22 ноември 1922; Т о ш к и н, А. Село Лусичово. С., 1980, с. 73.

¹⁰¹ Вж. П е т р о в а, Д. Цит. съч., 336-337; Т и ш е в, Д. Цит. съч., с. 9.

¹⁰² Младежко знаме, № 11, 31 септември 1922; № 15, 25 януари 1923; № 16, 2 февруари 1923; Земеделско знаме, № 46, 4 януари 1923.

¹⁰³ Младежко знаме, № 46, 4 януари 1923.

¹⁰⁴ ЦПА, ф. 39, оп. 1, а. е. л. 1; Младеж, № 45, 4 април 1923; № 46, 10 април 1923; № 48, 19 април 1923; № 50, 6 май 1923.

¹⁰⁵ Младежко знаме, № 21, 10 март 1923; № 22, 18 март 1923.

¹⁰⁶ Пак там, № 22, 18 март 1922; вж. е П е т р о в а, Д. Цит. съч., с. 375.

¹⁰⁷ Младежко знаме, № 22, 18 март 1923; Земеделско знаме, № 78, 23 март 1923.

¹⁰⁸ Младеж, № 52, 17 май 1923; № 53, 25 май 1923.

¹⁰⁹ Борбата на БМЗС и БКМС против Деветоюнския преврат е отразена подробно в редица исторически съчинения: М и н е в, Й. Фашисткия преврат на 9 юни 1923 г. и Юнското антифашистко въстание. С., 1973, с. 240 и сл.; Т о н е в, В., С т о я н о в, К. История на село Суворово. С., 1973, 99-101; И с т о р и я на младежкото революционно движение в Пловдивския край. С., 1984, 61-68; И с т о р и я на младежкото революционно движение в България..., 46-47; Т о ш к и н, А. Цит. съч., 73-74 и др.

¹¹⁰ Младежко знаме, № 2, 23 окт. 1921.

¹¹¹ ЦДИА, ф. 300, оп. 1, а. е. 68, л. 66; Радикал, № 237, 28 окт. 1921; Пряпорец, № 261, 3 дек. 1921; № 273, 17 дек. 1921; Ден, № 247, 18 дек. 1921; Обединение, 1921, № 11, 22-23; № 15-16, 33-36.

¹¹² ЦПА, ф. 205, оп. 2, а. е. 23, л. 115-116; Независимост, № 210, 3 окт. 1921.

¹¹³ Младежко знаме, № 16, 5 февр. 1922.

¹¹⁴ Пак там, № 14, 22 ян. 1922; № 16, 5 февр. 1922; № 17, 12 февр. 1922; № 18, 19 февр. 1922; № 20, 3 март 1922; Пряпорец, № 22, 28 ян. 1922; № 27, 4 февр. 1922; № 33, 12 февр. 1922; Радикал, № 37, 17 февр. 1922; Обединение, 1922, № 17-19, 33-50.

¹¹⁵ П е т р о в а, Д. Цит. съч., с. 247.

¹¹⁶ НА на БАН, сб. IV, а. е. 194, л. 145, 150-151; БИА-НБКМ, ф. 12, оп. 1, а. е. 4, л. 96-97; Радикал, № 44, 25 февр. 1922; Пряпорец, № 45, 25 февр. 1922; № 53, 8 март 1922.

¹¹⁷ Радикал, № 101, 10 май 1922; Пряпорец, № 109, 18 май 1922; Обединение, 1922, № 20, 26-27.

¹¹⁸ Младежко знаме, № 25, 9 апр. 1922; № 29, май 1922; вж. и Г е о р г и е в, В. Преговорите около създаването на Конституционния блок. – Векове, 1974, №1, 19-20.

¹¹⁹ Рагулов, С. т. Управлението на БЗНС и българската буржоазия. С., 1981, с. 145.

¹²⁰ Младежко знаме, № 24, 2 апр. 1922; № 25, 9 апр. 1922; № 27, 23 апр. 1922; № 28, 30 апр. 1922; № 29, 6 май 1922; № 34, 11 юни 1922.

¹²¹ Земеделска България, № 103, 21 юли 1922; № 104, 28 юли 1922; Националлиберал, № 23, 30 юли 1922.

¹²² НА на БАН, сб. IV, а. е. 194, л. 199; Мир, № 6701, 13 септ. 1922; № 6702, 14 септ. 1922; Ден, № 465, 18 септ. 1922; Пряпорец, № 239, 14 окт. 1922.

- ¹²³ Социалистическа младеж, № 1, 1 дек. 1922.
- ¹²⁴ Националлиберал, № 31, 25 септ. 1922; Радукал, № 244, 31 окт. 1922.
- ¹²⁵ НА на БАН, сб. IV, а. е. 194, л. 187-190; Младежко знаме, № 1, 15 окт. 1922; № 2, 22 окт. 1922; № 3, 29 окт. 1922.
- ¹²⁶ Младежко знаме, № 5, 19 ноем. 1922.
- ¹²⁷ Пак там.
- ¹²⁸ Пак там.
- ¹²⁹ Земеделски глас (Варна), № 14, 17 ноем. 1922; Земеделска трибуна (Търново), № 72, 25 ноем. 1922.
- ¹³⁰ Младежко знаме, № 10, 24 дек. 1922; Независимост, № 518, 6 ян. 1923; Националлиберал, № 42, 6 ян. 1923.
- ¹³¹ Социалистическа младеж, № 4, 1 ян. 1923; № 5, 15 ян. 1923; Радукал, № 18, 24 ян. 1923.
- ¹³² Младежко знаме, № 18, 17 февр. 1923; № 21, 10 март 1923; П е т р о в а, Д. Цит. съч., 354-358.
- ¹³³ Пак там, № 22, 18 март 1923; Земеделско знаме, № 79, 23 март 1923; № 82, 5 апр. 1922.
- ¹³⁴ П е т р о в а, Д. Цит. съч., 380-381.

UNION AGRARIEN BULGARE DE JEUNES
(Septembre 1921 – Juin 1923)

VELIKO LETCHEV

(Résumé)

L'article traite la constitution et l'évolution de l'organisation de l'Union Agrarien Bulgare de jeunes (UABJ), ainsi que son rôle dans la vie socio-politique de la Bulgarie. En tant que section de l'Union Agrarien Bulgare (UAB) qui tenait le gouvernement, le UABJ a fait des efforts considérables pour la consolidation du pouvoir agrarien. Les contradictions acharnées des jeunes membres de l'Union agrarien avec les partis en opposition et leurs sections de jeunes sont significatives à ce sujet.

En même temps le UABJ s'efforçait de restreindre l'influence de l'Union communiste Bulgare de Jeunes (UCBJ). Malgré la présence de certains points communs dans la lutte des deux unions contre les forces politiques du droit, leurs relations mutuelles sont le plus souvent hostiles et n'ont pas en général un apport important pour le rapprochement du Parti Communiste Bulgare (socialistes de gauche) et l'UAB.

La position acquise par les jeunes agrariens pendant la période observée est plus tard à la base de leur présence active dans la vie socio-politique bulgare.

ТРУДОВЕ НА ВЕЛИКОТЪРНОВСКИЯ УНИВЕРСИТЕТ
"СВ. СВ. КИРИЛ И МЕТОДИЙ"

Том XXX, Книга 3

ИСТОРИЧЕСКИ ФАКУЛТЕТ

1992

TRAVAUX DE L'UNIVERSITÉ "ST. ST. CYRILLE ET MÉTHODE"
DE VELIKO TIRNOVO

Tome XXX, Livre 3

FACULTÉ D'HISTOIRE

1992

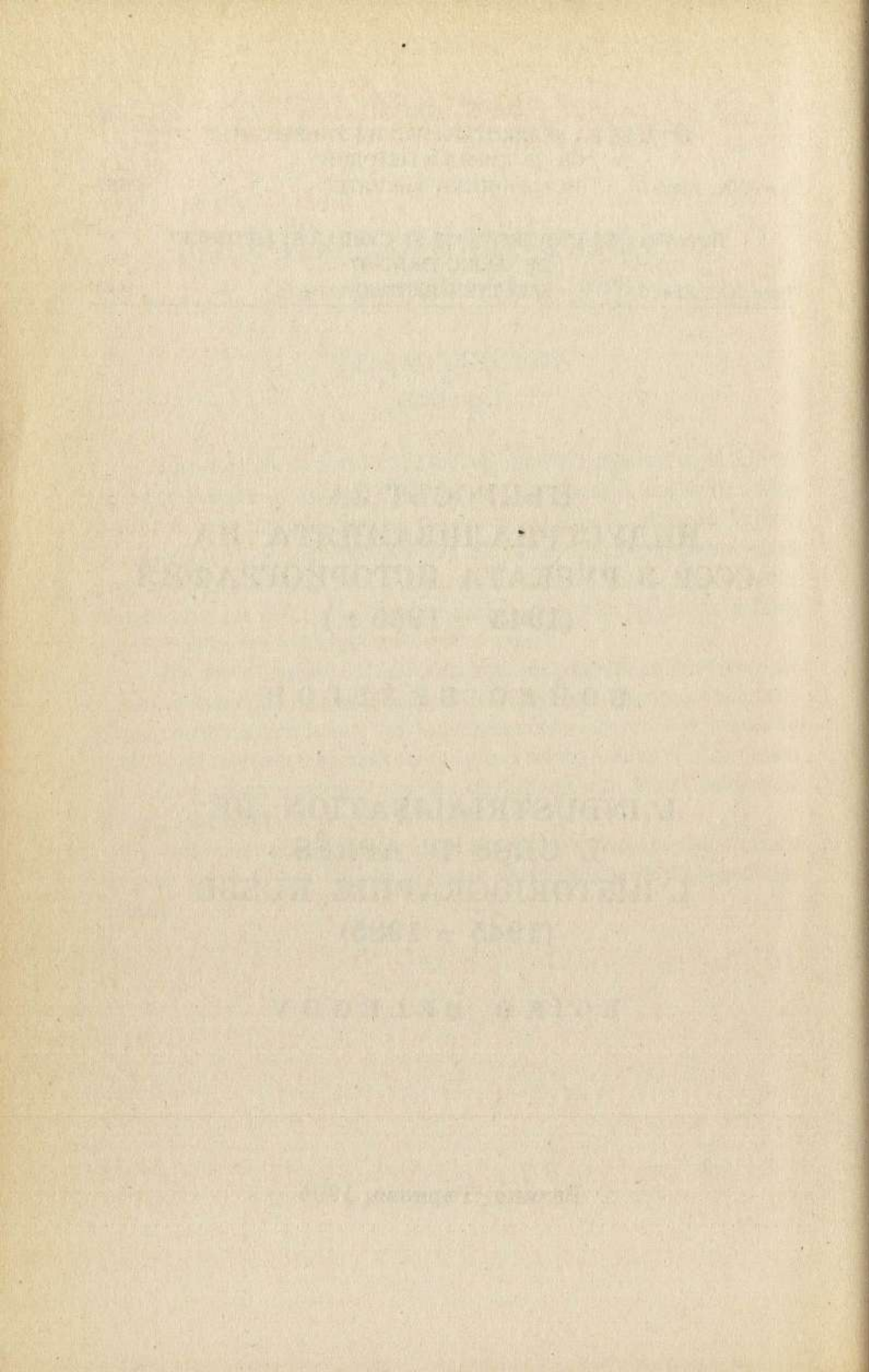
**ВЪПРОСЪТ ЗА
ИНДУСТРИАЛИЗАЦИЯТА НА
СССР В РУСКАТА ИСТОРИОГРАФИЯ
(1945 – 1985 г.)**

БОЙКО БЕЛЕГОВ

**L'INDUSTRIALISATION DE
L'URSS D' APRÉS
L'HISTORIOGRAPHIE RUSSE
(1945 – 1985)**

BOÏKO BELEGOV

Велико Търново, 1995

Началото на руската историография за социалистическата индустриализация, за нейните основни етапи и характеристики се полага през 20-те и 30-те години. До Втората световна война историография в истинския смисъл на думата обаче не съществува – тя е на равнището на публицистика и партийно-политически постановки. Причините за подобно състояние са в липсата на необходимата историческа дистанция. Трябва научният подход да се отдалечи от житейските измерения на изследваните процеси, да се уталожат страстите и пристрастията, породени от конкретния социално-политически живот. Съществуват бариери и от друг характер. Краят на петилетката, в която се правят първите стъпки за реализацията на концепцията за социалистическата индустриализация, съвпада с утвърждаването на личната власт на Сталин и началото на разразия се през следващите години терор, който обезплоди и научната мисъл. Отечествената война на СССР срещу фашистка Германия поглъща материалните и духовни ресурси на съветската нация. Оказва се практически невъзможно научната мисъл да анализира сериозно същността на социалистическата индустриализация.

Върху развитието и характера на съветската историография извънредно голямо значение придоби и друг фактор – победата на СССР над фашистка Германия във Втората световна война. Тази победа създаде и формира убеждението за предимствата на социализма над капитализма, за превъзходството на съветската над капиталистическата икономика, което потвърждава генералната линия за изграждане на индустриализацията чрез развитие на тежката промишленост, гарантираща независимостта и отбранителните способности на страната. Победата над фашистка Германия укрепи неимоверно и личния авторитет на Сталин. С образуването на социалистическата система след Втората световна война съветският модел се налага във всички източноевропейски страни. С това се премахва опасността СССР да строи социализма самостоятелно и изолирано. В духа на максимата “победителите не ги съдят” никои и никъде не анализира грешките, допускани в хода на индустриализацията.

стриализацията. При подобна обстановка в самия край на войната и непосредствено след нея историографските преценки неизменно следват логиката на сталинските формули в "Краткия курс по история на ВКП (б)" и в някои негови статии и речи¹.

Ако ги обобщим според сталинския маниер и ги представим схематично, тези постулати могат да се изразят в следния вид:

а) Социалистическата индустриализация не се движи по законите на световното стопанство, а се определя от идеологическите характеристики на социализма като строй, който се движи по собствени закони. За тази цел той въвежда две понятия – социалистическа и капиталистическа индустриализация.

б) Характерна черта на социалистическата индустриализация е, че дава превес на тежката над леката промишленост.

в) Тя осигурява съюза между работническата класа и селячеството.

г) Социалистическата индустриализация има собствени и специфични източници, които я отличават коренно от капиталистическите.

д) Тя се извършва в интерес на трудещите се.

В своята книга "Значение индустриализации для судеб нашей страны"², публикувана през 1945 г., Г. Сорокин определя същността на социалистическата индустриализация като ръст на промишлеността с по-бързи темпове от селското стопанство. Тук авторът разглежда два типа индустриализация. Според него "По социално-икономическия си характер, по целите, резултатите и движещите сили е необходимо да различаваме два противоположни типа индустриализация – капиталистическа и социалистическа".

Идеологически е и подходът към същността на социалистическата индустриализация в книгите на Е. Локшин, А. Леонтиев, Ф. Кошелов, издадени през 1946 г.³ Подобно на Г. Сорокин и най-вече под влиянието на речта на Сталин от 9 февруари 1946г., те описват различията и преимуществата на съветския метод на индустриализация пред капиталистическия, като подчертават, че СССР започва индустриализацията не с традиционното за всички западни капиталистически страни развитие на леката промишленост, а с развитието на тежката промишленост.

Силното влияние на сталинските постановки се наблюдава и при интерпретирането на проблема за изходното ниво, при което

започва социалистическата индустриализация. А. Леонтиев буквално повтаря тезиса на Сталин за изоставането на Русия от развитите капиталистически страни с 50 – 100 години.

За да обоснове големия скок, постигнат чрез индустриализацията, Е. Лошкин определя Русия в икономическото ѝ развитие като полуколония на западните страни. "Социалистическата революция побеждава за първи път в Русия, страна, която макар че достига в своето развитие стадия на империализма, запазва значителни остатъци от крепостничеството и се характеризира с технико-икономическо изоставане и полуколониална зависимост."⁴

Подобно становище за икономическото развитие на Русия до 1917 г. застъпват И. Семин и М. Ким⁵. Според И. Семин довоенното равнище, достигнато през първия период на НЕП, е равнище на изостанала, аграрна страна, каквато Русия е при господството на помещици и капиталисти. М. Ким смята, че икономическата изостаналост на дореволюционна Русия е главната причина за нейното полуколониално съществуване, което я прави зависима от развитите капиталистически страни.

И след десет години Е. Локшин не променя своето становище за икономическото развитие на Русия до 1917 г. "Дореволюционна Русия е страна от аграрен тип с рязко преобладаване на гребностокочното примитивно селско стопанство – пише той, – страна, която поради своята технико-икономическа изостаналост е в полуколониална зависимост от силно развитите капиталистически страни."⁶

В литературата за социалистическата индустриализация след Втората световна война и началото на 50-те години се забелязва подчертано възвеличаване на държавническите способности на Сталин. Според А. Леонтиев февруарската реч на Сталин, в която прави научен анализ върху същността на съветския метод на индустриализация, е тясно свързана с теоретичните основи на създадената от него политическа икономия на социализма. Ленинското учение за значението на тежката индустрия и за построяването на социализма, твърди и Е. Локшин, е развито от Сталин в стройна теория и е превърнато във величествена програма за осъществяване на социалистическата индустриализация.

Най-последователна апология на Сталиновите постановки се прокарва в книгата на К. Петросян "Съветският метод за индустриализация". "Съветската индустриализация влезе в

историята като велик образец на гениалното сталинско ръководство – пише той. – Индустриализацията на СССР е неразривно свързана с името на Сталин, който не само разработи нейната теория, но осъществи и непосредственото ѝ практическо ръководство. Др. Сталин е творец, вдъхновител и организатор на индустриализацията на Съветския съюз. Върху основата на дълбок анализ на икономическите закони и на развитието на социалистическото общество др. Сталин разработи нов съветски метод на индустриализация.⁷⁷ Като описва източниците на средства за индустриализацията, К. Петросян буквално повтаря речта на Сталин пред Априлския пленум през 1926 г. Той за пореден път подчертава заслугата на Сталин при определяне източниците на индустриализацията.

Подобен подход при анализа на източниците на средства за индустриализацията се наблюдава при по-голямата част от разглежданите автори. Не прави изключение и монографията на Н. Рябов върху социалистическото натрупване и неговите източници. Според него съветската страна тръгва по нов, неизвестен и единствено възможен за нея път на натрупване на средства за развитие на едрата промишленост, пътят на собствени спестявания и на социалистическо натрупване. И тук заслугата се приписва на Сталин. “Този нов път на създаване и развитие на едрата индустрия в нашата страна – пише Н. Рябов – е научно разработен от др. Сталин. Той разкри източниците на социалистическото натрупване, пътищата и методите за неговото осъществяване.”⁷⁸

В руската историография “гвоздеят” на проблема за индустриализацията се полага върху самото понятие, върху същността на социалистическата индустриализация. С него се занимават и авторите на монографии, и авторите на малки статии. Забелязват се целенасочено действие за идеологизиране на този проблем и усилия за откъсване на съветското развитие от общосветовния прогрес.

Постепенно тази проблематика започва да се интерпретира по-широко: разглеждат се кредитната система, източниците на социалистическата индустриализация. В контекста на нейната същност и специфика се третират и чисто исторически аспекти – например хронологичните ѝ граници.

2

Кредитната система и кредитните отношения по време на индустриализацията също са обект на внимание сред част от изследвачите. Е. Локшин и Н. Рябов се интересуват главно от кредитната реформа през 1930 г. Според Е. Локшин кредитните отношения до 1930 г. се основават главно върху взаимното кредитиране на стопанските организации. Кредитната реформа от 1930 г. забранява на стопанските организации да си отпускат стоки и да си правят взаимни кредитни услуги. Нуждаещите се от кредит предприятия са задължени да получават кредити направо от банката. Последвалите груби практически извращения, които подкопават стопанската сметка и финансовата дисциплина, се регулират според автора с мероприятията, залегнали в постановленията на СНК от 14 януари и 20 март 1931 г. Изводът на Локшин е: Кредитната реформа от 1930 г. е призвана да подобри плановата дисциплина и да укрепи стопанската сметка. Постановленията на СНК от 1931 г. не изменят основния принцип – преход от комерческо кредитиране към пряко кредитиране от банката – и в същото време оказват положително въздействие върху развитието на промишлеността, тъй като укрепват стопанската сметка и договорните отношения.

Н. Рябов¹⁰ също се интересува от кредитната реформа от 1930 г. Според него неуспехите и извращенията при нейното провеждане са причинени от неудовлетворителната ѝ подготовка и врегителската дейност на враговете.

Обстойно е изследвано развитието на кредитната система и кредитните отношения и от Л. Скворцов¹¹. Като се спира на постановлението на ВЦИК от 12 октомври 1921 г. за учредяване на държавната банка на РСФСР, реорганизирана през 1923 г. в държавна банка на СССР, той разглежда подробно функциите и дейността на останалите банки – руската търговско-промишлена банка, акционерната банка по електрификацията, външнотърговската банка, общоруската, кооперативната банка и др., както и тяхната роля за развитието на стопанството до началото на индустриализацията. "Когато портията поставя като основна задача индустриализацията на СССР – пише той, – в страната е създадена кредитна система, която установява връзки със всички отрасли на народното стопанство и има свои учреждения във всички големи промишлени центрове."¹²

Новите задачи, които се поставят от социалистическата индустриализация, тяхното несъответствие с организацията на кредитната система, което се изразява преди всичко в неоправдания паралелизъм в дейността на различните кредитни институти, се разглеждат като основна причина за реорганизиране на съществуващата кредитна система. Авторът посочва ролята на постановлението на ЦИК и СНК на СССР от 15 юни 1927 г. за реорганизацията на цялата кредитна система и изтъква, че след тази реорганизация се засилва ролята на Държавната банка. Тя се превръща в единственото кредитно учреждение, от което другите банки могат да получават кредити. Всичко това според Л. Скворцов трябва да съдейства за съсредоточаване в Държавната банка на по-голяма част от кредитните ресурси и да осигури най-правилното им използване за нуждите на индустриализацията.

Той обяснява причините за средитната реформа през 1930 г. с "Великия прелом" от 1929 г. и с новите задачи, свързани с реорганизацията в управлението на промишлеността. "Необходимостта от последователно осъществяване на принципа на стопанската сметка във всички предприятия изисква изменение в организацията на финансирането на предприятията – пише Л. Скворцов, – изменение на взаимоотношенията между предприятията, финансовата и кредитната система."¹³ Разсъжденията на Л. Скворцов за провала на кредитната реформа от 1930 г. не се различават от разсъжденията на останалите автори. Виновници за извърженията на провала са меншевиките, троцкистите, бухаринците и другите агенти на чуждестранните разузнавания, промъкнали се в ръководствата на Народния комисариат по финансите и Държавната банка. Икономическите несполуки са повод за разправата на Сталин с партийните кадри, утвърдени през 20-те години.

Важен момент в изследванията за социалистическата индустриализация на СССР, който интересува повечето автори, са вътрешнопартийните дискусии от средата и края на 20-те години за пътищата и методите при осъществяване на индустриализацията. Тези дискусии се разглеждат без изключение като борба на партията с "лявата" и "дясната" опозиция. Разгромът на троцкистко-бухаринската агентура на фашизма според Локшин¹⁴ е важно условие за развитието на съветското стопанство по пътя на социалистическата индустриализация и създаването на отбра-

нителната мощ на СССР. К. Петросян¹⁵ смята, че антисъветската бухаринска програма за "текстилна индустриализация" на страната, която разчита на постоянния внос на оборудване, е тясно свързана с троцкистките искания за "дауесизация" на Съветския съюз. Според него това означава Съветският съюз да се подчини на чуждестранната буржоазия, а СССР да се превърне в аграрен придатък на световното капиталистическо стопанство и пазар за пласиране на тяхната продукция.

Д. Нагточеев¹⁶ определя бухаринско-риковската група като зъщитник на кулачеството и противник на ускорените темпове на социалистическата индустриализация. Дейците от "лявата" опозиция според него са тайни агенти и шпиони на чуждите империалистически разузнавания, които с прехода на партията към индустриализация започват подривна и разколническа дейност.

Не е по-различна и характеристиката на опозицията, която предлага И. Семин. "Заедно с преминалите в нелегалност троцкисти – пише той – враждебна дейност против партията разгръща и бухаринско-риковската група на десните капитуланти. Тази агентура на кулачеството вътре в партията, казано накратко, се обявява не само против бързите темпове на развитие на народното стопанство, но и против строителството на социализма в нашата страна."¹⁷

От оценките на посочените автори проличава, че лидерите на опозицията и техните съратници са изобразени като капитуланти, предатели, шпиони, агенти на чуждестранните разузнавания. Особено впечатление прави използването на етикета "шпионин", което никак не е случайно. По време на съдебните процеси през 1937 – 1938 г. заедно с обвиненията, че подсъдимите са противници на генералната линия на партията, те се третирали като агенти на германското, японското или някое друго разузнаване.

Непосредствено след Втората световна война авторите не вземат пряко отношение към хронологичните граници на индустриализацията, въпреки че в речта си от 9 февруари 1946 г. Сталин ги маркира. "Това е скок, с помощта на който нашата родина се превърна от изостанала във водеща, от аграрна – в индустриална – казва той. – Този исторически преход беше осъществен в течение на три петилетки, като се започне от 1928г. – първата година на първата петилетка. Ако вземем под внимание обстоятелството, че първата петилетка беше изпълнена за четири години, а изпълнението на

третата петилетка беше прекъснато през четвъртата година на нейното изпълнение, излиза, че превръщането на нашата страна от аграрна в индустриална заема около тринадесет години."¹⁸

К. Петросян¹⁹ посочва като начало на индустриализацията 1926 г. Той счита, че през тази година възстановителният период на развитие на народното стопанство в основни линии е завършен.

Д. Нагточеев²⁰ пък определя началото на индустриализацията като начало на втори период на НЕП, но без да фиксира конкретна година.

При опитите за определяне на хронологията на индустриализацията важен момент заема дискусията, отразена върху страниците на списание "Вопросы истории" през периода 1954 – 1956 г. Тук М. Ким и И. Берхин за първи път поставят под съмнение хронологичните граници на индустриализацията, определени в Краткия курс по история на ВКП (б). "В Краткия курс на историята на ВКП (б) – пишат те – е обособен периодът 19267 – 1929 г., озаглавен "Партията на болшевиките в борба за социалистическа индустриализация на страната". Началото на социалистическата реконструкция на народното стопанство може да се отнесе към 1927г. В този период в страната се осъществява политика на социалистическата индустриализация, която към края на първата петилетка постига решаващи успехи. През 1932 г. относителният дял на промишлеността в цялото народно стопанство е 70%. Следователно решаващ етап в построяването на икономическата база на социализма са годините 1927 – 1932г."²¹

Тезата на М. Ким и И. Берхин се оспорва от А. Кучкин²², според който периодът 1926 – 1929 г. е закономерен като съветската индустриализация. За негова начална граница той предлага да се приеме 1926 г., а като крайна граница – 1929 г. Именно през 1929 г., пише той, се осъществява великият прелом и колосалните промени в строителството на социализма и в развитието на производителните сили.

Становището на А. Кучкин се споделя и от В. Михайлов и Ф. Шабанов²³, които смятат, че отделянето на периода 1925 – 1929 г. В Краткия курс по историята на ВКП (б) като период на социалистическа индустриализация е оправдано. Те изразяват несъгласие с опита на М. Ким и И. Берхин да обединят двата периода – социалистическата индустриализация на страната и колективизацията на селското стопанство в един реконструктивен период, тъй като така се

принизява решаващото значение на годината на великия прелом – 1929 г., която ознаменува историческата граница в строителството на социализма.

В заключителната част на тази дискусия редакцията дава следното определение за хронологичните граници на съветската индустриализация: "Определянето на периода 1926 – 1929 г. като период на индустриализацията на СССР създава неправилната представа, че тази сложна задача на социалистическото строителство е решена в тези години. Тогава е поставено началото на индустриализацията на СССР. Задачите на индустриализацията на нашата страна са основно решени през годините на първата петилетка"²⁴.

Следователно, докато е жив Сталин, изследвачите на проблемите на социалистическата индустриализация по-скоро популяризират изразените от вожда и Великия кормчия постановки. Първите следвоенни стъпки на руската историческа мисъл са буквална апология на Сталиновите постулати. Изказаните дискуссионни мисли не засягат същността на разглежданите проблеми, нито пък формулират нови проблеми на индустриалното развитие. Авторите не се интересуват от конкретните статистически сведения, където могат да видят, че те всъщност са измислени и нагаждани към сталиновото виждане. Наукообразната историографска мисъл не поема научна отговорност за кардинални въпроси на съветската история, а ги политизира и идеологизира.

3

Периодът след XX конгрес на КПСС предизвиква резки промени в политическата ситуация на съветската държава. Разочарованите от казармения социализъм партийни кадри начело с Н. С. Хрущов са социалната пружина на една нова реформаторска идеология. В основата си тя търси причините за негативните тенденции в съветската държава главно в култа към Сталин.

За нуждите на това изследване не е необходимо да се поставя специално въпросът за същността на сталинската система. Не е необходимо и цялостното изясняване на промените след XX конгрес на КПСС. С оглед на поставените тук цели и задачи е необходимо да се посочат обаче поне следните основни моменти:

1. В посочения период се създават предпоставките за обновяване и известно изменение на идеологията, политическата структура и стопанския живот на СССР.

2. Сталинският модел на социализма остава в наследство немалко пукнатини, които с основание могат да се разглеждат като начало на разрухата на социалистическата система.

3. Промените след XX и XXII конгрес на КПСС предизвикват преразглеждането на някои догми от сталинската епоха. Положено е началото на нов поглед в развитието и на историографската мисъл по отношение на социалистическата индустриализация на СССР.

Най-общата констатация в поврата на историографската мисъл изисква да се подчертае следното: този поврат се характеризира с неопределеност в стратегията, с незрялост в идеологията, с нестабилност в тактиката. Промените в историографската мисъл не се фиксират, поне в началото, с нови аргументи. Редица автори са писали своите изследвания по времето на Сталин, затова в тях не личи новият подход. Реформаторското десетилетие носи твърде противоречиви тенденции, които се отразяват и върху конкретните разбирания за индустриализацията.

Двадесетият конгрес осъди култа към личността на Сталин, но изнесенят тук доклад е публикуван след повече от тридесет години. Хиляди затворници се завръщат по своите домове, но не са осъдени факторите за незаконните репресии. Не е поставен и въпросът за юридическата реабилитация на лидерите на опозицията и на техните съучастници. Не са преразгледани делата по процесите от края на двадесетте и началото на тридесетте години – например Шахтинското дело, делото на Промпартията, на Съюзното бюро на меншевиките и на редица други дела. Нещо повече – скоро се активизират рецидиви на сталинизма. След осъждането на “антипартийната група” на Молотов, Казанович, Маленков на пленума на ЦК на КПСС през 1957 г. започва постепенното възраждане на стария догматичен принцип за “единомислие”. В специално постановление се осъжда редакцията на списание “Вопросы истории” поради “отслабване на борбата му с буржоазната идеология”. В чест на 80-годишнината от рождението на И. В. Сталин през декември 1959 г. в списание “Комунист” е публикувана статия, според която Сталин е един от най-видните и активни дейци на комунистическата партия на Съветския съюз и международното комунистическо движение.

Благодарение на неговите изявени способности като теоретик и организатор на партията, на непримирумата му борба против троцкистите, десните опортюнисти и буржоазните националисти, той придобива голям авторитет и широка популярност в партията, страната и зад граница, се твърди в тази статия²⁵.

В традиционен дух се интерпретират и въпросите за същността на социалистическата индустриализация, за изходното ѝ равнище, както и за дейността на опозицията. В книгите на Н. Немаков и В. Касяненко срещаме познатия тезис за изостаналостта на Русия²⁶. По размерите на потребление на човек от населението, пише Н. Немаков, Русия е била една от найизостаналите страни в света. Отново се акцентува върху отличията и преимуществата на социалистическия метод на индустриализация, върху необходимостта от осъществяване на индустриализацията в най-кратки срокове. В. Касяненко²⁷ определя по луколониалното положение, в което се намира Русия, като следствие от технико-икономическата изостаналост и политическата ѝ зависимост от западните европейски държави.

А. Пашков пък обосновава необходимостта от високи темпове на развитие с технико-икономическото изоставане на съветската страна от напредналите капиталистически страни. "Като отчита дългия исторически опит на индустриализацията на капиталистическите страни – твърди той, – комунистическата партия тръгва по нов път – пътя на съзнателно прилагане на закона за преимуществения ръст на производството на средство за производство, което е обективен закон на прогресивното социално-икономическо развитие. Като ръководител на творческата дейност на трудещите се маси, комунистическата партия първа в историята поставя този закон в служба на интересите на трудещите се маси."²⁸ Апологията на Сталин в книгата на А. Пашков напомня тезите от 30-те и 40-те години и най-вече за тезата да се създаде тежка промишленост и преди всичко на водещия неин отрасъл – машиностроенето, за необходимостта от високи темпове на индустриално развитие на СССР, за коренното различие на методите на социалистическата от капиталистическата индустриализация, за източниците на средства за тежката промишленост²⁹.

След 1961 г. се появяват редица изследвания, в които социалистическата индустриализация се подлага на по-обективна оценка. Заслужава специално внимание монографията на А. Хавин³⁰. И според

него съветската индустриализация се осъществява в една изостанала страна като Русия, която в технико-икономическо отношение е с 50 – 100 години след големите капиталистически страни и е на едно от последните в света места по степен на своето икономическо развитие. В същото време той сочи трудностите, които съпътстват съветската индустриализация. Една от тях е свързана и източниците на натрупване за тежката промишленост и особено за черната и цветната металургия. Развитието на металургията се нуждае от големи средства за внос на метал. За този цел се изразходват баснословни суми. Например през 1928 – 1929 г. за внос на черни и цветни метали са изразходвани 76 милиона златни рубли. Причината за подобно състояние на собствените натрупвания според А. Хавин е ниската производителност на труда. "Ръстът на производителността на труда върви с бавни темпове – пише той. – Заедно с трудовия подем имат място и честите самоотлъчки, в редица предприятия трудовата дисциплина е на ниско ниво. В промишлеността се включват много нови работници. Сред тях преобладават селяните, дошли в града за временна заработка"³¹.

Критичният тон на автора засяга и други важни страни на проблема за съветската индустриализация. Според него трудностите при строителството на големите промишлени обекти по време на първата петилетка се обясняват най-вече с липсата на техника. В подкрепа на своята теза той привежда пример с изграждането на първия тракторен завод през юли 1929г., когато стотици работници извършват изкопните работи с лопати, а пръстта се извозва с каруци. Към края на петилетката от чужбина е внесена нова строителна техника. Но възниква друг проблем – липсват кадри, които да обслужват тази техника. Пристигналите от селата работници не могат да я използват, а на инженерно-техническия персонал липсват знания за нейното овладяване. "Няма нищо удивително в това – пише А. Хавин, – че отначало ескаваторите и крановете често бездействат."³²

Той разкрива по-широк спектър от отрицателните страни на социалистическата икономика. На редица места сочи трудностите, предизвикани от липсата на подготвителни проекти за много от строежите, както и за някои диспропорции – резултат от допуснати грешки в планирането. А. Хавин посочва примери, когато ВСНХ е принуден да планира неосигурени с проекти строежи. Често строителите са принудени да изграждат второстепенни, а не основни

цехове, тъй като само за тях има готови проекти. Когато по-късно проекти идват, се изяснява, че е необходима допълнителна работа. Авторът разкрива и сериозни диспропорции, които са резултат на отделни грешки. Типичен пример за това се разкрива в историята на строителството на Днепрострой. Колективът вече е готов да пусне първата турбина, а строителството на комбината "Запорожстал" – най-големия потребител на енергията на Днепрогрес, тъкмо започва.

А. Хавин засяга и проблема за управлението на промишлеността. Той се спира върху реформите слаг 1927 г. Системата на управление на промишлеността, действаща до 1928 г., пише той, се формира още в началото на възстановителния период, когато прешаваща роля играе средното ниво на управлението – тръстът. Това положение, което има известно оправдание в първите години на дейност на съветската промишленост, сега загубва своето значение. Декретът на ЦИК и СНК от 29 юни 1927 г. поставя началото на коренното преустройство на цялата система за управление на промишлеността.

А. Хавин се спира и върху реорганизацията, извършена от ВСНХ в началото на 30-те години. Според него тя е продиктувана от развитието на тежката промишленост. "През 1931 г. тежката промишленост на СССР надминава повече от три пъти нивото от 1913 г. – пише той. – Ръководството на промишлеността и строителството, както и преди, се осъществява от един орган – ВСНХ на СССР. Тази организационна структура, създадена в зората на социалистическото строителство, не съответства на новите условия."³³ С постановление на ЦИК и СНК на СССР ВСНХ е преобразуван в Народен комисариат за тежка промишленост. Създадени са народни комисариати за горска и лека промишленост. Това преустройство, сочи А. Хавин приближава щаба на промишлеността към предприятието, което тък съдейства за засилване оперативността на ръководството.

Проблемът за формите на управление на промишлеността е засегнат в изследването на И. Ананов³⁴. За него времето през 1921 – 1923 г. е период, в който главна форма на управление на промишлеността са създадените в предните години съвети на народните стопанства. Преходът към НЕП предизвиква коренно преустройство на методите на ръководство на стопанството. Директивите за неговото съдържание и насоки са формулирани на състоялата се през декември 1921 г. XI общоруска партийна конференция и на IX общоруска конгрес на Съветите.

И. Ананов изследва утвърждаването на новата организационна форма за управление на промишлеността – държавния промишлен тръст, който действа върху основата на стопанска сметка. Този тръст носи отговорност за изпълнението на плана и за качеството на продукцията. “Тръстовете изпълняват функциите на оперативно управление – пише той. – Те се разпореждат с ресурсите и паричните средства на своите предприятия, установяват цените на продукцията, определят асортимента и пазарите на продукцията.”³⁵

Освен от мястото и ролята на тръстовете в управлението на промишлеността Ананов се интересува и от ролята на синдикатите, които се появяват като общосъюзни търговски обединения на промишлените тръстове и осъществяват снабдяването, оборудването и пласирането на продукцията на обединените в него тръстове. Бързият темп на развитие на едрата социалистическа промишленост, изпласкването на частника от търговията, и особено от търговията на едро, са за И. Ананов основни причини за изменение статута на тръстовете в управлението на промишлеността. “Укрепвайки плановете начало в управлението на народното стопанство, Съветската държава не можела да запази правото на тръстовете самостоятелно да определят цените на продукцията, нейния асортимент и пазарите. Тези функции се предават от тръстовете към висшестоящите звена.”³⁶

Значително по-задълбочено са разгледани формите на управление в промишлеността и ролята на ВСНХ от В. Дробижев³⁷.

За разлика от И. Ананов той се спира по-обстойно върху проблема за ролята на тръстовете в управлението на промишлеността. Много скоро се проявяват недостатъците от тръстирането на промишлеността, тъй като фабриките и заводите, включени в състава на тръстовете, не разполагат с необходимата самостоятелност. В периода на възстановяване на народното стопанство не разполагат със самостоятелност не само отделните предприятия, но и самите тръстове. В потвърждение на своите твърдения Дробижев привежда редица примери. Например в началото на февруари 1926 г. Главметал разпорежда да се разреши на управлението на Държавното обединение на машиностроителните заводи да разрушат вече негодната барака №15 на стойност 20 рубли в Първомайския завод. Управлението на “Югостал” трябвало да получи разрешение да разглоби пристройка от старо желязо на стойност 23 рубли. Като се занимават с решение

на гребни неща, подчертава В. Дробижев, централните органи на управлението на промишлеността губят от погледа си общите перспективи на стопанско развитие.

В. Дробижев се спира и на проблема за сложната система на ведомствената отчетност. Той сочи, че недостатъците в организацията на вътрешноведомствената отчетност се забелязват още през 20-те години, когато фабриките и заводите са застапени да представят в центъра голям брой статистически материали. " През 1924 г. заводите на "Югостал" използват 71 форми на отчетност – пише той. – През 1926 г. тръстовете, подчинени на Главметал, попълват многобройни бланки, които включват 19 270 въпроса. Само 12% от своите отчети тръстовете от металообработващата промишленост представят на своя ръководен орган – Главметал. Останалите сведения се събират от губернските отдели по труда, от уездните отдели по здравеопазване и от други организации. Тръстът "Моссуكنо" съставя отчет за стопанската 1925 – 1926 г. от 13 тома със 7354 страници."³⁸

Декретът от 27 юли 1927 г. на ЦИК и СНК на СССР, подчертава В. Дробижев, е значителна крачка по пътя за предоставяне на по-голяма самостоятелност на производственото предприятие главно чрез укрепване на стопанската сметка и съкращаването правата на тръстовете. Разкрити са и трудностите, които съпътстват провеждането на реформата в управлението. Тези трудности са резултат от съпротивата на работниците от тръстовете, както и от въвеждането на самоиздръжката в дейността на всяко предприятие, цех и бригада. Някои стопански ръководители не разбират значението, смисъла и изискванията на партията за внедряването на стопанската сметка. Предприятието например докладва в центъра за работата по внедряване на стопанската сметка, а проверката показва, че не може да става дума за никаква стопанска сметка. Сред част от работниците съществува неправилно отношение към проблема за единоначалието в производството. Изводът на В. Дробижев е, че декретът от 29 юли 1927 г. не осъществява набелязаните мерки за развитие на инициативата и самостоятелността на отделните предприятия и че не са внедрени принципите за икономическо стимулиране на фабриките и заводите. Неуспехът от въвеждането на стопанската сметка в предприятията засилва централизацията, свива сферата на действие на низовите органи на стопанското управление.

В оценката на В. Дробижев за засилване на централизацията на управлението на промишлеността се забелязва следното противоречие. От една страна, се твърди, че засилването на централизацията на управлението е предизвикано от обективни фактори. От друга страна, като съществена причина се сочат последиците от прекомерната централизация на държавния апарат, свързана с налагащия се култ към личността на Сталин.

Неговият извод е, че засилването на отрасловия принцип в управлението на промишлеността довежда до свиване правата и компетенциите на местните органи на управление на промишлеността. "Републиканските, а също така областните и краевите съвети за народни стопанства все повече и повече губели своето значение – пише той. – При постепенното съсредоточаване функциите на общото регулиране, планиране и техническо ръководство в централните органи, както и по-нататъшното разширяване правата на предприятията в решаването на планово-финансови, производствени снабдителни въпроси, превръщат съветите за народни стопанства в ненужни промеждутъчни звена."³⁹ Едва ли може да се признае като правилна мярка, твърди В. Дробижев, предаването на управлението на захарната промишленост в ръцете на ВСНХ. При такива условия възниква ситуация, при която около 1200 неголеми захарни заводи се управляват от Москва. Основателни са протестите на работниците против опитите на ВСНХ да ликвидира обединенията на местната промишленост. Невинаги е оправдано подчиняването на редица предприятия на центъра. Казаното се отнася особено за предприятия, разположени в далечните краища на страната. Подобен е случаят с тръстовете "Сахалиннефт" и "Далуголь", които от 1928 г. минават под оперативното управление на СВНХ. Ефектът от това мероприятие е обратен на замисления от своите автори.

В. Дробижев засяга и друг важен проблем от управлението на промишлеността – проблемът за статистиката. Едва ли обаче са приемливи неговите обяснения върху причините за съкращаването на статистическите отчети. "През втората половина на 20-те години – пише той – издаването на публични отчети рязко се съкращава. Това е предизвикано от две обстоятелства. На първо място, периодичният печат изпълнява с успех функцията на "общоруско осведомяване". На второ място, ВСНХ все повече укрепва непосредствените връзки с

фабриките и заводите, като получава от предприятията системно вътрешноведомствена отчетност."⁴⁰

Програмата на КПСС, приета на XXII конгрес, оказва голямо влияние върху руската историография за социалистическата индустриализация. В тази програма тя се характеризира като велик подвиг на работническата класа, на целия народ, който не жали нито сили, нито средства, лишава се съзнателно, за да измъкне страната от нейната изостаналост. Тук се фиксират и хронологични граници на индустриализацията. "В много кратък исторически срок – се казва в Програмата, – без външна помощ Съветският съюз построи крупна съвременна промишленост. Според равнотетката при изпълнението на трите петилетни плана (1929 – 1941) Съветският съюз се превръща в силна индустриална държава"⁴¹.

Вече стана дума, че и след XX конгрес лидерите на опозицията и техните съратници не са реабилитирани. Този момент има съществено значение за задушаване на научната мисъл. При оценка на вътрешнопартийните дискусии от 20-те години авторите продължават да следват традиционните постановки. Например А. Пашков⁴² определя теорията на Троцки и неговите съмишленици като капитулантска и реакционна. Той смята за защитници на тази линия и десните опортюнисти Риков, Бухарин и техните съучастници.

Според А. Хавин⁴³ "новата опозиция" се опитва да отклони партията от ленинския път и да пласне страната по път, който води към реставриране на капитализма.

Б. Макаров⁴⁴ разглежда икономическата платформа на Троцки и неговите съмишленици като авантюризм и отстъпление от ленинския план за индустриализация на страната, като опит за реставрация на капитализма. Той смята, че в основата на издигнатия от троцкистите лозунг за "свръхиндустриализацията" лежи волунтаристкият подход към въпросите на икономическото развитие. Определението на Б. Макаров върху социалните корени на троцкизма не се различава от определението в Краткия курс по история на ВКП (б). "Социалният източник на основния тезис на троцкизма "да се построи социалистическото стопанство веднага страна е невъзможно", – пише той – са гребнобуржоазните слоеве, гребнобуржоазната интелигенция и гребните собственици."⁴⁵

През октомври 1964 г. промените в социалистическата система, започнати от Н. С. Хрущов, завършват. Борбата между демократичната и бюрократичната тенденции в обществения живот печелят консерваторите. Започва период на реставрация и историческа реабилитация на Сталин и сталинизма. Реваншът на консервативните сили след 1964 г. определя и оценките за историческото минало. При разработването на проблема за същността на социалистическата индустриализация, както и за групи нейни аспекти, сред историците се наблюдава връщане назад.

В. Кузмин определя същността на социалистическата индустриализация по следния начин: "Преходът на цялото народно стопанство върху базата на едрата машинна индустрия е прието да се нарича индустриализация"⁴⁶.

Една от причините за големите стопански пробиви в началото на 1931 г. е нарушаването на обективните икономически закономерности, допуснати при изпълнението на първата петилетка. Поезият от партията курс за укрепване на товарооборота и паричната система в страната, разрешението за търговия от колхозите, колхозниците и частните стопани след изпълнение на задълженията си пред държавата се сочат от него като аргумент, че НЕП не е отменен през 1928 – 1929 г. при прехода към форсирана индустриализация. За съотношението между НЕП и индустриализацията В. Кузмин прави следния извод: "В последните години на първата и втората петилетка, благодарение на успехите на индустриализацията и колективизацията завършва превръщането на НЕП от политика на преходния период в икономическа политика на победилния социализъм"⁴⁷.

Опитът за икономическо развитие на СССР в годините на първата петилетка има очевидно сходство със съвременността – пише той, – тъй като тогава за пръв път са изпитани и навлизат в арсенала на съветската държава принципите на стопанско ръководство, между които голямо значение има утвърждаването на отрасловото централизирано управление по основните въпроси на производството, както и внедряването на стопанската сметка в отделните предприятия. В. Кузмин подкрепя своите твърдения с неуспеха на реформата от 1957 – 1965 г., която има за цел да замени принципа на отрасловото с териториалното управление на промишлеността.

Изследванията през 70-те и началото на 80-те години върху индустриализацията се отнасят най-вече до резултатите от изпълнението на петилетните планове. Подходът при разглеждането на резултатите от първата петилетка е по същество традиционен и не се различава значително от подхода, използван през 50-те години.

В редица книги все още се отстоява старата постановка за изходното равнище на индустриализацията. "Осъществяването на петилетния план, се сочи в едно изследване от 60-те години, е свързано с преодоляването на огромни трудности. Съветската страна в навечерието на първата петилетка изостава в технико-икономическо отношение от развитите капиталистически страни с 50 – 100 години. Необходимо е това изоставане да се преодолее в най-кратки срокове. Това определя и високите темпове на индустриализацията на страната."⁴⁸ Прави впечатление, че буквално е повторена оценката на Януарския пленум от 1933 г., който провъзгласява, че първата петилетка е изпълнена предсрочно за четири години и три месеца.

Подобен е подходът и на А. Курски⁴⁹. Той обръща внимание на машиностроенето, което е изпълнило плана на петилетката за три години, а също така и на преизпълнението на петилетката по брой на заетите работници и служещи в народното стопанство. Неизпълнението на плана за ръста на производителността през 1932 – 1933 г. според него се дължи на недостатъците при усвояването на новата техника и в същото време свидетелства, че при изпълнение на петилетния план действат преимуществено екстензивни фактори на икономическото развитие.

Друг важен проблем в изследванията през тези години са социалните последици от изпълнението на първата петилетка. Той се интерпретира едностранно, засяга се предимно ликвидирането на безработицата и повишаването на жизненото равнище на работниците и селяните, без да се привеждат конкретни данни. "Много важно постижение в изпълнение на социалната програма на партията през първата петилетка, се подчертава в една публикация, е ликвидирането на безработицата в града и обезпечаването на милиони селяни с работа. Коренни социални преобразования промениха живота на селяните въз основа на колективизацията на селското стопанство."⁵⁰

В. Лелчук анализира по-задълбочено проблемите на съветската индустриализация⁵¹. При разкриване същността на социалистическата

индустриализация той проследява основната литература по този проблем и констатира, че в средата на 20-те години тази индустриализация се разбира твърде широко и се разглежда като общ проблем, който обхваща всички сфери на народното стопанство. Неговият извод е, че в научната литература, посветена на индустриализацията на СССР и публикувана в последните десетилетия, същността на социалистическата индустриализация се схваща главно като развитие на промишлеността. Заедно с това той уточнява, че след Априлския пленум от 1926 г., който определя източниците на средствата за индустриализация, постепенно се налага понятието "социалистическа индустриализация". "Уместно е да се подчертае – пише В. Лелчук, – че именно през 1926 г. започва широкото използване на понятието "социалистическа индустриализация". Дотогава се употребяват преди всичко изрази като "индустриализация на народното стопанство", "индустриализация на страната" или пък се говори за "индустриализация въобще"⁵². Той посочва като един от най-сериозните фактори за повишаване себестойността на промишлената продукция през 1926 г. изменението на териториалните рамки на страната, което е резултат най-вече от отделянето на Финландия, Прибалтика, Полша и някои други райони от Съветска Русия, които са добре развити в промишлено отношение. Освен върху този фактор, който според него е подценяван от съветската историография, В. Лелчук се спира и на трудностите, свързани с новото промишлено строителство. "Не е правилно зазубите на икономиката да се свързват само с намаляването броя на предприятията и работниците – пише той. – Нарушени са и множество традиционни връзки. При всичките си значителни постижения новото строителство се извършва бавно и главно сезонно, без необходимата координация с възможностите на промишлеността, не се използва пълноценно творческият потенциал на работническата класа."⁵³

В. Лелчук подчертава, че 1929 година е важна в историята на съветското общество, тъй като очертава границите на решителен прелом в прехода при бедните маси и средното селячество към колективните форми на народното стопанство. Мащабите и темповете на колхозното движение надминават и най-оптимистичните проекти. Строителството на совхози и машинно-тракторни станции също постига значителни успехи. Пред комунистическата партия и съветската държава застава задачата да подкрепят този качествен

подем в социалистическата реконструкция на народното стопанство, да организират по-нататъшен бърз растеж на колхозното и совхозното производство. Ключът към успешното решаване на тези задачи партията вижда във форсираното развитие на индустрията, в подема на машиностроенето и химията. Сред причините за форсиране на индустриализацията и преразглеждане на по-рано набелязаните цифри Лелчук сочи и усложнилата се международна обстановка, както и данните, публикувани от Лигата на нациите и съветската статистика, които показват, че икономическото съревнование между двете системи през първото десетилетие на съветската власт не е в полза на СССР.

За разлика от авторите, които сочат източниците на натрупване, определени от Априлския пленум през 1926 г. като единствени, В. Лелчук разкрива и някои от начините за преразпределение на националния доход и извличане на средства по време на първата петилетка. "Едновременно преустройство на икономиката в града и селото изисква все повече средства. Възниква потребността от нови земи, потребността да се повишат цените на спиртните напитки, да се увеличава износът на зърно (в условията на талонно разпределение на продуктите). В течение на няколко години се провежда и нова емисия на парите."⁵⁴

По отношение на тази емисия В. Лелчук провежда мнението и на редица съветски икономисти, според които използването на паричната емисия за средносрочни и дългосрочни вложения е нормален път за финансиране. Той обаче прави извод, че за изпълнението на набелязания план за социалистическа индустриализация на страната при условията на капиталистическото обкръжение са необходими бързи и решителни мерки по преразпределение на националния доход. Освен това мобилизацията на необходимите парични средства чрез заеми и данъци изисква време и значителни усилия, липсва твърдата гаранция, че необходимите средства ще бъдат мобилизирани изцяло и срочно. При създалата се ситуация емисионният източник има предимството, че позволява незабавното покриване на неизбежните финансови загуби.

Интересна е и оценката В. Лелчук за изнесения на обеднения пленум на ЦК на ВКП (б) през януари доклад. Страната, подчертава той, получава възможност да види ясно и конкретно общите резултати от работата, позволява да се изпълни петилетката за четири години и три месеца, да се обхване изминатият път, да се оцени

направеното. Известно е, че докладът на Сталин не съдържа данни за изпълнението на задачите, заложи в плана за първата петилетка. Тук са дадени само две цифри.

В. Лелчук се спира и на причините за неизпълнение на плановете задачи на петилетката. Според него причината за неизпълнението на добива на въглища е в използването на ръчен труд, а "детските болес ти" в металургията съвпадат с болестите, които изживява производството на въглища. В металургията липсата на квалифицирани кадри се чувства още по-остро. Става дума най-вече за квалифицирани строители и монтажници, както и за инженери.

Не е изпълнен и планът за повишаване производителността на труда. Нарастването на производителността на труда през първата петилетка осигурява 51% прираст на промишлената продукция. Останалата част, а тя е почти половината от прираста на промишлената продукция, е резултат от екстензивното развитие на стопанството. При преразглеждането на плана на първата петилетка, смята Лелчук, е наивно причините за някои неуспехи да се обясняват само със злия умисъл на отделни лица. "Революционният патос на масовото строителство обхваща все по-широки кръгове от трудещите се – пише той. – Именно тази нагласа трябва да се има предвид, когато става дума за преразглеждане на плановете задачи на първата петилетка."⁵⁵ Следващите събития според него обогатяват опита на съветските стопански ръководители и внасят много новости при съставянето както на перспективните, така и на текущите плановете. Пролічвава нереалността на поправките, внесени в петилетен план, и то най-вече в разделите за металургията и химията. Всичко това, заключава В. Лелчук, не хвърля сянка върху теорията и практиката на съветското планиране, която е напълно оправдана. Ясно е, че в неговите критични бележки всъщност се търсят нови аргументи за утвърждаване на сталинските постулати.

Възраждането на сталинските постановления и терминология през разглеждания период се чувства най-осезателно в изследванията, посветени на борбата на комунистическата партия срещу опозицията. Ю. Воскресенски представя лидерите на "лявата" опозиция като паникьори, ревизионисти и изтъква, че тази позиция всъщност е продължение на тяхната капитулация в друг преломен за съветската страна мамент – Октомврийската революция. Появяването на подобна опортюнистична група според него се обяснява и с това, че комунистическата партия действа в гребнобуржоазна страна⁵⁶.

Подобен е подходът и на Ф. Ваганов⁵⁷ при характеризирането на лидерите на "десния" уклон и на техните съучастници. Позицията на "десния" уклон е отражение на гребнобуржоазния натиск върху работническата класа и неговата партия и изразява интересите на капиталистическите елементи. Прави впечатление, че тази характеристика не се различава от характеристиката, която Сталин прави на Ноемврийския пленум през 1929 г. "Като скриват своите разногласия с партията – подчертава Ф. Ваганов, – опортюнистите не се осмеляват да излязат открито пред партията и даже вземат участие в борбата против троцкистката опозиция. Но в борбата си с троцкистите, както посочи И. В. Сталин на Ноемврийския пленум на ЦК на ВКП (б) 1929 г., десните не побеждаат настъпление срещу капиталистическите елементи в града и селото, не приемат болшевишките темпове на индустриалното развитие, а се надяват да избегнат настъплението срещу кулачеството, да намалят бързите темпове на индустриално развитие, да разчистят пътя за мирното срастване на кулака в социализма."⁵⁸

Познатите от Краткия курс по история на ВКП (б) формулировки и схеми се срещат и в издадената през 1970 г. "История на КПСС"⁵⁹ където "десните" са представени като защитници на интересите на кулачеството, а тяхната платформа се разглежда като знаме, под което се групират всички идейни противници и класови врагове на съветската държава. Тези оценки не се променят и в изследванията върху социалистическата индустриализация чак до средата на 80-те години. Във вече посочената монография на В. Лелчук се твърди, че курсът към индустриализация среща извънредно силна съпротива от страна на "левите и десните уклонисти", които не вярват във възможността за победоносно строителство на социализма в СССР⁶⁰.

И според В. Тетюшев⁶¹ капитулантската политика на троцкистите се откроява ясно в съставения от ОСВОК под ръководството на Пятаков петилетен план. Линията на "десните" за забавяне темповете на индустриализацията, за развитие на леката промишленост с предимство и за ограничаване темповете на развитие на тежката промишленост се обуславя от техния стремеж да установят съюз преди всичко с кулачеството.

Прегледът на руската историография след Втората световна война по въпросите на индустриализацията в СССР в обобщен план показва, че руските историци се движат по начертани парадигми. Те

не анализират задълбочено фактите, а по-скоро ги пригаждат към официалните идеологически постановки. Този стил продължава неотклонно до средата на 80-те години. Научната историография набира реално ускорение, когато започва разрушаването на тоталитарната система.

Изследването на тези проблеми ни изправя пред някои важни методологически въпроси.

Те се обуславят от онези социално-икономически и политически реалности в развитието на съветската обществена система, които предизвикват поставените и разгледаните в моето изследване историографски парадигми. В противен случай научната мисъл може да бъде незаслужено обвинена в некомпетентност, в преднамереност или пък в методологическа незрялост.

В годините на така наречения "казармен социализъм" руската историография се разминава с представянето на реалното развитие на съветското общество. Вероятно една от причините за това разминаване е, че изследваните от нея процеси все още не бяха "изтекли", че обременяваха общественото съзнание със своята конюнктурност.

Необходимо е освен това да се напомни, че руската историографска традиция е известна със своята позивистична насоченост. Но нейното развитие бе прекъснато и при условията на болшевишката диктатура се формират подвластни на нейните изисквания идеологизирани специалисти.

Тоталната идеологизация както на обществения живот, така и на обществознанието, не дава предпоставките, същността и методите на гигантския социален експеримент – индустриализацията на СССР. Разбира се, те нямат реални възможности за изследване на тези процеси, тъй като разполагат с официалните по същество, фалшифицирани статистически данни. Доколкото съществуват, истинските статистически данни са грижливо пазени в съответните архиви с гриф "секретно".

Страхът от политически репресии също е сериозна пречка, която не позволява на руските специалисти да напускат безнаказано ненаучния идеологизиран "коловоз".

Историците и историческата наука получават реални възможности от познаване и разкриване на пролемите за индустриализацията едва от средата на 80-те години, когато започна рушенето на тоталитарното съветско общество.

Б Е Л Е Ж К И

¹С т а л и н, В. И. Речи на предвыборных собраниях Сталинского избирательного округа г. Москвы, II. XII. 1939 и 9. II. 1946 г., М. 1954.

²С о р о к и н, Г. Значение индустриализации для судеб нашей страны, М., 1945, с.3.

³Л о к ш и н, Э. Партия большевиков в борьбе за индустриализацию СССР. М., 1946, с. 6.

Л е о н т ъ е в, А. Советский метод индустриализации. М., 1946, с. 18, 19.

К о ш е л о в, Ф. Советский метод индустриализации страны и коллективизация сельского хозяйства. М., 1946, с.9, 15.

⁴Вж. Л о к ш и н, Э. Цит. съч., с.14.

⁵С е м и н, И. Год великого перелома в промышленности. М., 1954;

К и м, М. Социалистическая индустриализация в СССР. М., 1955.

⁶Л о к ш и н, Э. Очерк истории промышленности СССР. М., 1956, с. 5.

⁷П е т р о с я н, К. Советский метод индустриализации. М., 1951, с.4, 5.

⁸Р я б о в, Н. Социалистическое накопление и его источники в первой и второй пятилетках. М., 1951, с. 70.

⁹Вж. Л о к ш и н, Э., с. 178-182.

¹⁰Вж. Р я б о в, Н., с. 129.

¹¹С к в о р ц о в, Л. Роль кредита в индустриализации СССР. М., 1951.

¹²П а к т а м, с. 45.

¹³П а к т а м, с. 68.

¹⁴Л о к ш и н, Э. Партия большевиков..., с. 6.

¹⁵П е т р о с я н, К. Цит. съч., с. 40.

¹⁶Н а г т о ч ч е в, Д. Ленинско-сталинский план социалистической индустриализации и борьба большевистской партии за его осуществление (1928 - 1929 г.). М., 1951, с. 37.

¹⁷С е м и н, И. Цит. съч., с. 22.

¹⁸С т а л и н, В. И. Цит. съч., с. 19.

¹⁹П е т р о с я н, К. Цит. съч., с. 6²⁰ Н а г т о ч ч е в, Д., с. 14.

- ²⁰ Нагточчев, Д., с. 14.
- ²¹ Вопросы истории, 1954, № 10, с. 73, 77.
- ²² Вопросы истории, 1955, № 3, с. 73, 74.
- ²³ Вопросы истории, 1955, № 9, с. 60.
- ²⁴ Вопросы истории, 1956, № 6, с. 61.
- ²⁵ И. В. Сталин (к 80-летию со дня рождения). — Коммунист, 1959, № 18.
- ²⁶ Немаков, Н. Борьба коммунистической партии за социалистическую индустриализацию страны. XV съезд партии. Курс на коллективизацию. М., 1957, с. 3.
- ²⁷ Касьяненко, В. Борьба трудящихся за техническую независимость промышленности (1926 – 1932). М., с. 5.
- ²⁸ Пашков, А. Экономический закон преимущественного роста производства средств производств. М., 1958, с. 101, 102.
- ²⁹ Пак там, с. 102.
- ³⁰ Хавин, А. Краткий очерк истории индустриализации СССР. М., 1962.
- ³¹ Пак там, с. 56.
- ³² Пак там, с. 127.
- ³³ Пак там, с. 72, 73.
- ³⁴ Ананов, И. Развитие организационных форм промышленности в СССР. М., 1958.
- ³⁵ Пак там, с. 28.
- ³⁶ Пак там, с. 35.
- ³⁷ Дробжев, В. Главный штаб социалистической промышленности. (Очерки истории ВСНХ 1917 – 1932 г.). М., 1966.
- ³⁸ Пак там, с. 161, 162.
- ³⁹ Пак там, с. 170.
- ⁴⁰ Пак там, с. 161.
- ⁴¹ XXII съезд КПСС. Стенографический отчет. Т. 3, с. 236.
- ⁴² Пашков, А. Цит сч., с. 106, 107.
- ⁴³ Хавин, А. Цит сч., с. 41.
- ⁴⁴ Макаров, Б. Кризис троцкизма по вопросам строительства социализма в СССР. М., 1965.
- ⁴⁵ Пак там, с. 10, 11.
- ⁴⁶ Кузмин, В. Исторический опыт советской индустриализации. М., 1969, с. 7.
- ⁴⁷ Пак там, с. 74.
- ⁴⁸ Шаги пятилеток. Развитие экономики СССР. М., 1968, с. 57.
- ⁴⁹ Курскй, А. Научные основы советских пятилеток, М., 1974, с. 45.

⁵⁰ Пятилетние планы коммунистического строительства, М., 1978, с. 91.

⁵¹ Лельчук, В. Индустриализация СССР. История, опыт, проблемы. М., 1984.

⁵² Пак там, с. 87.

⁵³ Пак там, с. 96, 110.

⁵⁴ Пак там, с. 138.

⁵⁵ Пак там, с. 171.

⁵⁶ Воскресенский, Ю. Переход коммунистической партии к осуществлению социалистической индустриализации СССР (1925 – 1927). М., 1969, с. 129, 130.

⁵⁷ Ваганов, Ю. Правый уклон в ВКП (б) и его разгром (1928 – 1932). М., 1970.

⁵⁸ Пак там, с. 18, 19.

⁵⁹ История КПСС. Т. 4, с. 559, 560.

⁶⁰ Лельчук, В., с. 81.

⁶¹ Тетюшев, В. Становление и развитие экономики СССР и буржуазные критики. М., 1987, с. 104, 107.

**L' INDUSTRIALISATION DE
L' URSS D APRÈS L' HISTORIOGRAPHIE RUSSE
(1945 - 1985)**

BOÏKO BELEGOV
(Résumé)

Les premières recherches russes concernant l'industrialisation socialiste, ses étapes et caractéristiques datent des années 20 et 30. Les publications touchant au thème, jusqu'à la 2-e guerre mondiale, relèvent de la propagande. Indépendamment de quelques discussions entre historiens en URSS, jusqu'à la mort de Staline, on s'intéresse tellement aux témoignages staliniens factuels, et en effet on politise et adapte les thèses à la ligne officielle du parti.

Les recherches des années 70 et 80 sur l'industrialisation portent surtout sur les résultats de l'accomplissement des plans quinquennaux. Les méthodes de traitement des résultats des cinq premières années est en essence traditionnelle et ne différencie pas considérablement des méthodes, utilisées pendant les années 50. L'historiographie scientifique en Russie se consolide avec la destruction du système totalitaire.

ТРУДОВЕ НА ВЕЛИКОТЪРНОВСКИЯ УНИВЕРСИТЕТ
"СВ. СВ. КИРИЛ И МЕТОДИЙ"
ИСТОРИЧЕСКИ ФАКУЛТЕТ

ТОМ XXX, КНИГА 3
1992

Българска
Първо издание

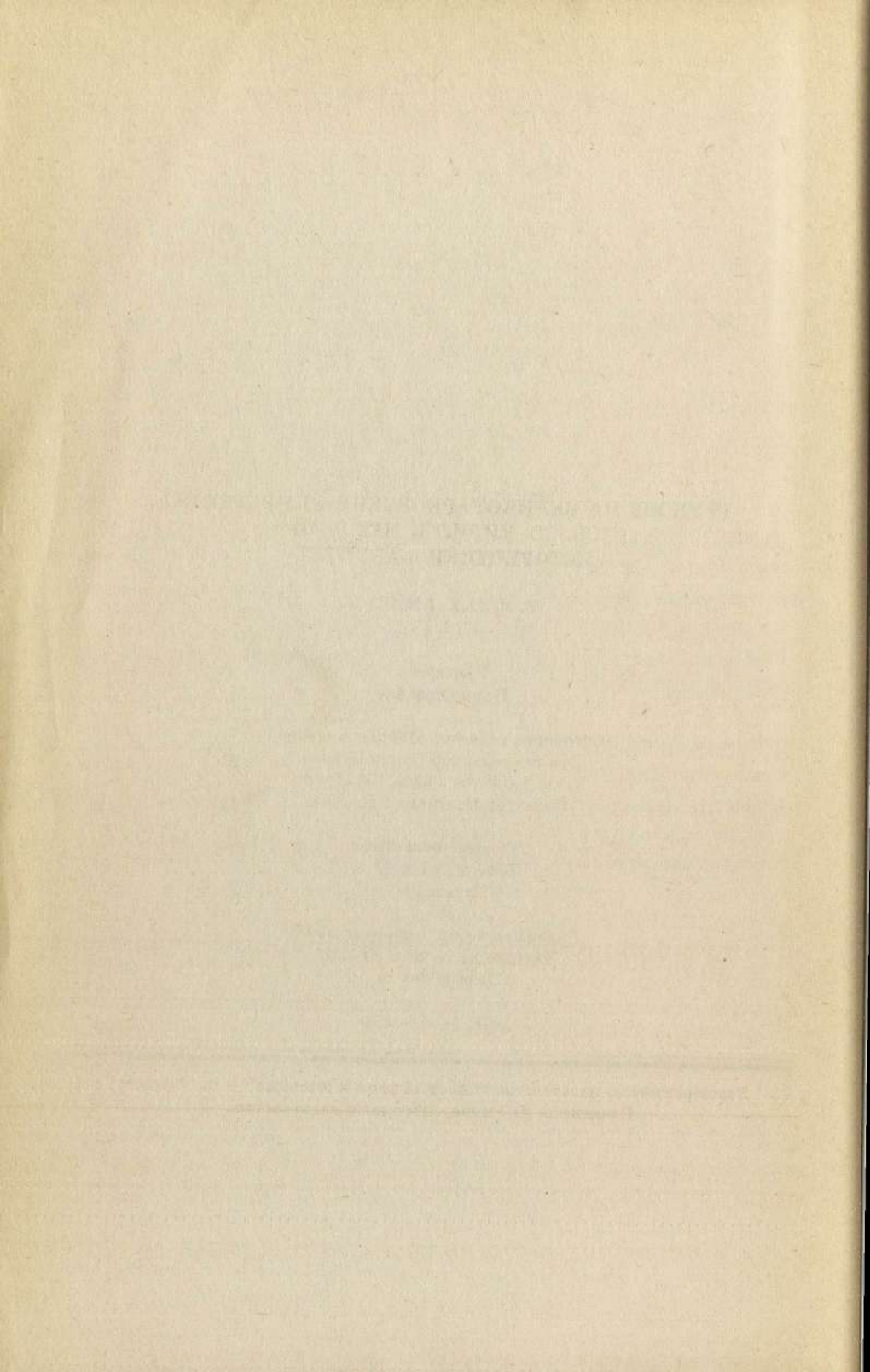
Отговорен редактор Йордан Андреев
Стилов редактор Пенка Бурова
Техн. редактор Райна Карабоева
Коректор Цветанка Рашкова

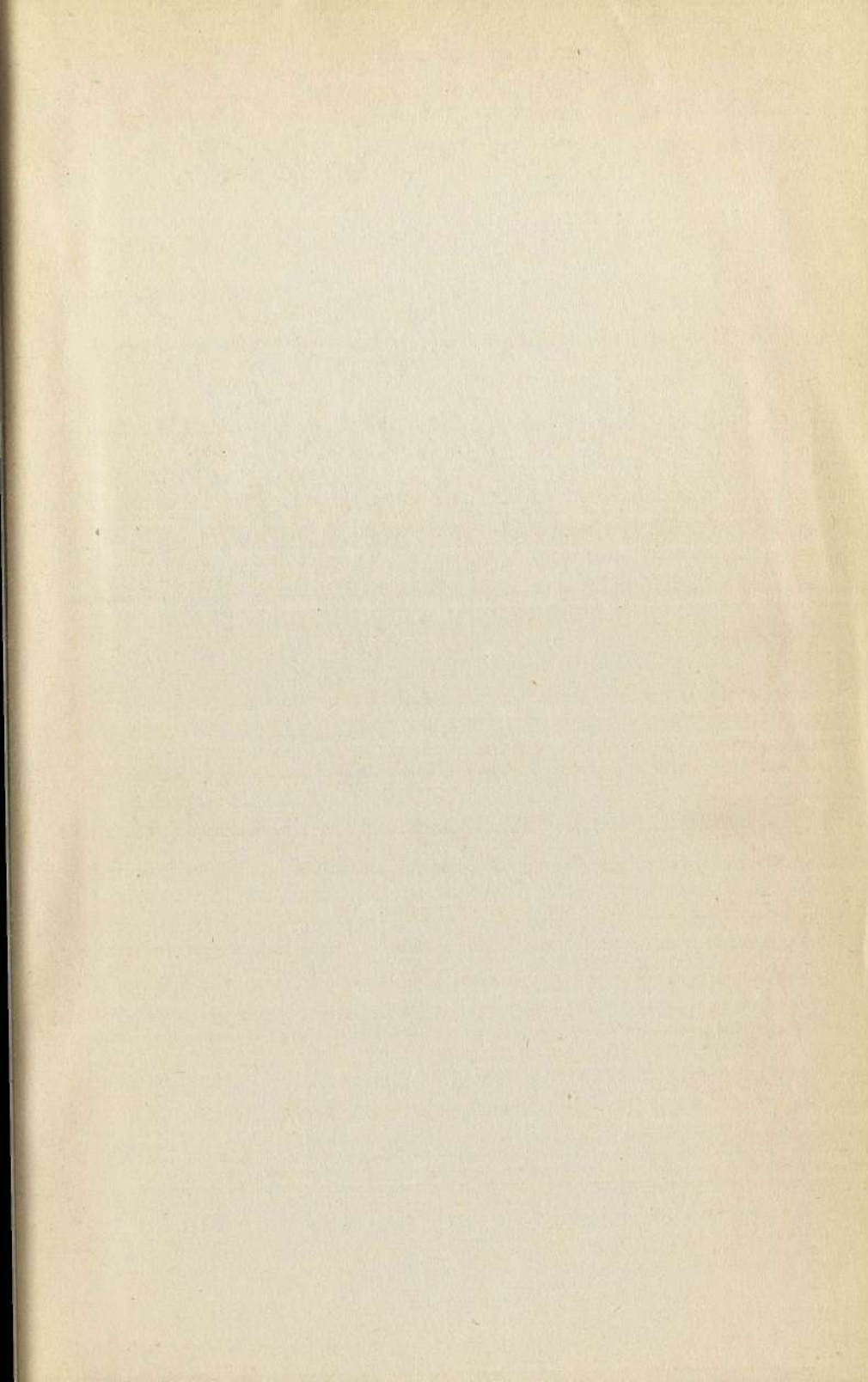
Формат 60x90/16
Печатни коли 17.5
Тираж 250

Дадена за набор февруари 1995
Излязла от печат юни 1995
Цена 50.00 лв.

ISSN 0204 - 6369

Университетско издателство "Св. св. Кирил и Методий" – В. Търново
Печатница на Университетското издателство

54
ISSN 0204 - 6369

Цена 50 лева